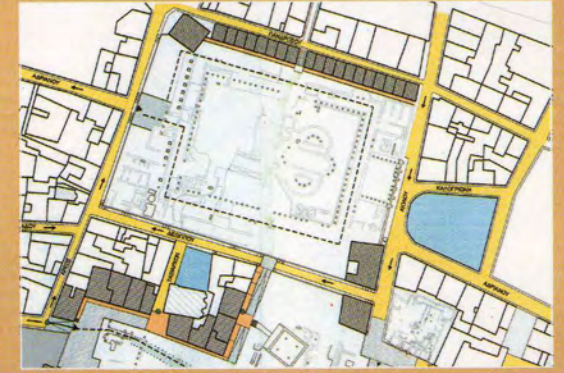
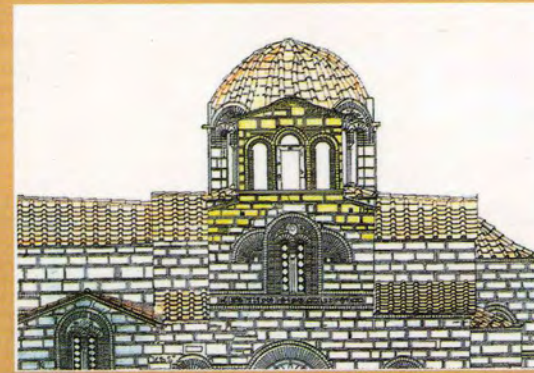
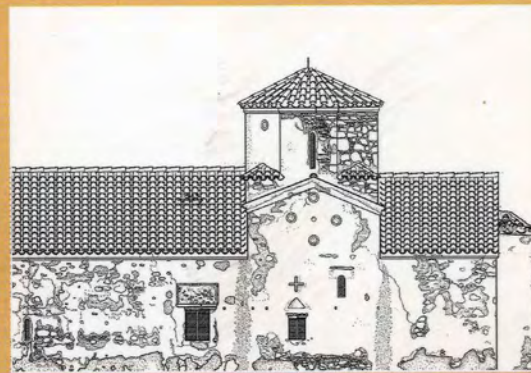
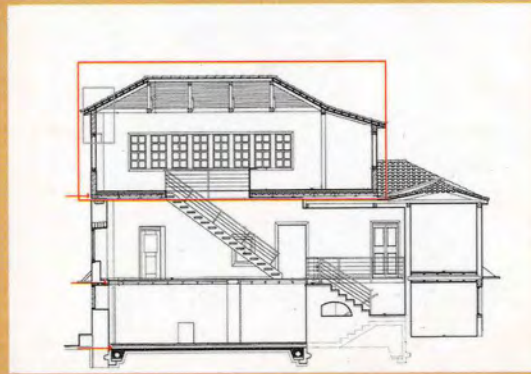

Διπλωματικές
Μεταπτυχιακές Εργασίες 2001-2002

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

Διπλωματικές
Μεταπτυχιακές Εργασίες
2001-2002

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΣΕΩΝ
της Α' Κατεύθυνσης του προγράμματος

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ

Α. ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ

Θεωρία και Ιστορία των Αποκαταστάσεων.

Εισαγωγή στην Παθολογία & Αποκατάσταση Μνημείων & Υλικών.

Μεθοδολογία Ανάλυσης και Τεκμηρίωσης.

Τεχνικές της Συντήρησης & της Αποκατάστασης.

Προστασία & Σχεδιασμός σε Ιστορικά Κτίρια & Σύνολα.

Νομοθεσία, Θεσμοθετημένα Όργανα & Διαχείριση Μνημείων.

Β. ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ

Ειδικά Θέματα Συντήρησης & Αποκατάστασης Μνημείων.

Ειδικά Θέματα Αρχαιολογικής Έρευνας.

Στέγαση Μουσείων σε Μνημεία.

Φωτισμός Ανάδειξης Κτιρίων.

Γεωμετρική Τεκμηρίωση Μνημείων.

Μεθοδολογία Καταγραφών και Αρχαιοθέτησης.

Γ. ΑΣΚΗΣΕΙΣ

Κριτική μιας Αναστήλωσης.

Αποτύπωση και Τεκμηρίωση Κτιρίου.

Επίλυση Προβλήματος Στερέωσης - Συντήρησης.

Προστασία και Συντήρηση σε κλίμακα Αστικού Κέντρου
ή Ιστορικού Οικισμού.

Ένταξη Νέου Κτιρίου σε Ιστορικό Περιβάλλον.

Δ. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ISBN 960-254-650-6

© Ε.Μ.Π. - Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ

Επιμέλεια έκδοσης: Ελένη Μαϊστρου - Εμμανουήλ Μπίρης

Συντονισμός έκδοσης: Ευγενία Μπόζου

Καλλιτεχνική φροντίδα: Γρηγόρης Αποστολίδης και Αλέκος Χατζιδάκις

Παραγωγή: Γραφικές Τέχνες Ύψιλον, Πετσόβου 6, Αθήνα, τηλ.: 210 38 36 609

Εκτύπωση: Δεκάλογος, Αγαθίου 3, Αθήνα, τηλ.: 210 64 60 338

Βιβλιοδεσία: Libro d' oro, Τράιμπερ 12-14, Αθήνα, τηλ.: 210 52 37 880

Κεντρική δίαθεση: Δ.Π.Μ.Σ. ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ, Επιστ. γραμματεία, τηλ.: 210-77 23 931

Χρηματοδότηση: Γ' Κ.Π.Σ., ΥΠΕΠΘ

Πρόλογος των επιμελητών	6
Αποστόλου Άννα, αρχιτέκτων μηχανικός Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΣΤΟ ΒΑΡΝΑΒΑ ΑΤΤΙΚΗΣ	9
Ειρήνη Γρατσία, αρχαιολόγος ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ	18
Ευθυμιάδου Λιάνα, αρχιτέκτων μηχανικός ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΙΙΙ.Ν ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗ ΔΗΛΟ	31
Ζούμπου Κωνσταντίνα, αρχιτέκτων μηχανικός ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ Το παράδειγμα της Ρωμαϊκής Αγοράς - Βιβλιοθήκης Αδριανού	40
Κωνσταντινίδη Αγγελική, αρχιτέκτων μηχανικός ΜΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ	50
Μαργαριτούλη Ναταλία, αρχιτέκτων μηχανικός ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΝΕΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΕ ΚΤΙΡΙΟ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ Το Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης της Ι.Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης	58
Μαρτίνου Χρυσή-Λώρη, αρχιτέκτων μηχανικός ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ Ι.Ν. ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΑΘΗΝΩΝ Αποτύπωση τεκμηρίωση πρόταση αποκατάστασης και ανάδειξης	68
Παγώνης Παναγιώτης, αρχιτέκτων μηχανικός ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΥΡΓΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ Ι.Μ. ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	77
Σιδεράκη Βιργινία, αρχιτέκτων μηχανικός ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΣΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟΜΟ ΒΟΙΩΤΙΑΣ Συντήρηση – Αποκατάσταση	84
Διπλωματικές Εργασίες 1998-2002	95

Σε συνέχεια της πρώτης δημοσίευσης διπλωματικών εργασιών που συντάχθηκαν στα πλαίσια των σπουδών της Α' Κατεύθυνσης του Διατμηματικού Μεταπτυχιακού Προγράμματος «Προστασία Μνημείων» του Ε.Μ.Π, το δεύτερο αυτό τεύχος αποτελεί τη δημοσίευση διπλωματικών εργασιών του ακαδημαϊκού έτους 2002-03, με εκπαιδευτικό αντικείμενο και πάλι, τη ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ.

Οι εργασίες που παρουσιάζονται σε αυτό το τεύχος, σε συνδυασμό και με τις εργασίες του προηγούμενου, καταδεικνύουν το εύρος του εκπαιδευτικού αντικειμένου του προγράμματος και τη σημασία της εξειδίκευσης τόσο των αρχιτεκτόνων, όσο και των πολιτικών μηχανικών, τοπογράφων και αρχαιολόγων, οι οποίοι άλλωστε στα πλαίσια του προγράμματος συνεργάζονται και ανταλλάσσουν τις εμπειρίες τους.

Ελπίζουμε ότι το περιεχόμενο των δύο τευχών που εικονογραφούν τα αποτελέσματα των σπουδών στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα, θα συμβάλλουν στην κατανόηση από τους δημόσιους φορείς, αλλά και από το σύνολο των τεχνικών της χώρας, της ανάγκης που υπάρχει, οι κάθε είδους επεμβάσεις στα ιστορικά κτίρια και σύνολα και η διαμόρφωση του μέλλοντός τους, να βασίζεται στην ευαισθησία και την ειδική γνώση.

Τα κείμενα της έκδοσης αποτελούν περίληψη των κειμένων των αντίστοιχων διπλωματικών εργασιών και η εικονογράφηση αποτελεί μικρό τμήμα του εικονογραφικού υλικού των μελετών. Οι πρωτότυπες εργασίες όλων των ετών -που αναφέρονται αναλυτικά στο τέλος του τεύχους- είναι κατατεθειμένες στη βιβλιοθήκη της Σχολής Αρχιτεκτόνων.

Η σύνταξη των κειμένων και η επιλογή των εικόνων έγινε με ευθύνη του κάθε σπουδαστή με την καθοδήγηση των υπευθύνων της έκδοσης. Το τεύχος δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την συμβολή του Αλέκου Χατζιδάκι και τη βοήθεια που παρείχε η Ευγενία Μπόζου.

Το τεύχος αφιερώνεται στον ομότιμο καθηγητή της σχολής Αρχιτεκτόνων Νίκο Καλογερά, που αποτέλεσε τον πρώτο πρόεδρο του Μεταπτυχιακού Προγράμματος.

Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΠΥΡΓΟΣ ΣΤΟ ΒΑΡΝΑΒΑ ΑΤΤΙΚΗΣ

Αποστόλου Άννα, αρχιτέκτων μηχανικός

Η μελέτη αναφέρεται στην αποτύπωση, την τεκμηρίωση και στην πρόταση στερέωσης και αποκατάστασης του αρχαίου πύργου στο Βαρνάβα Αττικής (εικ. 1, 2). Ο πύργος του Βαρνάβα, μνημείο του 4ου αιώνα π.Χ. βρίσκεται στα βόρεια του ομώνυμου σύγχρονου οικισμού, στην ενδοχώρα της βορειοανατολικής Αττικής και όχι μακριά από την παράκτια ζώνη που ξεκινά από τον Μαραθώνα, περνά από τον Ραμούντα, τον Κάλαμο και το Αμφιάρειο και καταλήγει στον Ωρωπό (εικ. 3). Κατά τον L.E. Chandler ο πύργος του Βαρνάβα αποτελεί, μαζί με τον πύργο στην Οινόη, τον καλύτερα διατηρούμενο από τους πύργους ελέγχου που υποστήριζαν τα βασικά χερσαία οχυρά άμυνας των συνόρων της Αθήνας προς τα βορειοανατολικά και βορειοδυτικά (Οινόη, Φυλή, Αφίδνες, Ραμούντας, Ελευθερές, Πάνακτον και Δεκέλεια) (εικ. 4). Μέχρι σήμερα δεν έχει πραγματοποιηθεί ανασκαφική έρευνα, ολοκληρωμένη μελέτη ή επέμβαση αποκατάστασης για το μνημείο. Λόγω της εγκατάλειψής του και της φθοράς από το χρόνο το μνημείο βρίσκεται σε ερειπίωδη κατάσταση με υποβαθμισμένη την αξία του ως ιστορικό τεκμηρίου.

Οι στόχοι της παρούσας μελέτης είναι η διατύπωση προτάσεων για: Τη διάσωση του μνημείου από περαιτέρω κατάρρευση, την τεκμηρίωση της αρχικής μορφής του, την αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων, την συντήρηση του δομικού υλικού, την ανάδειξη της ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας του μνημείου και τέλος την αξιοποίησή του ως χώρου επίσκεψης από το κοινό.

Αρχαίοι πύργοι στην Ελλάδα

Μια σύντομη καταγραφή, ανάλυση και έρευνα για τους αρχαίους πύργους στην Ελλάδα είναι απαραίτητη, ως γενικότερο πλαίσιο ένταξης και κατανόησης του πύργου του Βαρνάβα. Με τον όρο «πύργος» εννοείται οποιαδήποτε ισχυρή κατασκευή με περισσότερους ορόφους που υψωνόταν στην πόλη, την επαρχία ή τον αγροτικό χώρο είτε μεμονωμένη, είτε αποτελώντας μέρος ενός πιο σύνθετου συνόλου.

Για την χρονολόγηση των πύργων υπάρχει έλλειψη επαρκών στοιχείων. Βοηθητικά στοιχεία χρονολόγησης αποτελούν η τεχνική κατασκευής των τοίχων και ο τρόπος λάξευσής τους. Έτσι, πολύ χονδρικά οι αρχαίοι πύργοι στην Ελλάδα χρονολογούνται μεταξύ του 6ου και του 3ου αι. π.Χ.

Το δίκτυο των αρχαίων πύργων σχηματίζει άξονα με κατεύθυνση από Β. προς Ν. διασχίζοντας τη Στερεά Ελλάδα, τα ανατολικά παράλια της Πελοποννήσου, τις Κυκλάδες μέχρι τα παράλια της Μ. Ασίας και την Κρήτη παρουσιάζοντας πύκνωση στα νησιά τα οποία χρησιμοποιούνταν ως μεταβατική γέφυρα προς τις υπόλοιπες γύρω περιοχές.

Γενικά μορφολογικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά δόμησης των πύργων

Η μορφή των πύργων προέρχεται από την Αίγυπτο. Από εκεί πέρασε στην Συρία, έπειτα στην Παλαιστίνη, την Κρήτη και τέλος στην κυρίως Ελλάδα. Οι πύργοι είναι είτε στρογγυλής κάτοψης (3μ.-14μ. διάμετρος) είτε τετράγωνης. Το ύψος των πύργων είναι σε συνάρτηση με το μέγεθος της κάτοψης και το πάχος των τοίχων και υπολογίζεται

ως εξής: ύψος=2-2.5 X διάμετρος ή πλευρά. Το πάχος των τοίχων υπολογίζεται πάλι σε συνάρτηση με το μέγεθος του πύργου και κυμαίνεται από 0.75-1.50μ. Άλλα χαρακτηριστικά δόμησης των πύργων είναι η μείωση εξωτερικής διαμέτρου προς τα πάνω, η ύπαρξη ενίοτε και εγκάρσιων τοίχων, τα ξύλινα δάπεδα και η στέγαση με αετωματική στέγη ή επίπεδο δώμα.

Τυπολογία των πύργων

Μια πρώτη κατάταξη των πύργων τους διαχωρίζει σε δημόσιους και σε ιδιωτικούς ανάλογα με το αν χτίστηκαν δημοσία δαπάνη ή αποτελούσαν ιδιωτικά έργα.

Μια δεύτερη κατάταξη διαχωρίζει τους πύργους ανάλογα με τη λειτουργία τους. Κριτήρια καθορισμού της χρήσης και αναγνώρισης της λειτουργίας των πύργων αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά τους δηλαδή η χωροθέτηση, οι διαστάσεις, ο τρόπος δόμησης, το πάχος των τοίχων, το μέγεθος και ο αριθμός των ανοιγμάτων και η θέση της θύρας στο ισόγειο ή ψηλότερα. Έτσι οι πύργοι διακρίνονται στις εξής κατηγορίες:

πύργοι-παρατηρητήρια ή φρουκτωρίες δηλαδή μεμονωμένοι πύργοι αμυντικού χαρακτήρα που χρησιμοποιούνταν για την επικοινωνία μέσω μετάδοσης φωτεινών σημάτων (σινιάλων). Η λειτουργία τους αυτή έχει στόχο τον έλεγχο της πόλης και την ταχεία μετάδοση μηνυμάτων.

αμυντικοί πύργοι-καταφύγια δηλαδή πύργοι με μεγάλο πάχος τοίχων και μεγάλες διαστάσεις και βρίσκονται συνήθως σε περιοχές περιορισμένης ασφαλείας.

αγροτικοί πύργοι. Πρόκειται για έργα ιδιωτικά μεγάλων γαιοκτημόνων, δηλαδή πύργοι με αυλή-περίβολο και μικρά προσκτίσματα που

Επιβλέπων: Μ. Κορρές, αρχιτέκτων μηχανικός

Εικ. 1: Η πρόσοψη του πύργου

αποτελούσαν αυτόνομα συγκροτήματα με αγροτικό αλλά συχνά και αμυντικό χαρακτήρα.

Τυπολογική ανάλυση και συγκριτική εξέταση

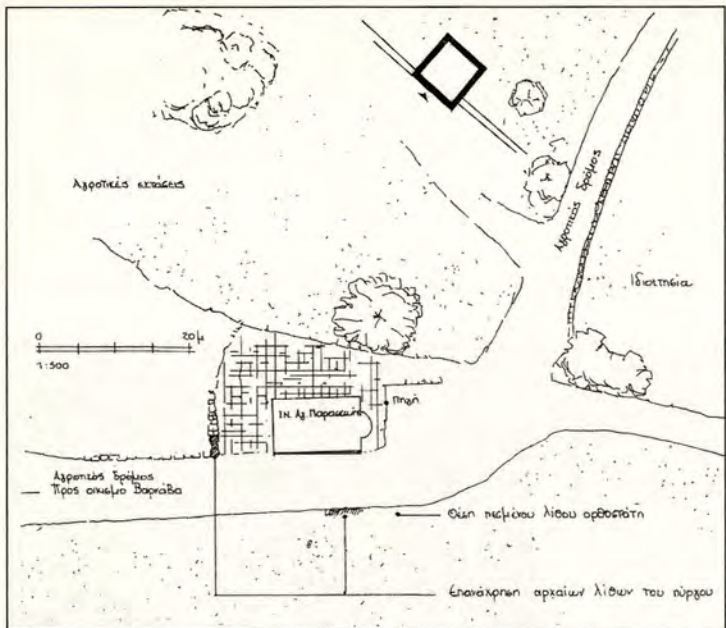
Οι καλύτερα διατηρημένοι πύργοι στην Ελλάδα είναι οι εξής (εικ. 5)

1. Ο τετράγωνος πύργος της Αγ. Μαρίας στην Κέα διαστάσεων 11x11μ. με 19.60 μ. αρχικό ύψος. (εικ. 5.1, Δ. Μαυροκορδάτου)
2. Ο κυκλικός πύργος του Αγ. Πέτρου στην Άνδρο με εσωτερική διάμ. 6 μ. και 20 μ. τουλάχιστον αρχικό ύψος. (εικ. 5.2, T. Sauciuc)
3. Ο κυκλικός πύργος του Χειμάρρου στη Νάξο με αρχικό ύψος 15μ. και διάμετρο 9,20 μ. (εικ. 5.3, Scranton)
4. Ο κυκλικός πύργος στο Δράκανο της Ικαρίας. (εικ. 5.4) Scranton
5. Ο κυκλικός Άσπρος πύργος στη Σίφνο με εξωτερική διάμετρο 13 μ. και 14.70 μ. περίπου αρχικό ύψος. (εικ. 5.5, Ashton, L. Haselberger)

Αρχαίοι πύργοι στην Αττική

Από τον 5ο αι. υπήρχε στην Αττική ολόκληρη σειρά από οχυρά και μεμονωμένους πύργους από τα Αιγίσθηνα, μέχρι το Σούνιο με στόχο τον έλεγχο όλων των εισόδων της από τη Βοιωτία και τη Μεγαρίδα. Τα πιο γνωστά παραδείγματα πύργων που σώζονται στην Αττική είναι (εικ. 6):

1. Ο τετράγωνος πύργος της Οινόης στο Μάζι της Αττικής του 4ου π.Χ. αι. που βρίσκεται ανάμεσα στις οχυρωμένες πόλεις της Οινόης και των Ελευθερών.

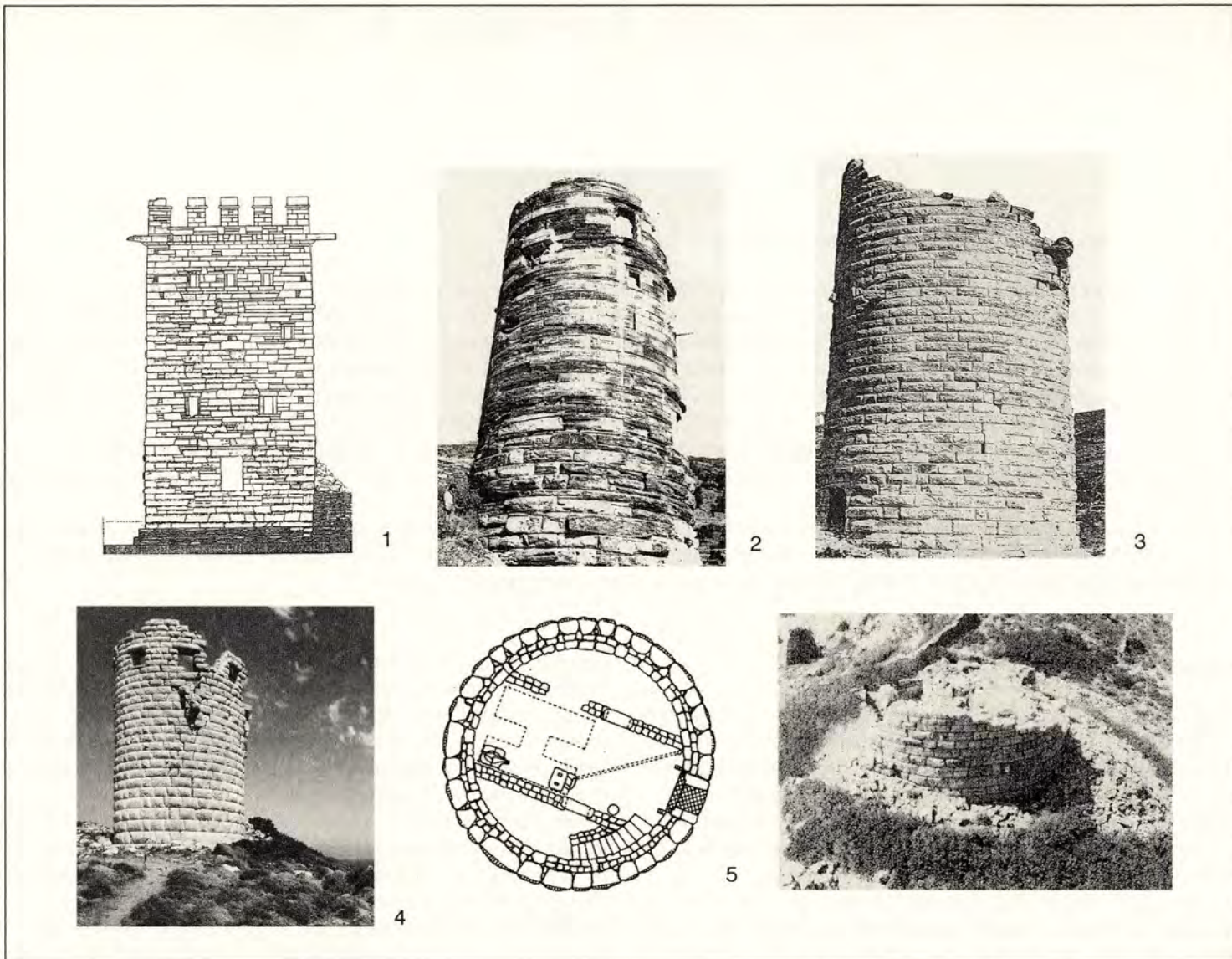
Εικ. 2: Τοπογραφικό του περιβάλλοντος χώρου.

Εικ. 3: Τοποθεσία.

Εικ. 4: Χάρτης των αρχαίων πόλεων της Αττικής

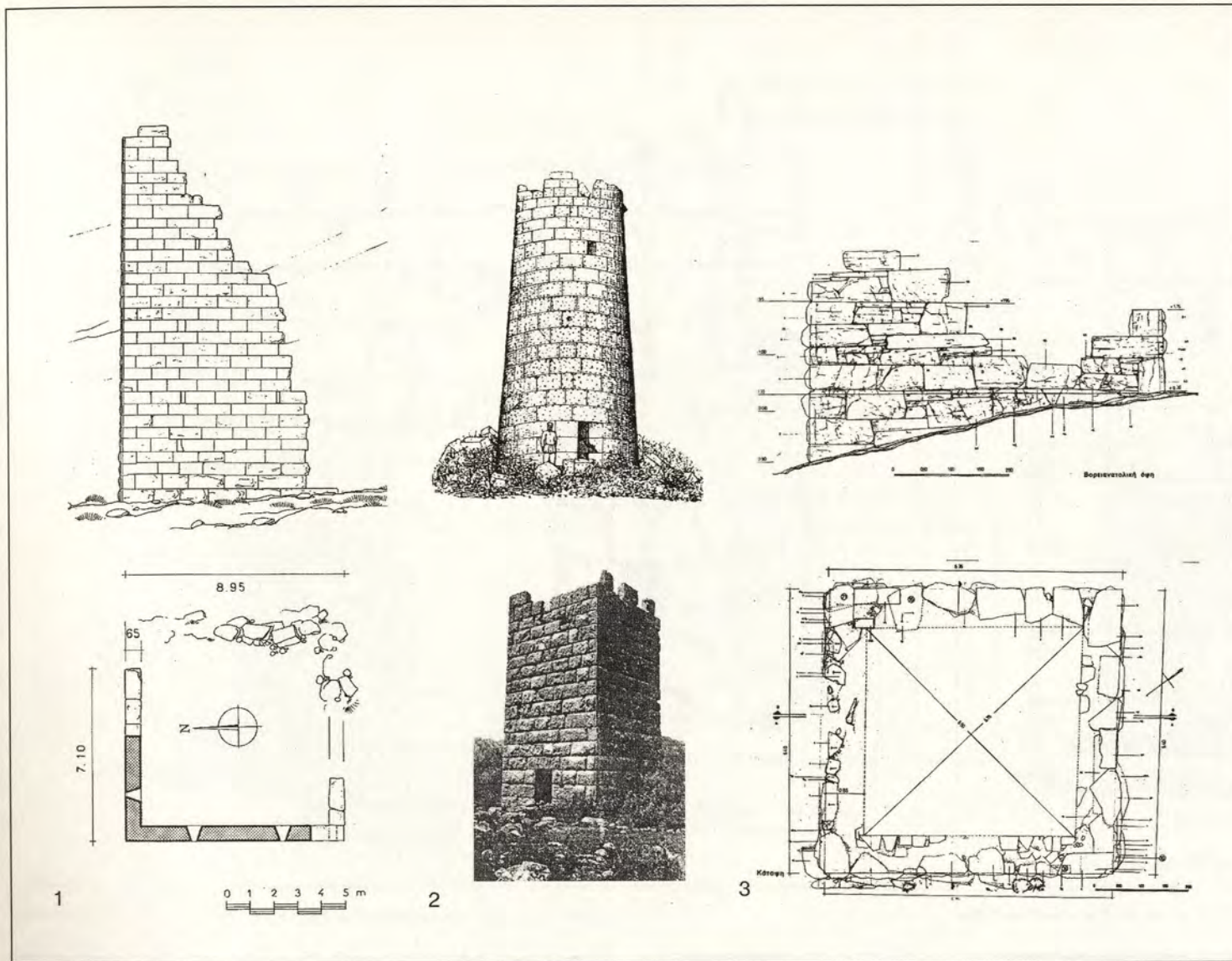
Εικ.: 5: Οι καλύτερα διατηρούμενοι πύργοι στην Ελλάδα.

2. Οι πύργοι που βρίσκονται κοντά στον αρχαίο δρόμο που συνδέει τη Βοιωτία με την Πελοπόννησο στην περιφέρεια της Οινόης-Αιγιοσθένων. (H.J.W. Tillyard)
3. Τέσσερις τουλάχιστον πύργοι κατοπτεύσεως εντοπίζονται στην περιοχή του Λαυρίου και του Θορικού.

Περιγραφή του πύργου του Βαρνάβα -Υφιστάμενη κατάσταση

Η κάτοψη του πύργου έχει σχήμα τετράγωνο, πλευρές ίσες με 6,60 μ. και είναι προσανατολισμένη διαγωνίως, προβάλλοντας τις γωνίες προς την κατεύθυνση των τεσσάρων σημείων του

οριζοντα (εικ. 7). Από τους πλευρικούς τοίχους μόνο η εξωτερική παρειά σώζεται, ενώ οι λίθοι της εσωτερικής έχουν καταρρεύσει εξ' ολοκλήρου (εικ. 9). Το πάχος των τοίχων είναι 0.85 μ. όπως διαπιστώνεται από μπατικούς λίθους που εντοπίζονται σημειακά σε όλο το μήκος και το ύψος του σωζόμενου τμήματος του πύργου (εικ. 8, 10, 11). Στον πύργο δεν εντοπίζονται αμυντικές τοξοθυρίδες ή ανοίγματα, καθώς κατασκευάζονταν σε ψηλότερα τμήματα των πύργων. Το αρχικό ύψος του πύργου υπολογίζεται, σε σχέση με τις διαστάσεις και το πάχος των τοίχων, περίπου διπλάσιο από το σωζόμενο, δηλαδή περίπου 12 μ., επομένως πρόκειται για κτίσμα με ισόγειο και δύο πατώματα. Το εναπομείναν τμήμα του πύργου που υπάρχει σήμερα αποτελεί αναμφίβολα μόνο το

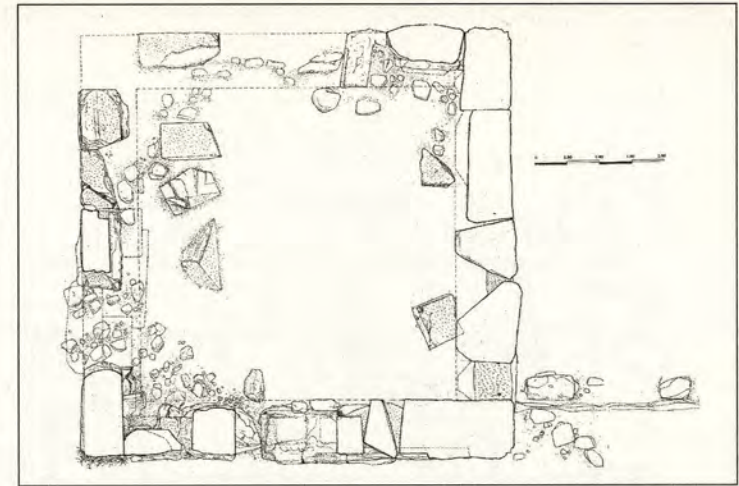

Εικ. 6: Οι καλύτερα διατηρούμενοι αρχαίοι πύργοι στην Αττική. (1. Ο πύργος της Οινόης, 2. Δύο πύργοι στη Βοιωτία, 3. Πύργους στον Θορικό).

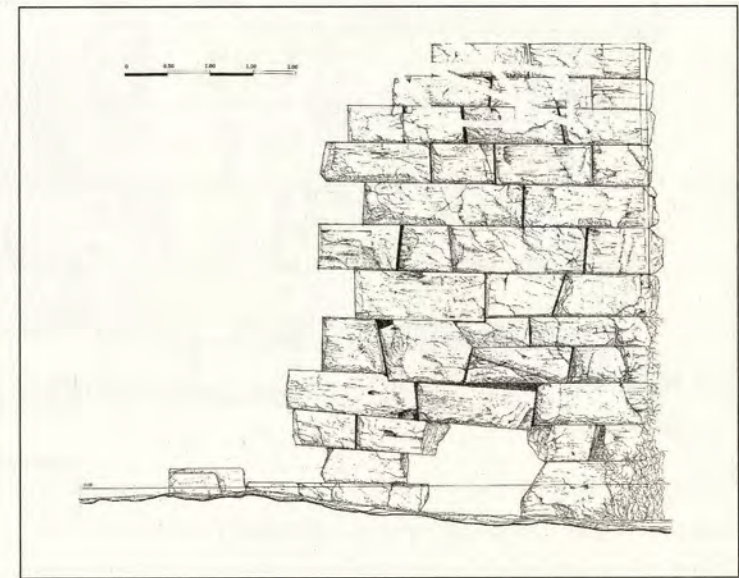
κατώτερο τμήμα της αρχικής μορφής η οποία επικαλυπτόταν κατά τα πρότυπα τέτοιων πύργων, είτε από μια κεραμοσκεπή αετωματική στέγη, είτε από επίπεδο δώμα με οδοντωτές επάλξεις (εικ. 15, 16). Η θύρα εισόδου είναι προσανατολισμένη προς νοτιοδυτικά, οδηγεί κατευθείαν στο πρώτο επίπεδο του ισόγειου και είναι υπερυψωμένη κατά 0.50 εκ. από τη γραμμή του φυσικού εδάφους. Στην υφιστάμενη κατάσταση έχει άνοιγμα 1.50 μ και ύψος 2.50 μ. Από τα σημάδια των τόρμων στο ανώφλι και το κατώφλι (εικ. 12, 13) και καθώς δεν εντοπίζεται δεύτερος στροφάς, η θύρα φαίνεται να ήταν μονόφυλλη, προφανώς ξύλινη (εικ. 14, 18, 21). Η φορά στροφής του θυροφύλλου ήταν από έξω προς τα μέσα και δεξιόστροφα όπως υποδεικνύει η θέση του στροφέα. Τέλος, από

τα τεκμήρια του περιβάλλοντος χώρου δηλαδή κάποιους αρχαίους λίθους στη στάθμη του σημερινού εδάφους σε συνέχεια με την πρόσοψη, φαίνεται ότι ο πύργος είχε περίβολο.

Γενικά κατασκευαστικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά
 Η δόμηση είναι εν ξηρώ, απουσιάζουν δηλαδή τα κονιάματα καθώς επίσης και μεταλλικοί σύνδεσμοι ή γόμφοι, διότι προφανώς η στερέωση κάθε δόμου στον υποκείμενο γινόταν με το ίδιο βάρος. Στην υπάρχουσα κατάσταση, μόνο η εξωτερική παρειά σώζεται, ενώ η ύπαρξη εσωτερικής παρειάς που έχει καταρρεύσει εξ' ολοκλήρου διαπιστώνεται, ως εξής: Οι μπατικοί λίθοι στα σημεία όπου εντοπίζονται και προβάλλουν προς το εσωτερικό της κατασκευής έχουν παντού ένα τυπικό μήκος 85 εκ. Οι εσωτερικές επιφάνειες

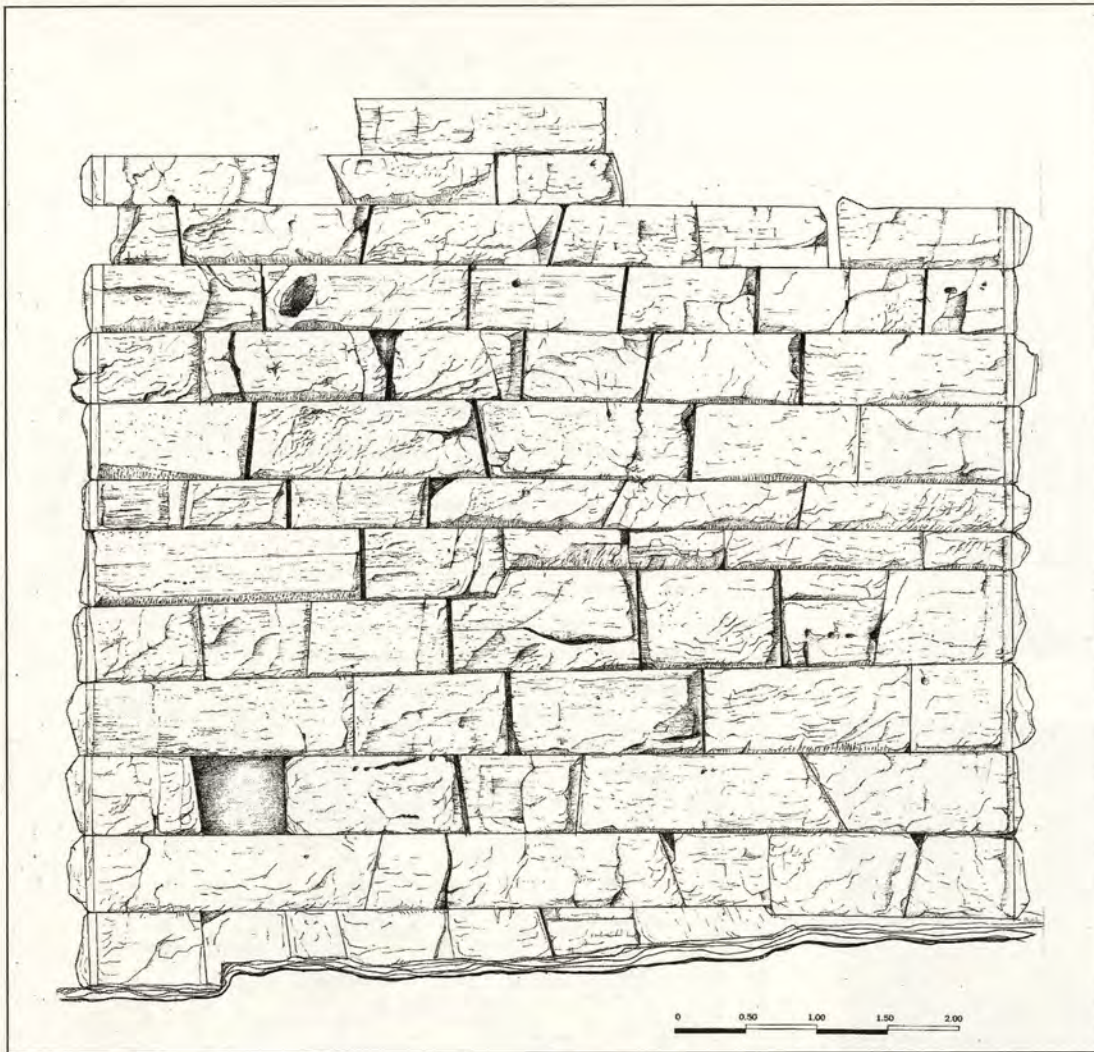
Εικ. 7: Κάτωψη του πύργου.

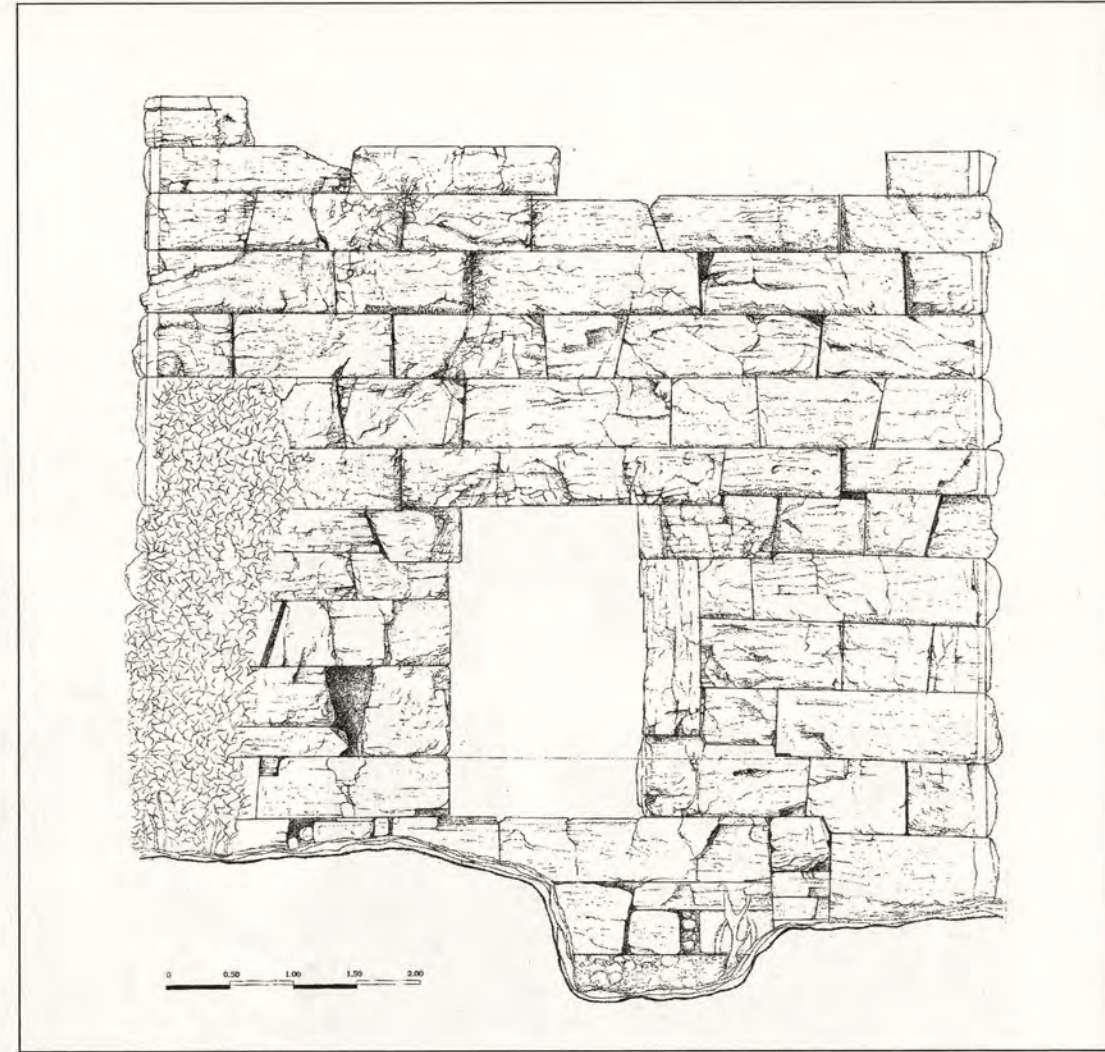
Εικ. 8: Βορειοδυτική όψη.

Εικ. 9: Άποψη του εσωτερικού του πύργου.

Εικ. 10: Νοτιοανατολική όψη.

Εικ. 11: Νοτιοδυτική όψη.

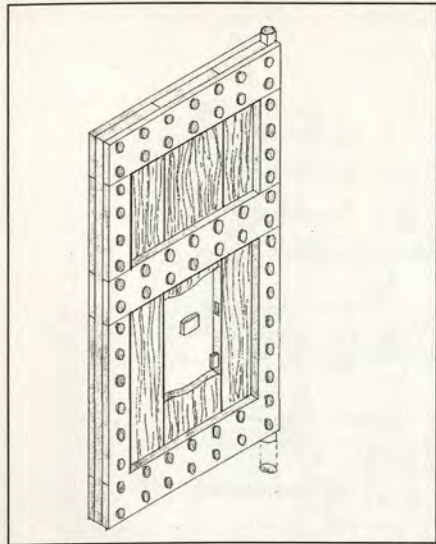
Εικ. 12: Οι εντοπίσεις στο υπέρθυρο.

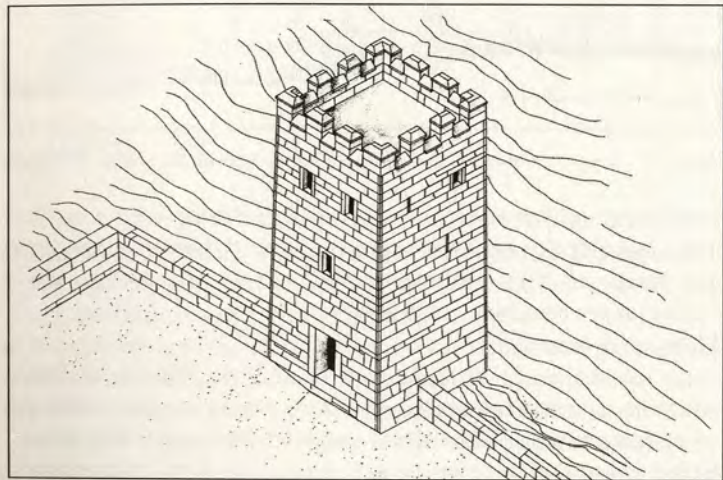
Εικ. 13: Το κατώφλι.

ώσεως των διατόνων αυτών λίθων παρουσιάζουν εμφανή ίχνη κατεργασίας με τύκο ενώ κατά διαστήματα, εντοπίζεται διαμόρφωση πατούρας ύψους 5-8 εκ. κάτω από την επιφάνεια εδράσεως, ως προφανής υποδοχή λίθων δεύτερης εσωτερικής παρειάς, από μικρού και μεσαίου μεγέθους ακανόνιστου σχήματος λίθους όπως διαπιστώνεται από τους λίγους πεσμένους στο εσωτερικό του πύργου). (εικ. 19, 20)

Το σύστημα δόμησης της εξωτερικής παρειάς τοποθετείται ανάμεσα στο ισόδομο και το ακανόνιστο τραπεζοειδές. Οι δόμοι είναι τοποθετημένοι σε οριζόντιες στρώσεις οι οποίες όμως δεν είναι πάντα συνεχείς σε όλο το μήκος της κάθε πλευράς, αλλά δημιουργούν οδοντώσεις με ύψος κατά κανόνα 3-8 εκ. με στόχο την καλύτερη έδραση και εμπλοκή των λίθων μεταξύ τους κατά την κατακόρυφη και οριζόντια έννοια. Στην περίμετρο των επιφανειών όψεως των λίθων είναι διαμορφωμένες κατά τα κάτω κυρίως

Εικ. 14: Γραφική αποκατάσταση της θύρας.

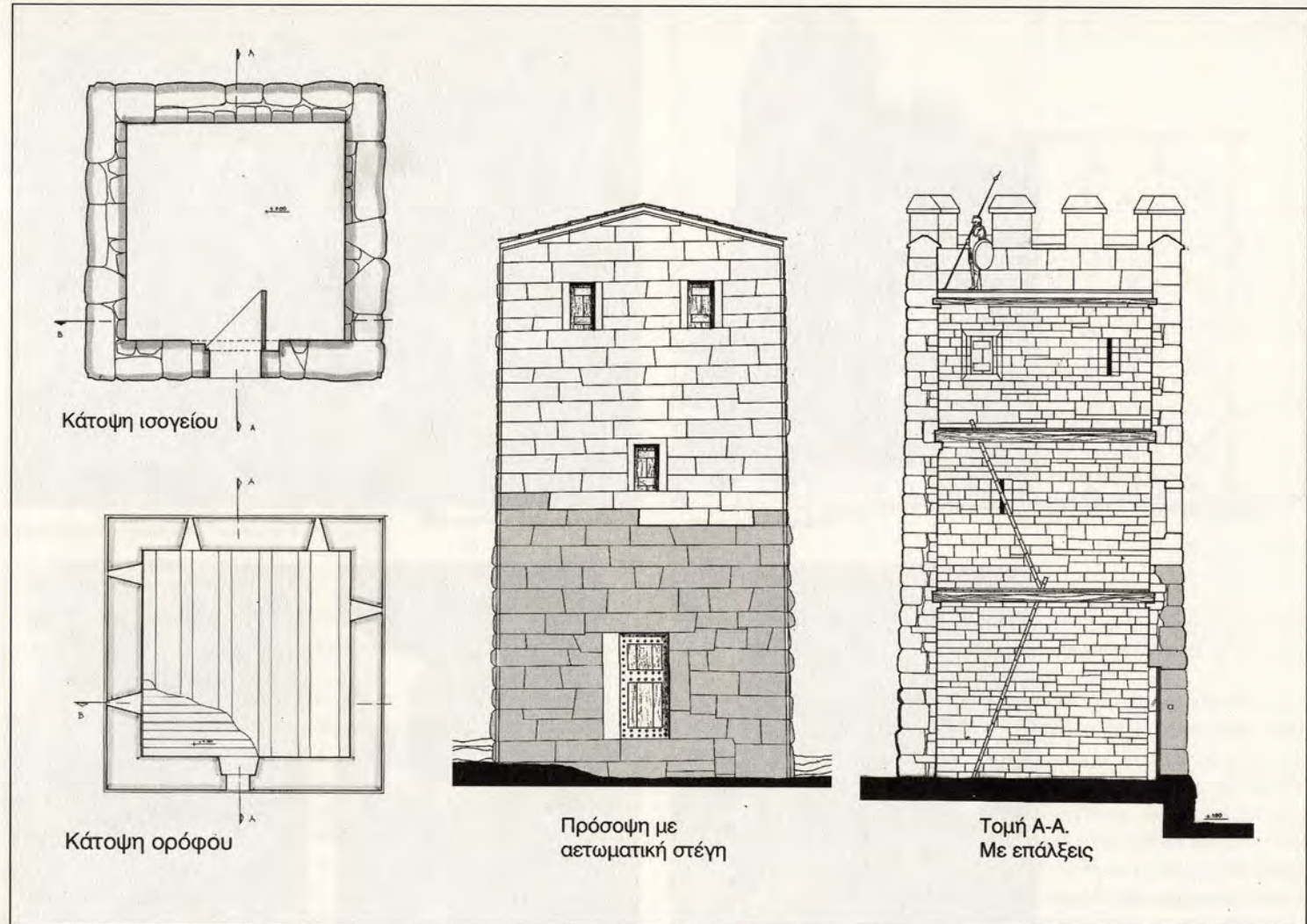
Εικ. 15: Αξονομετρική αναπαράσταση του πύργου με επάλξεις.

οριζόντια περιθώρια οι γνωστές λοξές αποτιμήσεις κατεργασμένες με βελόνι.

Ειδικά κατασκευαστικά χαρακτηριστικά αποτελούν η προς τα άνω μείωση του πάχους των τοίχων και η λεία λαξευμένη με ξοίδα ταινία 5-8 περίπου εκατοστών που έφεραν οι γωνιόλιθοι εκατέρωθεν της ακμής. Οι ταινίες αυτές χρησίμευαν ως οδηγοί για την ορθή τοποθέτηση της γραμμής των τοίχων.

Λειτουργία του πύργου

Ο L.E.Chandler αναφέρει τον πύργο ως παρατηρητήριο που έλεγχε τον δρόμο αυτό, ενώ εντάσσει τον πύργο στο σύστημα ελέγχου και υποστήριξης του οχυρού του Ραμνούντα. Μια δεύτερη πιθανή ερμηνεία είναι ότι πρόκειται για πύργο με αγροτική χρήση λόγω της ύπαρξης αυλής (περιβόλου) και πηγής νερού σε πολύ κοντινή απόσταση (50 μ.), της τοποθέτησης στο κέντρο αγροτικής έκτασης, της περιορισμένης ορατότητας αλλά και λόγω μορφολογικών

Εικ. 16: Γραφική αποκατάσταση του πύργου (σκιασμένα τα σωζόμενα τμήματα).

χαρακτηριστικών του όπως η μεγάλη θύρα εισόδου στο επίπεδο του ισογείου, και ο χωρίς διαχωριστικούς τοίχους εσωτερικός χώρος. Θα μπορούσε λοιπόν κανείς να δεχθεί μια πολύπλευρη λειτουργία του πύργου ως αμυντικού και αγροτικού ταυτόχρονα.

Χρονολόγηση

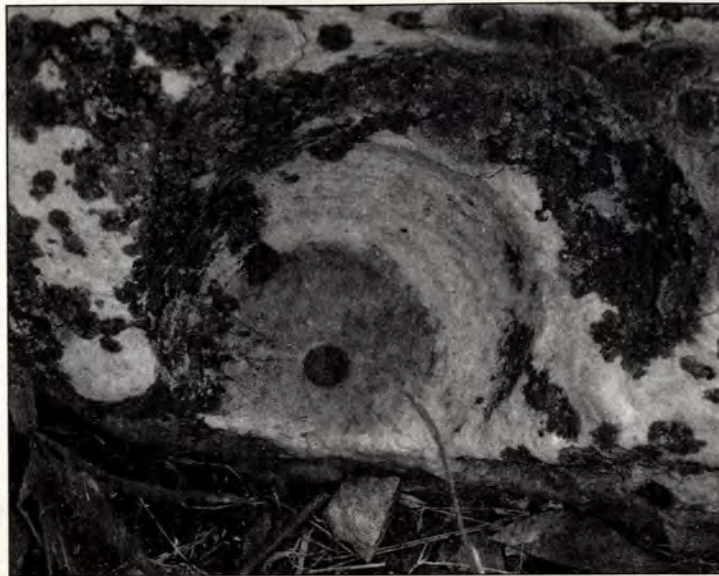
Ο πύργος σύμφωνα με την υπόθεση ότι είναι αμυντικός πιθανώς ανήκει χρονολογικά στο τέλος του 2ου τετάρτου του 4ου π.χ. αι., περίοδο οικονομικής άνεσης και παρουσίας εχθρικής απειλής. Εάν θεωρηθεί ότι χτίστηκε την ίδια εποχή με τα τείχη του οχυρού του Ραμνούντα, καθώς συσχετίζεται άμεσα μαζί του, τότε χρονολογείται στις αρχές του 4ου αι. π.Χ. άποψη την οποία υιοθετεί ο L.E.Chandler. Εάν πρόκειται για αποκλειστικά αγροτικό πύργο, υπόθεση για την οποία όμως δεν υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις ή αναφορές τότε ανήκει στον 4ο-3ο αι. π. Χ. καθώς τέτοιου είδους πύργοι είναι μεταγενέστεροι.

Κατάσταση διατήρησης

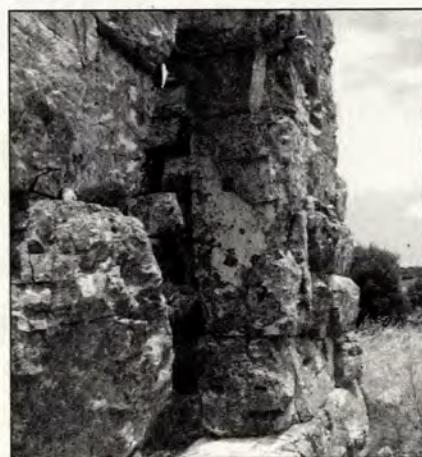
Από τον αρχαίο πύργο του Βαρνάβα μόνο ο νοτιοανατολικός και ο νοτιοδυτικός τοίχος σώζονται σε όλο το μήκος της κάθε πλευράς, διατηρώντας σε γενικές γραμμές την αρχική γεωμετρική μορφή τους, και ένα αξιοσημείωτο ύψος περίπου 6.00 μ. με καλή κατάσταση διατήρησης και των ίδιων των λίθων δομής. Η εκτεταμένη ερείπωση του κτίσματος, οφείλεται κυρίως σε φυσικούς παράγοντες δηλαδή δυναμικές καταπονήσεις λόγω σεισμών και κλιματολογικές /καιρικές συνθήκες. Υποβοηθητικό ρόλο στην κατάρρευση πιθανώς έχει η απουσία μεταλλικών συνδέσμων οι οποίοι είναι σημαντικοί για τη σταθερότητα, στα ανώτερα σημεία του τοίχου. Η ανθρώπινη δραστηριότητα διαδραμάτισε περιορισμένο και υποβοηθητικό ρόλο, ενώ δύσκολα μπορεί να αποδειχθεί και να εκτιμηθεί. Πάντως, το υλικό δομής του πύργου έχει μεταφερθεί προφανώς για επανάχρηση σε νεώτερα κτίσματα, σε αναλλαγματι-

Εικ. 17: Απόκλιση του βορειοδυτικού τοίχου.

Εικ. 21: Η υποδοχή του στροφέα στο κατώφλι.

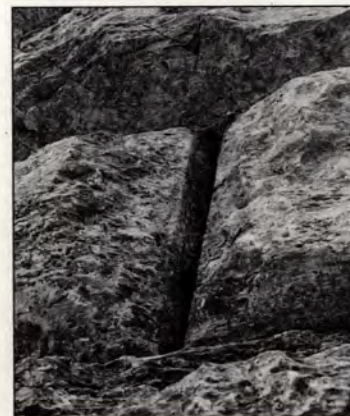
Εικ. 18: Άποψη του θυρώματος με την εντομία του σύρτη.

Εικ. 22: Αδύνατες περιοχές στη λιθοδομή.

Εικ. 19, 20: Διαμόρφωση πατούρας για την υποδοχή των λίθων εσωτερικής παρειάς.

Εικ. 23: Διάνοιξη αρμών ή απομείωση των επιφανειών ύψους.

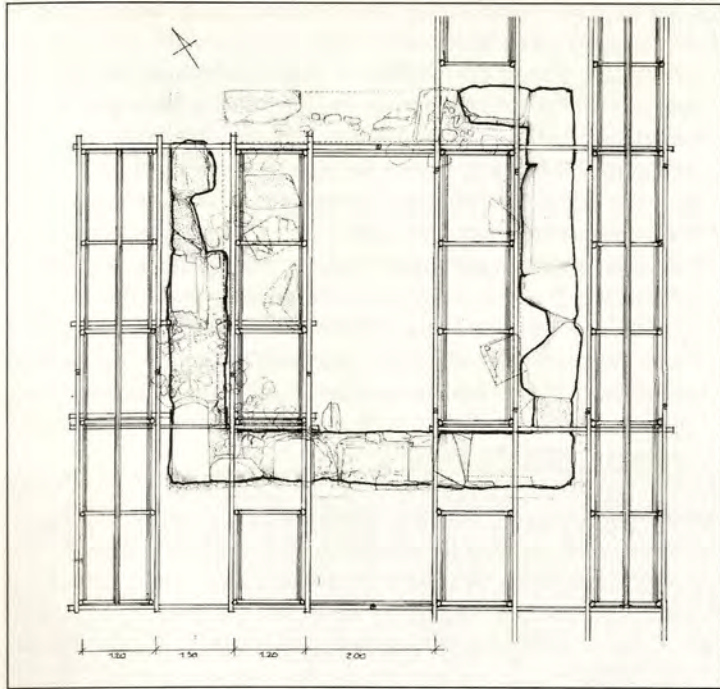
Εικ. 24: Β.Δ. όψη. Παθολογία.

κούς τοίχους, μάντρες κ.λπ. Το γεγονός αυτό διαπιστώνεται στον τοίχο αντιστήριξης και στον χώρο γύρω από τη μικρή εκκλησία όπου και βρέθηκαν λίθοι από τον πύργο, μεταξύ των οποίων και ο ορθοστάτης της θύρας εισόδου.

Παθολογία-διάγνωση

Ο μεγάλος βαθμός κατάρρευσης δημιουργεί βασικό πρόβλημα στατικής ανεπάρκειας και σε ορισμένα σημεία οριακή κατάσταση ισορροπίας που οδηγεί σε άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης από σεισμό. Εκτός από τις καταρρεύσεις και τα ετοιμόρροπα τμήματα, παρατηρούνται οι παρακάτω μηχανικές παραμορφώσεις:

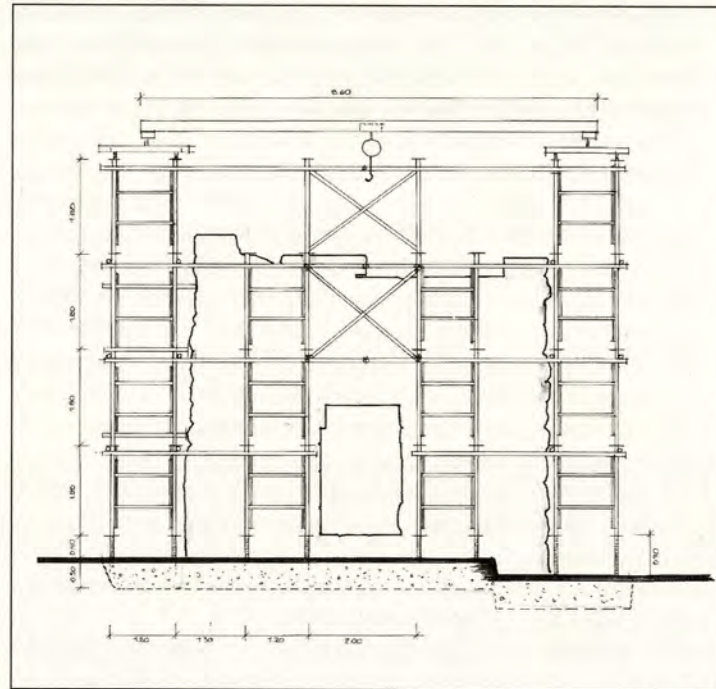
- Εκτροπή του μεγαλύτερου τμήματος του βορειοδυτικού τοίχου από την κατακόρυφο και στροφή προς τα έσω (εικ. 17). Η παραμόρφωση αυτή οφείλεται κυρίως στην απόσπαση των υποκείμενων μελών με την οποία δημιουργήθηκε το προαναφερθέν άνοιγμα, και στην απώλεια στήριξης των ανώτερων τμημάτων της λιθοδομής, σε συνδυασμό πιθανώς και με σεισμικές πλάγιες δυνάμεις (εικ. 22). Η απώλεια αυτή του τμήματος των λίθων στη βάση του Β.Δ. τοίχου έχει προκαλέσει μια σειρά αλυσιδωτές αντιδράσεις στις υπερκείμενες στρώσεις, όπως αποκλίσεις λίθων από την οριζόντιο, στροφή και απόκλιση προς τα μέσα ολόκληρου τμήματος της λιθοδομής που διαπιστώνονται και από τις διανοίξεις των αρμών, κατακόρυφων και οριζόντιων καθώς και από ρηγματώσεις. Η απόκλιση που δημιουργείται συνολικά είναι της τάξης των 40 εκ. σε καθαρό ύψος 4,70.μ., δηλαδή 8.5%. (εικ. 24)
- Τοπικές καταρρεύσεις και αποκολλήσεις λίθων ή μεγάλων

Εικ. 25: Ικρίωμα στερέωσης και αποκατάστασης του πύργου - Κάτοψη.

τμημάτων αυτών εντοπίζονται σε πολλά, κατά τα άλλα διατηρημένα, ολόκληρα τμήματα της λιθοδομής. Μεταξύ των λίθινων μελών που έχουν καταρρεύσει είναι ο ορθοστάτης της θύρας εισόδου, ο οποίος έχει μεταφερθεί σε απόσταση 50.μ. από τον πύργο.

- Μετακινήσεις λίθων οι οποίοι έχουν περιστραφεί επί τόπου πάνω στο οριζόντιο επίπεδο έδρασής τους. Οι μετατοπίσεις αυτές οφείλονται κατά κύριο λόγο στις δυναμικές καταπονήσεις δηλαδή κυρίως στις σεισμικές δονήσεις. Στη διαπίστωση αυτή συνηγορούν η διάνοιξη των αρμών, και το γεγονός ότι οι σημαντικές μετατοπίσεις γίνονται κυρίως στις ανώτερες στρώσεις των τοίχων.
- Διάνοιξη αρμών διαπιστώνεται και στις τέσσερις πλευρές του πύργου αλλά κυρίως στη ΝΑ. Τα φαινόμενα αυτά διάνοιξης κατακόρυφων αρμών μεταξύ των λίθινων στοιχείων μπορούν να αποδοθούν πιθανότατα σε ένταση την οποία υπέστη η κατασκευή τη στιγμή της κατάρρευσης των υπερκείμενων τμημάτων από σεισμό, αλλά εξηγούνται και μέσα από μια ερπυστική διαδικασία απομείωσης των αρμών. (εικ. 23)
- Οι κύριες δομικές βλάβες που έχει υποστεί η κατασκευή συνοδεύονται από βαθιές διαμπερείς ρηγματώσεις στους τοίχους οι οποίες συγκεντρώνονται κυρίως στον νοτιοανατολικό τοίχο. Επακόλουθα δημιουργούνται δευτερεύουσες ζημιές και βλάβες όπως απολεπίσεις, αποφλοιώσεις, αποπτώσεις μεγάλων θραυσμάτων, με αποτέλεσμα τη συχνή εμφάνιση χασμάτων και κοιλοτήτων και επομένως μείωση της ακαμψίας του τοίχου έναντι μεγάλων πλαγίων ωθήσεων. Αποτελούν ακόμη την κύρια συνθήκη αναπτύ-

Εικ. 26: Ικρίωμα στερέωσης και αποκατάστασης του πύργου - ΝΔ όψη.

ξεως άλλων βλαπτικών φαινομένων, μεταξύ των οποίων ο ανεμπόδιτος εμποτισμός των αρμών και ρωγμών από όμβρια και υδρατμούς.

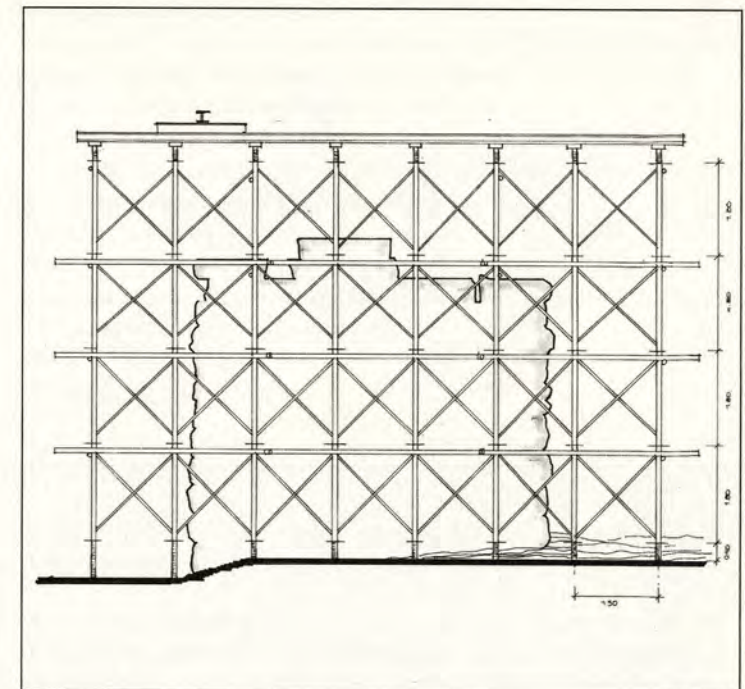
Παθολογία λίθων

Οι ζημιές και οι φθορές που έχουν προκληθεί στους λίθους οφείλονται σε μηχανικές καταπονήσεις από τις θερμοκρασιακές μεταβολές, στις κλιματολογικές συνθήκες, την ατμόσφαιρα και το νερό, και τέλος στη διάβρωση από βιολογικούς παράγοντες. Σημαντικό ρόλο στη φθορά των λίθων παίζει και η ανάπτυξη πυκνής αναρριχητικής βλάστησης, που κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος του νοτιοδυτικού και του νοτιοανατολικού τοίχου, εσωτερικά κι εξωτερικά, έχοντας προκαλέσει σε σημαντικό βαθμό διάλυση του πέτρινου υλικού. (εικ. 1, 11)

Πρόταση

Η πρόταση επέμβασης στο μνημείο ακολουθεί τις γενικά παραδεκτές αρχές που απορρέουν από το χάρτη της Βενετίας, προσαρμοσμένες στα δεδομένα του συγκεκριμένου μνημείου. Οι προτάσεις για τη συντήρηση, τη στερέωση και την αποκατάσταση του πύργου του Βαρνάβα ακολουθούν μια πορεία η οποία διακρίνεται στα εξής στάδια:

1. Στερέωση της υπάρχουσας κατάστασης του μνημείου και τοπικές σωστικές επεμβάσεις. Προτείνεται υποστήριξη-αντιστήριξη του θραυσμένου υπερθύρου της θύρας εισόδου και του μεταγενέστερα διαμορφωμένου κενού στη βάση της βορειοδυ-

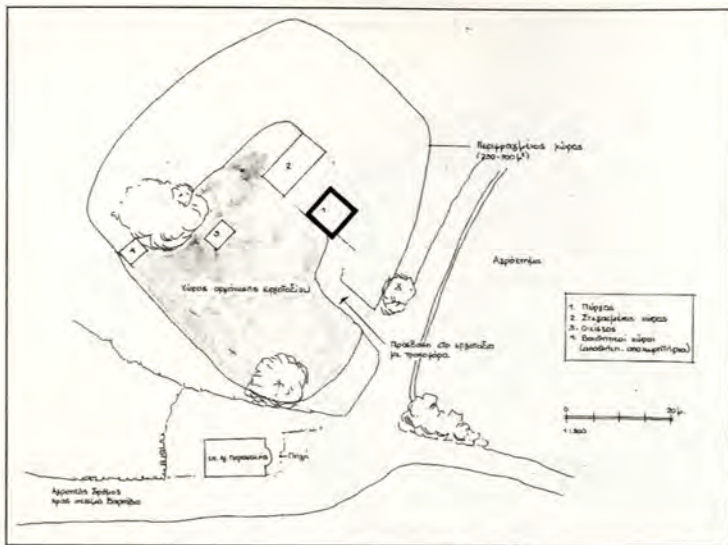

Εικ. 27: Ικρίωμα στερέωσης και αποκατάστασης του πύργου - ΝΑ όψη.

τικής λιθοδομής. Λόγω των εργασιών που θα ακολουθήσουν απαιτείται μια συνολική στερέωση για την προστασία του μνημείου. Το μέσον στερέωσης επομένως μπορεί να είναι το ίδιο με το μέσον που θα χρησιμοποιηθεί για τις εργασίες αποκατάστασης, δηλαδή ένα ειδικό ικρίωμα με μεγαλύτερες αντοχές. Η στερέωση θα αποτελεί μια προσωρινή κατάσταση που θα διατηρηθεί για μεγάλο χρονικό διάστημα, κυρίως λόγω των χρονοβόρων εργασιών και της πιθανής έλλειψης οικονομικών πόρων. Η κατασκευή των ειδικών ικριωμάτων θα συνοδεύεται από γερανογέφυρα (εικ. 25, 26, 27).

Σύμφωνα με τις παραπάνω προϋποθέσεις και απαιτήσεις, ως μέσο στερέωσης επιλέγεται η πλέον διαδεδομένη σε αντίστοιχες περιπτώσεις, σωληνωτή κατασκευή τύπου Mannesman. Η σωληνωτή κατασκευή πακτώνεται στο έδαφος σε βάση από οπλισμένο σκυρόδεμα και περιδένει το κτίριο εξωτερικά και εσωτερικά. Το ικρίωμα πρέπει να είναι απολύτως σταθερό και οριζόντιο (αλφαδιασμένο). Η γερανογέφυρα θα εδράζεται στο μέσο των πύργων των δύο απέναντι ικριωμάτων (ΒΔ-ΝΑ), θα στηρίζεται σε υποδοχές «Ψ» στο άνω μέρος του ικριώματος και θα είναι χειροκίνητη για τις κινήσεις κατά την οριζόντιο έννοια και ηλεκτροκίνητη κατά την κατακόρυφο.

Ως επιπλέον μόνιμη στερέωση του κιβωτίου της κατασκευής με ενίσχυση της διαφραγματικής λειτουργίας προτείνεται η ενσωμάτωση μεταλλικού ανοξειδωτού διαφράγματος με σωλήνες ακαμψίας στις 4 γωνίες, στο κενό ανάμεσα στην εσωτερική και την εξωτερική παρειά, πράγμα που ενδεικνύεται καθώς η

Εικ. 28: Οργάνωση εργοταξίου.

εσωτερική παρειά θα συμπληρωθεί μετά, ενσωματώνοντας την μεταλλική κατασκευή. Η τοποθέτηση θα πρέπει να γίνει σε αρκετά μεγάλο ύψος ώστε να εξασφαλίζεται η διαφραγματική λειτουργία. Προτείνεται επομένως να είναι σε ύψος 1 μ. κάτω από το ανώτερο σημείο του πύργου.

2. Επαναφορά στην αρχική θέση του τμήματος του Β.Δ. τοίχου που έχει αποκλίνει. Ο σεβασμός της αυθεντικής δομής αυτής της περιοχής του μνημείου και η προσπάθεια αποφυγής της αποδιοργάνωσης της οδήγησε στη διερεύνηση λύσης διαφορετικής από την αποσυναρμολόγηση για τη στερέωση και αποκατάσταση του τοίχου, καθώς και ολόκληρου του κτιρίου. Εξάλλου, ο Β.Δ. τοίχος έχει υποστεί μηχανική αλλοίωση κατά ολόκληρα τμήματα, τα οποία κατά τα άλλα διατηρούν την στατική αυτοτέλειά τους, με τους λίθους πολύ καλά συνδεδεμένους μεταξύ τους μέσω της τριβής και του βάρους τους. Η επαναφορά στην αρχική θέση, πρέπει να γίνει με ενιαία μετακίνηση των τμημάτων αυτών. Προτείνεται έτσι η επαναφορά -ανόρθωση του τμήματος του βορειοδυτικού τοίχου με τη χρήση κατάλληλων υδραυλικών συστημάτων- ειδικών πεπλατυσμένων γρύλλων τύπου flat-Jacks, ώστε να εξασφαλιστεί όσο το δυνατόν τελειότερη έδραση των λίθων. Με τη βοήθεια οδηγών που θα τοποθετηθούν εσωτερικά κι εξωτερικά θα γίνει η επαναφορά του τοίχου κατά την ανύψωση και με συμπίεση με τις πατόβιδες των σωλήνων στερέωσης.
3. Επαναφορά στην αρχική θέση των λίθων που έχουν μετακινηθεί.
4. Αποκατάσταση της συνοχής της δομής της τοιχοποιίας. Αντικατάσταση και αποκατάσταση φερόντων στοιχείων και συντήρηση (καθαρισμός, στερέωση και προστασία) της πέτρας. Προτείνεται η συγκόλληση και σύνδεση τεμαχίων της πέτρας καθώς και η επί τόπου στερέωση και δομική αποκατάσταση του υπερθύρου (προτείνεται να χρησιμοποιηθεί μέρος από το ικρίωμα που θα περιβάλλει τον πύργο), και αφ' ετέρου κατάλληλες διατάξεις

εφαρμογής των φορτίων, ώστε να μειωθεί όσο το δυνατόν η επιβάρυνσή του. Για την αποκατάσταση της συνέχειας της λιθοδομής θα γίνουν ενέματα με χρήση κονιάματος από λευκό τσιμέντο για την πλήρωση των ρωγμών, και συγκόλληση συμπληρωμάτων από νέο υλικό.

Προτείνεται επίσης η ενσφράγιση διανοιγμένων αρμών με κονίαμα από λευκό τσιμέντο. Ταυτόχρονα, στο στάδιο αυτό θα πραγματοποιηθεί η ταύτιση και η συγκόλληση των θραυσμάτων από αρχαίο υλικό που βρέθηκαν μπροστά από την πρόσοψη του πύργου μετά την ανασκαφική τομή που πραγματοποιήθηκε μπροστά από την θύρα εισόδου, καθώς και των θραυσμάτων που αποκολλήθηκαν και κατέπεσαν κατά τις εργασίες καθαρισμού του πύργου από την βλάστηση που τον κάλυπτε. Τα αριθμημένα αυτά 27 θραύσματα καταγράφηκαν και φωτογραφήθηκαν, αφού τεκμηριώθηκε και η θέση από την οποία κατέπεσαν, και φυλάχθηκαν για να συγκολληθούν κατά τις εργασίες στερέωσης. Για την σύνδεση των αποκολλημένων κομματιών, προτείνεται η χρήση ανοξειδωτων μεταλλικών συνδέσμων τιτανίου, επειδή δεν οξειδώνονται και επομένως προσδίδουν μεγαλύτερη σταθερότητα στο πέτρινο υλικό και στη συγκόλληση.

5. Αποκατάσταση της αρχικής μορφής με χρήση όσο το δυνατόν διάσπαρτου υλικού και συμπλήρωση με νέους λίθους στις περιοχές που απαιτούν στατική επάρκεια (συμπλήρωση εσωτερικής παρειάς και κενού του Β.Δ. τοίχου). Προτείνεται η ταύτιση και επανατοποθέτηση των διάσπαρτων λίθων (καταγράφηκαν στο εσωτερικό της κάτοψης και στον γύρω περιβάλλοντα χώρο) μεταξύ των οποίων και ο ορθοστάτης της θύρας εισόδου. Προτείνεται ακόμη η συμπλήρωση της εσωτερικής παρειάς λίθων αποσκοπώντας στην αποκατάσταση της στατικής λειτουργίας και της αρτιότητας της μορφής. Οι λίθοι συμπλήρωσης προτείνεται να κατασκευασθούν από το ίδιο υλικό, το φυσικό πέτρωμα δηλαδή της περιοχής ώστε να διατηρούν χαρακτηριστικά δομής όμοια και συμβατά με εκείνα των λίθων δομής του πύργου. Η τοποθέτηση των λίθων συμπλήρωσης θα γίνει συρταρωτά, ενώ το κενό ανάμεσα στις δύο παρειές θα αποκατασταθεί κατά το αυθεντικό πρότυπο, θα συμπληρωθεί δηλαδή με λατύπη και ασβεστοκονίαμα έναντι του αρχαίου πηλοκονιάματος. Η αρχική διαδικασία κατασκευής από κάτω προς τα πάνω με ταυτόχρονη σύνδεση και στερέωση των λίθων της εσωτερικής και της εξωτερικής παρειάς δεν απαιτούσε συνδέσμους. Με την εκ των υστέρων όμως συμπλήρωση της εσωτερικής παρειάς δεν αποκαθίσταται το αρχικό αυτό μοντέλο δομής. Για την καλύτερη συναρμογή και σταθερότητα επομένως των λίθων συμπλήρωσης προτείνεται η σύνδεσή τους με μεταλλικούς συνδέσμους από τιτάνιο.
6. Στεγάνωση του μνημείου με φύλλο μολύβδου που τοποθετείται στην άνω επιφάνεια των λίθων της τελευταίας στρώσης.
7. Εγκατάσταση και οργάνωση εργοταξίου με απαιτούμενους χώρους (εικ. 27): α. Χώροι απόθεσης των τεχνητών λίθων που θα τοποθετηθούν στο μνημείο, β. Χώροι κυκλοφορίας, γ. Χώροι συντήρησης των λίθων, δ. Αποθήκη, ε. Οικίσκος (Γραφείο -

σχεδιαστήριο - αρχείο του εργοταξίου), στ. Βοηθητικοί χώροι εξυπηρέτησης του προσωπικού (αποχωρητήρια κλπ), ζ. Εφεδρικός ελεύθερος χώρος εργοταξίου. Ο χώρος αυτός προτείνεται να χρησιμοποιηθεί για την τοποθέτηση και φύλαξη των υλικών, των εργαλείων και των μηχανημάτων για την διεκπεραίωση των απαραίτητων εργασιών, ενώ θα εξυπηρετεί και την πρόσβαση από τον δρόμο για προμήθεια υλικών και την εγκατάσταση των απαιτούμενων ανυψωτικών μέσων. Συνεκτιμώντας τα παραπάνω προτείνεται η περίφραξη του χώρου και η μετατροπή του σε χώρο εργοταξίου. Ο χώρος οριοθετείται στα 30 μ. προς τα νότια από τον χτισμένο αναλημματικό τοίχο με το εκκλησάκι και την πηγή, ενώ προς τις άλλες κατευθύνσεις προς τις οποίες ο χώρος είναι ελεύθερος ορίζονται αποστάσεις από τον πύργο. Η περίφραξη για την γενικότερη προστασία του χώρου προτείνεται να καταλαμβάνει έκταση 3000 μ² βόρεια του πύργου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δραγάτης, Ι.Χ. *Αρχαιολογικά έρευναι εν Σίφνω*, Π.Α.Ε., 1915, σελ. 96-107.
- Δραγάτης, Ι.Χ. *Οι πύργοι των νήσων*, Π.Α.Ε 1920, σελ. 147-172.
- Ζάμπας, Κ. *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνα*, τόμος 3β.
- Ιστορία του ελληνικού έθνους, «Κλασικός Ελληνισμός»*, Τόμος Γ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1972.
- Κορρές, Μ. - Ζάμπας, Κ., *Δομικά προβλήματα κατά τη μελέτη αποκατάστασης του Παρθενώνα*, Τόμος 2, σελ. 153.
- Κορρές, Μ. - Μπούρας Χ., *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνα*, Αθήνα 1983
- Κορρές, Μ., *Μεγάλες δομικές βλάβες στα Προπύλαια, Πρακτικά της 4ης διεθνούς συνάντησης για τα μνημεία της Ακρόπολης*, 1995.
- Κορρές, Μ., *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνα*, Τόμοι 2α, 2β, 1989.
- Κορρές, Μ. - Ζάμπας, Κ., *Μελέτη Αποκαταστάσεως του Παρθενώνα*, Μέρος 3.
- Κορρές, Μ. *Αρχιτεκτονική κληρονομιά, από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Απολογισμός και προοπτικές*. 10ο Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο, Αθήνα 2002.
- Λαμπρόπουλος, Β. *Διάβρωση και Συντήρηση της Πέτρας*.
- Μπούρας, Χ. *Αποκαταστάσεις Ι*. Σημειώσεις μαθημάτων ΕΜΠ.
- Μπούρας, Χ. *Ιστορία Αρχιτεκτονικής ΙΙ*. Σημειώσεις μαθημάτων ΕΜΠ.
- Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων και οι τρόποι εφαρμογής αυτών*, Αθήνα 1994.
- Ορλάνδος, *Τα υλικά δομής των αρχαίων Ελλήνων*, Αθήνα 1958.
- Στεινχάουερ, Γ. *Ο πόλεμος στην αρχαία Ελλάδα*, σελ.151
- Στυλιανίδης, Α. - Σκοπελίτης, Σ. *Πύργοι της Μυτιλήνης*, Αθήνα 1975
- Φρουριακά Χρονικά*, 1/1973.
- 4η Διεθνής συνάντηση για την αποκατάσταση των μνημείων της Ακρόπολης, 1994, Πρακτικά, 1995.
- Adam, J.P. *L'architecture militaire grecque*.
- Chandler, L. *The North-West Frontier of Attica*, JHS, XLVI 1926, P. 18 sqq, fig.11
- Chandler, L.E. *The North-West Frontier Of Attica*, JHS, XLVI, 1926, p.18 599, fig.11, pl. I
- Charton, E. *Le tour du monde*. Nouveau journal de voyages, Hachette, 1877, σελ. 350
- Cherry, J.F. - J.L.Davis, J.L. - Mantzourani, E. *Greek and Roman settlement and land use*. Landscape Archeology, 334
- Coulton J. J., *Greek Architects at Work. Problems of structure and design*.
- Dodwell, E. *A Classical and Topographical Tour through Greece during the years 1801, 1805 and 1806*, 1819.

Droop, J.P. *A Greek Tower in Naxos*, Annals of Arch. And Antrop., X 1923, p.41 et fig. 8,9, pl. X n.2

Eliot, C.W.J. *Coastal demes of Attica*

Garlan, Y. *Problemes de la terre en Grece ancienne*, Paris-La Haye 1973 p. 149-160.

Haselberger, L. *Der Purgos Chimarrou of Naxos*, AA, 1973, pp. 431-437.

Haselberger, L. *Pacher Griechischer Wehrturme*, Al. 194, 1979 p.93-115.

Jones, J.E. *Two attic country houses*, *Ανάλεκτα* 7, 1974.

Koutsoukou, A. - Kanellopoulos, Chr. *Towers from Northwest Andros*, BCH, 85, 1990

Lohmann, H. *Agriculture and Country Life in Classical Attica*, Stockholm, 1992, p.29- 56.

Lord, L.E. *Watchtowers*, pp. 78-84.

Lord, L.E. *The Pyramids of Argolid*, σ. 481-527.

Mussche, H.F. *Thorikos 1965*, III, Bruxelles 1967, σ. 60.

Mussche, H.F. *La forteresse Maritime de Thorikos*, BCH 85, 1960.

Nowicka, M. *La maison a tour dans le monde greque*, 1975, σελ. 90-139.

Ormerod, H.A. *Towers*, p. 41, n. 6.

Ormerod, H.A. *Piracy in the ancient world*, Liverpool, 1924.

Ormerod, H.A. *Towers in the Greek Islands*, Annuals of Archaeology and Anthropology.

Osborne, R.G. *Demos, the discovery of classical Attika*, 1985.

Osborne, R.G. *Classical landscape with figures: the ancient Greek city and its countryside*, London 1987, 67.

Pecirka, J. *Homestead farms in Classical and Hellenistic Hellas*, *Problemes de la terre en Grece ancienne*, Paris 1973, σελ. 113-47, esp. 123-8.

Philippson, *Inselwelt*, p. 79.

Ross, *Inselreisen*, II, p. 135, I, p.36.

Sauciuc, T. *Andros. Untersuchungen zur Geschichte und Topographie der Insel*. Sonderschr. D. Osterr. Arch. Instituts, VIII Wien 1914, p. 29 sqq.

Scranton, *Greek Walls*, Cambridge 1941.

Tillyard, H.J.W. *Two Watch-Towers in the Megarid*, BSA, XII 1905/1906 p. 101-108.

Travlos, J. *Bildlexicon zur topographie des antiken Attika*.

Weil, R. *Von den grieschischen Inseln*, AM, II, 1877, p.62.

Winter, F.E. *Greek Fortifications*, 1971.

Winterberger, *Über altattische Landes - und Grenzbefestigungen*, aa 1892, p.122-124.

Wrede, W. *Attische Mauern*, Athen. 1933 καί *Thorikos*, R.E.

Wrede, W. *Attische Mauern*, Athen 1933.

Young, J.H. *Sounion*, p.135, 144-145.

Young, J.H. *Studies in South Attica: Country Estates in Sounion*, Hesperia 25, 1956, p.123 ff -144.

Young, J.H. *Studies in South Attica: Country Estates in Sounion*, Hesperia 25, 1956.

Young, J.H. *Towers*, p. 51, 135.

THE ANCIENT TOWER AT VARNAVAS, ATTICA

Anna Apostolou, architect engineer

Supervisor: M. Korres, architect engineer

The main objectives of this study are the protection, the conservation and the restoration of the tower located near the small village of Varnavas in the mainland of southeastern Attica. The tower, which belongs to the classic age, constitutes, according to L.E.Chandler one of the most well-preserved watchtowers supporting the main terrestrial fortifications that defend the northeastern and northwestern frontiers of classic Attica.

No archaeological research, excavation or intervention of any kind concerning this tower has ever taken place. Throughout its lifetime, significant damage has occurred causing several basic structural problems. As a result, the monument's historical and archaeological value has been seriously degraded.

First of all, a precedent literature research for watchtowers in Greece is indispensable as a base of insertion and comparison for Varnavas tower. Firstly, the research concerns the most well preserved towers all around Greece, accentuating those of Cyclades where the majority of them exist. Secondly, the search is concentrated in the fortification system in classic

Attica where the tower of Varnavas belongs. The comparison deduced concerns the different structural systems and morphological elements. The cross-correlation of the material in this investigation supported a chronological analysis and an explanation of function and form of the Varnavas tower.

At the second part of the study, the current conservational condition of the tower is described, based on the mapping elements and the on-site investigation. Varnavas tower is a square building with a dimension of 6,60m on each side. The tower is preserved to a maximum height of 6,00m at the west corner. The remaining part of the tower has experienced a collapse of superior courses. Blocks of gray limestone form the masonry, a material similar to the one used in the near fort of

Ramnous. The technique of the construction which forms the style of masonry is the trapezoidal, irregular coursing. The height of the courses varies according to the position on the monument. In the remaining part of the tower no loopholes or other kind of openings are preserved. The construction is characterized by the lack of cohesive plaster. The wall was built in two heterogeneous layers of which the internal has now totally collapsed or been removed. The initial width of the wall was 0.85m as it can be deduced from blocks that occupy the whole width. The entrance to the tower, located in the southwest, has now a height of 2.50m and a width of 1,50m, a width excessively large for this kind of towers. Indeed, a long doorpost block (2.50m long, so that it fits exactly to the height of the door) was missing from the left side (seen from outside) and was found 50m away from the tower during this study. Consequently, the initial width of the door is 1,10m. The tower was at least two storeys high as the size of the plan indicates. There are no traces of internal walls nor of a staircase. The only remnants connecting to the building are some blocks on the ground in continuity with the façade of the tower, which probably indicate the existence of an enclosure. Thus, it can be presumed that Varnavas tower, in the context of its size and careful method of structure as well as of the enclosed remnants within its vicinity, demonstrates a multifaceted operational use. It was mostly a watchtower with a defensive as well as an agricultural character.

The third part of the study deals with the pathology as well as the diagnosis of the problems that the monument faces. The current conservational condition of the tower is poor. Apart from the upper courses and the north corner of the walls that have been totally collapsed, serious structural problems need to be confronted. A major static problem has been caused by the collapse or removal of blocks at the base of the northwest wall, creating a large gap above which the

masonry is crumbling. Another consequence of the gap is the vertical inclination of the same wall. Secondary consequences such as fractures, cracks and widening gaps between adjacent blocks are met everywhere.

Besides, the lintel of the entrance door and most parts of the masonry especially around the west corner, are under rapid disintegration because of the vegetation that had covered most parts of the tower. The removal of the vegetation was indispensable not only for the protection but also for the mapping of the monument.

Apparent biological and environmental erosion can be identified in all exterior layers of the tower wall. Thus, the protection and the consolidation of material is as important as solving structural problems, in order to exploit the historical and archaeological values of the monument. In order to achieve the main objectives, the basic proposals are the following:

Consolidation of the actual condition of the monument and local salutary interventions. This proposal includes support actions for the damaged lintel and the gap at the base of NW wall.

The restoration of the inclined NW wall and of the whole of the removed blocks. For this matter scaffolding is proposed to surround the tower externally and internally offering access to every part of the building.

The restoration of the construction and material cohesiveness.

Restoration of the form with use of as much original material as possible, which can be found, dispersed around the area. A completion of new material blocks is proposed to replace the original collapsed internal cheek of the walls.

A final proposal constitutes the roofing of the tower using a continuous lead leaf placed on the top of the upper blocks.

The space needed for the restoration and protection interventions will be enclosed and will occupy 2000m².

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΤΟΥ ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΑΤΤΙΚΗΣ

*Και φοβόμαι ακόμη των χειρών μου/το άγγιγμα στις πέτρες τούτες
μην σπτείνει τη φθορά, μην επισπεύδει/των ερειπίων την ερείλιση.
Άθω Δημούδα*

Ειρήνη Γρατσία, αρχαιολόγος

Επιβλέπουσα: Ελένη Μαίστρου, αρχιτέκτων μηχανικός. Επιστ. συνεργάτις: Φανή Μαλλούχου, αρχαιολόγος

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει δύο βασικές ενότητες. Στην πρώτη εξετάζεται το θέμα των επεμβάσεων και της διαχείρισης -από το 1974 έως το 2002- των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας που τα κατάλοιπά τους χρονολογούνται στους κλασικούς, ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους. Η δεύτερη περιλαμβάνει την τεκμηρίωση και την πρόταση διαχείρισης του αρχαιολογικού χώρου του Αμφιαρείου Αττικής με σκοπό την ουσιαστική προστασία και τη μετατροπή του σε έναν ζωντανό πολιτιστικό, εκπαιδευτικό χώρο¹.

Επεμβάσεις και εφαρμογή διαχείρισης στους αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας την περίοδο 1974-2002

Η Ελλάδα είναι ένα από τα κράτη με τους περισσότερους αρχαιολογικούς χώρους². Η προστασία και η ανάδειξη των αρχαιοτήτων άρχισαν από τη σύσταση του ελληνικού κράτους, το 1830, και συνεχίζονται έως τις ημέρες μας με ρυθμούς συνεχώς αυξανόμενους.

Ο μεγάλος αριθμός αρχαιολογικών χώρων που χρήζει προστασίας και ανάδειξης, οι συνεχώς αυξανόμενες απειλές και καταστροφές από φυσικά αίτια, οι αποτυχημένες επεμβάσεις, η εγκατάλειψη, η αλόγιστη τουριστική χρήση, οι αναπτυξιακές πιέσεις (επεκτάσεις πόλεων), η έλλειψη σχεδιασμού, η έλλειψη οικονομικών πόρων αλλά και οι απαιτήσεις του κοινού για χώρους με εκπαιδευτικό ρόλο και σύγχρονες μεθόδους παρουσίασης κάνουν αναγκαία την εφαρμογή διαχείρισης τόσο στο σύνολο των αρχαιολογικών χώρων όσο και στον καθένα ξεχωριστά.

Ο όρος «Διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς»

Η διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς αποτελεί ένα σχετικό νέο τομέα και για τα διεθνή δεδομένα, αφού μόλις στα μέσα της

δεκαετίας του 1980 ιδρύθηκε στο πλαίσιο του ICOMOS η Διεθνής Επιτροπή για τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (International Committee on Archaeological Heritage Management-ICAHM)³. Η ανάγκη συνεργασίας πολλών ειδικοτήτων για την ολοκληρωμένη προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς η οποία είναι μη ανανεώσιμη οδήγησε στο νέο αυτό τομέα.

Με τον όρο «διαχείριση αρχαιολογικής κληρονομιάς» εννοείται το σύνολο των ενεργειών που πρέπει να πραγματοποιηθούν με επαγγελματικό τρόπο για να προστατευθούν οι αξίες των αρχαιολογικών χώρων και των κινητών αρχαιοτήτων⁴. Οι ενέργειες αυτές αφορούν όλους τους τομείς που σχετίζονται με την αρχαιολογική κληρονομιά, όπως η επιφανειακή έρευνα, οι ανασκαφές, η τεκμηρίωση, η έρευνα, η διατήρηση, η αναστήλωση, η αποκατάσταση, η ανάδειξη, η εκπαιδευτική δραστηριότητα, η νομοθεσία, η οικονομική απόδοση, η σχέση κοινού και αρχαιολογικής κληρονομιάς, οι τρόποι ερμηνείας/παρουσίασης των αρχαιοτήτων⁵.

Η περίοδος 1974-2002

Τα όρια της περιόδου 1974-2002 επελέγησαν γιατί δείχνουν μια σειρά αλλαγών που οδήγησαν στον εκουγχρονισμό της χώρας και του νομοθετικού πλαισίου για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Το 1974 είναι η χρονιά της Μεταπολίτευσης, της αποκατάστασης της δημοκρατίας. Από το επόμενο κιόλας έτος η χώρα θα αρχίσει να στρέφεται προς τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες με σκοπό την ένταξη της σε αυτές⁶. Το 1975 ψηφίζεται το Σύνταγμα, το οποίο είναι το πρώτο

Σύνταγμα (άρθρα 18 και 24) που θα συμπεριλάβει τους αρχαιολογικούς χώρους, τα μνημεία, τις παραδοσιακές περιοχές φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος και θα αναγάγει σε κανόνα πλέον την προστασία και διαφύλαξη τους και θα καταστήσει υπόχρεο γι' αυτήν το κράτος⁷.

Το έτος 2002 αποτελεί το τέλος της εφαρμογής α) του αρχαιολογικού νόμου 5351/32, ύστερα από 70 χρόνια συνεχούς εφαρμογής (τον Αύγουστο 2002 ψηφίστηκε ο νέος νόμος περί προστασίας αρχαιοτήτων και της εν γένει πολιτιστικής κληρονομιάς) και β) του Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού του 1977⁸, αφού τον Μάρτιο 2003 τον αντικατέστησε ένας νέος Οργανισμός.

Στα 28 αυτά χρόνια η οικονομική ανάπτυξη της χώρας, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της, η εισροή χρημάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης) και η ευρεία πληροφόρηση σχετικά με θέματα πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς συντέλεσαν στην εφαρμογή εκτεταμένων επεμβάσεων ανάδειξης στους αρχαιολογικούς χώρους.

Οι επεμβάσεις μπορούν να ταξινομηθούν σε τρεις χρονικές περιόδους, της δεκαετίας του 1970, της δεκαετίας του 1980 και της δεκαετίας του 1990 (έως 2002). Τα όρια είναι συμβατικά.

Στην πρώτη δεκαετία οι επεμβάσεις περιλαμβάνουν ανασκαφές, καθαρισμούς, συντήρηση, αναστηλώσεις και έργα ανάδειξης (κυρίως δένδροφυτεύσεις, στέγαστρα, φυλάκεια και περιφράξεις). Το 1975 δημιουργήθηκε Ομάδα για τη Συντήρηση Μνημείων Ακροπόλεως και αρχίζουν οι αναστηλωτικές εργασίες στα μνημεία του Ιερού Βράχου⁹. Στη δεκαετία του 1980 παρατηρούνται ανάλογες επεμβάσεις. Έχουν όμως ήδη αρχίσει μεγάλα και πρωτοποριακά έργα, όπως η δημιουργία του υπόγειου αρχαιολογικού και μουσειακού χώρου στον τύπο της κρύπτης στη Βεργίνα για να στεγαστούν οι τάφοι της Μεγάλης Τούμπας¹⁰.

Η κορύφωση των μεγάλων και πρωτοποριακών έργων πραγματοποιείται τη δεκαετία του 1990, περίοδο που εισρέουν πολλά χρήματα στην Ελλάδα και στο Υπουργείο Πολιτισμού με τα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης. Πρόκειται για ανασκαφές, αναστηλωτικά έργα (Μνημεία Ακρόπολης Αθηνών, Ακρόπολη Λίνδου, Ναός Επικουρίου Απόλλωνα Βασσών)¹¹, για έργα ανάδειξης (ρωμαϊκά μνημεία Νικόπολης)¹², έργα διδακτικής και ελεγχόμενης επίσκεψης (Ασκληπιείο Επιδαύρου),

1. Θερμές ευχαριστίες για τη συνεργασία τους οφείλω στις επιβλέπουσες της διπλωματικής εργασίας, κ. Ελένη Μαίστρου και την κ. Δρ. Φανή Μαλλούχου, στην κ. Πηνελόπη Αγαλοπούλου, υπεύθυνη αρχαιολόγο του Αμφιαρείου, στον αρχαιοφύλακα Αμφιαρείου κ. Γιώργο Νικολάου, στον υπερήλικα κ. Αναστάσιο Δαυίδ για τις σπάνιες πληροφορίες και τον τ. αρχαιοφύλακα Αμφιαρείου κ. Χαράλαμπο Χρήστου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον σύζυγό μου Χρυσόστομο Μερεντίτη, που για άλλη μια φορά είχε τη συμπαράστασή του.

2. «Αρχαιολογικοί χώροι νοούνται εκτάσεις στην ξηρά ή στη θάλασσα ή στις λίμνες ή στους ποταμούς, οι οποίες περιέχουν ή στις οποίες υπάρχουν ενδείξεις ότι αποτέλεσαν από τους αρχαιότερους χρόνους έως και το 1830 μνημειακά, οικιστικά ή ταφικά σύνολα» σύμφωνα με τον ορισμό του νέου Νόμου για την Προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς (Ν 3028/2002).

3. Μαλλούχου 2003, 23.

4. Η διαμόρφωση άποψης της γράφουσας σχετικά με την έννοια της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ανάγνωση των πρακτικών του συνεδρίου που έγινε το 1995 με θέμα «Η συντήρηση των αρχαιολογικών χώρων της Μεσογείου» το οποίο ασχολήθηκε με τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων (βλ. De la Torre 1997) και στο Χάρτη για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του ICAHM (1990).

5. Βλ. Χάρτα για την προστασία και τη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς (1990)./

6. Η Ελλάδα είχε αποκοπεί από την Ευρώπη τόσο πριν από τη Δικτατορία όσο και τα επτά χρόνια της Δικτατορίας, ΙΕΕ 2000, 291, 323.

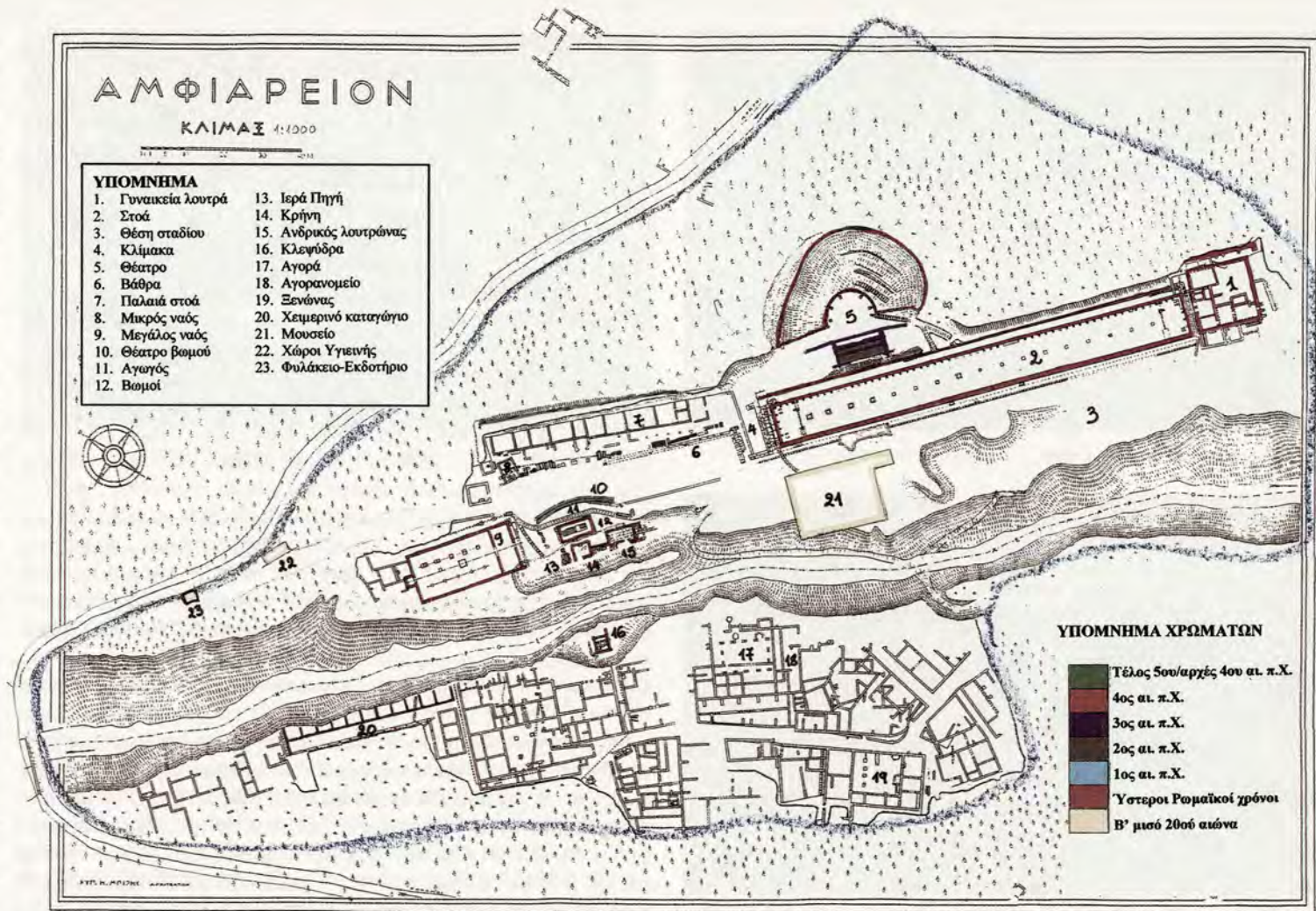
αρχαιολογικά πάρκα (Διον, Πέλλα¹³), διαμορφώσεις πορειών (Ελευσίνα), ενοποιήσεις αρχαιολογικών χώρων (Αθήνα), μουσεια-αρχαιολογικούς χώρους (επιτόπιο μουσείο Νάξου)¹⁴ κ.ά.

Τη δεκαετία 1990 παρουσιάζονται επεμβάσεις που χαρακτηρίζονται ως αναδείξεις αρχαιολογικών χώρων και περιλαμβάνουν ένα σύνολο ενεργειών, όπως ανασκαφών, συντήρησης, αναστήλωσης, διαδρόμων επισκεπτών, μουσειακών αποθηκών, φυλακείων-εκδοτηρίων, μουσειών κ.ά. (Σαγκρί και Ύγρια Νάξου¹⁵, Πέλλα¹⁶, Πελλαία Χώρα¹⁷). Στην Πελλαία Χώρα το έργο ονομάστηκε ολοκληρωμένη παρέμβαση ανάδειξης.

Ο καθηγητής Χρήστος Ντούμας είναι από τους πρώτους που μιλούν για εφαρμογή διαχείρισης στον αρχαιολογικό χώρο του Ακρωτηρίου Θήρας, στο συνέδριο που έγινε το 1995 με θέμα τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων¹⁸. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος για στρατηγικές και πολιτικές διαχείρισης, για διαχείριση επισκεπτών, ανθρώπων κ.ά. Το 1996, μια χρονιά μετά το συνέδριο για τη διαχείριση αρχαιολογικών χώρων της Μεσογείου¹⁹, καθιερώνει τον τίτλο «διαχείριση χώρου» στις εκθέσεις του για το Ακρωτήριο της Θήρας²⁰. Η διαχείριση χώρου αφορά, σύμφωνα με την έκθεση, διαμορφώσεις χώρων για τους επισκέπτες και τους ξεναγούς, αντικατάσταση φράκτη, βελτίωση στεγάστρου, λιθόστρωση διαδρόμων²¹.

Η διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων, όπως ορίστηκε παραπάνω, ως ένα σύνολο δηλαδή ενεργειών που εφαρμόζονται από ομάδα διαχείρισης, απαντά σε λίγες περιπτώσεις από τη δεκαετία του 1980 έως το 2002. Συνήθως εφαρμόζεται μέρος των ενεργειών ή των στρατηγικών της διαχείρισης.

Ο νέος νόμος περί προστασίας αρχαιοτήτων και της εν γένει πολιτιστικής κληρονομιάς που ψηφίστηκε το 2002 χρησιμοποιεί δύο φορές τον όρο διαχείριση. Στο άρθρο 36 για τις συστηματικές ανασκαφές αναφέρει ότι «Οι ξένες αρχαιολογικές σχολές... μπορούν να διαχειρίζονται κάθε έτος έως τρεις ανασκαφές ή άλλες αρχαιολογικές έρευνες...» και στο άρθρο 40 που αφορά τις εργασίες σε ακίνητα μνημεία «...μελέτες συντήρησης, προστασίας, αναστήλωσης,

Εικ. 1: Σχέδιο με τις ιστορικές φάσεις του Αμφιθεατρικού (σχέδιο-υπόβαθρο Κ. Μπίρη), ΑΕ 1967.

7. Δωρής 1985, 31.

8. Πρ. Δ/γμα 941/1977 «Περί Οργανισμού του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών (ΦΕΚ 320/1977 Α)».

9. Ιωαννίδου 2002, 110-115.

10. Δημακόπουλος 1997, 7-18.

11. Το Έργο του ΥΠΠΟ 1998.

12. Ζάχος 2002, 157-160.

13. Αθανασίου 1996, 85-100.

14. Κουβελά-Παναγιωτάτου 2002, 192-197.

15. Λαμπρινουδάκης, Σημαντώνη-Μπουρνιά κ.ά. 1997.

16. Αθανασίου 1996, 85-100.

17. Γεωργοπούλου-De Amico 2002, 36-37.

18. Doumas 1997, 27-40.

19. De la Torre (ed.) 1997.

20. ΠΑΕ 1996, 254, ΠΑΕ 1997, 175, ΠΑΕ 1998, 161.

21. Η ανασκαφή δεν συμπεριλαμβάνεται στη διαχείριση και παρουσιάζεται ξεχωριστά στην έκθεση.

ανάδειξης, διαχείρισης και ολοκληρωμένης χρήσης των μνημείων...». Η δεύτερη αναφορά εισάγει πιστεύω την έννοια της διαχείρισης, την περιορίζει όμως στα μεμονωμένα μνημεία.

Το διάστημα 1974-2002 την ευθύνη για την προστασία και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων είχε η Αρχαιολογική Υπηρεσία με τις διάφορες Διευθύνσεις της, τις περιφερειακές Υπηρεσίες (Εφορείες Αρχαιοτήτων), τις Επιτροπές Συντήρησης Μνημείων και το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο. Ο νόμος 5351/1932 «περί Αρχαιοτήτων» ήταν το βασικό νομοθετικό εργαλείο.

Η έννοια της διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς που γνωρίζει ανάπτυξη στο εξωτερικό από τη δεκαετία του 1980²² δεν φαίνεται να επηρεάζει την ελληνική πραγματικότητα. Η δεκαετία

22. Σύνταξη Χάρτη για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς (1989) και Χάρτη ICAHM (1990).

του 1990 με όλα αυτά τα πρωτοποριακά σε πολλές περιπτώσεις έργα στους αρχαιολογικούς χώρους δείχνει ότι η διαχείριση υπάρχει σε μεμονωμένους αρχαιολογικούς χώρους και δεν αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης πολιτικής διαχείρισης των αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας. Η έλλειψη ειδικών σε θέματα διαχείρισης είναι καταφανής.

Όλα τα έργα που αναφέρθηκαν φανερώσουν μια αργή αλλά σταδιακή ενσωμάτωση της εφαρμογής διαχείρισης. Η ένταξη μαθημάτων σχετικά με τις αναδείξεις αρχαιολογικών χώρων στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Προστασία Μνημείων» του ΕΜΠ και η δημιουργία του Τμήματος «Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών» σε προπτυχιακό επίπεδο στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου που θα λειτουργήσει σύντομα, αποτελούν τα ουσιαστικά βήματα για την απόκτηση γνώσης σχετικά με τη διαχείριση των αρχαιολογικών χώρων και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδος.

Εικ. 2: Γενική άποψη του ναού από βορειοδυτικά.

Εικ. 3: Γενική άποψη της στοάς από ανατολικά.

Εικ. 4: Η ανασκαφή της νότιας όχθης στις αρχές του 20ού αι. Διακρίνονται το παλαιό Μουσείο και το Φυλάκείο. Αρχείο Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Τεκμηρίωση του αρχαιολογικού χώρου του Αμφιαρείου

Θέση και Όρια: Ο αρχαιολογικός χώρος του Αμφιαρείου βρίσκεται στα βόρεια του νομού Αττικής, 4 χλμ. δυτικά του Καλάμου. Το αρχαίο Ιερό ιδρύθηκε στο βάθος μιας χαράδρας. Διασχίζεται από ένα χειμάρρο και περιβάλλεται από πυκνό δάσος πεύκων. Η πρόσβαση στον χώρο γίνεται μέσω αμαξωτού δρόμου που συνδέει τον Κάλαμο με τον Ωρωπό.

Ο ερευνημένος και επισκέψιμος αρχαιολογικός χώρος έχει έκταση 45 στρέμματα και εκτείνεται στη βόρεια και τη νότια όχθη του χειμάρρου. Το βόρειο, δυτικό και νότιο όριο του χώρου είναι ο αμαξιτός δρόμος, ενώ το ανατολικό ορίζεται από ιδιωτικές εκτάσεις πευκοδάσους. Τα όρια του Ιερού δεν έχουν διευκρινιστεί.

Ιστορία: Το Αμφιάρειο, αφιερωμένο στον μυθικό ήρωα, μάντη και θεραπευτή Αμφιάραο, ήταν το Ιερό του αρχαίου Ωρωπού. Η ιστορία του είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία της πόλης²³. Η θέση της πόλης στα σύνορα Αττικής-Βοιωτίας και απέναντι από την Ερέτρια είχε σαν συνέπεια τη συνεχή διεκδίκηση της κυριαρχίας της από τους Ερετριείς, τους Βοιωτούς και τους Αθηναίους και τη μακρόχρονη υποταγή της σε αυτούς. Το Αμφιάρειο ιδρύθηκε στο διάστημα 431-415 π.Χ., περίοδο αθηναϊκής κατοχής, και λειτούργησε έως τον 3ο αι. μ.Χ.

Οργάνωση και λειτουργία του Αμφιαρείου: Το Ιερό του Αμφιαράου λειτουργούσε ως τόπος λατρείας, μαντείο και θεραπευτήριο. Όσοι κατέφθαναν στο Ιερό για να θεραπευτούν ή για να λύσουν κάποιο πρόβλημα ακολουθούσαν μια ορισμένη διαδικασία²⁴. Καταρχάς πλήρωναν δικαίωμα εισόδου και για απόδειξη έπαιρναν ένα μολυβένιο εισιτήριο. Στη συνέχεια θυσιάζαν ένα κριάρι στον θεό, πάνω στο δέρμα του οποίου κοιμόντουσαν (*εγκοίμηση*) για να θεραπευτούν ή για να δεχτούν μέσω ονείρου τη συμβουλή του θεού. Μετά τη θεραπεία ή τον χρησμό ο πιστός έριχνε μέσα στην πηγή του Ιερού νομίσματα. Με την ολοκλήρωση των υποχρεώσεων που όριζε το τυπικό οι πιστοί αφιέρωναν στο θεό πολύτιμα ή μικρής αξίας αντικείμενα.

Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα: Το Ιερό αποτελείται από δύο ξεχωριστούς τομείς που εκτείνονται στις όχθες της ρεματιάς. Στη βόρεια όχθη βρίσκεται ο τομέας με τα λουτρά, τη μεγάλη στοά, το στάδιο, το θέατρο, τους αναλημματικούς τοίχους, την παλαιά στοά, το μικρό ναό, τα βάθρα των αγαλμάτων, το μεγάλο βωμό, το θέατρο του βωμού, το μεγάλο ναό, την ιερή πηγή και τα ανδρικά λουτρά.

Στη νότια όχθη είναι ο τομέας με τις κατοικίες και τις εγκαταστάσεις που εξυπηρετούσαν τη λειτουργία του Ιερού, όπως ξενώνας, αγορανομείο, κλεψύδρα, καταγωγή (ξενοδοχεία), καπηλεία (μαγαζιά), εργαστήρια κ.ά.

Κινητά ευρήματα: Οι είκοσι ανασκαφικές χρονιές έφεραν στο φως

σημαντικά ευρήματα, τα οποία συνέβαλαν καθοριστικά στην κατανόηση της λειτουργίας του Ιερού του Αμφιαράου²⁵. Πρόκειται για αναθηματικές επιγραφές, προξενικά ψηφίσματα και επιγραφές σχετικές με το Ιερό και την πόλη, αγάλματα και ανάγλυφα, αγγεία, ελάσματα (εισιτήρια ή αποδείξεις πληρωμής), κοσμήματα, ειδώλια, ιατρικά εργαλεία, νομίσματα κ.ά.

Χλωρίδα και πανίδα Το σύνολο φυτικών ειδών του Αμφιαρείου παρουσιάζει ποικιλία και συνίσταται από πεύκα, κουτσουπιές, ελιές, καρυδιές, σικιές, πλατάνια, αγριελιές, αγριοφυστικιές και πικροδάφνες. Η άγρια χλωρίδα περιλαμβάνει κουμαριές, αρκουδόβατα, αγράμπελη, σπάρτα, σκοίνα, πουρνάρια, κάπαρη και έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα στη νότια όχθη όπου δεν γίνεται συστηματικός καθαρισμός του χώρου. Πολλά από τα τελευταία αυτοφυή είναι επιβλαβή για τις αρχαιότητες.

Μέσα σε αυτό το πλούσιο φυσικό περιβάλλον ζουν διάφορα είδη πουλιών, (αηδόνια, κοτσύφια, τρυγόνια), ερπετών (φίδια και σαύρες) και εντόμων (μέλισσες, ακρίδες).

Η αρμονική συνύπαρξη των μνημείων και της βλάστησης δημιουργεί μια εικόνα υψηλής αισθητικής και ηρεμίας.

Ιστορικό των επεμβάσεων

Ανασκαφές: Η Αρχαιολογική Εταιρεία άρχισε το 1884 την ανασκαφή του Αμφιαρείου με υπεύθυνο τον Βασίλειο Λεονάρδο. Οι ανασκαφικές εργασίες συνεχίστηκαν έως το 1929 με μικρά διαλείμματα. Ο αρχαιολόγος Βασίλειος Πετράκος πραγματοποίησε το 1957 μικρή ανασκαφική τομή στα γυναικεία λουτρά.

Η ανασκαφή τη βόρειας όχθης, σε αντίθεση με αυτή της νότιας, ήταν συστηματική και διενεργήθηκε με επιστημονικές προδιαγραφές.

Στερεωτικές εργασίες-Συμπληρώσεις-Αναστήλωσεις: Την περίοδο 1884-1929 οι εργασίες προστασίας και ανάδειξης του χώρου αφορούσαν κυρίως καθαρισμούς, συγκολλήσεις και επανατοποθετήσεις βάθρων στη θέση τους²⁶.

Εκτεταμένες εργασίες έγιναν από τον Έφορο Αρχαιοτήτων Ι. Παπαδημητρίου με βοηθό τον αρχαιολόγο Β. Πετράκο²⁷. Τοίχοι αναστηλώθηκαν, διευθετήθηκαν τα αρχιτεκτονικά μέλη του βωμού και του θεάτρου του και ανακατασκευάστηκε από πωρόλιθους ισχυρό ανάλημμα στη νότια πλευρά του ναού. Το 1958 έγιναν εργασίες συντήρησης και στερέωσης του ναού. Αποκαταστάθηκε μάλιστα η περίμετρος του ναού με την κατασκευή μικρού ξηρότοιχου από αρχαίους άχρηστους λίθους.

Αναστήλωση μεγάλης κλίμακας πραγματοποιήθηκε τα έτη 1960 και 1962²⁸ στο προσκήνιο του θεάτρου με την εποπτεία του Ευ. Στίκα²⁹.

25. Πετράκος 1968, 53-54, 118-129.

26. ΠΑΕ 1886, 56, 1924, 101.

27. ΠΑΕ 1957, 153.

28. ΠΑΕ 1960, 341 και ΠΑΕ 1962, 179.

29. Ο τ. αρχαιοφύλακας κ. Χαράλαμπος Χρήστου έδωσε την πληροφορία ότι την αναστήλωση έκανε ο γλύπτης Σπύρος Καρδάμης.

Οι συμπληρώσεις είναι λίγες και αναγνωρίσιμες και βοήθησαν να αποκατασταθεί η μορφολογική συνέχεια του μνημείου. Συμπληρώσεις έχουν γίνει και σε ορισμένα αρχιτεκτονικά μέλη του θριγκού του ναού και της στοάς που έχουν τοποθετηθεί κάτω από στοές στην αυλή του Μουσείου.

Το 1985 ανοίχθηκε φρέαρ κοντά στην κρήνη για την επαναφορά των υδάτων.

Εργασίες φύλαξης και ανάδειξης: Ο χώρος άρχισε να φυλάσσεται με την έναρξη των ανασκαφών. Περίφραξη τοποθετήθηκε τη δεκαετία του 1970 η οποία και διατηρείται με εξαίρεση το νοτιοδυτικό τμήμα της.

Το 1995 τοποθετήθηκε στην είσοδο περίφραξη με δύο θύρες στο πλαίσιο της ανάπλασης της εισόδου (Τεχνική Υπηρεσία ΤΑΠΑ). Τελευταία τοποθετήθηκε σύστημα παρακολούθησης με κάμερες και σύστημα συναγερμού σε εικοσιτετράωρη βάση.

Μικρής έκτασης καθαρισμοί γίνονταν στην εποχή του Β. Λεονάρδου. Εκτεταμένος καθαρισμός που περιέλαβε και τη βλάστηση έγινε τόσο από τον Μ. Μισό όσο και από τον Ι. Παπαδημητρίου.

Οι κυριότερες εργασίες ανάδειξης πραγματοποιήθηκαν την περίοδο που ο Ι. Παπαδημητρίου ήταν Έφορος Αρχαιοτήτων και αφορούσαν τη διευθέτηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, τις προσβάσεις ώστε να γίνει επισκέψιμος ο χώρος και την ανέγερση μουσείου για την ανάδειξη της ιστορίας του Ιερού αλλά και την προσέλκυση του κόσμου.

Οι εργασίες διαμόρφωσης εισόδου, η δημιουργία χώρου στάθμευσης, έξω από την είσοδο, η κατασκευή χώρων υγιεινής, ο ηλεκτροφωτισμός, το 1995, αποτελούν σημαντικές επεμβάσεις για την ανάδειξη του Αμφιαρείου και τη διευκόλυνση των επισκεπτών του.

Όσον αφορά την προστασία και την ανάδειξη του φυσικού περιβάλλοντος οι εργασίες που έγιναν και γίνονται είναι μικρές. Η νότια όχθη έχει καλυφθεί με άγρια βλάστηση. Η πυροπροστασία του χώρου είναι ανύπαρκτη. Το 1992 το Αμφιάρειο λίγο έλλειψε να αφανισθεί από πυρκαγιές³⁰ ενώ μετά την πυρκαγιά του 2001, που πάλι κινδύνευσε ο χώρος, η Πυροσβεστική Υπηρεσία τοποθετεί τους καλοκαιρινούς μήνες ένα πυροσβεστικό όχημα κοντά του.

Ανέγερση μουσείων: Το 1884 οικοδομήθηκε κτήριο μέσα στον αρχαιολογικό χώρο για τη φύλαξη των ευρημάτων που έρχονταν στο φως. Αργότερα δημιουργήθηκε ένα δεύτερο κτήριο και ένα μικρό φυλάκειο.

Το 1957 κατεδαφίστηκε το παλαιό και ερειπωμένο Μουσείο και το φυλάκειο και άρχισε να κτίζεται το νέο Μουσείο του Αμφιαρείου. Το Μουσείο που άνοιξε το 1962³¹ κτίστηκε νότια του δυτικού τμήματος της στοάς, σε απόσταση 6,40μ. Η αρμονικότερη συνύπαρξή του με τα μνημεία και το φυσικό τοπίο επιτεύχθηκε με την τοποθέτησή του σε βάθος 2,50μ. από την επιφάνεια του εδάφους. Η διαμόρφωση των χώρων του Μουσείου είναι ιδιαίτερα λειτουργική και η ένταξή του στο χώρο είναι αρμονική παρόλο που η θέση που επιλέχθηκε

Εικ. 5: Το θέατρο στις αρχές του 20ού αι. Αρχείο Αρχαιολογικής Εταιρείας.

για να ανεγερθεί δεν ήταν η καλύτερη. Τμήματα της στοάς και του ναού έχουν τοποθετηθεί σε βαθμιδωτά βάθρα στις στοές της αυλής.

Το Μουσείο λειτούργησε έως τη δεκαετία του 1970. Η κλοπή αγάλματος το 1978 διέκοψε τη λειτουργία του³². Το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων έχει μεταφερθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Σήμερα, επισκέψιμες είναι μόνο οι στοές της αυλής.

Διαχείριση: Η έννοια της διαχείρισης ενός αρχαιολογικού χώρου, όπως ορίστηκε παραπάνω, ως σύνολο ενεργειών για την προστασία των αξιών του δεν εφαρμόστηκε ποτέ στο Αμφιάρειο. Τα 119 χρόνια λειτουργίας του έγιναν αρκετά έργα ανάλογα με τις ανάγκες που προέκυπταν και τους στόχους των υπευθύνων.

Την περίοδο 1884-1929 που ανασκάπτει ο Β. Λεονάρδος το ενδιαφέρον είναι κατά κύριο λόγο αρχαιολογικό, επιστημονικό. Τη δεκαετία του 1950, που αναλαμβάνει την ευθύνη του χώρου ο Ι. Παπαδημητρίου, παρατηρείται ένας σχεδιασμός των ενεργειών που υπόκεινται σε έναν ευρύτερο στόχο, ένα όραμα για την ανάδειξη και προστασία του χώρου και την απόδοσή του στο κοινό. Οι μετέπειτα επεμβάσεις είναι κατά περίπτωση ωστόσο μπορεί κανείς να διακρίνει μια γενική αρχή, αυτή της κάλυψης των στοιχειωδών αναγκών ενός επισκέψιμου αρχαιολογικού χώρου, όπως είναι η φύλαξη, οι χώροι υγιεινής, η καθαριότητα. Παρά την τελευταία διαπίστωση ο καθαρισμός, η λειτουργία των χώρων υγιεινής αλλά και η πυροπροστασία στο Αμφιάρειο είναι ελλιπείς.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι στις δύο πρώτες περιόδους συστηματικής ενασχόλησης με το Αμφιάρειο [Περίοδος Α': Λεονάρδου, Περίοδος Β': Μισού-Παπαδημητρίου-Πετράκου (1952-1962)] δεν μπορεί κανείς να επιζητά την εφαρμογή διαχείρισης. Πρόκειται για δύο περιόδους με πολύ δύσκολες για τον ελληνικό

Εικ. 6: Γενική άποψη του θεάτρου και του Μουσείου από βόρεια.

Εικ. 7: Τμήμα του θριγκού

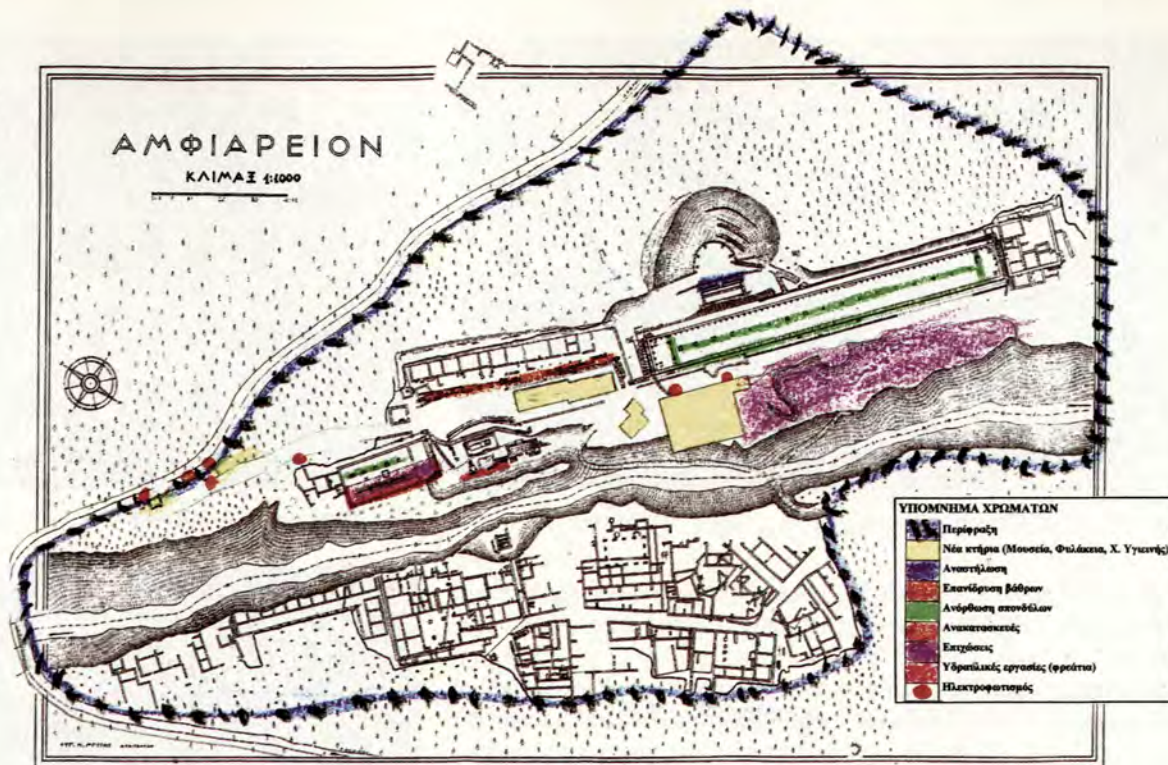
Εικ. 8: Γενική άποψη των βάθρων από ανατολικά.

32. Οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από τον τ. φύλακα Χαράλαμπο Χρήστου (γεν. 1920), ο οποίος εργάστηκε στο Αμφιάρειο από το 1953 έως το 1985.

30. ΠΙΑΕ 1992, μα'.

31. Πετράκος 1967, 2 και 1968, 65, 66.

Εικ. 9: Σχέδιο με τις επεμβάσεις που έχει δεχτεί το Αμφιθέατρο. (σχέδιο-υπόβαθρο Κ. Μήτση), ΑΕ 1967.

χώρο συνθήκης, που η έννοια της διαχείρισης δεν υφίσταται, διακρίνονται όμως από όραμα και στόχους. Ως Γ' περίοδος ορίζεται η περίοδος 1978-2003³³.

Χαρακτηριστικά αρχαιολογικού χώρου

Το Αμφιθέατρο συγκαταλέγεται στους οργανωμένους εκτός οικισμών αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας και ανήκει στην αρμοδιότητα της Β' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων. Πρόκειται για έναν από τους παλαιότερους συστηματικά ανασκαμμένους χώρους (1884-1929) της Ελλάδος του οποίου η κήρυξη έγινε το 1957 (ΦΕΚ 265/Β/1-10-1957) με ζώνη προστασίας Α 500μ. Το 1979 η περιοχή γύρω από το Αμφιθέατρο χαρακτηρίστηκε ως τοπίο ιδιαίτερου φυσικού κάλλους και ιστορικός τόπος (ΦΕΚ 832/Β/20-9-1979).

Το Ιερό του Αμφιαράου συγκαταλέγεται ως προς την επισκεψιμότητά του στους χώρους με μικρό αριθμό εισιτηρίων³⁴. Τα τελευταία 11 έτη κόπηκαν 21.193 εισιτήρια³⁵.

Στο θέατρο του Ιερού γίνονταν παλαιότερα μουσικές συναυλίες και θεατρικές παραστάσεις³⁶.

Ο αρχαιολογικός χώρος του Αμφιαράου χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο αξιών, οι οποίες με τη σειρά τους προσδίδουν μοναδικότητα στο χώρο. Οι αξίες αυτές διακρίνονται στην αρχαιολογική-ιστορική, την αισθητική, την επιστημονική και την κοινωνική που περιλαμβάνει την εκπαιδευτική και οικονομική αξία.

Προβλήματα

Τα προβλήματα που καταγράφηκαν στον αρχαιολογικό χώρο του Αμφιαράου είναι πολλά και μειώνουν τις αξίες του σταδιακά. Πρόκειται για τα εξής:

Προβλήματα μελέτης: Αφορούν τη μη συστηματική ανασκαφή και τη μη ολοκλήρωση της ανασκαφής.

Προβλήματα προστασίας: Αφορούν τις πυρκαγιές, τη διάβρωση του εδάφους, την προσβολή του τοπίου λόγω ανέγερσης οικοδομών εντός της ζώνης προστασίας, την ελλιπή φύλαξη λόγω έλλειψης προσωπικού, τη φθορά δομικών υλικών, την αλλοίωση της έννοιας και της σημασίας του αρχαιολογικού χώρου.

Η κατάσταση διατήρησης των κτηρίων και των βάθρων είναι μέτρια και παρατηρείται μεγάλη φθορά των δομικών υλικών. Το μεγαλύτερο μέρος των κτηρίων είναι κατασκευασμένο από μαλακό πωρόλιθο, ο οποίος παρουσιάζει αποσπάσεις κομματιών, ρωγμές, διάβρωση και κυψέλωση με αποτέλεσμα να έχει αλλάξει η μορφή του. Τα μέλη και τα βάθρα που έχουν κατασκευαστεί από μάρμαρο ή ασβεστόλιθο παρουσιάζουν ρωγμές και αποθέσεις (βιολογικές κρούστες και κηλίδες). Τα κονιάματα που κάλυπταν τα αρχιτεκτονικά μέλη έχουν σχεδόν εξαληφθεί.

Οι κύριες αιτίες της διάβρωσης είναι η έκθεση στις περιβαλλοντικές συνθήκες (επίδραση βροχής και ανέμου), η έλλειψη κάθε μέτρου προστασίας και η ανάβαση των επισκεπτών πάνω στα κατάλοιπα.

Η αλλοίωση της έννοιας και της σημασίας του χώρου οφείλεται στο ότι το Αμφιθέατρο έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον ατόμων που πιστεύουν σε παραδοξολογίες, όπως είναι η θεραπευτική δύναμη του χώρου και του νερού της πηγής, η ύπαρξη πύλης ενέργειας ή αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας. Η παρερμηνεία του αλλοιώνει την αρχαιολογική και ιστορική του αξία και δημιουργεί λανθασμένες απαιτήσεις από το χώρο.

Προβλήματα ανάδειξης: Το Αμφιθέατρο δεν είναι ευρύτερα γνωστό και δεν έχουν γίνει συστηματικές ενέργειες για την ανάδειξή του. Το πρόβλημα αφορά τη μη προβολή και διαφήμισή του, την έλλειψη βασικών διευκολύνσεων, όπως ενημερωτικών πινακίδων εκτός του Αμφιαράου, συγκοινωνίας, επαρκούς φωτισμού και φωτισμού ανάδειξης και φροντίδας της επιθυμητής βλάστησης.

Προβλήματα εκπαιδευτικότητας/λειτουργικότητας: Αφορούν την έλλειψη πινακίδων, διαδρομών, τη μη αναγνωσιμότητα των καταλοίπων, τη μη λειτουργία του μουσείου, το μικρό χώρο στάθμευσης, τη δυσκολία πρόσβασης, την έλλειψη καθιστικών σε χώρους θέασης και την αχρηστία των χώρων υγιεινής.

Προβλήματα λειτουργίας: Όσον αφορά τη λειτουργία του χώρου παρατηρούνται έλλειψη προσωπικού, ενημέρωσης και εκπαίδευσης εργαζομένων, μη ιεράρχηση προβλημάτων και λίγες ώρες λειτουργίας.

Προβλήματα βιωσιμότητας: Ο οικονομικός παράγοντας παίζει σημαντικό ρόλο στη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς. Το Αμφιθέατρο λόγω έλλειψης χρημάτων δεν μπορεί να αντιμετωπίσει καθημερινές ή εποχικές ανάγκες, όπως καθαρισμό χώρων υγιεινής, καθαρισμό του Ιερού και βέβαια η μη ένταξή του σε κάποιο ευρύτερο πρόγραμμα χρηματοδότησης του ΥΠΠΟ δεν επιτρέπει την προστασία και ανάδειξη του χώρου.

Τα έξοδα λειτουργίας του είναι μεγαλύτερα από τα έσοδα (εισιτήρια, πωλήσεις οδηγών) που το έτος 2001 ανήλθαν στο ποσό των 2.443 ευρώ. Η πολιτική του ΥΠΠΟ, κάθε αρχαιολογικός χώρος να μην έχει δική του οικονομική διαχείριση και να μην αναζητεί χορηγίες ή να μην αναζητεί τρόπους εξεύρεσης χρημάτων, κάνει αδύνατη τη βιωσιμότητα του Αμφιαράου.

Ιεράρχηση προβλημάτων: Τα προβλήματα που χρήζουν άμεσης και ταυτόχρονης επίλυσης είναι η έλλειψη υποδομής για την αντιμετώπιση πυρκαγιών, η ανέγερση οικοδομών στον ευρύτερο περιβάλλον.

33. Ως όριο έναρξης της Γ' περιόδου τίθεται η χρονιά περιφράξης του χώρου, η οποία αποτελεί ένδειξη νέων ενεργειών προστασίας και ανάδειξης του χώρου.

34. Οι αρχαιολογικοί χώροι που κόβουν έως 3.000 εισιτήρια συγκαταλέγονται από το ΤΑΠΑ στους χώρους με μικρό αριθμό εισιτηρίων.

35. Το 2002 κατείχε ως προς την κοπή εισιτηρίων την 64η θέση, σε σύνολο 67 αρχαιολογικών χώρων. Οι πληροφορίες προέρχονται από το ΤΑΠΑ.

36. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του τ. φύλακα κ. Χ. Χρήστου και του φύλακα κ. Γ. Νικολάου τη δεκαετία του 1950 διοργανώθηκαν μουσικές συναυλίες, ενώ τη δεκαετία του 1960 παίχτηκε έργο του Μολιέρου. Το 1986 έγινε η τελευταία εκδήλωση (μουσική συναυλία).

να χώρο, ο κίνδυνος κατάρρευσης των αναλημματικών τοίχων, η κατολίσθηση χωμάτων στο βορειοδυτικό τμήμα του λόφου πάνω από το δυτικό αναλημματικό τοίχο, η ρωγμή στο επιστύλιο του προσκηνίου και το άνοιγμα στο ανάλημα του ναού.

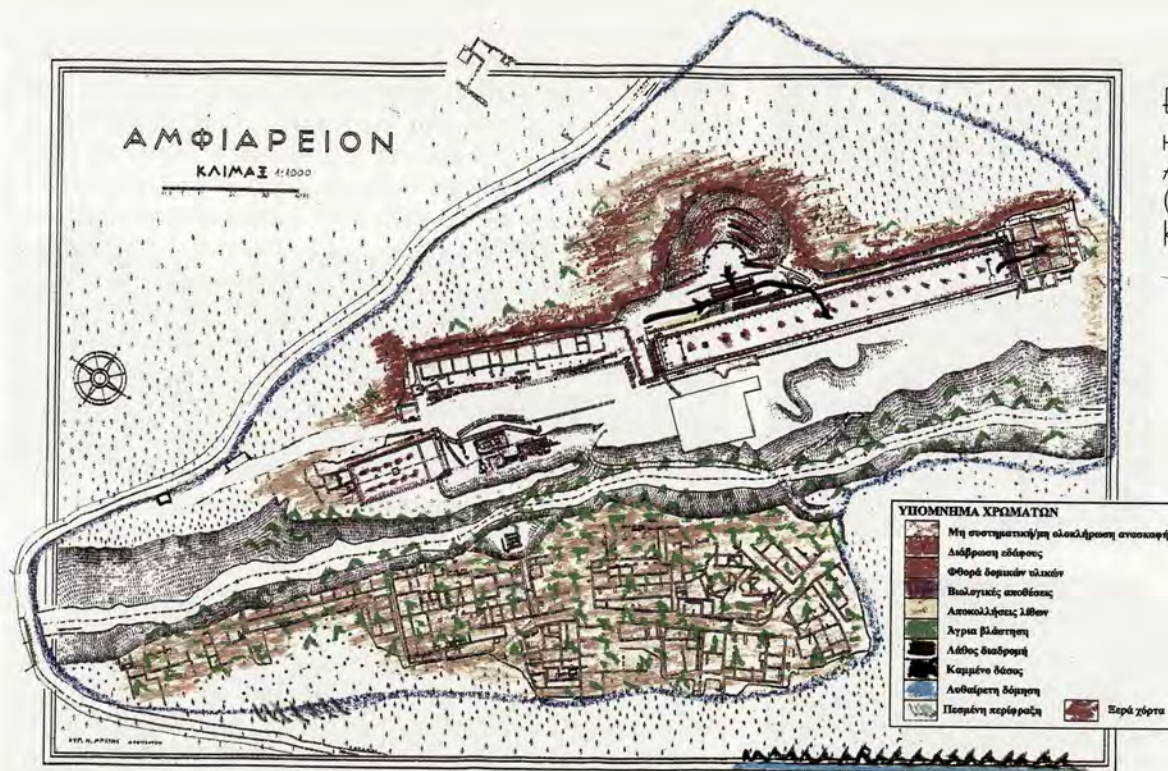
Πρόταση διαχείρισης

Όραμα - στόχοι - αρχές: Το όραμα της διαχείρισης του Αμφιαρείου είναι η μετατροπή του σε μια ζωντανή εκπαιδευτική κοιτίδα³⁷, ενώ κύριος στόχος της είναι η προστασία και η ανάδειξη των αξιών του. Το όραμα θα επιτευχθεί, σύμφωνα με την παρούσα πρόταση, μέσα από τη δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου³⁸. Όλοι οι άλλοι στόχοι (προστασία, έρευνα/μελέτη, ανάδειξη, λειτουργικότητα, εκπαίδευση, ψυχαγωγία, κοινωνικός ρόλος, σωστή διοίκηση και οικονομική απόδοση) καθορίζονται από το όραμα και για την εξυπηρέτησή τους απαιτείται η εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης πρότασης διαχείρισης.

Το Αμφιάρειο και κάθε αρχαιολογικός χώρος αποτελούν μία ιδιαίτερη περίπτωση και η διαχείρισή τους οφείλει να λάβει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους.

Οι αρχές που ακολουθήθηκαν στην πρόταση είναι αυτές που ορίζουν οι διεθνείς χάρτες και η ελληνική νομοθεσία³⁹.

Ομάδα διαχείρισης: Η προστασία και η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς οφείλει να πραγματοποιείται με τη συνεργασία επιστημόνων πολλών ειδικοτήτων. Μέσα από τις διαφορετικές οπτικές

Εικ. 10: Σχέδιο με γενικά προβλήματα Αμφιαρείου. (σχεδίο-υπόδαφρο Κ. Μπίρη), ΑΕ 1967.

37. Το όραμα αυτό που δεν αποτελεί μόνο επιθυμία της γράφουσας αλλά προέκυψε και από τις προτάσεις που εξέφρασαν οι επισκέπτες και οι ασχολούμενοι με το Ιερό.

38. Με τον όρο αρχαιολογικό πάρκο (ΑΠ) εννοείται ένας περιφραγμένος δημόσιος χώρος με αρχαιολογικά ευρήματα στο οποίο η έννοια της προστασίας και της συντήρησης που αφορά τις αρχαιοτήτες και το φυσικό περιβάλλον δεν είναι αυτοσκοπός αλλά έχει σαν στόχο την αποκατάσταση μιας στενής σχέσης μεταξύ κοινού και αρχαιοτήτων με την παροχή όσον το δυνατόν περισσότερων ιστορικών πληροφοριών για την κατανόησή τους από το κοινό. Στόχοι του ΑΠ είναι α) η συντήρηση και προστασία των αρχαιοτήτων και του φυσικού περιβάλλοντος, β) η ποιοτική αναβάθμιση των παρεχομένων πληροφοριών μέσα στον αρχαιολογικό χώρο με τρόπο ώστε να εξασφαλίζεται η αναγνωσιμότητα και η κατανόηση των ιστορικών φάσεων των αρχαιοτήτων, γ) η ενίσχυση του κοινωνικού χαρακτήρα του ΑΠ με τη διαμόρφωση χώρων κατάλληλων για συμβατικές πολιτιστικές δραστηριότητες που θα είναι ένας ακόμη πόλος έλξης των επισκεπτών. Βλ. Πιττάς 1994, 186-187.

39. Αποτελέσματα της Διεθνούς Σύσκεψης της UNESCO στο Νέο Δελχί το 1955, Χάρτης της Βενετίας (1964), (άρθρο 15), Συστάσεις για τις Κυβερνήσεις και τους λαούς της Ευρώπης (1974), Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975), Χάρτης του Πολιτιστικού Τουρισμού (1976), Χάρτης Burra (Burra Charter) (1979), Σύμβαση της Γρανάδας (1985) [Νόμος 2039/92 του ελληνικού κράτους], Χάρτης για την Προστασία και τη Διαχείριση της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του ICAHM του 1990, Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία της Αρχαιολογικής Κληρονομιάς του 1992, Σύνταγμα της Ελλάδας του 1975 όπως αυτό αναθεωρήθηκε το 2001, ΠΔ. 99/1992 «Μελέτη και εκτέλεση αρχαιολογικών εν γένει έργων», Νόμος 2508/1997 «Βιώσιμη οικιστική ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις», Νόμος 3028/2002 για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς που αντικατέστησε το Νόμο 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων».

θεώρησης του Αμφιαρείου θα αναδειχθούν όλες οι αξίες του. Η ηγεσία της ομάδας θα ανατεθεί σε άτομο που έχει σπουδάσει και έχει εμπειρία στη διαχείριση της αρχαιολογικής κληρονομιάς.

Ομάδα: Manager (ηγείται της ομάδας) - Εκπρόσωπος ΥΠΠΟ - Υπεύθυνος Αρχαιολόγος Β' ΕΠΚΑ - Φύλακας Αμφιαρείου - Αρχιτέκτονας - Πολιτικός Μηχανικός - Γεωλόγος Συντηρητής Γεωπόνος - Νομικός - Οικονομολόγος - Εκπρόσωπος Κοινότητας Καλάμου - Εκπαιδευτικός Δημοτικού Σχολείου Καλάμου - Εκπαιδευτικός Γυμνασίου ή Λυκείου Καλάμου - Εκπρόσωπος ΕΟΤ - Εκπρόσωπος από το χώρο του Τουρισμού (δημόσιο και ιδιωτικό).

Τομείς διαχείρισης

Το προτεινόμενο πρόγραμμα διαχείρισης αφορά μια σειρά από τομείς που καθορίζονται από τις αξίες, τα προβλήματα του χώρου και τους στόχους της πρότασης διαχείρισης. Ο κάθε τομέας περιλαμβάνει ένα ή περισσότερα προγράμματα⁴⁰.

Τομέας προστασίας

Νομοθετική προστασία: Η προστασία του αρχαιολογικού χώρου και του φυσικού περιβάλλοντος θα εξασφαλισθεί με την ολική απαλλο-

τρίωση των ιδιοκτησιών που ανήκουν στη Ζώνη Προστασίας Α' (500μ.), με την επέκταση των ορίων της από 500μ. σε 1000μ., με τη δημιουργία Ζώνης Προστασίας Β' 500μ., αμέσως μετά τη Ζώνη Α' (Νόμος 3028/2002, ΦΕΚ 153/2002).

Η εφαρμογή του χωροταξικού σχεδίου και η ένταξη στα ευρύτερα χωροταξικά προγράμματα ανάπτυξης είναι άλλο ένα μέτρο του συγκεκριμένου προγράμματος διαχείρισης⁴¹.

Συντήρηση - στερέωση - συμπλήρωση: Το πρόγραμμα συνίσταται σε πλήρη αποτύπωση και διάγνωση των φθορών, εδαφοτεχνική έρευνα, συντήρηση για την άρση των αποτελεσμάτων της φυσικής φθοράς, καθαρισμό των τοιχοποιιών όλων των κτηρίων από την άγρια βλάστηση, τους ζωικούς και φυτικούς οργανισμούς, τις βιολογικές κρούστες και κηλίδες, στερεώσεις στις τοιχοποιίες που παρουσιάζουν στατικό πρόβλημα, τοποθέτηση διχτυού στο βορειοδυτικό

41. Πριν προχωρήσουμε στην παρουσίαση των προγραμμάτων πρέπει να γίνει μια προκαταρκτική αναφορά σε κάποιες βασικές αλλαγές που θα γίνουν στο χώρο για τη μετατροπή του σε αρχαιολογικό πάρκο, η οποία θα βοηθήσει στην καλύτερη παρακολούθηση της πρότασης. Ο αρχαιολογικός χώρος μετά τις απαλλοτριώσεις και τις ανασκαφές θα επεκταθεί προς τα ανατολικά. Η είσοδος του θα μεταφερθεί ανατολικά, όπου και θα κατασκευασθεί ένα φυλάκειο-εκδοτήριο. Εκεί θα δημιουργηθεί εφόσον το επιτρέψουν τα αποτελέσματα των ανασκαφών χώρος στάθμευσης, κέντρο ενημέρωσης επισκεπτών, νέο Μουσείο με κυλικείο, αποθήκες, εργαστήριο και βιβλιοθήκη. Η περιήγηση στο αρχαιολογικό πάρκο θα ξεκινάει από ανατολικά. Η σημερινή είσοδος θα μετατραπεί σε έξοδο (όχι υποχρεωτική).

40. Η ενότητα των προτάσεων δεν παρουσιάζεται αναλυτικά λόγω του περιορισμένου χώρου.

Εικ. 11: Αναθηματικός τοίχος θεάτρου.

Εικ. 12: Σπόνδυλος και κιονόκρανο της στοάς έντονα διαβρωμένα.

Εικ. 13: Το εσωτερικό του Μουσείου που παραμένει κίτρινό.

τμήμα που παρουσιάζει κατολίθωση των χωμάτων, για την άμεση αντιμετώπιση του προβλήματος, συμπληρώσεις με φυσικό λίθο, κάλυψη της άνω επιφάνειας των τοίχων από αργούς λίθους με προστατευτική στρώση από λίθους σύμφωνα με το σύστημα δόμησης της τοιχοποιίας, τοποθέτηση περιγραφικού αρμού από κονίαμα μεταξύ των αυθεντικών τμημάτων και των προστιθέμενων, εφαρμογή κονιαμάτων για πλήρωση των κοιλοτήτων στους κίονες από πωρόλιθο που έχουν διαβρωθεί από κυψέλωση, συντήρηση των μεταλλικών συνδέσμων, στερέωση σε όλους τους αναθηματικούς τοίχους της βόρειας όχθης, πλήρωση των κενών που έχουν δημιουργηθεί από τις καταρρέουσες λίθων με νέο υλικό, συνεχή παρακολούθηση και έλεγχο για την αποτελεσματικότητα των επεμβάσεων.

Αναστήλωση: Προτείνεται καταγραφή, σχεδίαση, φωτογράφιση των μελών που βρίσκονται συγκεντρωμένα σε διάφορα σημεία του χώρου, επανατοποθέτηση των δόμων των τοίχων της κλίμακας που οδηγεί στο θέατρο, αναδιάταξη των κίωνων της εξωτερικής κιονοστοιχίας της στοάς, αναστήλωση των πεσμένων θρανίων στο εσωτερικό της στοάς και συμπλήρωση των μικρών τμημάτων που λείπουν με νέο μάρμαρο⁴², αποσυναρμολόγηση και ανακατασκευή του αναλήμματος του ναού που κατασκευάστηκε το 1957.

Όσον αφορά τη νότια όχθη προτείνεται -μετά τον καθαρισμό της από τη βλάστηση και τις επιχώσεις- η ίδια αντιμετώπιση των μνημείων με αυτήν της βόρειας όχθης.

Οι παραπάνω επεμβάσεις αποσκοπούν στην αύξηση της αναγνωσιμότητας και την αποκατάσταση της αισθητικής των μνημείων.

Ανακατασκευή των ξύλινων εδωλίων του θεάτρου: Η πρόταση προχωρά στην ανακατασκευή των ξύλινων εδωλίων του θεάτρου. Στόχος της σοβαρής αυτής επέμβασης είναι το θέατρο να μπορέσει να φιλοξενήσει μουσικές και θεατρικές εκδηλώσεις και να αποτελέσει ένα ζωντανό χώρο του αρχαιολογικού πάρκου. Η ανακατασκευή θα γίνει ύστερα από τεκμηριωμένη μελέτη.

Προστασία βάθρων: Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αρχαιολογικού χώρου του Αμφιταρείου είναι τα ενεπίγραφα μαρμάρινα βάθρα τα οποία είναι εκτεθειμένα σε μία αργή αλλά σταθερή φθορά. Η πρόταση για την προστασία και ανάδειξή τους θεωρεί τα βάθρα αυτά ως ένα από τα σπουδαιότερα υπαίθρια εκθέματα του χώρου και ως εκθέματα τα αντιμετωπίζει. Προτείνεται η κάλυψή τους με διαφανείς γυάλινες κατασκευές που προστατεύουν από τις περιβαλλοντικές συνθήκες, την ατμοσφαιρική ρύπανση και τους βανδαλισμούς και επιτρέπουν την ανάγνωση των επιγραφών⁴³.

Πυροπροστασία και πυρόσβεση: Η πυροπροστασία έγκειται στα προληπτικά μέτρα που θα ληφθούν. Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται εγκατάσταση παρατηρητηρίου κοντά στο Αμφιταρείο από την Πυροσβεστική Υπηρεσία, συνέχιση της παρουσίας πυροσβεστικού οχήματος έξω από το χώρο, εγκατάσταση αυτόματου συστήματος πυρανίχνευσης και μόνιμου υδροδοτικού δικτύου, τοποθέτηση 13

κινητών πυροσβεστήρων, συστηματικός καθαρισμός του χώρου από την επιβλαβή αυτοφυή βλάστηση και φύτευση μικρών συστάδων με δύσφλεκτα είδη φυτών και αντιπυρικές ζώνες με αποψιλώσεις για να δυσχεραίνεται το έργο της φωτιάς.

Επιμορφωτικά σεμινάρια για την πυρόσβεση θα προσφέρονται στους εργαζόμενους στο χώρο. Έντυπο με οδηγίες για την αποφυγή πρόκλησης πυρκαγιάς θα αναρτηθεί στην είσοδο του χώρου και στους χώρους στάσης, ενώ στο ενημερωτικό έντυπο για το Αμφιταρείο που θα μοιράζεται στους επισκέπτες θα περιληφθούν οδηγίες πρόληψης της φωτιάς.

Φύλαξη: Η δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου χρήζει πολλών φυλάκων και συνεχούς φύλαξης. Προτείνεται η πρόσληψη έξι μόνιμων νυχτοφυλάκων και επτά ημερησίων μόνιμων φυλάκων. Επίσης, προτείνεται η λειτουργία δύο φυλακείων στον αρχαιολογικό χώρο. Όσον αφορά την υποδομή και τον εξοπλισμό για τη φύλαξη του χώρου προτείνεται αφαίρεση της σημερινής περίφραξης και αντικατάστασή της με κιγκλίδωμα ανάλογο αυτού εκατέρωθεν της σημερινής είσοδου, ηλεκτρονικό σύστημα ασφαλείας εικοσιτετράωρης προστασίας από κλοπή και βανδαλισμούς, τοποθέτηση φωτισμού ασφαλείας.

Τομέας έρευνας

Περιλαμβάνει κάθε είδους έρευνα που σχετίζεται με τον αρχαιολογικό χώρο και την ευρύτερή του περιοχή. Μεγάλη έμφαση θα δοθεί στην ολοκλήρωση των ανασκαφών, τη μελέτη του αρχαίου υλικού και στην ανάλυση της ιστορικής εξέλιξης του χώρου.

Τομέας ανάδειξης/λειτουργικότητας

Ανάδειξη βλάστησης και χειμάρρου: Το Αμφιταρείο έχει τη δική του φυτοκοινωνία η οποία χρειάζεται ξεχωριστή θεώρηση και αντιμετώπιση. Το πρόγραμμα διαχείρισης της βλάστησης περιλαμβάνει⁴⁴ καταγραφή και μελέτη της χλωρίδας, μελέτη του περιβάλλοντος της ευρύτερης περιοχής, καθορισμό ζωνών επέμβασης, προστασία και ανάπτυξη της επιθυμητής αυτοφυούς βλάστησης, κατευθυνόμενη φυτοκάλυψη τμημάτων του χώρου με αυτοφυή ή καλλιεργούμενα είδη για την οπτική απομόνωση του παλαιού Μουσείου, τις αναδείξεις μνημείων και τον αποκλεισμό των ανεπιθύμητων αυτοφυών ειδών. Τα μέσα⁴⁵ (μηχανικά, χημικά⁴⁶, καλλιεργητικά) θα είναι φιλικά προς τα μνημεία και το περιβάλλον.

Ξεχωριστά προτείνεται να αντιμετωπιστεί ο χειμάρρος που συνεχίζει να έχει νερό. Η πρόταση αφορά καθαρισμό και ανάδειξη της βλάστησής του.

Καθαρισμός: Περιλαμβάνει καθαρισμό των υπαίθριων και των

44. Γιαννοπολίτης 1998, 68-70

45. Ελευθεροχωρινός 1998, 74.

46. Τα χημικά μέσα θα χρησιμοποιηθούν εκλεκτικά και μόνο στην αρχή για μια πρώτη δραστική μείωση των επιζήμιων ειδών.

42. Η χρήση γενικά νέου υλικού θα είναι περιορισμένη.

43. Τα κρύσταλλα θα είναι αντιανακλαστικά.

κλειστών χώρων. Ο καθαρισμός από την ανεπιθύμητη αυτοφυή βλάστηση του Ιερού θα γίνεται στις κατάλληλες χρονικές περιόδους. Ιδιαίτερη φροντίδα θα δοθεί στον καθαρισμό των γυάλινων κατασκευών που θα καλύψουν τα μαρμάρινα βάθρα.

Φωτισμός ανάδειξης: Ο φωτισμός ανάδειξης έχει στόχο να αναδείξει αισθητικά το Αμφιάρειο, να προβάλλει τη θέση του στους περαστικούς και να διευκολύνει τις λειτουργίες του χώρου. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει: α) γενικό εσωτερικό φωτισμό και β) κατάλληλο εξωτερικό φωτισμό.

Προβολή και επικοινωνία: Αφορά τα μέσα και το υλικό που θα διευκολύνουν το κοινό να φθάσει στο Αμφιάρειο και τα μέσα και το υλικό που θα προβάλλουν και θα διαφημίζουν τον αρχαιολογικό χώρο. Και τα δύο μαζί συνιστούν ένα δίκτυο ενημέρωσης.

Προσφερόμενες υπηρεσίες: Περιλαμβάνουν αποκατάσταση συγκοινωνίας, υποδομή για άτομα με ειδικές ανάγκες, δημιουργία κέντρου ενημέρωσης επισκεπτών, επαναλειτουργία χώρων υγιεινής, δημιουργία κυλικείου.

Τομέας εκπαίδευσης

Μεγάλη βαρύτητα δίνεται στον τομέα της εκπαίδευσης γιατί μέσα από αυτόν θα επιτευχθεί το όραμα δημιουργίας μιας πολιτιστικής κοιτίδας και ενός αρχαιολογικού πάρκου στο Αμφιάρειο. Περιλαμβάνει λειτουργία Μουσείων, οργανωμένες περιηγήσεις και πολιτιστικές δραστηριότητες. Και τα τρία σχετίζονται με τον τρόπο ερμηνείας και παρουσίασης του αρχαιολογικού χώρου.

Λειτουργία Μουσείων: Το πρόγραμμα διαχείρισης Μουσείων περιλαμβάνει δύο εναλλακτικές προτάσεις.

Πρόταση Α': Δύο Μουσεία⁴⁷ θα πλαισιώνουν το αρχαίο Ιερό προσφέροντας γενικές και ειδικές γνώσεις στους επισκέπτες του. Το νέο Μουσείο θα ανεγερθεί στα ανατολικά του σημερινού αρχαιολογικού χώρου, κοντά στη νέα είσοδο. Θα είναι αφιερωμένο στο Ιερό του Αμφιαράου και θα καλύπτει όλες τις εκφάνσεις της ζωής του αρχαίου Ιερού (και της σύγχρονης) και των αρχαίων Ιερών γενικότερα. Μέρος της έκθεσης θα είναι αφιερωμένο στο φυσικό περιβάλλον των αρχαίων Ιερών και στο φυσικό περιβάλλον του Αμφιαρείου, συμπεριλαμβανομένου και του σημερινού⁴⁸.

Το παλιό Μουσείο εντός του αρχαιολογικού χώρου θα εκσυγχρονισθεί και θα επαναλειτουργήσει συμπληρωματικά με το νέο Μουσείο. Η έκθεση με τα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού και της στοάς που βρίσκεται σήμερα στον αύλειο χώρο του Μουσείου θα αφορά την αρχιτεκτονική του Ιερού και γενικά την αρχαία αρχιτεκτονική. Ξεχωριστή ενότητα θα αφιερωθεί στην προστασία των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων τους.

⁴⁷ Η πρόταση Α θα πραγματοποιηθεί μόνο και εφόσον το επιτρέψουν τα αποτελέσματα της ανασκαφής της περιοχής που προτείνεται για την ανέγερση του μουσείου.

⁴⁸ Μία αίθουσα του νέου μουσείου θα είναι βιβλιοθήκη-αναγνωστήριο ανοιχτή για τους επιστήμονες και το ευρύ κοινό.

Εικ. 14: Μεγάλη πυρκαχιά κατέστρεψε το δάσος στα νότια του Αμφιαρείου. Στο βάθος διακρίνεται κτήριο υπό ανέγερση (Σεπτέμβριος 2003).

Εικ. 17: Οι επισκέπτες ακοιτούδουν δική τους πορεία, συχνά καταστροφική για τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.

Εικ. 15: Βάθρο με επιγραφή και υψίσματα. Διακρίνονται οι αποδόσεις.

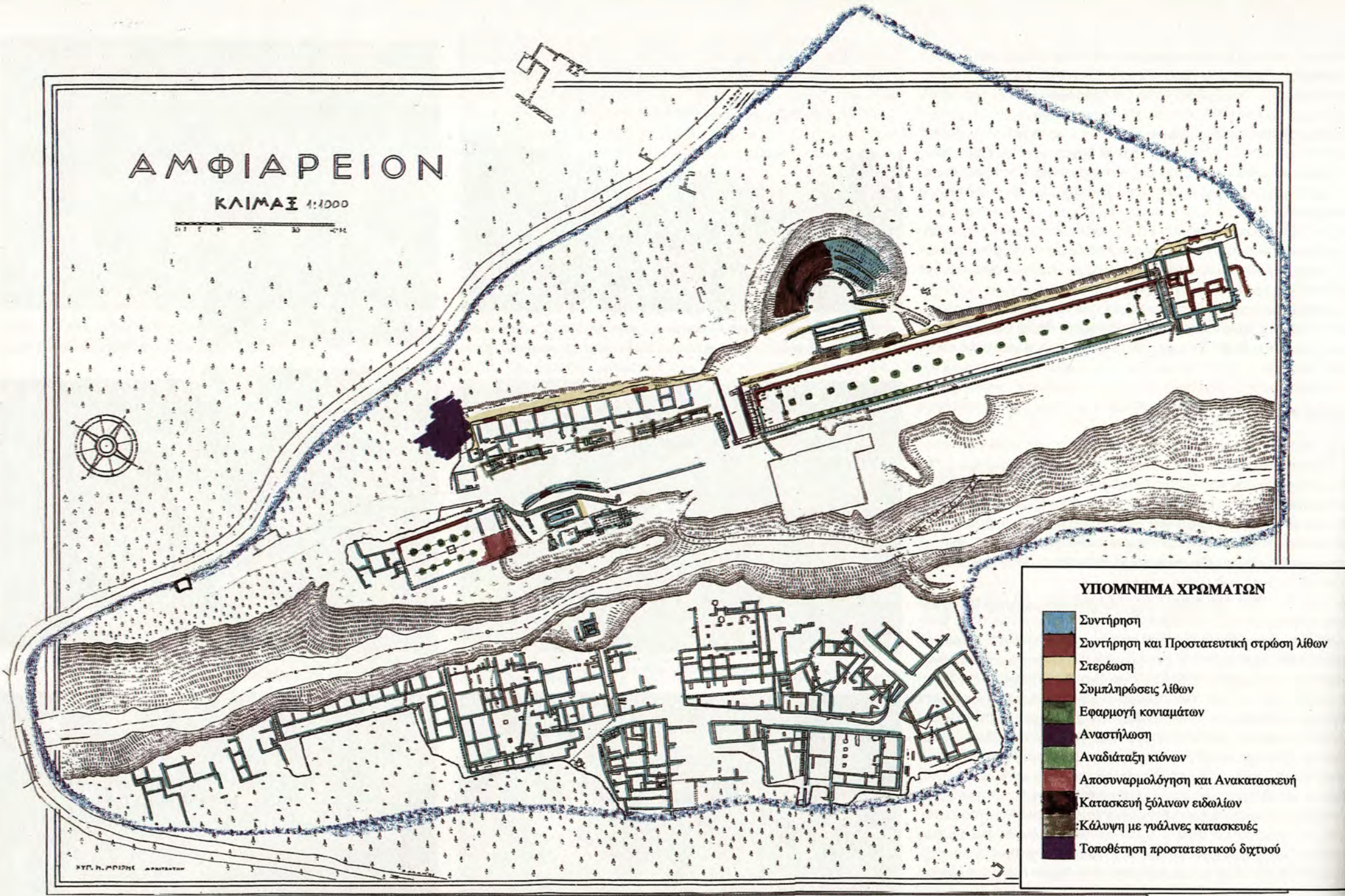
Εικ. 18: Η είσοδος του αρχαιολογικού χώρου.

Εικ. 16: Η επίτηχη γέφυρας κάνει δύσκολη την πρόσβαση στη νότια πηγάδα.

Εικ. 19: Οι χώροι υγιεινής του Αμφιαρείου παραμένουν κλειστοί.

Εικ. 20: Σχέδιο με τις προτάσεις συντήρησης και αποκατάστασης κτηρίων και βάθρων. (σχέδιο-υπόβαθρο Κ. Μήτρη, ΑΕ 1967)

ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΝ

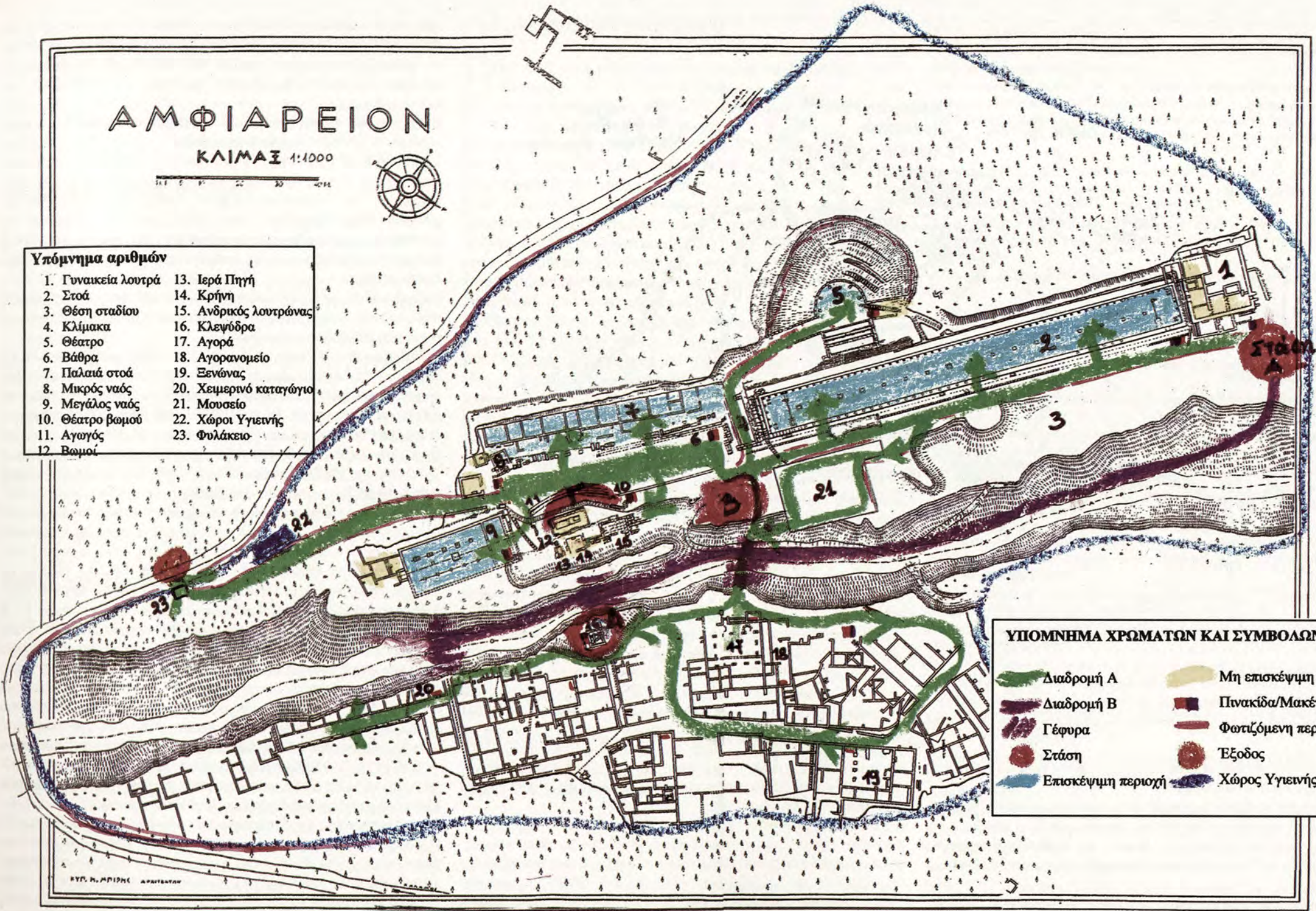
ΚΛΙΜΑΣ 1:1000

0 5 10 20 40 M

Υπόμνημα αριθμών

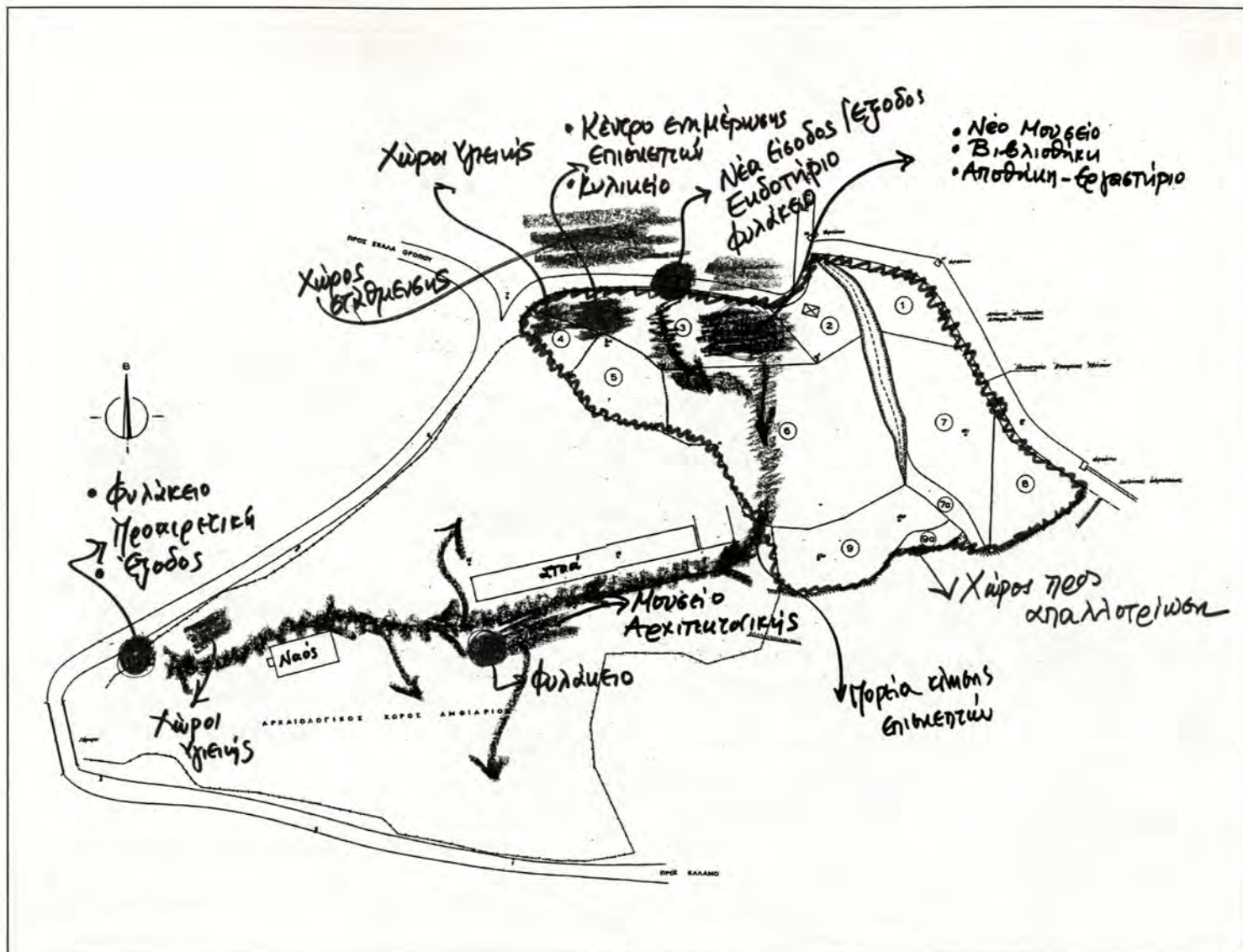
1. Γυνακεία λουτρά	13. Ιερά Πηγή
2. Στοά	14. Κρήνη
3. Θέση σταδίου	15. Ανδρικός λουτρόνας
4. Κλίμακα	16. Κλεψύδρα
5. Θέατρο	17. Αγορά
6. Βάθρα	18. Αγορανομείο
7. Παλαιά στοά	19. Ξεώνας
8. Μικρός ναός	20. Χειμερινό καταγώγιο
9. Μεγάλος ναός	21. Μουσείο
10. Θέατρο βωμού	22. Χώροι Υγιεινής
11. Αγωγός	23. Φυλάκειο
12. Βωμοί	

ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΧΡΩΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΩΝ

Διαδρομή Α	Μη επισκέψιμη περιοχή
Διαδρομή Β	Πινακίδα/Μακέτα
Γέφυρα	Φωτιζόμενη περιοχή
Στάση	Έξοδος
Επισκέψιμη περιοχή	Χώρος Υγιεινής

Εικ. 21: Σχέδιο με προτεινόμενες διαδρομές και στάσεις. (σχέδιο-υπόβαθρο Κ. Μπίρη, ΑΕ 1967)

Εικ. 22: Σχέδιο με τις προτεινόμενες θέσεις για τα νέα κτήρια και τους νέους χώρους.

Σύγχρονες μουσειολογικές και μουσειογραφικές μέθοδοι θα χρησιμοποιηθούν και στα δύο Μουσεία.

Η είσοδος στο Μουσείο θα γίνεται από εκείνη με τη ράμπα, η οποία σήμερα δεν χρησιμοποιείται, και θα διευκολύνει την πρόσβαση σε άτομα με κινητικά προβλήματα. Επίσης, θα ανοίξει ο ανατολικός διάδρομος για να διευκολύνεται η κίνηση σε όλους τους χώρους του Μουσείου.

Πρόταση Β': Το παλιό Μουσείο θα εκσυγχρονισθεί και θα επαναλειτουργήσει με νέα έκθεση αφιερωμένη στις εκφάνσεις της ζωής του αρχαίου Ιερού και των αρχαίων Ιερών γενικότερα. Η μουσειολογική και μουσειογραφική μελέτη θα έχουν κυρίως εκπαιδευτικό στόχο και θα χρησιμοποιήσουν τη σύγχρονη τεχνο-

λογία για την επίτευξη των στόχων τους. Το εκθεσιακό υλικό θα περιλαμβάνει τα αυθεντικά αντικείμενα τα οποία θα επιστρέψουν στον τόπο προέλευσής τους.

Η έκθεση με τα αρχιτεκτονικά μέλη του ναού και της στοάς που βρίσκεται σήμερα στον αύλειο χώρο του Μουσείου θα παραμείνει και θα αξιοποιηθεί. Εποπτικοί πίνακες για την αρχιτεκτονική του Ιερού και προπλάσματα θα πλαισιώσουν το αυθεντικό υλικό. Ξεχωριστός εποπτικός πίνακας θα αναφέρεται στην προστασία των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων τους. Η έκθεση θα εμπλουτισθεί με μέλη των κτηρίων που βρίσκονται διάσπαρτα στον χώρο.

Η δεύτερη πρόταση περιλαμβάνει την ίδρυση του νέου Μουσείου στην κοινότητα Καλάμου παράλληλα με την επαναλειτουργία του

παλαιού Μουσείου. Το Μουσείο στον Κάλαμο θα είναι αφιερωμένο στην ιστορία της περιοχής και στο Ιερό του Αμφιαρέου. Στόχος είναι να προκαλέσει και να προετοιμάσει την επίσκεψή στο Αμφιάρειο. Σε όλες τις περιπτώσεις τα κείμενα θα είναι στην ελληνική και αγγλική γλώσσα.

Οργανωμένες περιηγήσεις: Δύο διαδρομές προτείνονται να ακολουθούν οι επισκέπτες του Αμφιαρέου.

Διαδρομή Α': Ο επισκέπτης ξεκινώντας από το νέο Μουσείο αντλεί γνώση για το σύνολο του χώρου που θα τον βοηθήσει στη μετέπειτα περιήγησή του. Στο Μουσείο μπορεί αν θέλει να επιλέξει και την επίσκεψη στη Βιβλιοθήκη, όπου βιβλία, έντυπα, σχέδια θα τον βοηθήσουν να εμβαθύνει στην ερμηνεία του χώρου. Φεύγοντας από το νέο Μουσείο αρχίζει η περιήγηση στο πάρκο μέσω μίας διαδρομής⁴⁹.

Η Διαδρομή Α' που ξεκινά νοτιοανατολικά των γυναικείων λουτρών περιλαμβάνει συγκεκριμένες πορείες, στάσεις, χώρους θέασης τα οποία παρουσιάζονται στην εικ. 21.

Η διαδρομή είναι δυνατή για άτομα με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Τα προπλάσματα θα προσφέρουν τη δυνατότητα ψηλάφησης του κτηρίου σε άτομα με προβλήματα όρασης. Η πορεία θα δηλώνεται με ξύλινες μικρές πινακίδες τοποθετημένες σε ξύλινες βάσεις. Στα κτήρια στα οποία αναφέρεται ο περιηγητής Πausανίας θα υπάρχουν σε ειδικά stands πάνω στις πινακίδες με τις κατόψεις έντυπα με το κείμενό του. Ο επισκέπτης θα έχει τη δυνατότητα να ξεναγηθεί με ακουστικές συσκευές. Η Ξενάγηση στον χώρο μπορεί να γίνει και με τα βιβλιο-οδηγούς για το Ιερό και τα έντυπα που θα διανέμονται δωρεάν. Η διαδρομή επιτρέπει ελεύθερες φυγές ελέγχοντας τις αλόγιστες μετακινήσεις στα μνημεία. Στα κτήρια και τους χώρους που απαγορεύεται η είσοδος θα τοποθετηθούν ξύλινες βάσεις με σχοινιά. Τα κείμενα στις πινακίδες θα είναι συνοπτικά, ελκυστικά και δίγλωσσα (ελληνικά και αγγλικά).

Διαδρομή Β': Η διαδρομή (εικ. 21) έχει σαν κύριο στόχο τη γνωριμία με τα μνημεία και τη βλάστηση του χώρου. Ξεκινάει από τη Στάση Α' και ακολουθεί την πορεία της ρεματιάς σε όλο το μήκος του αρχαιολογικού χώρου. Για την περιδιάβαση της προτείνεται να κατασκευαστεί στα βόρεια της ρεματιάς γέφυρα από μέταλλο και ξύλο, σχετικά ψηλή που θα επιτρέπει τη θέαση των μνημείων της βόρειας όχθης. Κατά διαστήματα θα διακλαδίζεται με μικρότερες γέφυρες που θα οδηγούν στη βόρεια ή τη νότια όχθη. Μία από αυτές θα ενώνεται με τη Διαδρομή Α. Στις διακλαδώσεις αυτές θα υπάρχουν πινακίδες με πληροφορίες για τα φυτά της ρεματιάς.

Τα χαρακτηριστικά της διαδρομής Α' ισχύουν και για τη Διαδρομή Β'. **Πολιτιστικές δραστηριότητες:** Οι πολιτιστικές δραστηριότητες που θα διοργανώνονται στο Αμφιάρειο είναι αυτές που θα προσελκύσουν το ευρύ κοινό, θα ενδυναμώσουν τον κοινωνικό χαρακτήρα του, θα το μετατρέψουν σε ένα ζωντανό πολιτιστικό κέντρο. Οι δραστηριότητες συνίστανται σε υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, οργανω-

49. Η διαδρομή στην εικ. 21 ξεκινάει από την ανατολική πλευρά του σημερινού αρχαιολογικού χώρου.

μένες ξεναγήσεις, διοργάνωση θεατρικών και μουσικών εκδηλώσεων, παραγωγή έντυπου και ηλεκτρονικού υλικού.

Η τεκμηριωμένη ερμηνεία του χώρου, οι τρόποι παρουσίασης και πληροφόρησης, οι πολιτιστικές δραστηριότητες, που αναλύθηκαν παραπάνω είναι η μόνη λύση για την αποφυγή της παρερμηνείας του Ιερού από ορισμένες ομάδες επισκεπτών που αρέσκονται σε παραδοξολογίες και μυστικιστικές αναζητήσεις.

Τομέας οικονομικής απόδοσης

Η οικονομική διαχείριση για να είναι επιτυχής πρέπει να εξασφαλίσει την οικονομική απόδοση, τη βιωσιμότητα του αρχαιολογικού πάρκου. Είναι γνωστό ότι οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μουσεία έχουν να αντιμετωπίσουν τον ανταγωνισμό άλλων ειδών ψυχαγωγίας και πρέπει να αναζητήσουν τους τρόπους που θα προσελκύσουν επισκέπτες, σημαντική πηγή εσόδων.

Η συγκεκριμένη πρόταση δίνει μεγάλη βαρύτητα στην προσέλκυση του κοινού μέσα από την προσφορά πολλών υπηρεσιών και πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Πόροι μπορούν να προέλθουν πέραν των εισιτηρίων από το πωλητήριο, το κυλικείο αλλά και από χορηγίες. Η έρευνα των επιθυμιών του κοινού (μέσω ερωτηματολογίων) αποτελεί μια σταθερή τακτική που θα ακολουθήσει η οικονομική διαχείριση του Αμφιαρείου χωρίς να υποβιβάζει σε καμία περίπτωση την ποιότητα και την αισθητική των προσφερομένων αγαθών.

Τέλος, η δημιουργία του αρχαιολογικού πάρκου και η ανάδειξή του σε πολιτιστική κοιτίδα της περιοχής θα αναβαθμίσει την ευρύτερη περιοχή και θα ωφελήσει τους κατοίκους της.

Τομέας λειτουργίας

Η λειτουργία του αρχαιολογικού πάρκου αποτελεί ίσως ένα από τα δυσκολότερα θέματα της διαχείρισης. Στον τομέα αυτό συγκαταλέγονται η διαχείριση των έργων, η διαχείριση του ανθρώπινου δυναμικού (προσωπικού και επισκεπτών), η διαχείριση των λειτουργιών του χώρου και γενικότερα η σωστή λειτουργία του αρχαιολογικού πάρκου που θα δημιουργηθεί.

Οι ικανότητες διοίκησης του υπεύθυνου διαχείρισης είναι καθοριστικές για την επίτευξη των όλων όσων μέχρι τώρα αναφέρθηκαν.

Μια σημαντική παράμετρος που θέτει η παρούσα διαχείριση είναι η αξιοποίηση του ανθρώπινου δυναμικού και δη του φυλακτικού προσωπικού. Οι φύλακες των αρχαιολογικών χώρων αποτελούν ένα σημαντικό κεφάλαιό τους. Η αναθέωση του ρόλου των φυλάκων είναι πολύ σημαντικό στοιχείο για την προστασία και ανάδειξη των αρχαιολογικών χώρων. Το φυλακτικό προσωπικό έχει την πιο στενή σχέση με τους χώρους και αυτό το δεδομένο πρέπει να αξιοποιηθεί. Στη φύλαξη του χώρου πρέπει να προστεθούν και άλλες αρμοδιότητες, όπως η φροντίδα για τον καθαρισμό του, η δυνατότητα εξυπηρέτησης του κοινού (να είναι σε θέση να ενημερώσουν, να βοηθήσουν, να εξηγήσουν). Κίνητρα και επιμορφωτικά σεμινάρια θα προσφέρονται ανά τακτά διαστήματα.

Προγραμματισμός διαχείρισης

Βασικό στοιχείο για την επιτυχή εφαρμογή της διαχείρισης είναι η ιεράρχηση των ενεργειών και προγραμμάτων σε μια βραχυπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη βάση. Οι βραχυπρόθεσμες ενέργειες θα πρέπει να ξεκινήσουν με την εφαρμογή της διαχείρισης, ώστε να προστατευθεί το Αμφιάρειο από τα επικίνδυνα προβλήματα και οι μακροπρόθεσμες θα ξεκινήσουν κι αυτές παράλληλα με σκοπό να ολοκληρωθούν μέσα σε δύο έως πέντε χρόνια.

Στην ανάλυση που ακολουθεί οι ενέργειες της μακροπρόθεσμης διαχείρισης έχουν ομαδοποιηθεί με κριτήριο ότι πρέπει να γίνονται μαζί και έχουν ιεραρχηθεί σε στάδια αφού η ολοκλήρωση της μιας ομάδας έπεται από την έναρξη της άλλης.

Βραχυπρόθεσμες ενέργειες: Πυροπροστασία και πυρόσβεση – Νομοθετική προστασία (επέκταση ορίων Ζώνης Προστασίας Α και καθορισμός Ζώνης Προστασίας Β) – Αποκατάσταση αναλημματικών τοίχων – Τοποθέτηση διχτυού για την κατολίσθηση των χωμάτων – Αποκατάσταση αναλήμματος ναού – Αποκατάσταση ρωγμής επιστυλίου – Πρόσληψη φυλακτικού προσωπικού – Επαναλειτουργία χώρων υγιεινής – Καθαρισμός από άγρια βλάστηση – Πρόσληψη ειδικευμένων εργατών.

Μακροπρόθεσμες ενέργειες: Απαλλοτριώσεις – Έρευνα (επιφ. έρευνα, ανασκαφή), Κάλυψη βάθρων, Καθαρισμός και περιποίηση βλάστησης – Γενική συντήρηση/αποκατάσταση καταλοίπων, Γενική ανάδειξη βλάστησης – Ίδρυση και επαναλειτουργία Μουσείων, Δημιουργία κυλικείου, Κατασκευή ξύλινων εδωλίων θεάτρου, Διαδρομές, Στάσεις, Ερμηνεία και παρουσίαση χώρου, Φωτισμός ανάδειξης, Υποδομή για άτομα με ειδικές ανάγκες – Παραγωγή έντυπου υλικού, Πολιτιστικές δραστηριότητες, Προβολή και επικοινωνία, Αποκατάσταση συγκοινωνίας.

Η εφαρμογή διαχείρισης στον αρχαιολογικό χώρο του Αμφιαρείου θα είναι δυνατή μόνο εφόσον μπορέσει να δημιουργηθεί ένας ειδικός φορέας διαχείρισης που θα εποπτεύεται από το Υπουργείο Πολιτισμού αλλά θα έχει απόλυτη ελευθερία καθόλη τη διαχειριστική διαδικασία για να εφαρμόσει τους στόχους της πρότασης. Η δημιουργία ενός αρχαιολογικού πάρκου με εκπαιδευτικό πολιτιστικό χαρακτήρα που θα αποτελέσει ζωντανό κομμάτι της τοπικής και της ευρύτερης κοινωνίας και θα γίνει επίκεντρο του μορφωτικού πολιτιστικού τουρισμού είναι ένα μεgalόπνοο έργο που μόνο με τη διαχείριση μπορεί να επιτευχθεί.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αθανασίου Φ., *Πρόταση ανάδειξης αρχαιολογικού χώρου Πέλλας*, Μνημείο και Περιβάλλον 3 (1996), 85-100

Αρβανίτης Π., *Διαχείριση χλωρίδας-πανίδας στους αρχαιολογικούς χώρους ευθύνης Β' ΕΠΚΑ*, στο «Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους», Διημερίδα,

Αθήνα 22-23 Μαΐου 1998, 45-47.

«Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους», Διημερίδα, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1998, Ένωση Φίλων Ακροπόλεως.

Γεωργοπούλου - D' Amico I., *Ολοκληρωμένη παρέμβαση ανάδειξης αρχαιολογικών χώρων. Η περίπτωση της Πελαγίας χώρας*, Α' Πανελλήνιο συνέδριο «Αναστηλώσεις των αρχαίων, βυζαντινών μεταβυζαντινών και νεοτέρων μνημείων, Νέα Μουσεία στην Ελλάδα Β' ΚΠΣ (1994-2000), Νοέμβριος 2002, Περιλήψεις ανακοινώσεων, 36-37.

Γαννοπολίτης Κ., *Αντιμετώπιση ανεπιθύμητης βλάστησης σε αρχαιολογικούς χώρους*, «Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους», Διημερίδα, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1998, Ένωση Φίλων Ακροπόλεως, 68-70.

Δημακόπουλος Ι., *Κελύφη προστασίας εν είδει τύμβου, Βεργίνα ένας υπόγειος αρχαιολογικός και μουσειακός χώρος στον τύπο της κρύπτης*, ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ, Αθήνα 1997 (2η έκδοση).

Δωρής Ευ., *Το δίκαιον των αρχαιοτήτων, Νομοθεσία-Νομολογία-Ερμηνεία*, Αθήνα 1985.

Ελευθεροχωρινός Η., *Χημική αντιμετώπιση της ανεπιθύμητης βλάστησης σε αρχαιολογικούς χώρους*, *Αυτοφυής βλάστηση στους αρχαιολογικούς χώρους*, Διημερίδα, Αθήνα 22-23 Μαΐου 1998, Ένωση Φίλων Ακροπόλεως, 71-75.

Ζάχος Κ., *Νικόπολη, Τα Ρωμαϊκά μνημεία, στο «Η αρχαιολογία στην Ελλάδα»*, έκδ. Περ. Corpus, Αθήνα 2002, 157-160.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Σύγχρονος ελληνοισμός από το 1942 ως το τέλος του αιώνα, τόμος ΙΣΤ, Αθήνα 2000.

Ιωαννίδου Μ., *Ανασθηλωτικές εργασίες στην Ακρόπολη από το 1975 έως σήμερα, στο «Η αρχαιολογία στην Ελλάδα»*, έκδ. Περ. Corpus, Αθήνα 2002, 110-115.

Καραβασιλή Μ., *Διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς, πέντε περιπτώσεις από τον ελλαδικό χώρο*, Corpus 13 (2000), 68-77.

Καρούσος Ι., *Κάλαμος αρχαίος Δήμος Ψαφίδας*, Ιστορικός οδηγός, Κάλαμος 2002.

Κουβελά-Παναγιωτάτου Α., *Το επιτόπιο μουσείο Νάξου και ο περιβάλλον χώρος, στο «Θεσσαλονίκη: Σταυροδρόμι ιδεών και ανθρώπων, Η πόλη στο μουσείο και στο χώρο*, Πρακτικά Ετήσιας Συνάντησης της Επιτροπής ICPM-ICMAH, Θεσσαλονίκη 1997, Αθήνα 2002, 192-197.

Λαμπρινουδάκης, Β. - Σημαντώνη-Μπουρνιά Ε., Φιλανιώτου-Χατζηναστασίου Ό, *Νάξος, Ανάδειξη αρχαιολογικών χώρων*, Υπουργείο Λιγαίου 1997.

Μαλλούχου Φ., *Η αναστήλωση των αρχαίων μνημείων στη νεώτερη Ελλάδα (1834-1939)*, Αθήνα 1998, σ. 54.

Μαλλούχου-Τσιφάνο, Φ., *Αποκατάσταση και διαχείριση μνημείων, Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις*, (Σημειώσεις μαθημάτων ΔΠΜΣ), Αθήνα 2003.

Μπούρας Χ., *Τουρισμός και μνημειακός πλούτος*, Αρχιτεκτονικά θέματα 8 (1974), 46.

Μπούρας Χ., *Μαθήματα ιστορίας της αρχιτεκτονικής*, Α' τόμος, Αθήνα 1980, σ. 179, 212, 263, 327, 329, 331, 336.

Παπαχατζής Ν., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Αττικά*, Αθήνα 1974, 443

Πετράκος Β., *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού, Τοπογραφικά και επιγραφικά θέματα*, ΑΕ 1967, Χρον. 1 κπ

Πετράκος Β., *Ο Ωρωπός και το ιερόν του Αμφιαράου*, εν Αθήναις, 1968.

Πετράκος Β., *Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, η ιστορία των 150 χρόνων της (1837-1987)*, Αθήνα 1987.

Πετράκος Β., *Το Αμφιάρειο του Ωρωπού*, Αθήνα, 1992.

Πιττάς Στ., *Προσέγγιση δόκιμου ελληνικού γλωσσαρίου για τον προσδιορισμό εννοιών για την φροντίδα των μνημείων*, Μνημείο και Περιβάλλον 2 (1994), 183-187.

Σαβαλάνος Γ., *Προγραμματικές συμβάσεις με το ΤΑΠΑ, στο Επικράτεια Πολιτισμού, Θεσσαλονίκη, 18-19 Ιανουαρίου 1997*, Πρακτικά, Αθήνα 1997, 72-77.

Το έργο του Υπουργείου Πολιτισμού στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, 2 (1998).

De la Torre M. (ed.), The conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region, An International Conference organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995, USA 1997.

De la Torre M.- Mac Lean M., The Archaeological Heritage in the Mediterranean Region, στο *The conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, An International Conference organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995 (edited by Marta dela Torre), USA 1997.

Doumas Ch., Management Considerations at a Mediterranean Site: Akrotire, Thera, στο *The conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, An International Conference organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995, USA 1997, 27-40.

Sivan R., The Presentation of Archaeological sites, στο *The conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, An International Conference organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995 (edited by Marta dela Torre), USA 1997, 51-62.

Sullivan Sh., A Planning Model for the Management of Archaeological Sites, στο *The conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region*, An International Conference organized by the Getty Conservation Institute and the J. Paul Getty Museum, 6-12 May 1995 (edited by Marta dela Torre), USA 1997, 15-26.

Tourism and conservation, Working together, Recommendations to the governments and peoples of Europe, European Travel, Commission Europa Nostra 1974, reprinted from the Architects' Journal 1 May 1974.

ARCHAEOLOGICAL SITE OF AMPHIAREIO IN ATTICA

Gratsia Irini, archaeologist

Supervisor: E. Maistrou, architect engineer. Scientific collaboration: F. Mallouhou, archaeologist

The essay is divided into two main chapters. The first surveys the issue of interventions and management of Greek archaeological sites, dating in classical, hellenistic and roman times, from 1974 to the year 2002. The second comprises the documentation and the management proposal for the archaeological site of Amphiareio in Attica, aiming at its effective protection and its conversion to an area of cultural and educational significance.

The term archaeological heritage management stands for the total of actions undertaken in a professional manner in order to preserve the values of the archaeological sites and artefacts. These actions involve all fields related to the archaeological heritage, such as the archaeological survey, the excavations, the documentation, the research, the preservation, the *anastylosis*, the restoration, the enhancement, the educational activity, the legal codes, the financial output, the relation between the public and the archaeological heritage, the interpretation/presentation approach to the antiquities. The interventions to Greek archaeological sites can be classified into three chronological periods referring respectively to the decades of 1970, 1980 and 1990.

During the first decade, the interventions encompass excavations, cleaning and deplantations, conservation, restoration and enhancement projects (mainly the planting of trees, the covering with new roofs, guardhouses and fencings). Similar interventions also took place in the following decade. Yet, at the same time great and pioneering projects have been initiated such as the creation of an underground archaeological site and museum, following the pattern of a crypt, in order to cover and protect the tombs of the Great Tumulus in Vergina.

In the decade of 1990 all great and pioneering projects reach a climax due to the inflow of funds in Greece, and especially in the Ministry of Culture, from the European Community. These projects

included excavations, restoration works, enhancement projects, educational programmes and controlled visits, archaeological parks, development and formation of itineraries, the unification of archaeological sites, museums archaeological sites etc.

The management of archaeological sites, as it was defined above, can be observed only in few cases in the period between 1980s and 2002. More often only part of the actions or the strategics of management are applied.

The archaeological site of Amphiareio is located at the northern of Attica, 4km west of Kalamos. It is being traversed through by a stream and surrounded by a pine-tree forest. The researched and designated archaeological area covers a region of about 12 acres at the north and south bank of the stream. Amphiareio, dedicated to the legendary hero Amfiarao, was the Sanctuary, the Oracle and the Infirmary of the ancient Oropos. It was established between the years 431-415 BC and functioned until the late 3rd century AD. At the north bank are located the sector with the baths, the great stoa, the stadium, the theatre, the retaining walls, the old stoa, the small temple, the bases of statues, the great altar, the theatre of the altar, the great temple, the sacred spring and the men's baths. The south bank is the sector with the private houses and the establishments that assisted the function of the Sanctuary, such as the guesthouse, the agoranomeion, the clepsydra (hourglass), the dives (inns), the pothouses (shops), the workshops etc.

Management was never applied to the site of Amphiareio. At the 119 years of its modern function many works have been carried out (excavations, restorations, museums) according to the needs that occurred and the intentions of the competent parties.

The problems recorded at the site are fires, soil erosion, degradation of the environment due to building construction within the protection zone, defective guarding due to lack of personnel, decay of building

materials, distortion of the meaning and significance of the archaeological site, lack of promotion and publicity, lack of basic facilities -like means of transport, sufficient lighting and lighting used to enhance the area, and care to sustain the desirable flora- lack of descriptive labels, itineraries, non comprehensible architectural remains, the non operating museum, difficulty to access the different buildings, lack of benches in look out posts, the disuse of washrooms, the lack of personnel, the deficiency to classify the problems and the lack of funding.

The vision of the management of Amphiareio is its conversion to an alive and constantly advancing educational cradle, while its main aim is the protection and enhancement of the site. The vision shall be accomplished, according to the proposal, by the establishment of an archaeological park. All the other goals (protection, research/study, enhancement, efficiency, education, recreation, social role, proper administration and financial output) are determined by the vision, and for their support the application of an integrated management proposal is required.

The proposed management programme refers to: legal protection, conservation and restoration of the architectural remains, reconstruction of the wooden seats of the theatre, fire protection and fire extinguishing, constant guarding, continuation of the research and study of the area, management of the flora, methodical cleaning, installation of lighting, promotion and communication through an information network, functioning of Museums, organised tours, cultural activities, actions towards its financial output and viability.

The application of management to the archaeological site of Amphiareio shall be feasible only if a special management body could be established, supervised by the Ministry of Culture but free to apply the targets of the proposal throughout the administrative procedure.

ΣΤΕΡΕΩΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΟΙΚΙΑΣ III.N ΣΤΗ ΣΥΝΟΙΚΙΑ ΤΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗ ΔΗΛΟ

Ευθυμιάδου Λιάνα, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέπων: Μ. Κορρές, αρχιτέκτων μηχανικός

Η Δήλος και η Ρήνεια, νησιά με κοινή ιστορία, είναι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι (Ζώνη Α) και ενταγμένοι στον κατάλογο των μνημείων που αποτελούν την Παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά της UNESCO. Η Δήλος είναι η καλύτερα σωζόμενη αρχαία πόλη στην Ελλάδα, με την μεγαλύτερη πυκνότητα μνημείων και ευρημάτων που καλύπτουν την περίοδο από τον 8ο π.Χ. αιώνα έως τον 14ο αιώνα.

Η μελέτη που ακολουθεί αφορά μια ελληνιστική οικία, η οποία βρίσκεται στην συνοικία του θεάτρου και πάνω στην διαδρομή από την αγορά των Κομπεταλιαστών προς το αρχαίο θέατρο. Η συγκεκριμένη οικία συνδυάζει τα τυπικά χαρακτηριστικά των Δηλιακών οικιών και παράλληλα παρουσιάζει κάποιες ιδιαιτερότητες, οι οποίες λόγω της απουσίας ευρημάτων (ίχνη επιχρισμάτων, κ.α.) αλλά και καταστροφής στοιχείων κατά την ανασκαφή, θέτουν ερωτήματα που απαιτούν έρευνα σε βάθος.

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διατύπωση προτάσεων για:

- την τεκμηρίωση της αρχικής μορφής της οικίας
- την αντιμετώπιση των δομικών και οικοδομικών προβλημάτων που παρουσιάζει
- την ανάδειξη του μνημείου

Θέση - γενικά χαρακτηριστικά

Η Δήλος βρίσκεται στο κέντρο του νησιωτικού συμπλέγματος των Κυκλάδων. Στο βορρά βρίσκεται η Άνδρος και η Τήνος, στα ανατολικά βρίσκεται η Μύκονος, δυτικά πέρα από τη Ρήνεια η Σύρος, ενώ στο νότο η Πάρος και η Νάξος. Το νησί που γνωρίζουμε σήμερα με το όνομα Δήλος αποτελεί ενιαίο σύμπλεγμα με την Ρήνεια, το απέναντι νησί, με την οποία χωρίζεται από ένα στενό δίαυλο. Στην αρχαιότητα τα δύο αυτά νησιά αποτελούσαν τις νήσους Δήλος.

Η Δήλος εκτείνεται με κατεύθυνση βορρά - νότου. Έχει μήκος έξι χιλιόμετρα περίπου και πλάτος 1300 μέτρα. Το έδαφος της σύστασης γρανίτη και γνεύσιου, είναι βραχώδες και άγονο. Στα ιδιαίτερα φυσικά γνωρίσματα του νησιού συγκαταλέγονται το όρος Κύνθος με ύψος 112μ., ο Ινώπης ποταμός, ένα ρέμα που πηγάζει στη ΝΑ κλιτή του Κύνθου και με βόρεια κατεύθυνση, και μετά από διαδρομή 1200μ. καταλήγει στην μικρή, σχεδόν κυκλική λίμνη, γνωστή ως Ιερή Λίμνη, στην μέση της οποίας διατηρείται ένας φοίνικας, κρατώντας ζωντανή τη μνήμη της γέννησης του Απόλλωνα και της Άρτεμης.

Η Δήλος, στην μακραίωνη ιστορία της, υπήρξε μεγάλο θρησκευτικό κέντρο όπως μαρτυρούν οι ναοί, οι βωμοί, οι θησαυροί και οι στοές τα οποία είναι αφιερωμένα στο θεό Απόλλωνα, αλλά υπήρξε και μεγάλο οικονομικό κέντρο, όπως μαρτυρεί η ανάπτυξη της πόλης.

Οι συνοικίες της πόλης, με την μεγαλύτερη πυκνότητα αναπτύχθηκαν στο ανατολικό και νότιο τμήμα του νησιού. Οι συνοικίες αυτές αναπτύχθηκαν άναρχα, χωρίς να προηγηθεί ρυμοτομική χάραξη. Η ανάπτυξη γίνεται πάνω σε βραχώδες έδαφος, το οποίο συχνά παίζει σημαντικό ρόλο τόσο στην επιλογή της θέσης, αλλά και το μέγεθος των οικιών, όσο και στην χάραξη των δρόμων. Οι κύριοι δρόμοι της πόλης στρώνονται με μεγάλες πλάκες γνεύσιου. Οι μικρότεροι

δρόμοι, κάθετοι στις κεντρικές οδούς, μένουν άστρωτοι. Κάτω από όλους τους δρόμους υπήρχε εκτεταμένο αποχετευτικό δίκτυο.

Οι οικίες στη Δήλο ανήκουν κυρίως στο δεύτερο π.Χ. αιώνα (314 -166 π.Χ.), στην περίοδο της Ανεξαρτησίας του νησιού. Χαρακτηρίζονται από πολυτέλεια που όταν οι συνθήκες το επέτρεπαν έφτανε σε μνημειώδεις διατάξεις. Αν και στις περισσότερες οικίες αναγνωρίζονται οι συνηθισμένοι χώροι, η σύνθεση είναι ελεύθερη με πλούσια διακόσμηση και σύνθετες κατασκευές, έτσι ώστε να θεωρούνται πρόδρομοι των Πομπηϊανών.

Οι κοινωνικές αντιλήψεις της εποχής επέβαλαν την απομόνωση των οικιών από το δρόμο και έτσι ο χώρος της αυλής αποκτά ζωτική σημασία για τους κατοίκους, αφού όλες οι προσπελάσεις και ο φωτισμός γίνονταν μέσα από αυτή. Το περιστύλιο που οργανώνει την αυλή, σχεδόν πάντοτε είναι τετράγωνο, με δωρικούς ή ιωνικούς κίονες, με ραβδώσεις στο άνω τμήμα τους, τέσσερις αλλά συνήθως οκτώ ή δώδεκα, ενίοτε διώροφο. Οι στέγες έκλιναν προς την αυλή και τα νερά της βροχής, μέσω κατακόρυφων αγωγών, διοχετεύονταν στην δεξαμενή που βρισκόταν κάτω από το δάπεδο της αυλής. Η δεξαμενή στεγάζεται με αμφιέριστα στοιχεία τα οποία εδράζονται σε εγκάρσια τόξα, από λαξευτούς λίθινους θολίτες. Για την άντληση του νερού από την δεξαμενή και τη χρήση του στις λειτουργίες του σπιτιού, υπήρχε στόμιο στη μια άκρη της αυλής.

Η είσοδος γινόταν από το πρόθυρο στην κεντρική αυλή και υπήρχαν δύο πόρτες η *αύλειος* και η *μέταυλος*. Οι οικίες στη Δήλο είχαν συνήθως περισσότερες της μιας εισόδου. Κοντά στην είσοδο συναντάμε και την σκάλα ανόδου στον όροφο, ο οποίος προορίζεται κυρίως για τις γυναίκες. Ο *οίκος* ήταν ένας χώρος διήμευσης για όλη την οικογένεια. Σε άμεση σχέση με την είσοδο ήταν ο *ανδρώνας*, χώρος που προορίζεται για τα γεύματα των ανδρών. Στις οικίες της

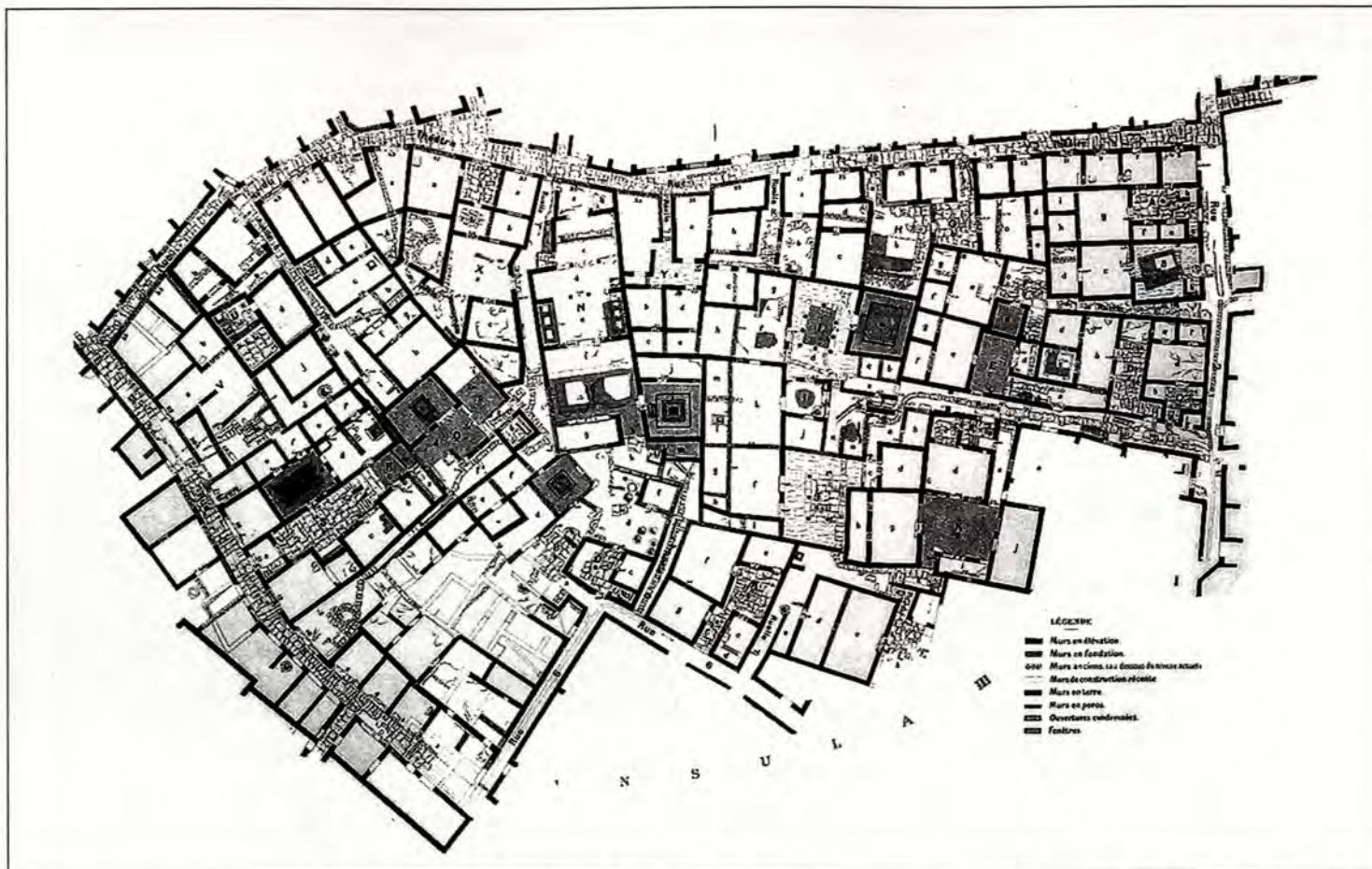

Εικ. 1: Συνοικία του Θεάτρου

Δήλου υπάρχει χώρος κουζίνας - *οπτάνιον*, και χώρος λουτρού - *βαλανείον*, όπου σώζεται συνήθως η λεκάνη και είχε έξοδο προς το δρόμο. Τα υπόλοιπα δωμάτια ήταν διατεταγμένα κατά ποικίλους τρόπους, η χρήση των οποίων δύσκολα μπορεί να αναγνωριστεί, και τα οποία διακοσμούνταν με ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφίες με θέματα εικονιστικά ή αφηρημένα γεωμετρικά μεγάλης καλλιτεχνικής αξίας. Δωμάτια με πρόσβαση στο δρόμο, συνήθως ανεξάρτητα από τους υπόλοιπους χώρους της κατοικίας, ήταν κυρίως μαγαζιά ή εργαστήρια.

Το κλίμα και η γεωμορφολογία του εδάφους της Δήλου, ήταν οι κύριοι λόγοι που ώθησαν τους κάτοικους του νησιού να βρουν τρόπους σωστής διαχείρισης του νερού, ώστε αυτό να επαρκεί για τις καθημερινές ανάγκες μιας οικογένειας για ένα χρόνο. Η αποθήκευση του βρόχινου νερού καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς και ο περιορισμός της διαφυγής του προς την θάλασσα ήταν ζωτικής σημασίας, καθώς ήταν το μόνο καθαρό νερό που μπορούσαν να έχουν.

Το υπέδαφος του νησιού είναι βραχώδες και κατ' επέκταση δεν έχει δυνατότητες συγκράτησης του νερού. Αν το νερό δεν διοχετευτεί σε δεξαμενές θα διαφύγει στη θάλασσα. Η αποθήκευση του νερού λοιπόν γινόταν με τρεις τρόπους. Σε δημόσιες και ιδιωτικές δεξαμενές και σε πηγάδια. Όταν οι δεξαμενές γέμιζαν σε χρονιές με υψηλά ποσοστά βροχόπτωσης, φρόντιζαν το επιπλέον νερό να το

Εικ. 2: Τοπογραφικό διάγραμμα INSULA III. Αντίγραφο από το πρωτότυπο που διατηρεί η Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

διοχετεύουν σε κοντινό φρέαρ ή όρυγμα. Έτσι μπορούσαν να περιορίσουν τα προβλήματα σε χρονιές με μικρή βροχόπτωση. Έχει βρεθεί από έρευνες, ότι οι κάτοικοι της Δήλου κατάφεραν να αποθηκεύσουν το 90% του βρόχινου νερού από τη συνολική βροχόπτωση του έτους.

Ο κίνδυνος να ανακατευτεί το θαλασσίνο νερό με το βρόχινο στις δεξαμενές περιορίστηκε με την σωστή επιλογή της θέσης εγκατάστασής τους. Οι δυτικές πλαγιές του Κύνθου, όπου αναπτύχθηκε η συνοικία του Θεάτρου είναι υψηλότερα από την στάθμη της θάλασσας, η οποία τότε ήταν 2μ. χαμηλότερα από τη σημερινή, και ο κίνδυνος ήταν περιορισμένος.

Το νερό που έπεφτε στην επιφάνεια των στεγών και των δωματίων κάθε οικίας κατευθυνόταν στις υπόγειες δεξαμενές μέσω κατακόρυφων αγωγών. Συνήθως οι δεξαμενές ήταν διπλές και επικοινωνούσαν μεταξύ τους, με τέτοιο τρόπο ώστε το νερό να διυλίζεται και να χρησιμοποιείται όσο το δυνατό καθαρότερο. Η δεξαμενή στην οποία κατέληγαν οι κατακόρυφοι αγωγοί, ήταν χαμηλότερα από την δεξαμενή από όπου αντλούσαν νερό για τις καθημερινές τους

ανάγκες. Για τον καθαρισμό και την συντήρηση των δεξαμενών στο δάπεδο κάθε δεξαμενής διαμορφωνόταν κοιλότητα. Η λάσπη μαζευόταν μέσα στη κοιλότητα και από εκεί ήταν ευκολότερο να την απομακρύνουν από το χώρο της δεξαμενής. Για την κάθοδο τους μέσα στη δεξαμενή, διαμόρφωναν σκαλοπάτια - εσοχές στο λαιμό των στομιών και τα τοιχώματα των φρεάτων και αντιστηρίζοντας την πλάτη τους σε αυτά μπορούσαν να κατεβούν.

Το μέγεθος και κατ' επέκταση η χωρητικότητα των δεξαμενών, προέκυπτε από την ποσότητα το νερού που μπορούσε να συλλεχθεί από τις στέγες της οικίας.

Συνοικία του Θεάτρου, insula III

Η συνοικία του Θεάτρου, αναπτύσσεται σε κεκλιμένο έδαφος (εικ.1). Βρίσκεται στο νότια του Ιερού του Απόλλωνα και εκτείνεται από τη θάλασσα προς τους πρόποδες του όρους Κύνθος. Είναι η πιο πυκνοδομημένη περιοχή της πόλης και σύμφωνα με τον J.Chamonard αποτελεί την πρώτη οργανωμένη κατοίκηση στο νησί,

λόγω της γεινιάσής της με το λιμάνι η οποία δημιουργείται μετά το καθαρισμό του 426 π.Χ.

Η ανάπτυξη της συνοικίας είναι άναρχη και οι νησίδες καταλαμβάνουν σταδιακά διαδοχικά επίπεδα στην πλαγιά του όρους Κύνθος, είχαν άνισες διαστάσεις και οριοθετούνται από στενά και ελικώδη μονοπάτια. Ελεύθεροι χώροι δεν υπάρχουν.

Δύο κύριες οδοί διασχίζουν την συνοικία, η οδός του Θεάτρου, όπως ονομάστηκε από τους Γάλλους ανασκαφείς, (το 1904 όταν ήρθε στο φως) και η οδός που βρίσκεται ανατολικά της. Η συνοικία χωρίζεται σε έξι νησίδες- insula, σύμφωνα με το τρόπο που αναπτύσσεται. Η insula III ολοκληρώνεται μέχρι το πρώτο μισό του 3ου π.Χ. αιώνα και η κατοίκηση της συνοικίας συνεχίζεται με την insula VI, IV και τέλος την insula II.

Η οδός του Θεάτρου, που κυριαρχεί μέσα στον ιστό της συνοικίας, δεν επηρεάζει καθόλου την ανάπτυξη των κατοικιών της insula III (εικ. 2), οι οποίες επί το πλείστον δεν έχουν την είσοδο τους πάνω στην οδό και αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η οδός ήταν το άνω όριο της νησίδας. Η insula III, περικλείεται από την οδό του Θεάτρου, το δρόμο 2, το τείχος του Τριάριου, το δρόμο 6 και το δρόμο 5.

Η οικία III.N

Η οικία ανασκάφεται από τον J. Chamonard το 1905 και 1906, κατά την διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών από την Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή.

Η συγκεκριμένη οικία δεν είναι μια τυπική ελληνιστική οικία, αντίθετα οι ιδιαιτερότητες που έχει στην διάταξη των χώρων αλλά και η ύπαρξη κτιστών λεκανών, επιχρισμένων εσωτερικά με υδραυλικό κονίαμα, στον χώρο (e), την κάνουν να ξεχωρίζει μέσα στη συνοικία και να θέτει προβληματισμούς για την αρχική εικόνα της οικίας και την ποιότητα των χώρων, αλλά και τη λειτουργία του εργαστηρίου καθώς και τους χώρους που αυτό καταλάμβανε. Η αρχική υπόθεση ότι σε αυτές γινόταν βαφή υφασμάτων, χρήση που έδωσε και στην οικία το όνομα «οικία βαφέα», δεν τεκμηριώνεται με άλλα στοιχεία και σήμερα αμφισβητείται αυτή η χρήση.

Όπως και οι περισσότερες οικίες στη συνοικία, έχει υποστεί πολλές εσωτερικές μετατροπές στο πέρασμα του χρόνου, τα ίχνη των οποίων δεν είναι ορατά. Κυρίως τα ίχνη πάνω στα επιχρίσματα, είναι αυτά που οδηγούν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Πρόσθετα προβλήματα στην άντληση συμπερασμάτων, δημιουργούνται από την απουσία ανασκαφικών δεδομένων και την καταστροφή των δαπέδων, τα οποία θα μας έδιναν πληροφορίες για την ποιότητα των χώρων.

Ο πρώτος χώρος (εικ. 3) που συναντάει κάποιος εισερχόμενος στην οικία από την οδό του θεάτρου, είναι ο χώρος (a), ο οποίος έχει ελεύθερη πρόσβαση από την οδό. Για την είσοδο στον χώρο αυτόν, δεν υπάρχει διαμορφωμένο άνοιγμα με κατώφλι και θύρωμα.

Στα νότια της εισόδου διαμορφώνεται ο χώρος (b) με πιθανή χρήση θυρωρείου. Το άνοιγμα της εισόδου καταλαμβάνει σχεδόν όλο το βόρειο τοίχο και σχηματίζεται από μαρμάρινες παραστάδες κυανού

χρώματος, ενώ η βάση και το επίκρανο είναι από λευκό μάρμαρο. Η ανατολική παραστάδα είναι παρατοποθετημένη, όπως φαίνεται από το μέγεθος της, ενώ δεν σώζεται η βάση και το επίκρανο.

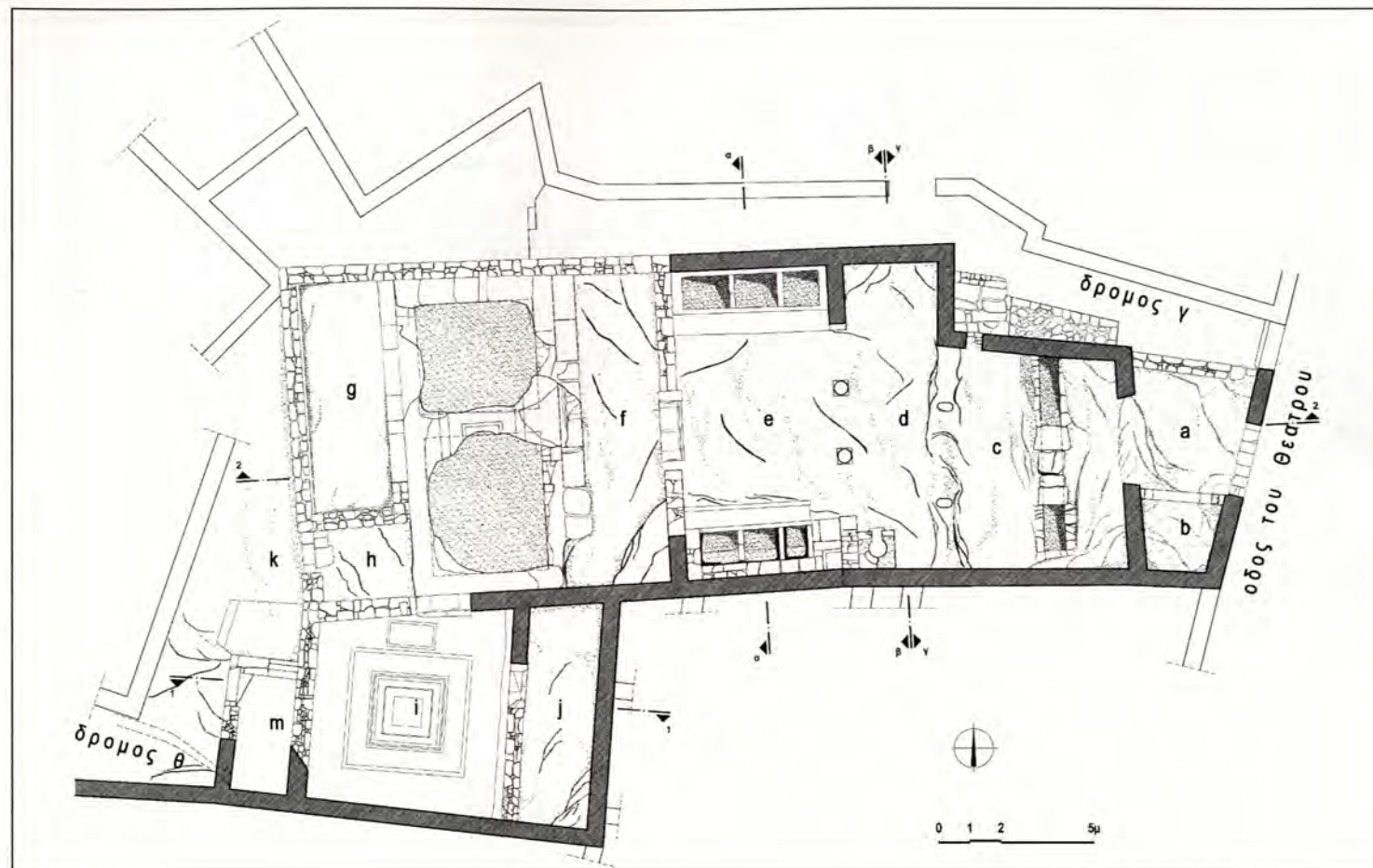
Στο χώρο (c) που ακολουθεί διατηρείται αποχετευτικός αγωγός κατά τον άξονα βορρά - νότου, βάθους περίπου 0.80μ. Το νότιο άκρο του αγωγού έχει κλεισθεί με επιμελημένη κατασκευή λίθινου τοίχου, ενώ το βόρειο είναι φραγμένο από όγκο χώματος. Η παρουσία του αποχετευτικού αγωγού της πόλης στο δρόμο γ, αποτελεί και την μόνη πιθανή διέξοδο του αποχετευτικού αγωγού της οικίας. Από τον αγωγό σώζονται μόνο οι τέσσερις κεντρικές καλυπτήριες πλάκες. Η δυτική πλευρά του χώρου ορίζεται από δυο μαρμαρίνες βάσεις ελλειψοειδούς σχήματος από λευκό μάρμαρο, δημιουργώντας τρία ανοίγματα εισόδου προς το χώρο (d). Χαμηλά στον ανατολικό τοίχο σώζεται υπόστρωμα του επιχρίσματος, το οποίο περιλαμβάνει κομμάτια κεραμικού. Στο βόρειο τοίχο υπάρχει άνοιγμα το οποίο θα πρέπει να αποτελούσε δευτερεύουσα είσοδο για το εργαστήριο. Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε από τη διαμόρφωση στο σημείο αυτό του δρόμου γ, όπου σώζεται η δαπεδόστρωση της εισόδου από πλάκες γνεύσιου. Ο νότιος τοίχος της οικίας αποτελεί αναλημματικό τοίχο για τα όμορα καταστήματα, το δάπεδο των οποίων βρίσκεται 1,45μ. υψηλότερα από τη σημερινή στάθμη της οικίας.

Οι χώροι που ακολουθούν είναι διευρυμένοι προς τα βόρεια σε σχέση με τους χώρους που προηγήθηκαν, δημιουργώντας την βόρεια είσοδο στο χώρο (c) όπως περιγράφηκε παραπάνω. Στο χώρο (d), σώζεται εστία η οποία πιθανό να σχετίζεται με τη λειτουργία του εργαστηρίου. Στο βόρειο τοίχο σώζεται υπόστρωμα του επιχρίσματος, το οποίο περιλαμβάνει θραύσματα κεραμικού. Το δυτικό όριο του χώρου αποτελείται από τμήματα λιθοδομής βόρεια και νότια, τα οποία οριοθετούνται από μαρμαρίνες βάσεις λευκού χρώματος και δύο κίονες δωρικού ρυθμού. Οι κίονες αποτελούνται από δύο μόνο μέλη, από τα οποία το κάτω είναι από κυανότεφρο μάρμαρο και αράβδωτο και το ανώτερο είναι λευκού χρώματος μάρμαρο με 24 ραβδώσεις. Τμήμα του θριγκού δεν έχει βρεθεί.

Ακολουθεί ο χώρος (e) στον οποίο σώζονται κτιστές ορθογωνικές λεκάνες από πωρόλιθο, οι οποίες διατάσσονται ανά τρεις στην βόρεια και νότια πλευρά του χώρου. Εσωτερικά οι λεκάνες σώζουν υδραυλικό κονίαμα.

Διασχίζοντας το μαρμάρινο κατώφλι εισερχόμαστε στο χώρο (f), τον χώρο της υπαίθριας αυλής κάτω από το δάπεδο του οποίου υπάρχουν δύο δεξαμενές για την αποθήκευση του βρόχινου νερού.

Οι δεξαμενές διαστάσεων 3,55x3,75x4,5 μ. η βόρεια και 4,50x3,75x4,1μ η νότια, διατηρούν εσωτερικά το υδραυλικό επίχρισμα. Οι δυο δεξαμενές επικοινωνούν μεταξύ τους, μέσω δυο ανοιγμάτων στον διαχωριστικό λίθινο τοίχο, τα οποία βρίσκονται στο ύψος του δαπέδου της νότιας δεξαμενής. Το δάπεδο της βόρειας δεξαμενής βρίσκεται 0,40εκ. χαμηλότερα από το δάπεδο της νότιας. Το νερό διοχετευότανε στην βόρεια δεξαμενή μέσω ενός κατακόρυφου αγωγού, τα ίχνη του οποίου διατηρούνται στον βόρειο τοίχο. Όταν η στάθμη του νερού έφτανε στο ύψος των ανοιγμάτων, τότε άρχιζε η

Εικ. 3: Κάτοψη οικίας III. N

αποθήκευση νερού στην νότια δεξαμενή, από την οποία αντλούσαν νερό για τις καθημερινές τους ανάγκες μέσω στομίου. Ίχνη από τη θέση του δεν σώζονται. Διατηρούνται όμως δύο πλάκες από γνεύσιο, των οποίων η μια γωνιά είναι κομμένη σε τεταρτοκύκλιο και μας υποδεικνύει το μέγεθος του ανοίγματος του στομίου, περίπου 35 εκ., ενώ και η θέση θα μπορούσε να εντοπιστεί βάσει των θέσεων των φερόντων στοιχείων της οροφής των δεξαμενών και των κίωνων της αυλής. Τα τόξα και οι υπερκείμενες αμφιέριστες δοκοί της οροφής δεν σώζονται. Το δάπεδο της αυλής που σήμερα έχει καταρρεύσει κατά ένα μεγάλο ποσοστό, είναι ψηφιδωτό opus segmentatum στο κέντρο του οποίου σχηματίζονται δυο επάλληλα ορθογώνια πλαίσια. Τα εναπομείναντα τμήματα του ψηφιδωτού δαπέδου, είναι ρηγματωμένα και ο κίνδυνος κατάρρευσης τους είναι άμεσος. Το ανατολικό όριο του δαπέδου ορίζεται από τα τέσσερα μαρμαρίνα μέλη του στυλοβάτη, που σήμερα σώζονται in situ. Στην ανατολική πλευρά του χώρου (f), μπορούμε να υποθέσουμε με ασφάλεια, ότι υπήρχε στοά με μικρό βάθος 3,28 μ., το άνοιγμα της οποίας προς την αυλή διαμορφώνεται από δύο κίονες από μπλε μάρμαρο, οι οποίοι

σώζονται στο χώρο αυτό. Στα νότια ο χώρος επικοινωνεί με τον χώρο (i), στα δυτικά ο χώρος της αυλής επικοινωνεί με τον χώρο της δυτικής εισόδου (h) και τον χώρο (g).

Η χρήση του χώρου (g), βάθους 2.74 μ. δεν μας είναι γνωστή. Η ανατολική πλευρά, προς τον χώρο της αυλής κλείνεται από τμήμα τοίχου και πιθανόν από δυο κίονες. Σήμερα ο τοίχος, σώζεται ελάχιστα πάνω από τη στάθμη του δαπέδου της αυλής και διατηρούνται δυο λίθοι του στυλοβάτη. Στην βορειοδυτική πλευρά είναι εμφανές το θεμέλιο των τοίχων.

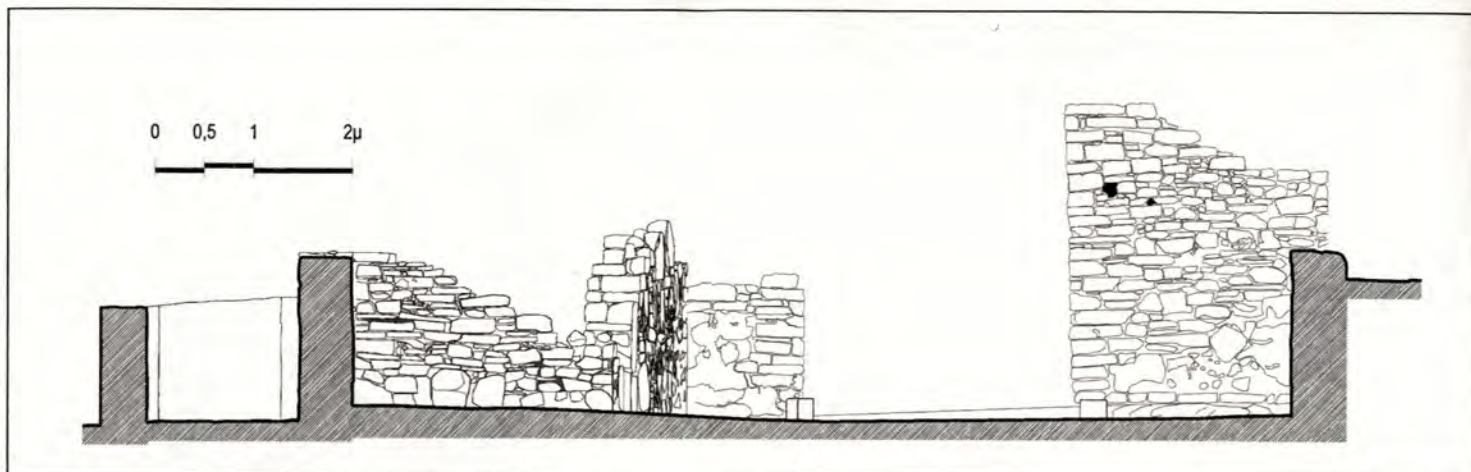
Ο χώρος (i), είναι ο μεγαλύτερος χώρος της οικίας και σε συνδυασμό με την ποιότητα του ψηφιδωτού δαπέδου μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τον *οίκο*. Στο βόρειο και ανατολικό χώρο σώζονται μαρμαρίνα κατώφλια που οδηγούν στην αυλή και το χώρο (i) αντίστοιχα.

Ο χώρος (j) έχει πρόσβαση μόνο μέσω του χώρου (i) και γειτνιάζει με χώρους καταστημάτων, των οποίων των δάπεδο βρίσκεται 0.93μ. υψηλότερα.

Ο χώρος εισόδου (h), βρίσκεται στο δρόμο θ. Στο χώρο αυτό

Εικ. 4: Εξωτερική παρσία Βορείου τοίχου.

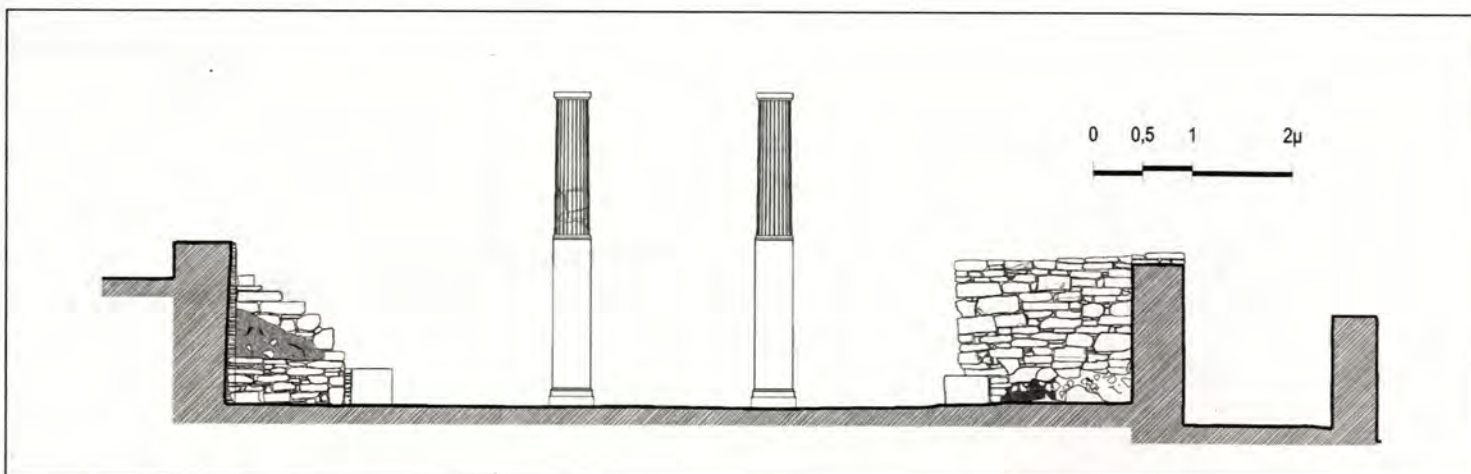

Εικ. 5: Τμήτ γ-γ.

διατηρείται τμήμα της δαπεδόστρωσης από πλάκες γνεύσιου. Το κατώφλι του ανοίγματος εισόδου και μέλη του θυρώματος δεν σώζονται.

Τέλος, ο χώρος (m) είναι ο χώρος του λουτρού - *βαλανείον* και έχει ανεξάρτητη έξοδο προς το δρόμο. Η λεκάνη, σώζεται και βρίσκεται στο μουσείο Δήλου. Στην νοτιοδυτική γωνία του χώρου χαμηλά υπάρχει οπή απ' όπου γινόταν η αποχέτευση του χώρου απευθείας στον αποχετευτικό αγωγό της πόλης, ενώ σώζονται τα ίχνη και ενός κατακόρυφου αγωγού. Ο χώρος εσωτερικά είναι επιχρισμένος με υδραυλικό κονίαμα. Το ψηφιδωτό δάπεδο είναι *opus segmentatum*.

Στον εξωτερικό χώρο της οικίας, μεταξύ εισόδου και λουτρού σώζεται τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου από θραύσματα κεραμιδιού. Η ύπαρξη του δαπέδου δηλώνει ότι ο χώρος (k) ανήκει στους χώρους της οικίας.

Εικ. 6: Τμήτ ββ.

Κατασκευαστική περιγραφή της οικίας

Για την κατασκευή των τοίχων χρησιμοποιήθηκαν ακανόνιστοι λίθοι γνεύσιου και λευκού μαρμάρου σε διάφορα μεγέθη. Λόγω της δυσκολίας που είχαν στην κατεργασία των σκληρών αυτών πετρωμάτων, οι τεχνίτες κατεργάζονταν με σχετική επιμέλεια, μόνο την άνω και τη κάτω επιφάνεια του λίθου ώστε να γίνουν κατά το δυνατό επίπεδες, αφήνοντας τα πλάγια άκρα αδρά κατεργασμένα.

Η χρήση πωρόλιθου είναι περιορισμένη. Συχνά παρατηρείται η ποιότητα κατασκευής να διαφέρει ανάμεσα στις δυο παρειές του ίδιου τοίχου. Η εξωτερική παρσία και ιδιαίτερα αν πρόκειται για τοίχο που βρίσκεται σε επαφή με δρόμο είναι επιμελημένη και γίνεται χρήση λίθων μεγάλων διαστάσεων (εικ. 4).

Η ποιότητα κατασκευής δεν είναι υψηλή, παρά την προσπάθεια των κατασκευαστών να δημιουργούν οριζόντιες στρώσεις. Τα κενά ανάμεσα στους λίθους κλείνονται με λεπτές σφήνες μικρότερων λίθων (εικ. 5). Οι δυο παρειές των τοίχων δεν είναι συνδεδεμένες

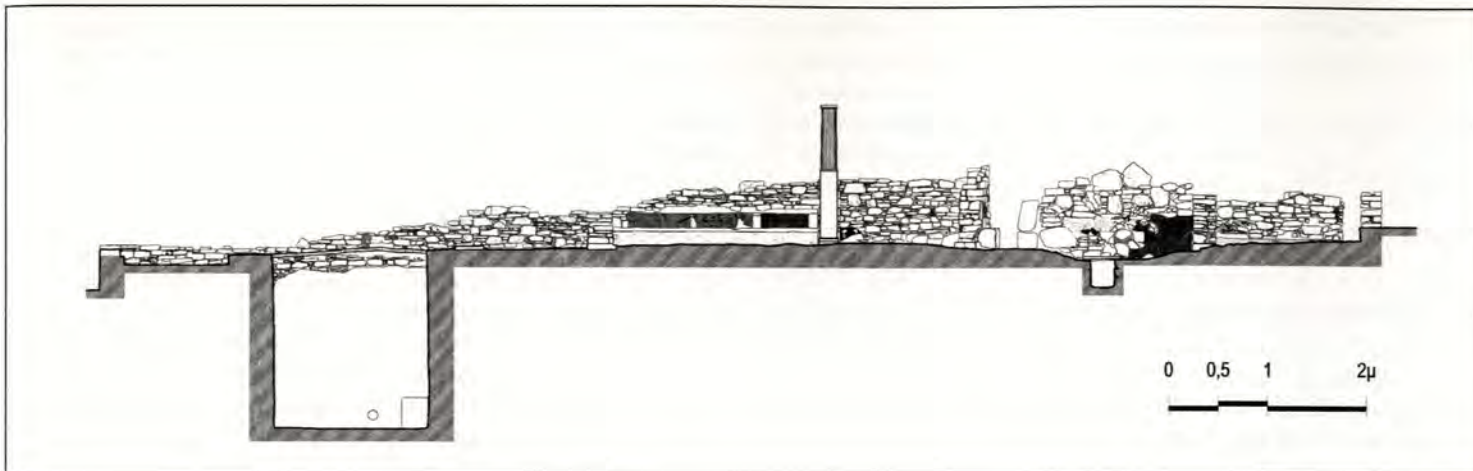
μεταξύ τους, καθώς ελάχιστοι διάτονοι λίθοι έχουν εντοπιστεί, ενώ το κενό ανάμεσα στις δύο παρειές του τοίχου γεμίζει με μικρούς λίθους και χύμα με μορφή πηλού. Οι τοίχοι επιχρίονται εσωτερικά και εξωτερικά. Τα επιχρίσματα είναι τριών στρώσεων συνολικού πάχους 10-12εκ. αλλά στην συγκεκριμένη οικία σώζονται μικρές νησίδες χονδρόκοκκου υποστρώματος, κοκκινωπού χρώματος με κομμάτια κεραμικών, πάχους 2-5εκ. το οποίο αποτελεί την πρώτη από τις τρεις στρώσεις του επιχρίσματος (εικ. 6).

Τα δάπεδα που συναντώνται στις οικίες της Δήλου στρώνονται είτε με ακανόνιστες πλάκες γνεύσιου μεγάλων διαστάσεων χωρίς την παρεμβολή κονιάματος, είτε με ψηφίδες σχηματίζοντας περίτεχνες παραστάσεις. Με ακανόνιστες πλάκες γνεύσιου, στρώνονται οι χώροι εισόδου.

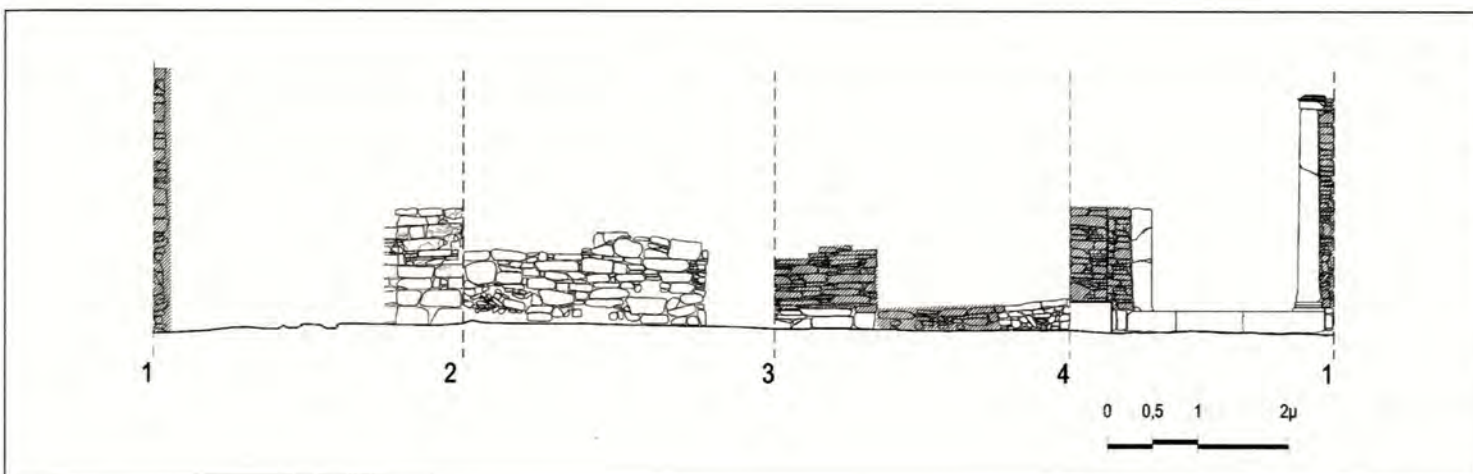
Οι υπόλοιποι χώροι της οικίας έχουν ψηφιδωτά δάπεδα, από τα οποία αυτό του οίκου και της αυλής είναι το σημαντικότερο με μεγάλη

καλλιτεχνική αξία (εικ. 9). Οι ψηφίδες του δαπέδου της αυλής, τοποθετούνται σε κονίαμα τριών στρώσεων, συνολικού πάχους 27εκ. η ακριβής σύσταση του οποίου απαιτεί ειδική έρευνα από συντηρητές. Μακροσκοπικά το κονίαμα περιλαμβάνει ασβέστη, κεραμιδόσκονη, θραύσματα γνεύσιου, γρανίτη και κεραμιδιού και είναι κοκκινωπού χρώματος. Οι ψηφίδες είναι από λευκό μάρμαρο, ενώ οι ψηφίδες του κεντρικού θέματος είναι από κεραμικά. Το ψηφιδωτό δάπεδο *opus segmentatum* του *οίκου*, παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον από καλλιτεχνική άποψη. Το κεντρικό θέμα είναι γεωμετρικό και γίνεται χρήση μαρμάρινων ψηφίδων τεσσάρων χρωμάτων, άσπρο, μαύρο, κόκκινο και τεφρό. Μπροστά στην είσοδο του χώρου σχηματίζεται σε ξεχωριστό πλαίσιο ένα δελφίνο και μια άγκυρα, αγαπημένο θέμα στα ψηφιδωτά δάπεδα των οικιών της Δήλου.

Τα ανοίγματα μορφώνονται με μαρμάρινα θυρώματα. Πλήρη θυρώ-

Εικ. 7: Τμήμ 2-2.

Εικ. 8: Ανάπτυγμα χώρου (α).

ματα δεν σώζονται στην οικία III.N. Στο χώρο (b) σώζεται η ιωνικού ρυθμού παραστάδα με τη βάση και το επίκρανο της (εικ. 11). Ο κορμός είναι από κυανότεφρο μάρμαρο ενώ τα υπόλοιπα μέλη είναι από λευκό μάρμαρο. Σε τρεις ακόμα χώρους της οικίας σώζονται τα μαρμάρινα κατώφλια από λευκό μάρμαρο τα οποία σώζουν τις εγκαπές για την τοποθέτηση των παραστάδων.

Οι υποδαπέδιοι αγωγοί είναι συνήθως αποχετευτικοί. Τα τοιχώματα κατασκευάζονται από λίθους και η κατασκευή τους είναι επιμελημένη. Ο αγωγός που διασχίζει την οικία έχει πλάτος 60-68εκ. και βάθος 80εκ (εικ. 10). Το άνοιγμα καλύπτεται από μεγάλες πλάκες γνεύσιου. Ο αγωγός είναι αφανής, αφού βρίσκεται κάτω από το δάπεδο της οικίας. Το νότιο άκρο του αγωγού είναι κλειστό με επιμελημένη κατασκευή λίθινου τοίχου ενώ το βόρειο είναι κλειστό με όγκο χώματος. Αποχετευτικός αγωγός είναι και ο αγωγός στο χώρο (m) -

βαλανείον, ο οποίος συνδέεται άμεσα με το δίκτυο της πόλης. Οι κατακόρυφοι αγωγοί διοχετεύουν το νερό της βροχής στις υπόγειες δεξαμενές ή απομακρύνουν τα βρώμικα νερά του ορόφου στο αποχετευτικό δίκτυο της πόλης. Στην οικία σώζονται δύο αγωγοί, ένας στο χώρο της αυλής και ένας στο χώρο του λουτρού. Οι αγωγοί βρίσκονται σε εσοχή μέσα στο πάχος του τοίχου και η τέταρτη πλευρά καλύπτεται από το επίχρισμα του τοίχου.

Ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της οικίας III.N είναι οι λεκάνες που βρίσκονται στο χώρο (ε) (εικ. 7). Πρόκειται για έξι ορθογωνικές κτιστές λεκάνες από πωρόλιθο, στις οποίες οι πρώτοι αρχαιολόγοι υπέθεσαν ότι γινότανε βαφή υφασμάτων. Η άποψη στηρίχθηκε στην ύπαρξη εσωτερικά των λεκανών στρώματος υδραυλικού επιχρισματος. Οι λεκάνες οι οποίες διατάσσονται ανά τρεις στην νότια και βόρεια πλευρά του χώρου δεν είναι ισομεγέθεις. Οι διαστάσεις και η

μορφή τους ποικίλει, καθώς οι νότιες διατηρούν εσωτερικά μικρή προεξοχή αναβαθμό. Το άνω οριζόντιο επίπεδο βρίσκεται 0,40εκ. υψηλότερα από το μαρμάρινο κατώφλι του χώρου και καλύπτεται με ψηφιδωτό δάπεδο *opus segmentatum*.

Οι υπόγειες δεξαμενές νερού, ήταν βασικό στοιχείο της Δηλιακής οικίας, αφού το βρόχινο νερό ήταν το μόνο καθαρό νερό που μπορούσαν να προμηθευτούν και η συνετή διαχείριση του ήταν θέμα ζωής. Για την διύλιση του νερού και την χρήση όσο το δυνατό καθαρότερου νερού οι δεξαμενές χωρίζονταν σε δύο χώρους με διαχωριστικό λίθινο τοίχο, ο οποίος χαμηλά σε επαφή με το δάπεδο της βόρειας δεξαμενής, είχε δυο ανοίγματα και επέτρεπε έτσι τη διύλιση του νερού από τη βόρεια δεξαμενή στη νότια καθώς η στάθμη του νερού ανέβαινε (εικ. 7). Στο δάπεδο των δεξαμενών διαμορφωνόταν αβαθής κοιλότητα ακανόνιστου σχήματος, η οποία επέτρεπε τον καθαρισμό τους. Εσωτερικά οι δεξαμενές επιχρίονταν με παχύ στρώμα υδραυλικού κονιάματος. Το άνοιγμα γεφυρωνόταν με αμφιέριστες δοκούς από γνεύσιο οι οποίες εδράζονται σε εγκάρσια τόξα από λίθινους θολίτες. Ακολουθούσε η κατασκευή του δαπέδου της αυλής. Το νερό το αντλούσαν από ένα ή δυο ανοίγματα, διαμέτρου 35-40εκ. τα οποία διαμορφώνονται εξωτερικά με μαρμάρινα περιστόμια. Οι δεξαμενές έχουν συνολική χωρητικότητα νερού περίπου 130κ.μ.

Υπόθεση κατασκευαστικών φάσεων

Ο εντοπισμός των κατασκευαστικών φάσεων δεν είναι εύκολος, λόγω των πολλών και συνεχών μετατροπών και επεκτάσεων των οικιών. Η συνένωση γειτονικών χώρων ήταν κάτι που συνηθιζόταν και σχετίζεται με την οικονομική ανάπτυξη που γνώρισε η Δήλος της περιόδου της ανεξαρτησίας (314-166 π.Χ). Επεμβάσεις και μετατροπές σε οικίες αυτής της περιόδου έχουν ένα επιδεικτικό τόνο, άγνωστο μέχρι τότε στον ελληνικό χώρο. Η δυσκολία να αναγνωρίσουμε τον αρχικό πυρήνα της οικίας και τις μετέπειτα εξελίξεις του εντείνεται και από την απουσία ανασκαφικών δεδομένων. Παρ' όλα αυτά, στο σημείο αυτό θα παρουσιαστούν περισσότερες κάποιες παρατηρήσεις που έγιναν επί τόπου αλλά και σε τοπογραφικό σχέδιο της νησίδας.

Ο νότιος τοίχος της οικίας στο σημείο περίπου της εστίας παρουσιάζει ελαφρά θλάση, ενώ από την εσωτερική πλευρά γίνεται φανερό ότι στο σημείο αυτό υπάρχει κατασκευαστικός αρμός. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι αρχικά η οικία εκτεινόταν μέχρι το χώρο (ε), έχοντας πρόσβαση μόνο από δυτικά και το δρόμο θ. Αυτό ενισχύεται από τον τρόπο που αναπτύχθηκε η νησίδα III, από το χώρο του εμπορικού λιμανιού προς την οδό του θεάτρου, έχοντας την τελευταία ως όριο ανάπτυξης.

Οι υπόλοιποι χώροι που ακολουθούν, οι χώροι (α), (b), (c) και (d) αποτελούσαν μια ανεξάρτητη ομάδα μαγαζιών με πρόσβαση από την οδό του θεάτρου και το δρόμο γ. Ομάδες καταστημάτων 3-4, αναπτύσσονται καθ' όλο το μήκος της οδού του θεάτρου, όπως φαίνεται και στο τοπογραφικό της νησίδας III. Σε δεύτερη φάση, οι χώροι των καταστημάτων ενσωματώθηκαν στους χώρους της οικίας.

Εικ. 9: Ψηφιδωτό χώρου (i)

Εικ. 10: Αποχετευτικός αγωγός χώρου (c).

Εικ. 11: Σωζόμενο θύριμα χώρου (b).

Αναπάντητα μένουν τα ερωτήματα που αφορούν την χρήση των κτιστών λεκανών του χώρου (e) αλλά και την εμφάνιση του δρόμου γ, στο τμήμα από την οδό του θεάτρου μέχρι το χώρο (d) και συγκεκριμένα η ύπαρξη του κατωφλίου και η διεύρυνση που δημιουργείται με την μετατόπιση του τοίχου προς τα νότια.

Οι μέχρι τώρα επεμβάσεις στην οικία

Μετά την ανακάλυψη της οικίας, οι ανασκαφείς προχώρησαν σε συμπληρώσεις τοίχων (εικ. 8, 15). Όταν οι συμπληρώσεις ήταν εκτεταμένες όπως στο χώρο (b), των βόρειων κτιστών λεκανών και στο δυτικό τοίχο του χώρου (g) οι χώροι διακρίνονται από το επιμελημένο κτίσιμο και τη χρήση διάτονων λίθων και τεκμηριώνονται με φωτογραφίες. Αντίθετα όταν πρόκειται για περιορισμένες συμπληρώσεις τότε χρησιμοποιείται ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό κονίαμα και κατά το κτίσιμο δεν αφήνουν αρμό την επιφάνεια, αλλά το κλείνουν με το κονίαμα, διαχωρίζοντας κατά αυτό τον τρόπο τις δικές τους επεμβάσεις.

Στην δεκαετία 1950-60 ο έφορος αρχαιοτήτων Ν. Κοντολέων σε συνεργασία με την Διεύθυνση Αναστήλωσης υπό τον Α. Ορλάνδο για να προστατεύσει τα χωμάτινα δάπεδα από την βλάστηση κάλυψε το δάπεδο του χώρου (g) με αραιή στρώση τσιμέντου ανακατεμένου με γαρμπίλι από κυκλαδίτικα πετρώματα, στις αποχρώσεις του Δηλιακού τοπίου. Οι τοίχοι προστατεύτηκαν με την αφαίρεση της ανώτερης σωζόμενης σειράς λίθων και επανατοποθέτηση τους πάνω σε στρώση τσιμεντοκονίας. Μετά το 1980, έγινε στερέωση σε τμήμα του βόρειου τοίχου του χώρου (c) και συγκεκριμένα στο τμήμα πάνω από τον αποχετευτικό αγωγό. Η επέμβαση διαχωρίστηκε από την υπόλοιπη λιθοδομή με την τοποθέτηση φύλλου μολύβδου περιμετρικά.

Αξιολόγηση προβλημάτων

Τα περισσότερα προβλήματα που εμφανίζουν οι οικίες στη Δήλο είναι κοινά και σχετίζονται με την ανασκαφή τους. Η Δήλος στο τέλος του 19ου αιώνα δεν πρόδιδε την πυκνότητα των ευρημάτων που έκρυβε κάτω από τους τεράστιους λόφους από πέτρες. Μόνο το κεντρικό τμήμα του νησιού, όπου βρίσκεται το Ιερό φάνερωνε την μεγάλη αρχαιολογική αξία του τόπου. Κατά την ανασκαφή των συνοικιών, οι οικίες έρχονται στο φως πληγωμένες, χωρίς τους άνω ορόφους, με τους τοίχους να σώζονται σε χαμηλό ύψος, έχοντας χάσει το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχρισμάτων τους. Μεγαλύτερα προβλήματα δημιουργήθηκαν όταν οι αρχαιολόγοι στην προσπάθεια τους να εξακριβώσουν αν υπάρχουν στοιχεία παλιότερης κατοίκησης προχωρούσαν στην σκαφή των οικιών σε μεγαλύτερα βάθη, καταστρέφοντας τα «αδιάφορα» δάπεδα, αφήνοντας τα κατώφλια κυριολεκτικά στον αέρα, ενώ σε πολλές περιπτώσεις τα θεμέλια των τοίχων μένουν εμφανή, και οι δεξαμενές ανοικτές. Τα προβλήματα αυτά στις μέρες μας μάλλον οξύνονται παρά λύνονται. Η απουσία των επιχρισμάτων οδηγεί σε καταρρεύσεις τοίχων ενώ απαιτούνται μεγάλες επεμβάσεις προκειμένου ο χώρος να είναι αναγνωρίσιμος

και ασφαλής για τους επισκέπτες. Η αύξηση των επισκεπτών δημιουργεί με την σειρά της περισσότερα προβλήματα και μεγαλύτερες επεμβάσεις τόσο στο περιβάλλον όσο και στα ίδια τα μνημεία, ενώ και η ίδια η συμπεριφορά των επισκεπτών στα μνημεία δεν είναι πάντοτε η ενδεδειγμένη.

Κατάταξη προβλημάτων

Τα προβλήματα που εντοπίζονται στο μνημείο συνοπτικά αναλύονται στις εξής κατηγορίες:

Δομικά: η απώλεια των επιχρισμάτων και της ανωδομής των οικιών και η έκθεση των μνημείων στις δυσμενείς καιρικές συνθήκες του νησιού, (βροχή, θεμελλώδεις άνεμοι, μεγάλες θερμοκρασιακές μεταβολές), έχει ως αποτέλεσμα τις καταρρεύσεις τοίχων, την χημική και μηχανική διάβρωση των υλικών.

Οικοδομικά: η πλημμελής κατασκευή των τοίχων και η ελλιπής συντήρησή τους είναι η κύρια αιτία των συχνών καταρρέσεων.

Ανάδειξης μνημείου: η δυσκολία προσέγγισης και κατανόησης του μνημείου σε συνάρτηση με την αρχιτεκτονική της πόλης.

Αναλυτική καταγραφή προβλημάτων

Στο σημείο αυτό τα προβλήματα που έχουν εντοπιστεί στο μνημείο καταγράφονται αναλυτικά.

- Η απώλεια των επιχρισμάτων και η απουσία προστασίας της άνω επιφάνειας των τοίχων οδηγεί στην απόπλυση του χρώματος από το εσωτερικό των τοίχων. Οι τοίχοι σταδιακά μετατρέπονται σε ξηρολιθές και καταρρέουν. Η έκθεση των θεμελίων στην καιρικές συνθήκες με την καταστροφή των δαπέδων, επιτρέπει την τριχοειδή αναρρίχηση του νερού με αποτέλεσμα την μηχανική διάβρωση των λίθων. Τέλος ο νότιος και ανατολικός τοίχος της οικίας, αποτελούν αναλημματικούς τοίχους για τα όμορα καταστήματα και δέχονται ισχυρές τάσεις, με αποτέλεσμα να αποκλίνουν σήμερα ελαφριά από την κατακόρυφο (2 - 6εκ).
- Η φθορά των επιχρισμάτων έχει ήδη αρχίσει από την παραμονή των οικιών στο έδαφος πριν την ανασκαφή τους (βάρος επίχωσης, υγρασία) και εντείνονται από την απότομη έκθεση τους μετά την ανασκαφή στα φυσικά φαινόμενα (βροχή, αέρας, μεγάλες θερμοκρασιακές διακυμάνσεις). Ως αποτέλεσμα τα επιχρίσματα αποσαρθρώνονται, αποκολλώνται και στο τέλος καταρρέουν. Τέλος, επιβάρυνση στην κατάσταση διατήρησής τους αποτελούν και οι νεότερες επεμβάσεις, με χρήση ακατάλληλων υλικών, όπως τσιμεντοκονίες, για την στερέωση τους. Συχνό είναι το φαινόμενο τα επιχρίσματα να έχουν καταρρεύσει και να έχουν παραμείνει οι περιμετρικές συγκρατήσεις.
- Το δάπεδο της αυλής παρουσιάζει τα μεγαλύτερα προβλήματα. Η βίαιη κατάρρευση του μεγαλύτερου τμήματος του δαπέδου και εν συνεχεία η έκθεση του στις καιρικές συνθήκες, είναι τα κύρια αίτια της ρηγμάτωσης και αποκόλλησης μεγάλων τμημάτων του ψηφιδωτού δαπέδου. Στα υπόλοιπα ψηφιδωτά δάπεδα της οικίας

παρατηρείται αποκόλληση των ακραίων ψηφίδων, λόγω της υγρασίας.

- Η εισροή υγρασίας από το άνω μέρος των περιμετρικών τοίχων του ορύγματος του αποχετευτικού αγωγού του χώρου (c) οδηγεί στην σταδιακή αποκόλληση των λίθων της άνω επιφάνειας. Η ανεξέλεγκτη βλάστηση στο εσωτερικό της οικίας, σε συνδυασμό με την αποσάθρωση των επιχρισμάτων είναι η αιτία της εκτεταμένης φθοράς - απομείωσης των πωρόλιθων και της κατάρρευσης των επιχρισμάτων. Τα ψηφιδωτά δάπεδα των λεκανών βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση και η στερέωση και συντήρησή τους από συντηρητές κρίνεται επείγουσα. Μεγάλο ποσοστό των μαρμάρινων ψηφίδων έχει αποκολληθεί και βρίσκονται διάσπαρτες στο χώρο, ενώ το κονίαμα πάνω στο οποίο έγινε η ψηφοθέτηση έχει καταστραφεί. Κατά την κατάρρευση του δαπέδου της αυλής, συμπαρασύρθηκαν τμήματα των περιμετρικών τοιχωμάτων των δεξαμενών. Από τα σημεία αυτά εισέρχεται υγρασία με αποτέλεσμα την σταδιακή αποκόλληση των επιχρισμάτων. Το δάπεδο της αυλής είναι ρηγματωμένο και ο κίνδυνος κατάρρευσης των νησίδων του ψηφιδωτού δαπέδου, είναι άμεσος.
- Τα προβλήματα των μαρμάρινων μελών, σχετίζονται με την έκθεσή τους στις καιρικές συνθήκες, όπως η απομείωση των διατομών λόγω των έντονων αιολικών φαινομένων και ρηγματώσεις λόγω των μεγάλων θερμοκρασιακών μεταβολών (εικ. 12, 13, 14).

Στόχοι και αρχές της επέμβασης

Η επέμβαση θα είναι συμβατή με τις αρχές που απορρέουν από το Χάρτη της Βενετίας και θα στοχεύει στην αντιμετώπιση των προβλημάτων που αναλύθηκαν παραπάνω με ήπιο τρόπο. Συγκεκριμένα, οι αρχές συνοψίζονται ως εξής:

- Σεβασμός στο αρχιτεκτονικό τοπίο της συνοικίας του Θεάτρου, με τη χρήση υλικών και μορφών συμβατών με το Δηλιακό περιβάλλον.
- Διατήρηση του κατασκευαστικού συστήματος των λιθοδομών.
- Σεβασμός και διατήρηση των μέχρι τώρα επεμβάσεων.
- Διατήρηση της αρχής της αναστρεψιμότητας. Όλες οι λύσεις που προτείνονται θα έχουν τον χαρακτήρα του προσωρινού, χωρίς να θίγουν την εικόνα του μνημείου και ταυτόχρονα θα επιτρέπουν την επιστροφή στην κατάσταση που βρισκόταν το μνημείο πριν την επέμβαση.
- Αναστήλωση μόνο των αρχιτεκτονικών μελών των οποίων η θέση τεκμηριώνεται, ώστε να αναδειχθεί η οικία και να προστατευθούν και τα μέλη..

Γενική παρουσίαση της πρότασης

Με βάση τους παραπάνω στόχους και αρχές οι βασικότερες επεμβάσεις που προτείνονται είναι:

- Αρμολόγηση της άνω επιφάνειας των τοίχων.
- Αποκατάσταση της στάθμης των δαπέδων, στους χώρους όπου αυτή τεκμηριώνεται.

- Αναστήλωση των κιόνων στο χώρο της αυλής.
- Στερέωση των τοιχωμάτων των δεξαμενών και των λεκανών του εργαστηρίου
- Αποκατάσταση της κίνησης στο εσωτερικό της οικίας με την κατασκευή ξύλινου διαδρόμου.
- Αποκατάσταση της κίνησης στον πολεοδομικό ιστό της νησίδας.

Τεχνική περιγραφή

Ακολουθεί αναλυτική τεχνική περιγραφή της προτεινόμενης επέμβασης ανά οικοδομικό στοιχείο.

- Οι τοίχοι κανονικώς διαθέτουν στατική επάρκεια. Για να αποτρέψουμε μελλοντική κατάρρευση τους, θα γίνει αρμολόγηση της άνω επιφάνειας των τοίχων. Θα γίνει καθαρισμός της επιφάνειας και στην συνέχεια θα γίνει βαθύ αρμολόγηση. Η σύσταση του κονιάματος θα περιλαμβάνει ασβέστη καλά σβησμένο, μικρή ποσότητα λευκούτσιμέντου, κεραμάλευρο, άμμο και χρώμα ώστε η τελική εικόνα του κονιάματος, υφή και χρώμα να προσεγγίζει την εικόνα του τοίχου πριν την στερέωση. Πριν στεγνώσει το κονίαμα θα ριχθεί μικρή ποσότητα χρώματος ώστε να μην διακρίνεται το αρμολόγηση.
- Τα επιχρίσματα θα στερεωθούν και θα γίνει περιμετρική συγκράτηση από συντηρητές. Η σύνθεση των κονιαμάτων θα είναι συμβατή με τα αυθεντικά επιχρίσματα και θα διακρίνεται από αυτά με διαφορά στο χρώμα, το οποίο θα είναι ένα τόνο ανοικτότερο.
- Η στάθμη των δαπέδων θα αποκατασταθεί στους χώρους όπου διατηρούνται κατώφλια ή τμήματα δαπέδων, τα οποία τεκμηριώνουν την αρχική στάθμη. Η αποκατάσταση θα γίνει με χρώμα ανακατεμένο με μικρή ποσότητα ασβέστη και θα «πατηθεί» καλά. Τα ψηφιδωτά δάπεδα θα στερεωθούν και η συμπλήρωση των κενών θα γίνει με νέες ψηφίδες ίδιας σύστασης με τις υπάρχουσες, ανοικτότερου χρώματος.
- Τα κατώφλια θα στερεωθούν με συμπλήρωση του επιπέδου έδρασης τους, καθαρισμό των επιφανειών και συγκόλληση των τμημάτων τους.
- Η άνω επιφάνεια των περιμετρικών τοιχωμάτων του ορύγματος του αποχετευτικού αγωγού θα καθαριστεί και θα στερεωθούν οι χαλαροί λίθοι. Το άνοιγμα του αγωγού θα καλυφθεί με νέες πλάκες από γνεύσιο και θα γίνει η επίχωση του κατά την αποκατάσταση των δαπέδων.
- Θα γίνει τοπική στερέωση των τοιχωμάτων των λεκανών και των επιχρισμάτων καθώς επίσης στερέωση και συμπλήρωση των ψηφιδωτών δαπέδων από συντηρητές.
- Θα καθαριστεί η άνω επιφάνεια των περιμετρικών τοίχων των δεξαμενών και στη συνέχεια θα γίνει βαθύ αρμολόγηση. Τοπικά θα γίνει ενίσχυση της υποκείμενης κατασκευής του δαπέδου, κυρίως στις γωνίες, με περιορισμένο κτίσιμο λίθων, ώστε να συγκρατηθεί το ψηφιδωτό δάπεδο στη θέση του. Η συμπλήρωση με νέους λίθους θα διαχωριστεί από το αρχαίο κτίσιμο με την τοποθέτηση φύλλου μολύβδου περιμετρικά της επέμβασης. Στη συνέχεια θα

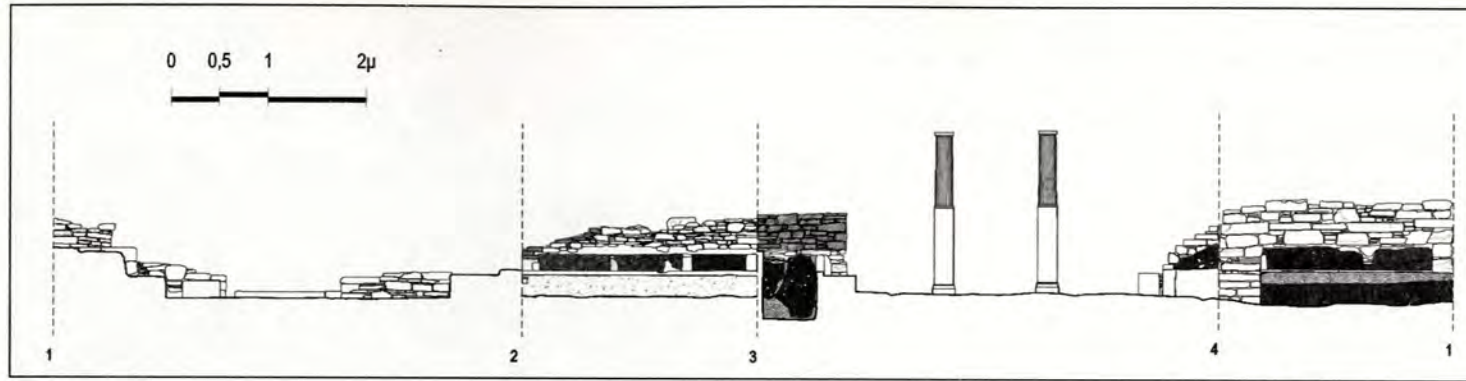
Εικ. 12: Ίωνικό επίκρανο.

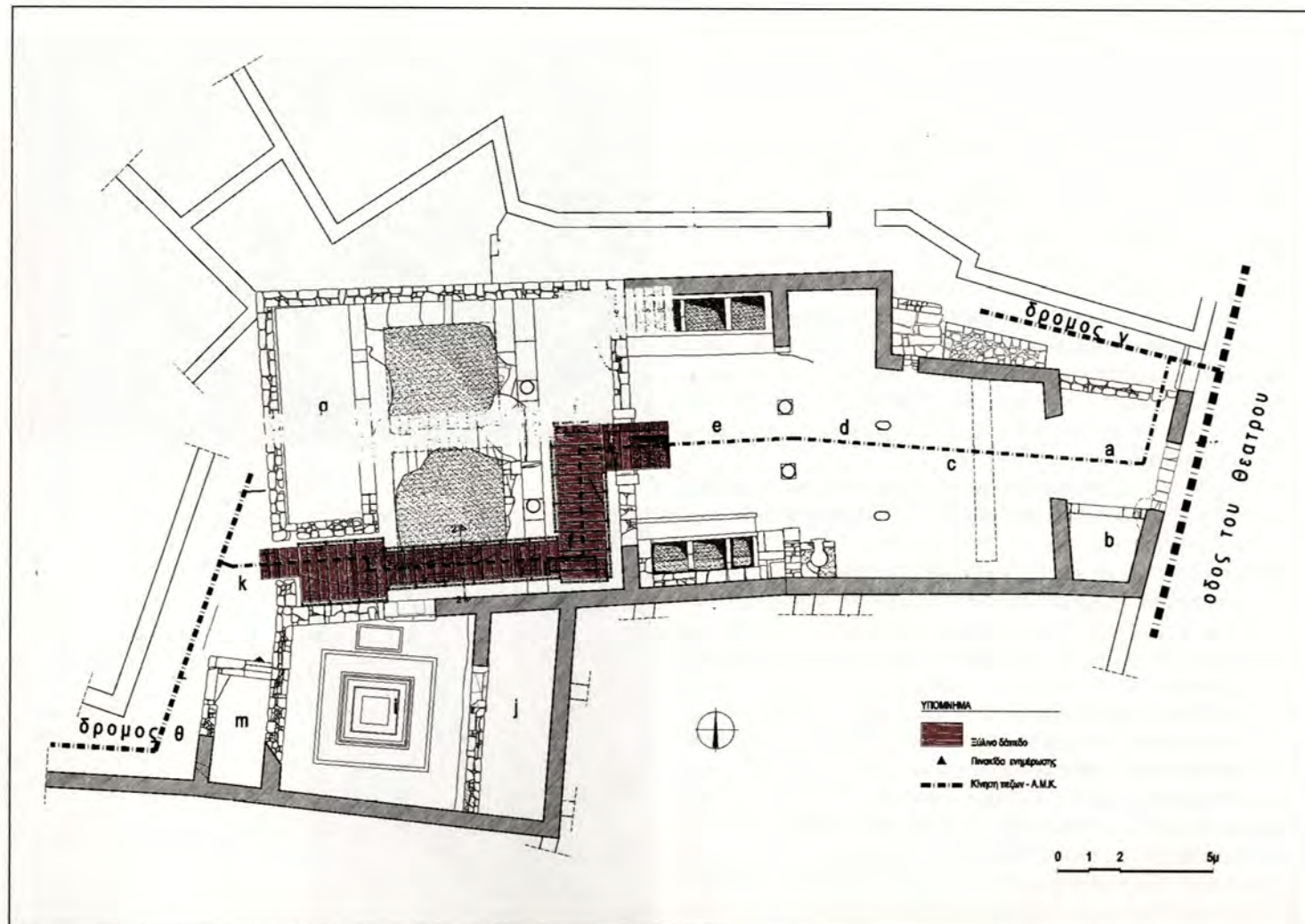
Εικ. 13: Δωρικό κιονόκρανο.

Εικ. 14: Κίονας Δωρικού ρυθμού.

Εικ. 15: Ανάπτυγμα χώρου (e).

Εικ. 16 Κάτοψη οικίας III.N - Πρόταση ανάδειξης της οικίας.

γίνει στερέωση και κλείσιμο των αρμών του ψηφιδωτού δαπέδου και των επιχρισμάτων από συντηρητές.

Λόγω έλλειψης στοιχείων για τον τρόπο κάλυψης των δεξαμενών προτείνεται να παραμείνουν ανοικτές παρέχοντας όμως στους επισκέπτες την απαιτούμενη προστασία και συγχρόνως να αποκατασταθεί η κυκλοφορία στο εσωτερικό της οικίας (εικ. 16). Έτσι στο χώρο των δεξαμενών θα κατασκευαστεί ξύλινος διάδρομος πλάτους 1,20μ., ο οποίος θα συνδέει και θα ενοποιεί τον χώρο (h) με τον χώρο (e). Μικροί κύβοι σκυροδέματος επιχώνονται τοπικά στο δάπεδο των χώρων. Πάνω σ' αυτούς εδράζονται δοκοί από συγκολλητή ξυλεία, οι οποίες αποτελούν τον φέροντα οργανισμό του διαδρόμου. Οι δοκοί διατομής διπλού ταυ ή ζήτα, ανάλογα με την χρήση τους, συνδέονται μεταξύ τους με ανοξειδωτες ντίζες δημιουργώντας ένα άκαμπτο επίπεδο φορέα σε συνδυασμό με την τελική επιφάνεια από σανίδες ξυλείας ΙΡΟΚΟ διατομής 4x30εκ. Η επιφάνειες έδρασης των δοκών πάνω στα τοπικά θεμέλια, επαλείφονται με πισσέλαιο - κρεόζωτο λιθάνθρακα για την προστασία τους έναντι βιολογικής προσβολής. Το σύνολο της κατασκευής μένει σε απόσταση τόσο από το χωμάτινο δάπεδο των χώρων, όσο και από τον τοίχο στα νότια των δεξαμενών, περίπου 20εκ. υψηλότερα, ώστε η κατασκευή να διατηρεί την αυτοτέλεια της. Η ασφαλής κίνηση στο διάδρομο και ιδιαίτερα στην περιοχή πάνω και γύρω από τις υπόγειες δεξαμενές, εξασφαλίζεται από κιγκλίδωμα, το οποίο προσαρμόζεται στον φέροντα οργανισμό της κατασκευής. Ειδικά διαμορφωμένες ράμπες εξασφαλίζουν την σύνδεση των χώρων με διαφορετικές υψομετρικές στάθμες αλλά και την κίνηση ατόμων περιορισμένης κινητικότητας. Ενημερωτικές πινακίδες με κείμενο και γραφικές αναπαραστάσεις της οικίας θα βοηθούν τον επισκέπτη στην κατανόηση του χώρου.

- Από τα κατακείμενα αρχιτεκτονικά μέλη, θα αναστηλωθούν οι κίονες, οι οποίοι θα συμπληρωθούν. Η αποκατάσταση της μονολιθικότητας του κίονα θα γίνει με την συγκόλληση των τμημάτων με λευκό τσιμέντο τύπου Portland και οπλισμό από ράβδους τιτανίου στις οποίες θα διαμορφωθεί σπείρωμα. Οι επιφάνειες των δύο τεμαχίων θα καθαριστούν και θα ανοιχθούν τυφλές οπές για την εμφύτευση των ράβδων τιτανίου με τσιμεντοπολτό. Ο δεύτερος κίονας θα χρειαστεί συμπλήρωση από νέο μάρμαρο. Η λήψη εκμαγείου από την επιφάνεια θραύσης και της μεταφοράς της στο νέο λίθο θα γίνει με σημειοθέτη (πονταδόρο).

Πορεία εργασιών

- Αρμολόγημα της άνω επιφάνειας των τοίχων.
- Στερέωση των τοιχωμάτων του ορύγματος του αποχετευτικού αγωγού και συμπλήρωση της κάλυψης του ανοίγματος με νέες πλάκες.
- Στερέωση των τοιχωμάτων των δεξαμενών.
- Στερέωση των κτιστών λεκανών του εργαστηρίου.
- Καθαρισμός και συντήρηση των μαρμαρίνων κατωφλιών.

- Σχολαστικός καθαρισμός του χώρου από την αυτοφυή βλάστηση και διάστρωση των χώρων με χώμα και μικρή ποσότητα ασβέστη, ώστε να αποκατασταθούν οι στάθμες δαπέδων των χώρων.
- Κατασκευή του ξύλινου διαδρόμου.
- Συντήρηση των επιχρισμάτων και των ψηφιδωτών δαπέδων από συντηρητές.
- Καθαρισμός και τακτοποίηση του χώρου δυτικά της οικίας, ώστε να είναι δυνατή η είσοδος από το δρόμο θ.

Μέθοδος αποτύπωσης

Η αποτύπωση του κτιρίου έγινε κατά το μεγαλύτερο μέρος, με τον παραδοσιακό τρόπο, με αναγωγή όλων των μεγεθών σε μετρήσιμα τρίγωνα. Χρησιμοποιήθηκαν ξύλινα δίμετρα, μετροταινία, πήχες, αλφάδια, νήμα της στάθμης, προφιλόμετρο και παχύμετρο.

Η χωροστάθμηση του χώρου έγινε με χρήση χωροβάτη. Ορίστηκαν δύο επίπεδα με χαρακτηριστικά Α που αποτελεί την στάθμη με σχετικό υψόμετρο 0.00 και Β με σχετικό υψόμετρο +0.383 και χρησιμοποιήθηκε για σημείο που δεν ήταν ορατά από το σημείο του χωροβάτη για την λήψη υψομέτρων στο σημείο Α. Συνολικά ελήφθησαν 110 υψόμετρα σημείων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Καρύδη-Walter, E. *Το ελληνικό σπίτι. Ο εξευγενισμός της κατοικίας στα υστεροκλασικά χρόνια*. Αθήνα 1996.
- Κοντολέων, Μ.Ν. *Τα μνημεία της Δήλου. Πρόσφατα έργα συντήρησης και στερέωσης*, Αθήνα 1991.
- Κοντολέων, Μ.Ν. *Οδηγός της Δήλου*. Αθήνα 1950.
- Μπούρας, Χ.Θ. *Μαθήματα ιστορίας της αρχιτεκτονικής*, πρώτος τόμος, τρίτη έκδοση. Αθήνα 1990.
- Μπούρας, Χ.Θ. Σημειώσεις του μαθήματος «Αποκαταστάσεις των μνημείων Ι», Αθήνα 1983.
- Ορλάνδος, Α.Κ. - Τραυλός, Ι.Ν. *Λεξικόν αρχαίων αρχιτεκτονικών όρων*. Αθήνα 1986.
- Φιλαδέλφως, Α. *Δήλος. Ιστορική και αρχαιολογική περιγραφή μετά εικόνων και πινάκων*. Αθήνα 1909.
- Bruneau, Ph. *Contribution a l'histoire urbaine de Delos*, BCH 92, 1968
- Chamonard, J. *Le quartier du theatre*. EAD VIII,1,2.
- Dinsmoor, W.B. *The architecture of ancient Greece*. London 1950.
- Papageorgiou-Venetas, A. *Delos. Recherches urbaines sur une ville antique*. Berlin: Deutscher Kunstverlag 1981.
- Lawrence, A.W. *Greek architecture*, fifth edition. Yale University, Press 1983.
- Robertson, D.S. *Greek and Roman architecture*, second edition. Cambridge University Press 1971.
- Roussel, P. *Delos*. Paris 1925, (ελληνική έκδοση) *Δήλος Η πανίερη νήσος*, Αθήνα 1990, 1994.
- Vallois, R., *L'architecture hellenique et hellenistique a Delos*. AHD, I et II.

HOUSE III.N IN THE QUARTER OF THEATRE AT THE ISLAND OF DELOS

Liana Efthimiadou, architect engineer

Supervisor: E. Korres, architect engineer

The dwelling with the given name III.N, is located in the quarter of the theatre and specifically in the insula III. It was excavated by J. Chamonard in 1905 and 1906, during the works of the French School of Archaeology in Athens.

The specific dwelling is not a typical Hellenistic housing. In the contrary, certain distinctiveness in the arrangement of space and the presence of the six basins, coated with hydraulic plaster in room (e), distinguish it among the quarter and set up speculations about the area that occupies when constructed, the quality of the rooms and the kind of the workroom. The first speculation that in the basins were dying cloths, a usage that gave to the dwelling the name house of the dyer is not documented with other clues and today is under questioning. The dwelling belongs in the second century B.C. (314 166 B.C.), during the Independence period of the island. The social perceptions of that period required the isolation of the houses from the street. As a result, the courtyard becomes the most vital and essential place of house, since all the access and the lighting needed the house took effect through it. Under the floor of the courtyard was the cistern for the storage of the rainwater, the only clean water the Delians could obtain.

The entrance initially was from the street θ, in the west side of the dwelling. Near the entrance was the oikos the main room of the house. Its importance was pointed out with mosaic. The rooms which are rested east of the courtyard were occupied by the function of the workroom. Traces from the upper floor do not exist.

The problems of the dwelling relate its excavation. The house

III.N comes to light, having lost its upper floor, with the walls saved at a low height and have lost all its plaster. The problems increased when the archaeologist, in their effort to confirm that there was no previous dwelling, excavated the place deeper destroying the floors, left the doorsteps over voids and the foundations of the walls visible, while the collapse of the floor over the cisterns left them wide open. This problems in our days has acuded. The walls having lost the plaster are facing the danger of collapsing while big interventions are needed in order to make the dwelling safer and acknowledgeable to visitors.

The interventions that suggested in the project are mildly and aim to reinforced and protect the walls from collapsing in the future, by sealing the hinges in the upper zone of the walls and restore the floor lever in those rooms which can be substantiate. For the restoration of the circulation along the dwelling, it will be constructed a wooden passageway over the cistern. The erection of the two columns in the east side of the courtyard will resort in the acknowledgement of the place. All the interventions will be made according to the principles that result from the international conventions about the architectural heritage and summarized as follows. Respect to the cultural character of the quarter of the theatre, use of compatible materials and forms with the Delian environment and maintenance of all previous interventions. All the interventions will have the character of the temporal without offend in any way the monument and allow the possibility in the future to return to its present status.&

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΣΤΟΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΙΣΤΟ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Το παράδειγμα της Ρωμαϊκής Αγοράς - Βιβλιοθήκης Αδριανού

Ζούμπου Κωνσταντίνα, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες: Β. Γκανιάτσας, αρχιτέκτων μηχανικός – Ε. Μαϊστρου, αρχιτέκτων μηχανικός

Μιλώντας για αρχαιολογικούς χώρους στον ιστό της σύγχρονης πόλης, είτε αυτοί είναι ορατοί, είτε θαμμένοι και για κάποιο λόγο αποκαλύπτονται έχουμε κάνει ήδη την πρώτη παραδοχή, ότι μιλάμε για πόλεις με ιστορική συνέχεια.

Σε αυτήν την πόλη, «την πόλη της συλλογικής μνήμης»¹ ανακαλύπτουμε τα επάλληλα στρώματα του ιστορικού χρόνου, που συνυπάρχουν και εφάπτονται χωρίς να παίρνουν αναγκαστικά υπ' όψη τους το ένα το άλλο. Οι «παράλληλες πόλεις» θέτουν εμπόδια η μία στην άλλη, συγκρούονται ή αλληλοαγνοούνται καθώς διεκδικούν και οι δύο με διαφορετικό τρόπο τον παρόντα ρεαλιστικό χώρο, γιατί η ιστορική πόλη είναι κτισμένη πάνω σε άλλη πόλη ή σε άλλες πόλεις, γιατί είναι ένα «παλίμψηστο».

Εστιάζοντας λοιπόν στον αρχαιολογικό χώρο, διαπιστώνει κανείς ότι η παρουσία του αποτελεί ένα πολύ συχνό φαινόμενο στο αστικό περιβάλλον ως αποτέλεσμα της επάλληλης καταγραφής των διαφορετικών περιόδων της ιστορίας στον ίδιο τόπο. Ωστόσο, οι αρχαιολογικοί αυτοί χώροι που βρίσκονται μέσα στον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό, έχοντας διακόψει την εξέλιξη τους σε κάποια χρονική στιγμή, επιβιώνουν αποκομμένοι από το περιβάλλον χωρίς να έχουν λειτουργική και νοηματική πολλές φορές σύνδεση με αυτό.

Βασικό λοιπόν αίτημα της μελέτης του αρχαιολογικού χώρου (ιστορία) σε σχέση με τον πολεοδομικό ιστό (σύγχρονη πραγματικότητα), αλλά και της σύγχρονης πόλης γενικά, είναι πώς αυτά τα δύο στοιχεία μπορούν να συνδεθούν, να επαναπροσδιορίσουν την σχέση τους και τελικά να λειτουργήσουν όχι μεμονωμένα, αλλά παράλληλα, δίνοντας την δυνατότητα στον άνθρωπο που βιώνει σήμερα τις ιστορικές πόλεις, να ανακτήσει την σχέση του με την μνήμη και το παρελθόν και να αναγνωρίσει σε αυτές το παλίμψηστο της ιστορικής τους συνέχειας.

Ανάμεσα στα δύο άκρα, αυτό που θέλει τον πολεοδομικό ιστό να λειτουργεί ως «πλαίσιο» παρουσίασης του «αντικειμένου» και αυτό που θέλει τον πολεοδομικό ιστό να παρουσιάζει ευρέως τον εαυτό του «αδειάζοντας» κάθε περιεχόμενο ή σπρώχνοντας το «έκθεμα» στα υποκείμενα, μη ορατά στρώματα, υπάρχει ένα μεγάλο πλήθος αναζητήσεων και διερευνήσεων για τον συγκερασμό τους.

Έτσι, αν δούμε τους αρχαιολογικούς χώρους σε σχέση με τον πολεοδομικό ιστό και όχι σαν ξεκομμένες ιστορίες του παρελθόντος, μπορεί να καταφέρουμε να τους επαναπροσδιορίσουμε στον τόπο και το χρόνο και να ορίσουμε κάτι πέρα από αυτό που, ιστορικά, ο χώρος ορίζει.

Η εικόνα που παρουσιάζουν σήμερα οι αρχαιολογικοί χώροι που βρίσκονται μέσα στις ιστορικές πόλεις, είναι η εικόνα της απομόνωσης και του εγκλεισμού μέσα σε συγκεκριμένα και σαφή όρια.

Ειδικότερα στην παρούσα μελέτη θα εξετάσουμε την περίπτωση των αρχαιολογικών χώρων μεγάλης έκτασης που καταλαμβάνουν κάποια οικοδομικά τετράγωνα της πόλης και αποτελούν συνήθως χώρους επισκέψιμους στο κοινό.

Η βασική διαφορά τους σε σχέση με άλλες κατηγορίες αρχαιολογικών καταλοίπων συνίσταται στο γεγονός ότι λόγω του μεγέθους τους κατέχουν σημαντική θέση στον αστικό ιστό και έχουν καταστεί αναγνώσιμοι.

Το πρόβλημα σε αυτές τις περιπτώσεις εστιάζεται στην σύνδεση των αρχαιολογικών χώρων με την πόλη μορφολογικά και λειτουργικά καθώς και στους χειρισμούς που πρέπει να γίνουν έτσι ώστε οι χώροι

αυτοί να μην αποκόπτονται με την παρουσία τους τον πολεοδομικό ιστό. Μια τέτοια περίπτωση αρχαιολογικού χώρου είναι ο αρχαιολογικός χώρος της Ρωμαϊκής Αγοράς - Βιβλιοθήκης Αδριανού και των οικοπέδων με τα αρχαιολογικά ευρήματα που βρίσκονται πλησίον τους που αποτελεί και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Πρόκειται για χώρους σημαντικούς οι οποίοι όμως εμφανίζονται αποσπασματικά ανάμεσα στα στοιχεία που συνθέτουν την σύγχρονη πόλη χωρίς οργανική και λειτουργική σύνδεση με το περιβάλλον τους.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης δεν είναι τόσο η κατάσταση στην οποία βρίσκονται αυτά καθ'αυτά τα μνημεία ή τα κατάλοιπα τους, αλλά η σχέση που έχουν τα αρχαία αυτά ερείπια με τον σύγχρονο πολεοδομικό ιστό.

Οι αρχαίες μνημειακές αυτές ενότητες έχοντας χάσει την αρχική συνέχεια των αξόνων που τις συνέδεαν, παρουσιάζουν μια εικόνα δυσανάγνωστη και ασύνδετη με τον περιμετρικό πολεοδομικό ιστό που τις περιβάλλει.

Μέρος της ιστορικής πόλης δεν υπάρχει πια, απέμειναν ωστόσο τα

αποτελέσματα των επεμβάσεων σε αυτήν, δυο πολυμερισμένοι οργανισμοί (η ιστορική πόλη και οι αρχαιολογικοί χώροι), ένας ζωντανός και ένας όχι, ένας «σε χρήση» και ένας που ψάχνει ακόμα να βρει την «ταυτότητα της χρήσης του» ιστορικοί και οι δύο, εναλλάσσονται και συνυπάρχουν. Πρόκειται δηλαδή για ένα πολυσύνθετο, ανομοιογενές, όπως παρουσιάζεται σήμερα, αστικό σύνολο. Στόχος λοιπόν της μελέτης είναι να αποτελέσουν οι αρχαιολογικοί αυτοί χώροι ένα ζωντανό κομμάτι της πόλης, να επαναπροσδιοριστούν σε σχέση με τον πολεοδομικό ιστό που τους περιβάλλει και να επιβιώσουν. Και για να επιβιώσουν, πρέπει να γίνουν «εύχρηστοι», ικανοποιώντας τις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου, αναδεικνύοντας παράλληλα τόσο τις ιστορικές, καλλιτεχνικές αξίες και μνήμες του παρελθόντος, όσο και την δική τους αξία χρήσης μέσα στο σύγχρονο πολεοδομικό ιστό.

Μεθοδολογία διερεύνησης

Τα προβλήματα που έχουν εντοπιστεί στην περιοχή και την καθιστούν πρόσφορο έδαφος για περαιτέρω διερεύνηση είναι συνοπτικά τα εξής:

1. Οι δύο μεγάλοι αρχαιολογικοί χώροι της Ρωμαϊκής Αγοράς και της Βιβλιοθήκης του Αδριανού καθώς και ο χώρος της Αρχαίας Αγοράς που βρίσκεται πολύ κοντά στους δύο παραπάνω, εξαιτίας της συνεχούς και μεγάλης έκτασης τους και της σχέσης που παρουσιάζουν με τον γύρω πολεοδομικό ιστό, λειτουργούν σαν «κενά» διακόπτοντας την συνέχεια του αστικού ιστού. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την λειτουργική και ουσιαστική απομόνωση τόσο των ίδιων των αρχαιολογικών χώρων, όσο και των επιμέρους οικιστικών ενότητων της Παλαιάς Πόλης. Οι αρχαιολογικοί χώροι έχοντας διακόψει την εξέλιξη τους κάποια χρονική στιγμή, επιβιώνουν αποκομμένοι από το περιβάλλον τους αποτελώντας ουσιαστικά παθολογικά στοιχεία στην ζωή της πόλης. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα και την απώλεια της συνέχειας της νέας με την παλαιά πόλη.
2. Η υποχώρηση της κατοικίας και η διατήρησή της σε ελάχιστο ποσοστό λόγω της ύπαρξης πολλών ιδιοκτησιών του ΥΠΠΟ.
3. Η εγκατάσταση μουσείων, συλλόγων, εφορειών και άλλων υπηρεσιών και λειτουργιών του ΥΠΠΟ με αποτέλεσμα την

1. Όπως ορίζεται από C.Boyer, The city of Collective Memory.

αλλοίωση της λειτουργικής δομής της περιοχής και την συγκέντρωση χρήσεων που επιτείνουν την εικόνα ερήμωσης της περιοχής κάποιες ώρες.

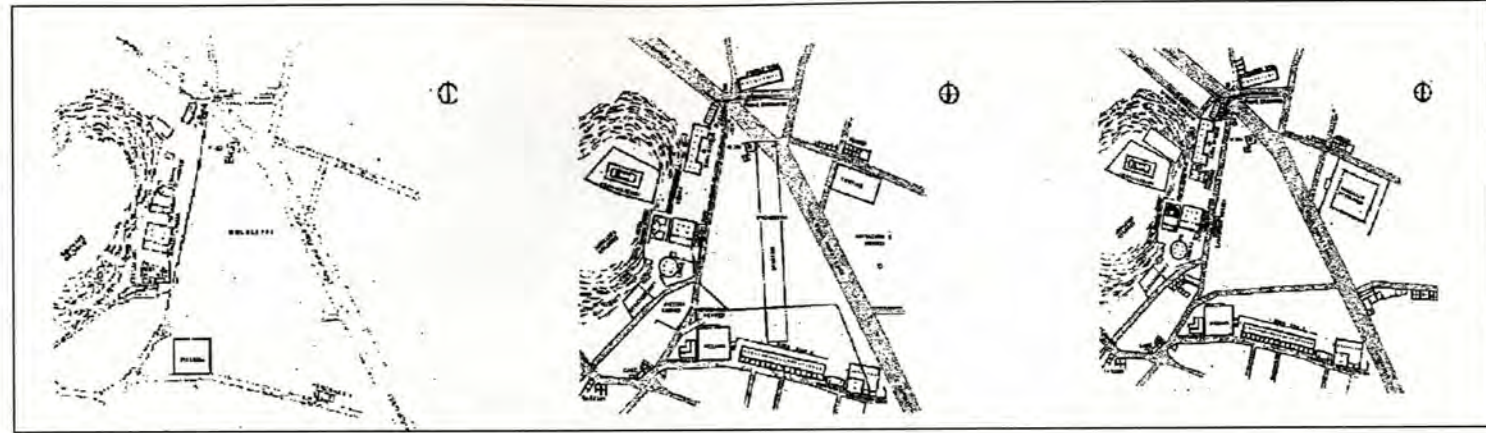
4. Η αισθητική υποβάθμιση της περιοχής εξαιτίας της εγκατάλειψης των κτηρίων και της έλλειψης συντήρησής τους, κυρίως στο οικοδομικό τετράγωνο τα κτήρια του οποίου προορίζονται να στεγάσουν το μουσείο, γεγονός που προκύπτει επίσης από το ιδιοκτησιακό καθεστώς της περιοχής.
5. Η άσκηση πιέσεων των αρχαιολογικών χώρων προς τον αστικό ιστό που δείχνουν να ασφυκτιούν μέσα στα «τυχαία» κατά κάποιο τρόπο όρια τους, καθώς και οι πιέσεις που ασκεί ο πολεοδομικός ιστός σε μια προσπάθεια εισχώρησης στα «κενά» των αρχαιολογικών χώρων και στην εξάπλωση της χρήσης της αναψυχής εξαιτίας της γειτνίασής του με αυτούς.

Για τη σωστότερη μελέτη της πόλης στην προσπάθεια άρσης του φαινομένου της αποσπασματικότητας και δυσλειτουργίας που εμφανίζει σήμερα η περιοχή μελέτης καθώς και για των επαναπροσδιορισμό των ορίων, των σχέσεων και των λειτουργιών, τόσο του αρχαιολογικού χώρου όσο και της πόλης που τον περιβάλλει, η έρευνα θα στραφεί και θα εμβαθύνει στα εξής σημεία:

1. Ιστορική τεκμηρίωση των αρχαιολογικών χώρων και των μνημείων που εμπεριέχονται σε αυτούς.
2. Ανάλυση της δομής της πόλης, του πολεοδομικού ιστού της και της χάραξης των οδών και των λειτουργιών διαχρονικά. Ο εντοπισμός της ιστορικής σπουδαιότητας των χαραξέων στοχεύει στην βαθύτερη κατανόηση της χωροθέτησης και χρήσης των αρχαιολογικών χώρων ανά τους αιώνες, την ανάδειξη τόσο των ιδίων όσο και της in situ παραμονής τους στον χώρο που θα οδηγήσει στη διατύπωση των απαραίτητων προτάσεων ανάπτυξης της δομής της σύγχρονης πόλης σε σχέση με εκείνη των προγενέστερων ιστορικών περιόδων.

Η συστηματοποίηση μιας τέτοιας μελέτης που κινείται στα «όρια» του αρχαιολογικού χώρου αποτελεί ένα σύνθετο θέμα, πολεοδομικό και συγχρόνως αρχιτεκτονικό και αρχαιολογικό με ειδικές ανάγκες κατανομής χρήσεων και αποκατάστασης της αστικής δομής κυρίως στα ευαίσθητα σημεία επαφής της ζωντανής πόλης με τον αρχαιολογικό χώρο. Γι' αυτό προϋποθέτει και την μελέτη της περιοχής που σήμερα γειτνιάζει σε αυτόν. Έτσι η έρευνα στρέφεται ακόμα στα εξής σημεία:

1. Αξιολόγηση του περιμετρικού δομημένου περιβάλλοντος
 - Χρονολόγηση των κτηρίων.
 - Εντοπισμός της οικοδομικής τους κατάστασης.
 - Χρήσεις και ιδιοκτησιακό καθεστώς.
 - Προσδιορισμός της ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας τους.
 - Ογκομετρική ανάλυση.
2. Αξιολόγηση της κατάστασης των ορίων, των οδοστρωμάτων και των πεζοδρόμων.
3. Διερεύνηση της σχέσης των ορίων του αρχαιολογικού χώρου με τον περιβάλλοντα χώρο.
4. Αναγνώριση και καταγραφή των αστικών διαδρομών, καθώς και

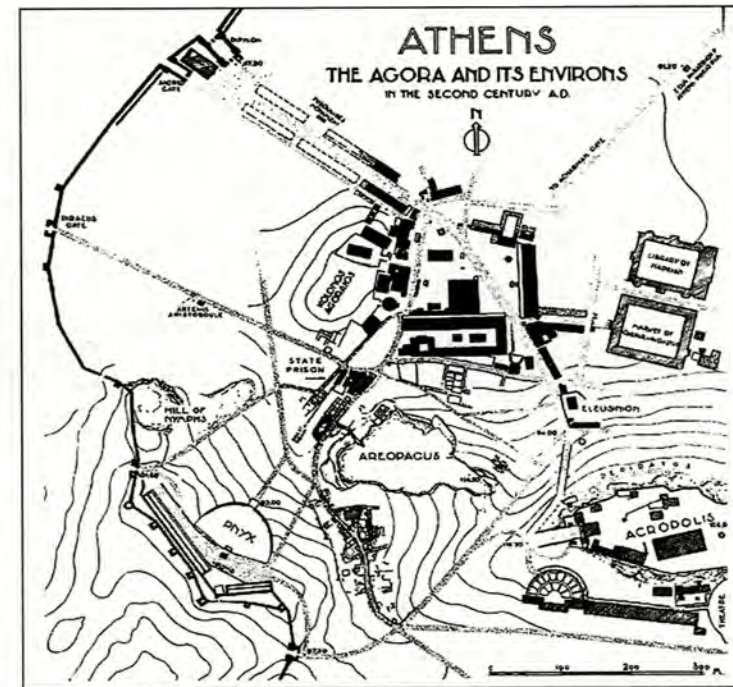
Εικ. 1: Η αθηναϊκή αγορά τον 5ο, τον 4ο και τον 2ο αιώνα π.Χ. αντίστοιχα.

Εικ. 2: Σχέδιο πόλεως των Αθηνών του 1687 του μηχανικού του Μοροζίνι, Βερνέντα στο οποίο σημειώνεται ο ίδιος δρόμος που οδηγούσε στο Παζάρι. (πηγή: Ι.Ν. Τραυτός, 1960).

των διαδρομών στο εσωτερικό του αρχαιολογικού χώρου.

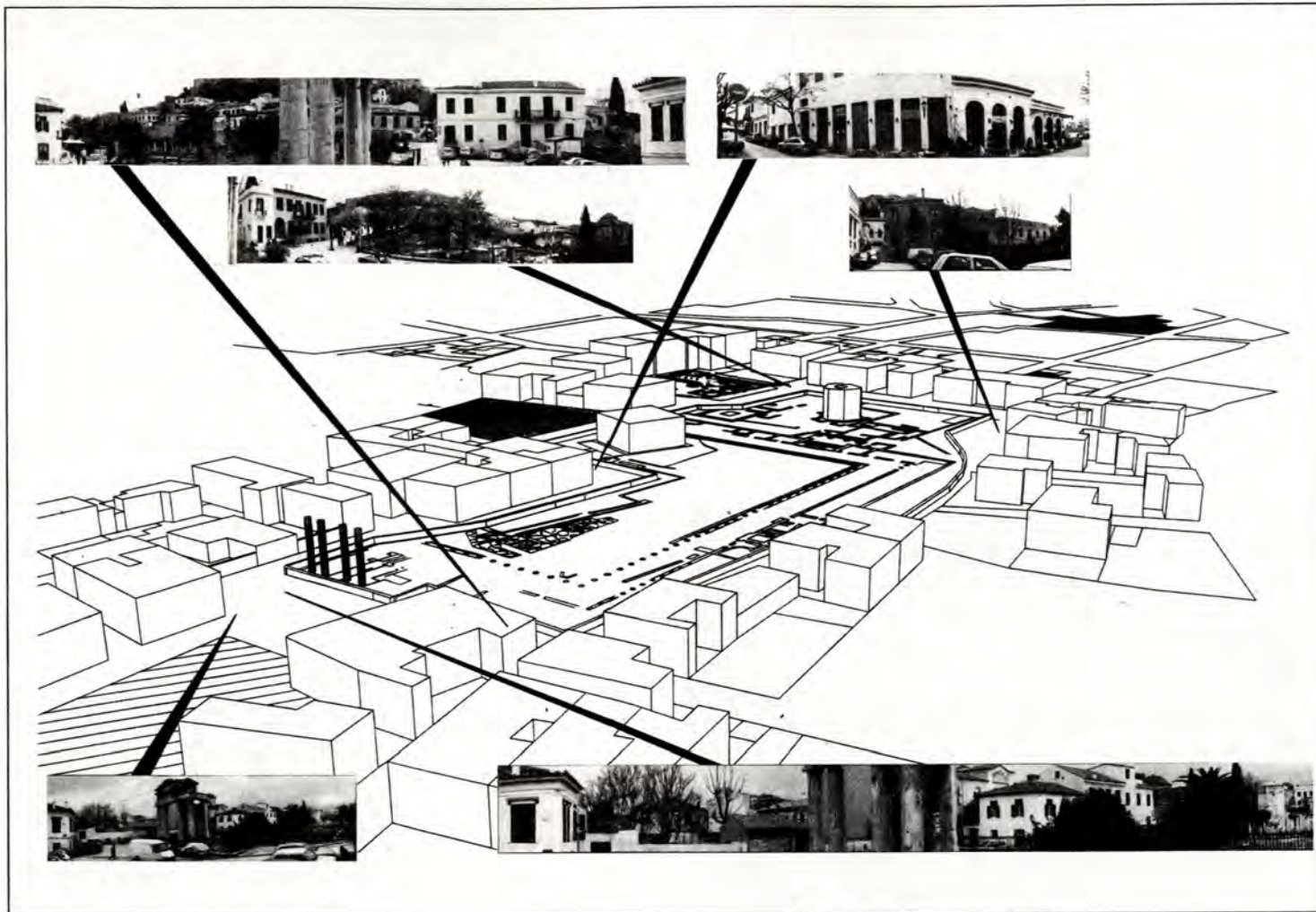
5. Καταγραφή των αστικών χρήσεων που περιβάλλουν τον αρχαιολογικό χώρο.
Με τον τρόπο αυτό ότι θα προκύψει μια διαχρονική, συγκριτική εικόνα που θα οδηγήσει ασφαλέστερα στην υποβολή προτάσεων για την επίτευξη του στόχου της μελέτης.

Εικ. 3: Η Αρχαία Αγορά σε σχέση με την Ρωμαϊκή Αγορά και την Βιβλιοθήκη του Αδριανού με το τείχος και το οδικό δίκτυο της πόλης τον 2ο αι. μ.Χ. (Πηγή: J.M. Camp).

Σύντομη ιστορική ανάλυση

Η Αγορά της Αθήνας ιδρύθηκε στα χρόνια του Σόλωνα σε μια περιοχή που βρίσκονταν λίγα μέτρα βορειότερα της προγενέστερης Αγοράς του Θησέα και είχε ως φυσικά όρια τον λόφο του Αγοραίου Κολωνού, τον Άρειο Πάγο νότια και προς το βορρά τον

Εικ. 4: Ρωμαϊκή αγορά. Αναγνώριση των ορίων του χώρου μετέπειτα.

Ηριδανό ποταμό².

Κατά την διάρκεια του 4ου αι. π.Χ. αποκρυσταλλώνεται ο ρόλος της Αγοράς στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της πόλης αποτελώντας καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης της μορφής και της λειτουργίας της. Την ίδια περίοδο, ο σχεδιασμός της Αγοράς εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πολεοδομικό πρόγραμμα που τροποποιεί και συγκεκριμενοποιεί την συνθετική της δομή βάσει των χωροθετημένων λειτουργιών. Έτσι, δημιουργούνται σαφείς εσωτερικές και εξωτερικές χαράξεις, οδικές αρτηρίες, ευρεία οπτικά τόξα και σαφής τοποθέτηση των λειτουργιών που ορίζονται και από την παρουσία σημαντικών μνημείων.

2. Για την εξέλιξη της Αρχαίας Αγοράς και τα μνημεία της βλ. σχετικά Ι.Ν.Τραυλός 1960, Agora XIV 1972 όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Επίσης βλ. αρχαιολογικούς οδηγούς των Η.Α. Thompson 1976, J.M.Camp 1986.

Η εικόνα της Αγοράς αλλάζει στους Ελληνιστικούς χρόνους καθώς συντελείται μια πιο οργανωμένη και κανονική διαμόρφωση του χώρου με την κατασκευή των μεγάλων στοών σύμφωνα με το πρότυπο των πόλεων της Μικράς Ασίας και με δωρεές των βασιλέων της εποχής. Στο δεύτερο ήμισυ του 1ου αιώνα π.Χ. συντελείται μια σημαντική αλλαγή στην πόλη, ο μετασχηματισμός της Αρχαίας Αγοράς. Συγκεκριμένα, η πλατεία της Αρχαίας Αγοράς καταλαμβάνεται από κτήρια.

Ακολουθεί η ίδρυση της νέας Αγοράς που υπαγορεύτηκε από τις εμπορικές ανάγκες που δημιουργήθηκαν με τις αλλαγές που επικράτησαν στην μορφή και την λειτουργία της Αρχαίας Αγοράς. Το νέο αυτό συγκρότημα, η λεγόμενη Ρωμαϊκή Αγορά, θεμελιώνεται αρχικά από τον Ιούλιο Καίσαρα το 51 π.Χ. ενώ συνεχίζεται και ολοκληρώνεται από τον Οκταβιανό Αύγουστο το 19 π.Χ.

Η Ρωμαϊκή Αγορά, αν και ήταν πρωτότυπη κατασκευή, ανεξάρτητη

από την Αρχαία Αγορά, τοποθετείται σε συσχετισμό με αυτήν, καθώς και με τους προϋπάρχοντες δρόμους. Το δυτικό μνημειώδες πρόπυλό της, η λεγόμενη Πύλη της Αρχηγέτιδος Αθηνάς, τοποθετήθηκε στην διασταύρωση δύο σημαντικών αρχαίων δρόμων, και μάλιστα λίγο λοξά, για να βρίσκεται στην γραμμή του δρόμου, που έρχονταν από την Ακρόπολη με κατεύθυνση προς Βορρά, και πάνω στην απόληξη της πλατείας οδού που έρχονταν από την Αρχαία Αγορά, διέσχιζε την Ρωμαϊκή Αγορά για να καταλήξει στο ανατολικό πρόπυλο που βρίσκονταν στην νοητή ευθεία του δρόμου αυτού.

Στο τέλος του 1ου αιώνα μ.Χ. μια πλακόστρωτη αυλή με στοές στις δύο πλευρές της ένωσε την Αρχαία Αγορά με την Ρωμαϊκή Αγορά.

Τέλος, η Βιβλιοθήκη του Αδριανού, βόρεια της Ρωμαϊκής Αγοράς, έρχεται να συμπληρώσει τις πολεοδομικές επεμβάσεις των Ρωμαίων. Από τον 9ο ως τον 12ο αιώνα η περιοχή της Αρχαίας Αγοράς καλύπτεται σταδιακά από συνοικισμούς οι οποίοι αν και σε αρκετά ψηλότερο επίπεδο από την Αγορά διατηρούσαν στους δρόμους τους τις βασικές αρχαίες χαράξεις³.

Η Αγορά εξακολουθεί να βρίσκεται στον χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς όχι όμως με το καθαρό σχήμα που είχε, καθώς και εκεί εμφανίζονται μικρότερα κτίσματα που κατακερματίζουν τον άλλοτε ελεύθερο χώρο. Η Αγορά κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας⁴ εξακολουθεί να κατέχει την θέση που έλαβε από τους υστερορωμαϊκούς χρόνους, δηλαδή αναπτύσσονταν στον χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς της Βιβλιοθήκης του Αδριανού και στους γύρω δρόμους καταλαμβάνοντας μια έκταση 16.000 μ².

Η κεντρική είσοδος στην αγορά γίνονταν από την οδό Πανδρόσου λίγα μέτρα ανατολικότερα από το Τζαμί του κάτω σιντριβανιού. Από εκεί ξεκινούσε η βασική αρτηρία της πόλης που διέσχιζε την Βιβλιοθήκη και την Ρωμαϊκή Αγορά και οδηγούσε στην Ακρόπολη. Ο δρόμος αυτός στο μεγαλύτερο τμήμα του συμπίπτει με την σημερινή οδό Πανός⁵.

Μετά την απελευθέρωση, επικρατεί μια περίοδος ανασύστασης του νέου ελληνικού κράτους, η Αθήνα ανακηρύσσεται πρωτεύουσα και η κυβέρνηση οργανώνει την πολεοδομική της συγκρότηση⁶.

Η περιοχή από την Στοά του Αττάλου μέχρι τον Άρειο Πάγο και το Θησείο απαλλοτριώνεται και ανασκάπτεται από την αμερικανική αρχαιολογική σχολή ενώ στην περιοχή μεταξύ της Στοάς του Αττάλου και της οδού Μάρκου Αυρηλίου η αρχαιολογική υπηρεσία αγοράζει σταδιακά κάθε ακίνητο που επρόκειτο να οικοδομηθεί και ανασκάπτει τμηματικά όλο τον ελεύθερο χώρο της Βιβλιοθήκης και της Ρωμαϊκής Αγοράς.

Αυτό που διαπιστώνεται από τους ανάλογους χάρτες της εποχής είναι ότι -εκτός από την διατήρηση κάποιων βασικών αρχαίων οδούσεων στα νεότερα και υψηλότερα οικιστικά στρώματα- το

3. Ι.Ν. Τραυλός 1960, 149-150.

4. Ι.Ν. Τραυλός 1960, 208.

5. Η οδός αυτή είναι η μοναδική που σημειώνεται σε ένα από τα πρώτα σχέδια των Αθηνών την περίοδο της Τουρκοκρατίας από τον μηχανικό Verneda το 1685.

6. Βλ. Κ.Η. Μπίρης ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ 19ος 20ος αιώνας.

πολεοδομικό σύστημα στην περιοχή μελέτης διατήρησε στον μεγαλύτερο βαθμό και την χάραξη της Παλαιάς Πόλης των Αθηνών όπως και αυτήν της Τουρκοκρατίας που αποτελεί συνέχεια της. Επίσης, τεκμηριώνεται η εμμονή της λειτουργίας της Αγοράς στην συγκεκριμένη περιοχή καθώς από την Αρχαία Αγορά έχουμε μια μικρή μετατόπιση στην ίδια περιοχή για την δημιουργία της Ρωμαϊκής Αγοράς, ενώ στη συνέχεια ο συγκεκριμένος χώρος εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και την εποχή της Τουρκοκρατίας ως αγορά, διευρύνοντας λίγο τα όρια της Ρωμαϊκής Αγοράς προς την Βιβλιοθήκη και τους γύρω δρόμους. Μετά την απελευθέρωση, το κέντρο του εμπορείου και της βιοτεχνίας διαμορφώθηκε γύρω από το Μεγάλο Μοναστήρι (το λεγόμενο σήμερα Μοναστηράκι) και κατά μήκος της οδού Πανδρόσου επί της ανατολικής πλευράς της Βιβλιοθήκης του Αδριανού συμπεριλαμβάνοντας και την επονομαζόμενη πλατεία Δημοπρατηρίου.

Παρατηρήσεις - Ανάλυση προβλημάτων

Όπως αναφέρεται και παραπάνω, στόχος της παρούσας μελέτης είναι ο ορισμός της χρήσης, –όχι βέβαια με τη συμβατική έννοια του όρου– για τους αρχαιολογικούς χώρους που βρίσκονται εγκλωβισμένοι στον πολεοδομικό ιστό, καθώς και ο επαναπροσδιορισμός της λειτουργικής σκοπιμότητας του πολεοδομικού ιστού –με βασική παράμετρο αυτή ακριβώς την γειτνίασή του με τους αρχαιολογικούς χώρους– δημιουργώντας μια συνθήκη, βάσει της οποίας, αστικός ιστός και αρχαιολογικός χώρος θα μπορούν να συνυπάρχουν και να συλλειτουργούν. Όπως παρατηρήσαμε από την μελέτη ανάλυσης, η περιοχή υπήρξε πάντα, με μικρές μετατοπίσεις, η αγορά των Αθηνών. Αυτή η εμμονή του τόπου και η λειτουργική μνήμη της περιοχής δεν είναι σήμερα αναγνώσιμη.

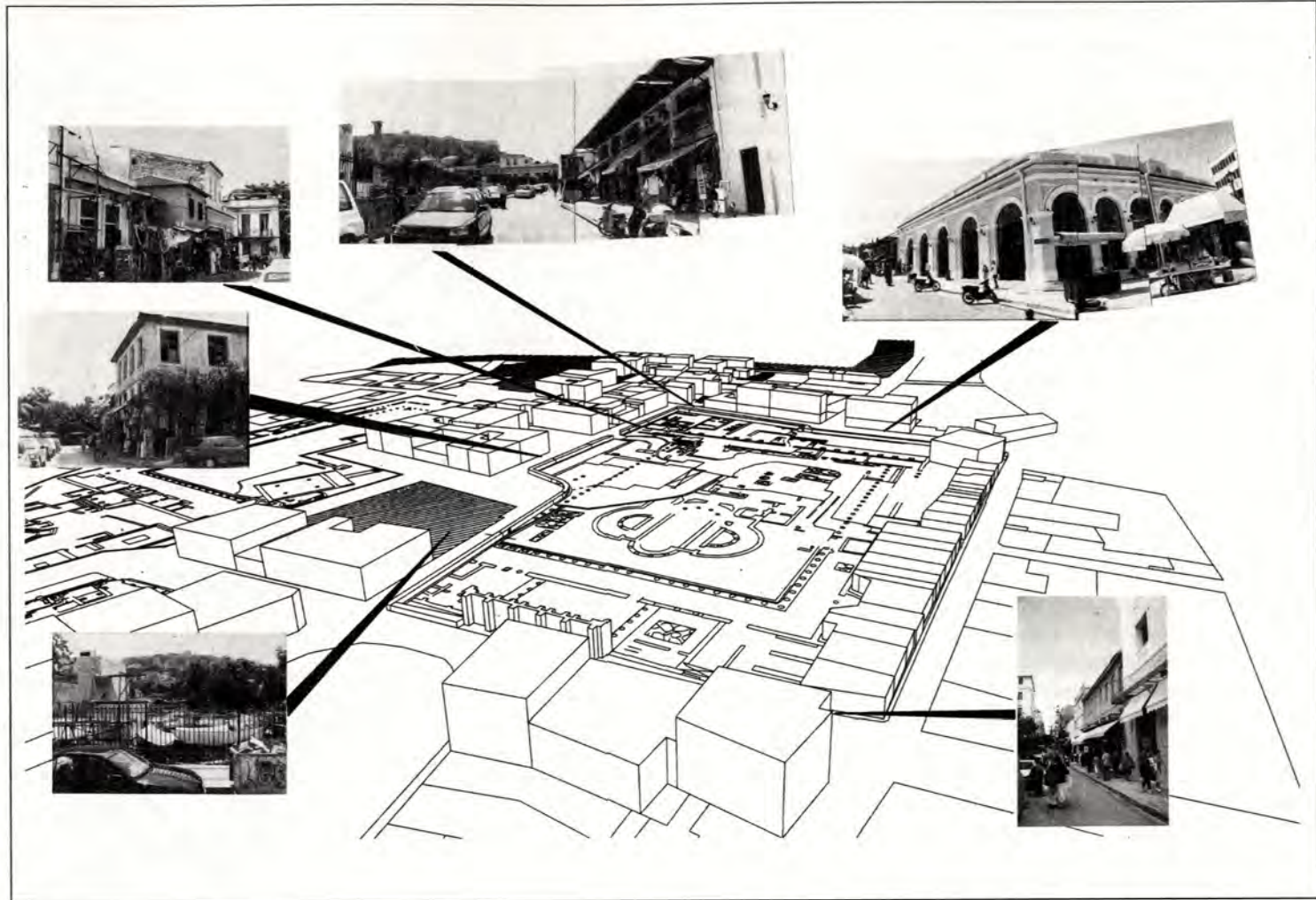
Η συνύπαρξη στον ίδιο χώρο μνημείων διαφορετικών εποχών καθιστούν την ανάγνωση του χώρου ακόμα πιο πολύπλοκη ενώ τα κατακεραματισμένα και ασαφή όριά του, δημιουργούν το συναίσθημα του αποκλεισμού και της αποσπασματικότητας.

Επίσης, οι προγενέστερες χαράξεις και οι αρχαίες οδοί, ακόμα και αν είναι μετατοπισμένες σε υψηλότερο πλέον επίπεδο, δεν λειτουργούν μέσα και γύρω από τους αρχαιολογικούς χώρους παρά «σκοντάφτουν» και διακόπτονται από αυτούς με αποτέλεσμα να δημιουργούν την εικόνα ενός «ξένου σώματος» στον πολεοδομικό ιστό.

Παρατηρείται επίσης μια σχέση «κενού» και «πλήρους» μεταξύ των αρχαιολογικών και του αστικού χώρου, αλλά και μέσα στους ίδιους τους αρχαιολογικούς χώρους, καθώς κάποια μνημεία ή τμήματά τους έχουν και την τρίτη διάσταση ενώ κάποια άλλα ή τμήματα τους σώζονται σε μικρό ύψος ή στο επίπεδο των θεμελίων ή και καθόλου.

Το ίδιο αυτό φαινόμενο παρατηρείται και στον πολεοδομικό ιστό καθώς έχουμε κάποια οικόπεδα κενά ενώ γύρω από τους εν λόγω χώρους έχουμε και την παρουσία πλατειών ή πλατωμάτων.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η εν λόγω περιοχή μελέτης

Εικ. 5: Βιβλιοθήκη Αδριανού. Αναχνήριση των ορίων του χώρου μελέτης.

παρουσιάζει έντονο το φαινόμενο της «ασυνέχειας» της παλαιάς και της νέας πόλης με εικόνες κερματισμένες και με αμφίβολες δυνατότητες κατανόησης και ανάπτυξης βιωματικής σχέσης των σημερινών κατοίκων και επισκεπτών με αυτήν.

Οι ίδιες οι αξίες που φέρει ο τόπος είναι σε πολλές περιπτώσεις «κρυμμένες» και δυσανάγνωστες, ενώ οι μελέτες που έχουν γίνει για την περιοχή δεν αγγίζουν ουσιαστικά την ρίζα του προβλήματος.

Έτσι το ζητούμενο παραμένει: πως δηλαδή οι αρχαιολογικοί χώροι θα γίνουν αρχαιολογικοί τόποι για την σύγχρονη πόλη; Ο χώρος γίνεται τόπος μέσα από την επαφή, την γνωριμία και την κατανόηση, τόσο σε οπτικό όσο και σε λειτουργικό επίπεδο. Σε οπτικό επίπεδο με την κατανόηση των υλικών, των τεχνικών κατασκευής, της υφής, της αίσθησης, της χωροταξικής διάταξης και της ογκολογικής διάταξης τόσο του σύγχρονου όσο και αυτού που ανήκει στο παρελθόν. Σε λειτουργικό επίπεδο, με τον τρόπο που οι συγχρονες

λειτουργίες και οι λειτουργίες του παρελθόντος μπορούν να συσχετιστούν μεταξύ τους.

Μεθοδολογία παρέμβασης - Διατύπωση πλαισίου

Από την παραπάνω ανάλυση και τεκμηρίωση της περιοχής μελέτης, βλέπουμε την εξέλιξη του τμήματος αυτού της πόλης που θα μπορούσε να αποδοθεί με μια σειρά διαφανειών για κάθε στιγμή του εξέλιξης του. Σε αυτή την διαδικασία το «παλαιό» συνυπάρχει με την σημερινή πόλη είτε ως έννοια που σηματοδοτεί τον χώρο της πόλης, είτε ως φυσική παρουσία στον χώρο της πόλης.

Στο προκείμενο αντικείμενο μελέτης έχουμε και τις δύο περιπτώσεις και βέβαια αυτό που μας ενδιαφέρει ουσιαστικά, δεν είναι η αξιολόγηση της καλής ή κακής συνύπαρξής τους, αλλά πώς το

παλιό και το νέο μπορούν να συνδεθούν λειτουργικά και νοηματικά στην σημερινή πολιτισμική πραγματικότητα.

Η διαπίστωση αυτή παραπέμπει στην ανάγκη διατήρησης της πόλης και του πολεοδομικού της ιστού σε σχέση με τους αρχαιολογικούς χώρους όχι μόνο ως υλικές παρουσίες αλλά και κατά έννοια, ως αυθεντικά τεκμήρια του παρελθόντος που με την πάροδο του χρόνου πιθανόν αλλάξανε χρήση.

Ωστόσο, υπάρχει ένα μεθοδολογικό πρόβλημα στην προσπάθεια να ερμηνεύσουμε, να αξιολογήσουμε και τελικά να προβούμε σε εκείνες τις επεμβάσεις που θα κριθούν ως οι πιο δόκιμες για τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης τμημάτων της πόλης που ανήκουν σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Τα τμήματα αυτά, διεκδικούν μεν την αποσαφήνιση της παρουσίας και της λειτουργίας τους στο σήμερα, ταυτόχρονα όμως δεν συνυπάρχουν αρμονικά, συγκρούονται και αντιπαραβάλλονται σε μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού του τόπου, του χρόνου και της χρήσης.

Με ποια λοιπόν μεθοδολογικά εργαλεία εμείς συν-θεωρούμε και συν-θέτουμε το παρόν με διαφορετικά πολιτισμικά πρότυπα και γεγονότα; Στην διαδικασία προσδιορισμού των εργαλείων αυτών ερχόμαστε αντιμέτωποι με ένα πλήθος ζητημάτων, κάποια από τα οποία θέτει η ίδια η φύση του προς μελέτη αντικειμένου, ενώ κάποια άλλα προέρχονται από τις αξιωματικές επιλογές που κάνουμε οι ίδιοι για την προσέγγιση του προβλήματος.

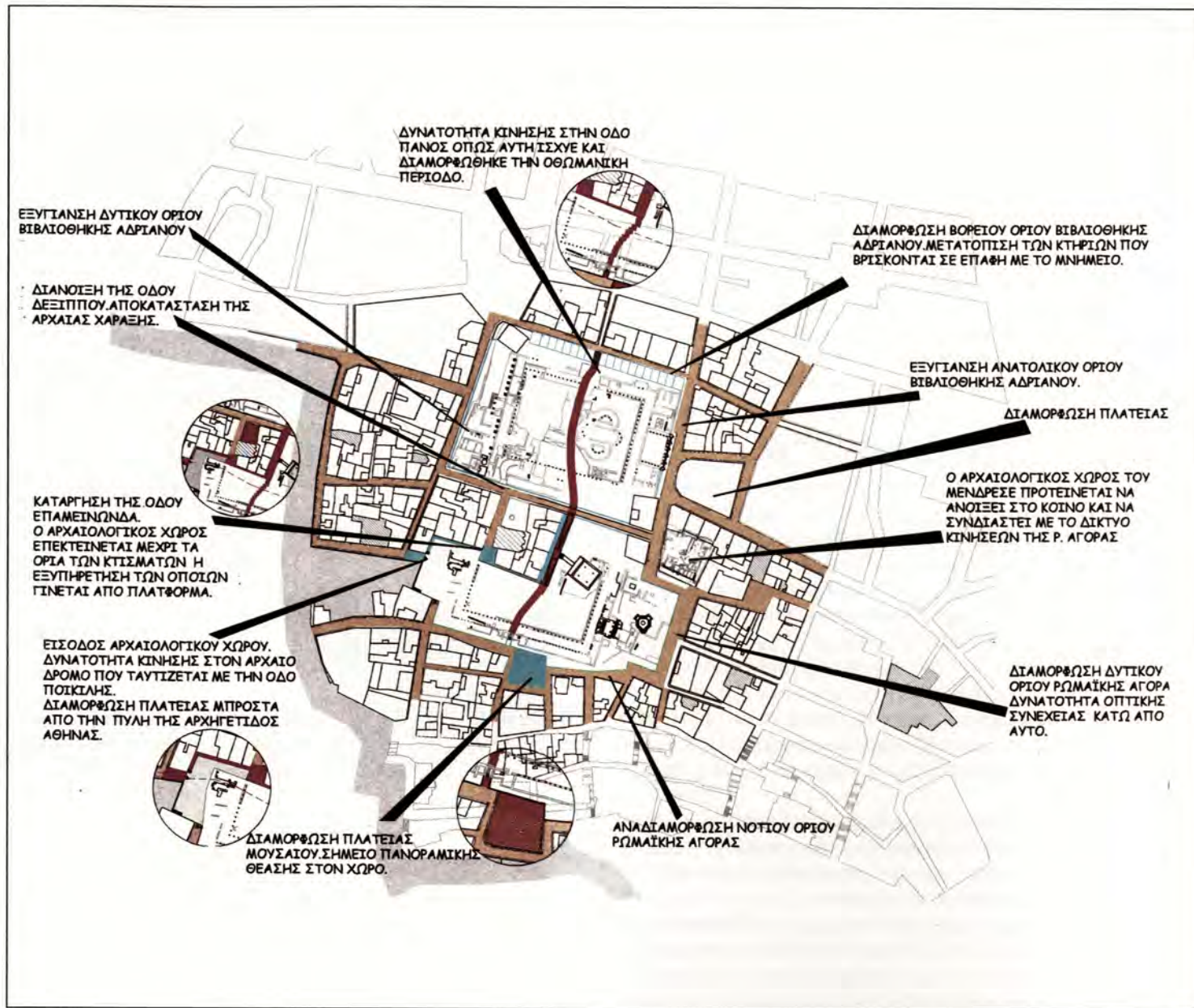
Έτσι, συζητώντας για τον επαναπροσδιορισμό της σχέσης αρχαιολογικού χώρου και πολεοδομικού ιστού, ερχόμαστε αντιμέτωποι με την υλική και νοηματική έκφραση δύο εποχών: μιας ιστορικής η οποία είναι «κλειστή», έχει δηλαδή τελειώσει, και μιας σημερινής, στην οποία μετέχουμε.

Οποιαδήποτε θεώρηση των συστημάτων αυτών γίνεται μέσα από το σημερινό πολιτισμικό πρίσμα και μέσα από τις σημερινές θεωρίες για την προστασία του πολιτισμικού περιβάλλοντος και την συντήρηση των μνημείων.

Αναπόφευκτα, σε κάθε δικιά μας πρόταση επέμβασης εκφράζουμε επιλογές που ανήκουν στην σημερινή πραγματικότητα, αφού εξετάζουμε την σχέση του αρχαιολογικού χώρου με τον περιβάλλοντα χώρο του μέσα από την ιστορία της πόλης όπως αυτή παρουσιάζεται σήμερα σε εμάς μέσα από τις δικές μας πολιτιστικές ιδιαιτερότητες. Ωστόσο, οποιαδήποτε διαδικασία σχεδιασμού δεν μπορεί να μην υποστηρίζεται από κάποιο θεωρητικό πλαίσιο βάσει του οποίου θα ληφθούν οι αξιωματικές επιλογές επέμβασης και θα προσδιοριστούν τα εργαλεία σχεδιασμού.

Πρέπει δηλαδή οποιαδήποτε πρόταση επέμβασης να εκφράζει κάποιες αρχές, κάποια μεθοδολογία και κάποια γενικότερη θεώρηση η οποία να στηρίζει και να αιτιολογεί τις αποφάσεις αυτές έναντι ίσως κάποιων άλλων.

Στη συγκεκριμένη μελέτη, οι προτάσεις για την περιοχή θα δοθούν μέσα από την διερεύνηση, αξιολόγηση και ιεράρχηση των αξιών που εμπεριέχουν, τόσο οι αρχαιολογικοί χώροι, όσο και ο πολεοδομικός ιστός την σύγχρονη πόλη. Και πάντοτε, μέσα από το φίλτρο της συστηματικής ανάλυσης των αξιών όπως αυτές έχουν διατυπωθεί και

Εικ. 6: Γενικό πλάνο των προτάσεων επέμβασης.

θεμελιωθεί από τους διάφορους θεωρητικούς της συντήρησης των μνημείων και της προστασίας της πολιτισμικής κληρονομιάς μέσα από τις αντίστοιχες Χάρτες, Διακηρύξεις, Συμβάσεις και Αποφάσεις⁷. Συγκεκριμένα, θα μελετηθούν και θα καταγραφούν οι αξίες που

εντοπίζονται στον υπό μελέτη χώρο σύμφωνα με το αξιολογικό σύστημα του B.M. Feilden όπως αυτό παρουσιάζεται στο βιβλίο του «Conservation of Historic Buildings», και στην συνέχεια σύμφωνα με την ευρύτερη εννοιολογική τοποθέτηση του A. Riegl στα ζητήματα αυτά όπως αναλύονται και περιγράφονται στο «Neue Strömungen in der Denkmalpflege».

Η ανάλυση αυτή κρίνεται σκόπιμο να γίνει για το κάθε τμήμα ξεχωριστά (αρχαιολογικός χώρος - σύγχρονος πολεοδομικός ιστός)

7. Οι κατηγορίες και η ανάλυση των αξιών είναι όπως τις παρουσιάζουν ο A. Riegl *Neue Strömungen in der Denkmalpflege, 1905*. (The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origins B.M. Feilden Conservation of Historic Buildings, 1982).

Εικ. 7: Πρόταση πολεοδομικής επέμβασης.

καθώς όπως θα εξηγήσουμε στη συνέχεια, η ιεράρχηση, η αξιολόγηση και η μεθοδολογία παρέμβασης στα επί μέρους τμήματα διαφέρει ουσιαστικά. Στην συνέχεια θα εντοπίσουμε ποιές από αυτές υπερσχύουν, ποιες συγκρούονται στα σημεία επαφής τους, ποιές προστατεύονται και μεταβιβάζονται στη μορφή που παρουσιάζουν τα μνημεία αυτά σήμερα και ποιες απουσιάζουν ή ακόμα δεν θεωρούνται σημαντικές και πρέπει να επανεξεταστούν για τη διασφάλιση και καλύτερη λειτουργία όχι μόνο του επί μέρους αλλά του όλου.

Καταγραφή και ανάλυση αξιών

Στον υπό μελέτη αρχαιολογικό χώρο εντοπίζονται αξίες τόσο του συνόλου του όσο και των μεμονωμένων μνημείων που συμπεριλαμβάνονται σε αυτόν. Το ίδιο ισχύει και για τον περιβάλλοντα χώρο του που απαρτίζεται από κτίσματα της νεότερης ιστορίας της πόλης «τοποθετημένα» σε έναν πολεοδομικό ιστό εξίσου, ίσως μερικές φορές και περισσότερο, σημαντικό από το «περιεχόμενο»

του. Σε όλα αυτά έρχονται να προστεθούν και οι αξίες του τόπου, οι πολιτισμικές αξίες που δεν έχουν «υλική» υπόσταση, παρουσία, όμως έχουν την δικιά τους σημασία στην σύνθεση αυτού που ονομάζουμε ιστορική πόλη ως έννοια.

Οι αξίες λοιπόν που αναγνωρίζονται σε κάθε επιμέρους τμήμα που απαρτίζει το σύνολο της ιστορικής πόλης, βάσει των οποίων χαρακτηρίζονται ως «μνημεία» με την ευρύτερη έννοια του όρου, και βάσει των οποίων τεκμηριώνονται οι ανάλογες επεμβάσεις προστασίας, συντήρησης, αποκατάστασης ή επανάχρησής τους, δεν βρίσκονται σε μια αρμονία που θα διασφάλιζε την ισορροπία του συνόλου.

Επίσης, πρέπει να συμπληρώσουμε εδώ, ότι είναι σήμερα κοινός τόπος ότι κατεχοχόν μνημείο σε ένα ιστορικό σύνολο αποτελεί και ο πολεοδομικός ιστός της πόλης, με άλλα λόγια ολόκληρο το δίκτυο των οδών των δημόσιων και ιδιωτικών χώρων.

Ακόμα, τον χαρακτηρισμό μνημείο όταν αναφερόμαστε στο σύνολο της ιστορικής πόλης οφείλουμε να τον δώσουμε και στις ίδιες τις λειτουργίες της πόλης, δηλαδή στους οδικούς άξονες, στις πλατείες, στις πύλες, στις θέσεις αγορών κ.λπ.

Αυτό που παρατηρούμε λοιπόν είναι ότι τόσο η ιεράρχηση αυτών των αξιών, όσο και οι ατομικές «ανάγκες» των επί μέρους μνημείων συγκρούονται σε μια προσπάθεια επιβολής και διασφάλισης της ατομικής τους υπόστασης και ταυτότητας στον χώρο και τον χρόνο. Κάποιες από τις αξίες των μνημείων αυτών είναι προφανείς ενώ κάποιες άλλες αποσιωπούνται σαν να είναι ανύπαρκτες. Η ιεράρχησή τους αντικατοπτρίζει τον τρόπο που τα διαχειριζόμαστε σήμερα αλλά και τους λόγους που η συνύπαρξή τους όχι απλά δεν είναι αρμονική αλλά είναι και αρκετά «ασαφής».

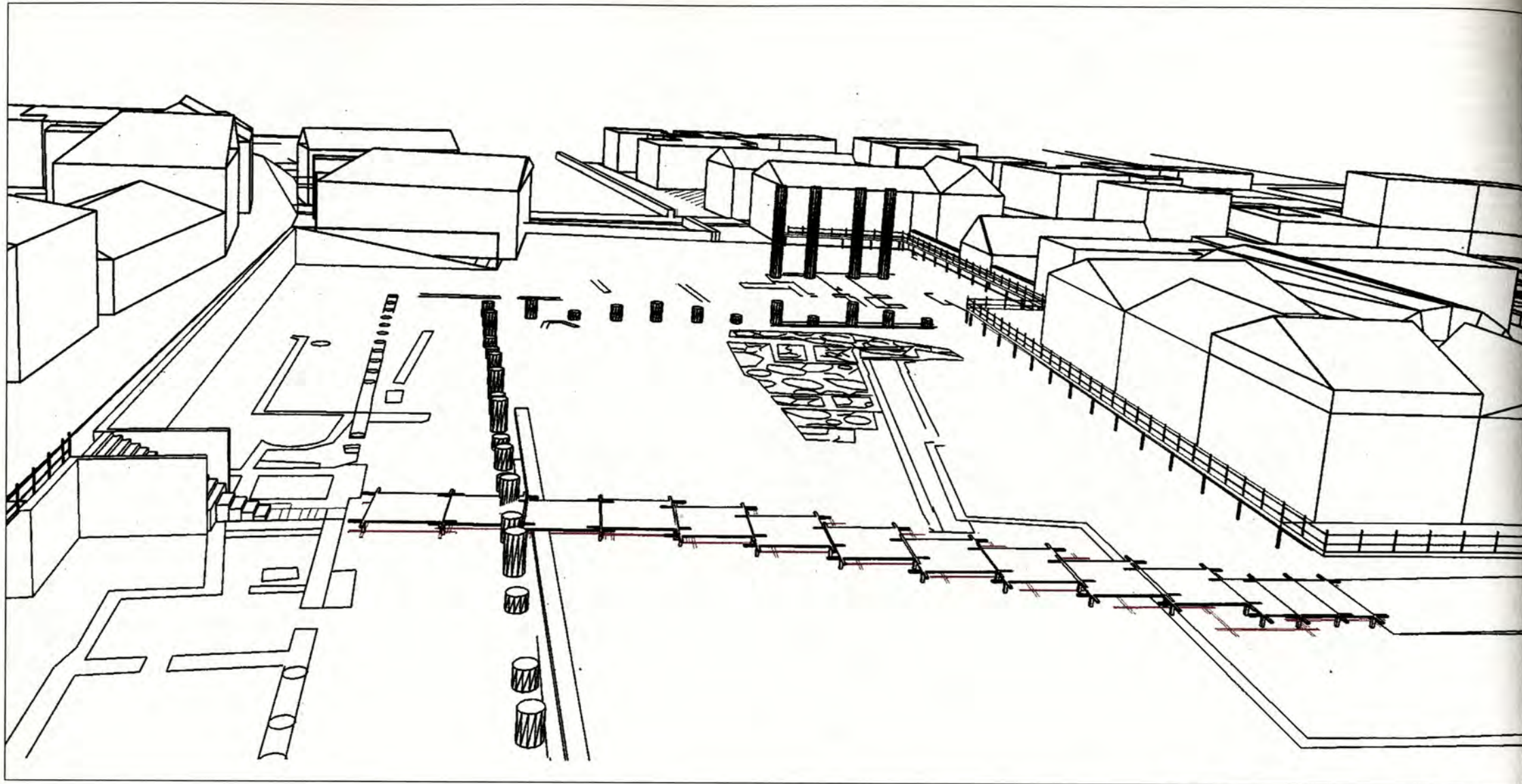
Χαρακτηρίζοντας τη συνύπαρξή τους «ασαφή», θέλουμε να σκιαγραφήσουμε την αδυναμία να προσδιοριστεί ποιά (και γιατί) από τα τμήματα που απαρτίζουν την ιστορική πόλη θα υπερσχύσει εις βάρος πολλές φορές κάποιου άλλου, όταν τα στοιχεία αυτά έρχονται σε επαφή.

Η απάντηση σε αυτόν τον καθορισμό της ιεραρχίας δεν είναι ούτε εύκολη ούτε αυτονόητη. Πρώτα από όλα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε ότι υπάρχει μια ιεραρχία που καλούμαστε να προσδιορίσουμε κατά περίπτωση. Η απάντηση δεν είναι μονοσήμαντη και πηγάζει κάθε φορά από την διερεύνηση των δεδομένων και των αξιών.

Όπως αναφέραμε παραπάνω, στην ιστορική ανάλυση της περιοχής μελέτης, τόσο η Ρωμαϊκή Αγορά όσο και η Βιβλιοθήκη του Αδριανού, πέρα από τα κατάλοιπα των ιδίων των μνημείων, συμπεριλαμβάνουν (σαν αρχαιολογικοί χώροι πια) και έναν αριθμό άλλων μνημείων ή σπαράγματά τους που ανήκουν στην ίδια ή σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους. Αυτό πιστοποιεί και την εξέλιξη της περιοχής από τις πρώτες «υλικές» μαρτυρίες μέχρι σήμερα.

Οι αξίες που εμφανίζουν τα μνημεία αυτά μεμονωμένα, τόσο στον αριθμό, όσο και στην ιεράρχηση, άλλες φορές συμπίπτουν με αυτές του συνόλου του αρχαιολογικού χώρου και άλλες φορές απουσιάζουν ή συγκρούονται.

Έτσι, ξεκινώντας να κάνουμε μια «συζήτηση» πάνω στην παρουσία

Εικ. 8: Προοπτικό τμήματος των προτεινόμενων επεμβάσεων.

των αξιών αυτών σύμφωνα με την εμπειρική τοποθέτηση του Β.Μ. Feilden μπορούμε να καταλήξουμε στο γιατί αλλά και στο πώς κάποιες αξίες επικράτησαν στην συνείδηση μας ως σημαντικότερες με αποτέλεσμα να υπερτερούν και να ορίζουν τον τρόπο που εμείς διαχειριζόμαστε μέχρι σήμερα τα κατάλοιπα αυτά των αρχαιολογικών χώρων, ποιες πρέπει να επανεκτιμηθούν και ποιες πρέπει ακόμα να προστεθούν για την σωστότερη αντιμετώπιση και τοποθέτηση μας απέναντι στα ερωτήματα που φαίνεται να μας βάζει η παρουσία των αρχαιολογικών χώρων μέσα στην σύγχρονη πόλη. Σε αυτό το τελευταίο σκέλος του προσδιορισμού των αξιών που απουσιάζουν, υποτιμώνται ή απλά δεν λαμβάνονται υπ' όψιν στην

διαδικασία σχεδιασμού καθώς και στη διαχείριση του αρχαιολογικού χώρου, θα εξάγουμε πολύ γόνιμα συμπεράσματα από το «φιλτράρισμα» των αξιών αυτών μέσα από το εννοιολογικό σύστημα του Α. Riegl που θα μας υποδείξει «τι λείπει». Στο τέλος όμως εμείς κρίνουμε αν αυτό που λείπει το χρειαζόμαστε, και αν ναι, πώς το τεκμηριώνουμε στο χρόνο.

Οι κατηγορίες αξιών σύμφωνα με το αξιολογικό σύστημα του Β.Μ. Feilden είναι επιγραμματικά οι παρακάτω και μπορούν να εντοπιστούν τόσο στους αρχαιολογικούς χώρους, όσο και στον γύρω πολεοδομικό ιστό.

1. Πολιτιστικές αξίες: αξία του τεκμηρίου, ιστορική αξία, αρχαιολο-

γική αξία, αξία της ηλικίας, αισθητική καλλιτεχνική αξία, αρχιτεκτονική αξία, επιστημονική αξία, αξία συμβολισμού

2. Συγκινησιακές αξίες: θαυμασμός, ιστορική συνέχεια

3. Χρηστικές αξίες: λειτουργική αξία, οικονομική αξία, κοινωνική αξία.

Αν αναλύσουμε όλες τις παραπάνω αξίες και τις εντοπίσουμε στον υπό μελέτη χώρο, αντιλαμβανόμαστε ότι τόσο ο υπό μελέτη αρχαιολογικός χώρος, καθώς και όλοι οι ομόλογοι χώροι που η σημασία τους έγκειται όχι μόνο στην παρουσία των ευρημάτων τους αλλά στην παρουσία των ευρημάτων στον συγκεκριμένο χώρο (in situ μνημεία) έχουν μεγάλη χρηστική αξία. Όχι με την τυπική ή την προφανή έννοια του όρου, καθώς δεν μπορούν λόγω φύσης αλλά και

κατάστασης διατήρησης να παραλάβουν λειτουργίες παρόμοιες ή συναφείς με την αρχική τους.

Η χρηστική τους αξία έγκειται στο ότι επιτελούν μια σημαντική λειτουργία μέσα στον πολεοδομικό ιστό που πρέπει να εντοπιστεί, να αποκαλυφτεί και με τις απαραίτητες επεμβάσεις να προστατευτεί, γιατί μόνο έτσι θα καταστεί δυνατή η λειτουργική ενεργοποίηση του χώρου και η σύνδεσή του με την ιστορία και την ταυτότητα της περιοχής.

Σε αυτήν την λειτουργική ενεργοποίηση του χώρου, θα μας βοηθήσει το φιλτράρισμα των αξιών που αναλύσαμε παραπάνω, μέσα από τα αξιολογικό σύστημα του A. Riegl το οποίο αποτελεί, θα μπορούσαμε να πούμε, ένα μετά-αξιολογικό σύστημα, ένα εννοιολογικό σύστημα εκτίμησης και ισορροπίας των αξιών του παρελθόντος (αξίες μνήμης), και των αξιών του παρόντος.

Η συνειδητοποίηση ότι το παρελθόν αποκτά και οφείλει κατά μια έννοια, να αναφέρεται στις αξίες του παρόντος ξεκινά από την ανάγκη να ανακαλύψουμε τον εαυτό μας μέσα από το παρελθόν και να τον μεταφράσουμε στο παρόν του.

Τόσο οι αξίες του παρελθόντος (αξίες μνήμης), όσο και οι αξίες του παρόντος απαρτίζονται από τρεις κατηγορίες αξιών. Κάθε μία από τις αξίες της μνήμης έχει τον «αντίποδα» της στην κατηγορία των αξιών του παρόντος και το αντίστροφο. Έτσι τοποθετώντας μια αναγνωρισμένη αξία στην μία πλευρά (κατηγορία αξιών) μπορούμε αμέσως να ανακαλύψουμε αν υπάρχει η αντιστοιχία της στην άλλη πλευρά.

Αξίες μνήμης:

- Αξία της ηλικίας (Age value)
- Ιστορική αξία (historic value)
- Αξία εξειδικευμένης αναμνηστικής λειτουργίας. (Intentional commemorative value)

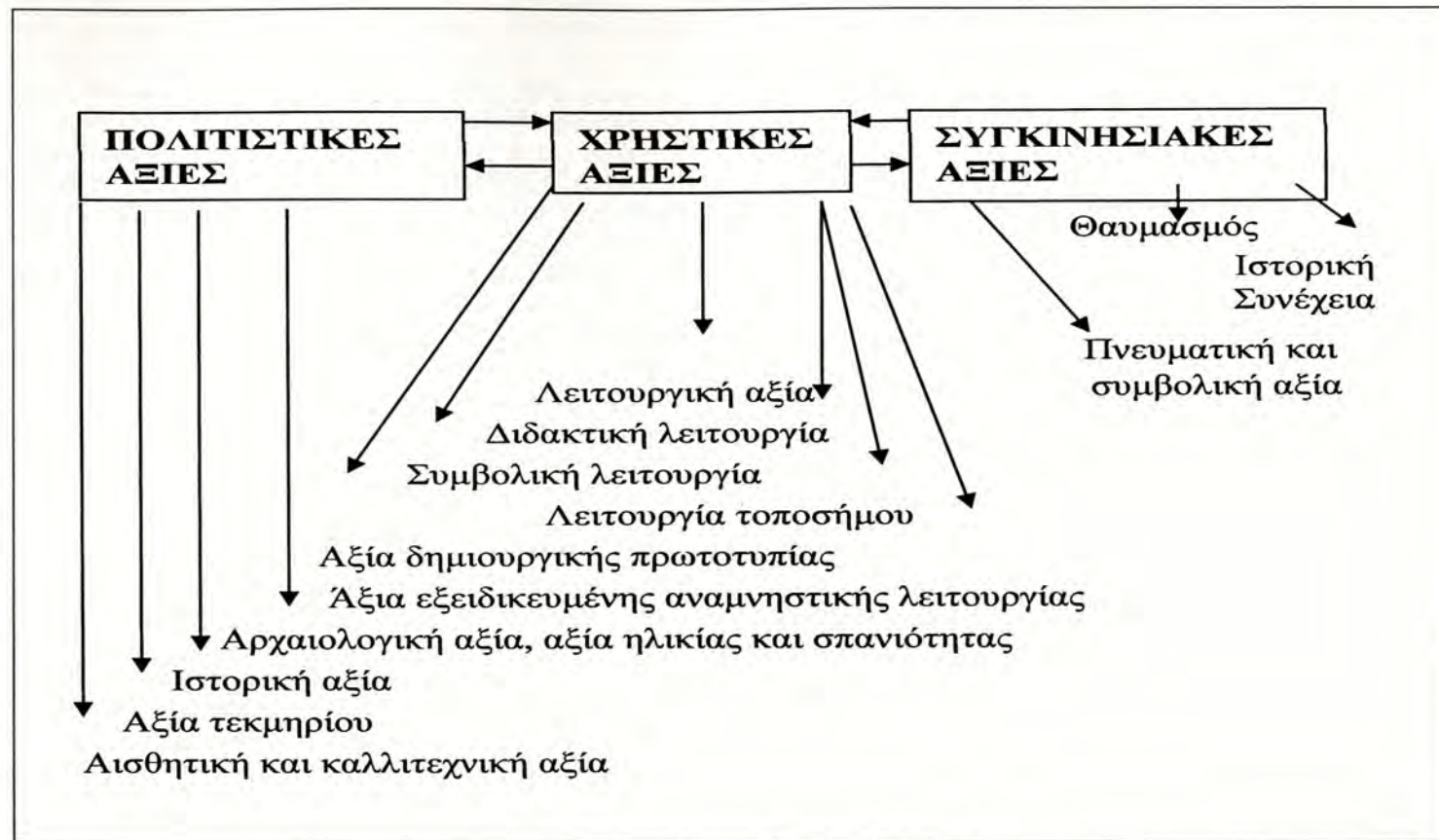
Αξίες παρόντος:

- Αξία δημιουργικής πρωτοτυπίας (Newness value)
- Χρηστική αξία (use value)
- Σχετική καλλιτεχνική αξία. (relative value)

Ιεράρχηση αξιών - Πρόταση

Αναλύοντας στα κεφάλαια που προηγήθηκαν τις αξίες που προβάλλει ο αρχαιολογικός χώρος και η περιοχή που τον περιβάλλει, αλλά και αυτές που απουσιάζουν, αποκρύπτονται ή παρερμηνεύονται μέσω των προαναφερθέντων αξιολογικών συστημάτων, καταλήξαμε σε ένα σύστημα αξιών διευρυμένο και συμπληρωμένο, στο οποίο η ιεράρχησή τους αποκτάει διαφορετική μορφή από αυτή που μέχρι σήμερα ο χώρος έχει να μας παρουσιάσει.

Πριν παρουσιάσουμε το σύστημα αυτό, θα πρέπει να γίνει ξεκάθαρο ότι η πρόταση αυτή αφορά στον συγκεκριμένο χώρο όπως προκύπτει από τις ανάγκες ή τις ελλείψεις που παρουσιάζει. Ακόμα, πρέπει να τονίσουμε, ότι η διαφορετική ιεράρχηση των αξιών που θα προταθεί δεν προκύπτει από την διαπίστωση ότι οι πρωτεύουσες αυτή την στιγμή αξίες του χώρου κρίνονται ως λιγότερο σημαντικές. Προέρχεται από την ανάγκη τεκμηρίωσης και παρουσίασης και άλλων

Εικ. 9: Σχηματική απόδοση των πολιτιστικών, χρηστικών και συγκινησιακών αξιών.

αξιών που λόγω της μακροχρόνιας απουσίας τους από τον χώρο έχουν συμβάλει στην συνθήκη του «εγκλεισμού» του από το σύγχρονο πολεοδομικό ιστό που παρουσιάζει σήμερα.

Έτσι στο κέντρο του προτεινόμενου συστήματος αξιών τοποθετούνται οι αξίες της χρήσης με την διευρυμένη έννοια του όρου όπως αυτή της αποδόθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο της μελέτης.

Οι αξίες της χρήσης-λειτουργίας περιλαμβάνουν την *διδακτική λειτουργία*, την *συμβολική λειτουργία*, την *λειτουργία του τοποσήμου*, την *αξία της εξειδικευμένης αναμνηστικής λειτουργίας*, την αξία της *δημιουργικής πρωτοτυπίας* και την ίδια την *αξία της λειτουργίας* όπως αυτή μεταφράζεται σήμερα στον αρχαιολογικό χώρο ως ο ελεύθερος, εν δυνάμει ο δημόσιος χώρος της πόλης.

Οι αξίες της χρήσης τοποθετούνται κεντρικά γιατί θεωρείται ότι πρέπει να βρίσκονται σε άμεση σχέση και αλληλεπίδραση με τις άλλες δύο κατηγορίες αξιών, τις πολιτιστικές και τις συγκινησιακές, έτσι ώστε να μην παίζουν σημαντικό ρόλο στην αξιολόγηση και πρακτική επέμβασης στο χώρο, αλλά ταυτόχρονα να φιλτράρονται μέσα από τις άλλες δύο κατηγορίες και κυρίως την πρώτη (πολιτιστικές αξίες) ούτως ώστε να μην θίγεται η σημασία τους αλλά και να αποτελούν γνώμονα των προτεινόμενων επεμβάσεων.

Ακολουθεί μια προσπάθεια σχηματικής απόδοσης του συστήματος που περιγράψαμε με την οποία ίσως γίνει πιο κατανοητό το πόνημα της μελέτης (εικ. 9).

Θα μπορούσαμε λοιπόν συμπερασματικά να πούμε, ότι όλα τα παραπάνω δεν ιεραρχούνται αυθαίρετα, αλλά συσχετίζονται με τις ανάγκες που προβάλλει κάθε φορά η εκάστοτε περιοχή μελέτης. Η ανάλυση αυτή γίνεται για να γνωρίζουμε όλες τις παραμέτρους και τα εργαλεία που θα χρησιμοποιήσουμε, θα λάβουμε υπό όψη μας και τελικά θα ιεραρχήσουμε για να έχουμε το αποτέλεσμα που σε κάθε περίπτωση θα κριθεί το καταλληλότερο για τις ανάγκες που προβάλλει ο χώρος.

Βέβαια, σε κάθε τέτοια προσπάθεια πρέπει να έχουμε πάντα υπ' όψη μας την σχετικότητα ή υποκειμενικότητα των αποφάσεων αυτών, κάτω από το πρίσμα της θεώρησης της κάθε εποχής για τα μνημεία και τις αξίες που τα διέπουν, οι οποίες μεταλλάσσονται και εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου.

Οστόσο, αν έχουμε συνείδηση των εργαλείων μας και προσπαθήσουμε να τα χρησιμοποιήσουμε σωστά το ποσοστό σφάλματος μειώνεται. Για να το θέσουμε και διαφορετικά, οι επεμβάσεις μας θα έχουν μια συνέπεια που ακόμη κι αν δεν καταφέρουν να άρουν το

πρόβλημα στον βαθμό που θα επιθυμούσαμε, σίγουρα δεν θα καταστρέψουν τα στοιχεία της πολιτισμικής μας κληρονομιάς που θέλουμε και επιβάλλεται να τα παραδώσουμε «ακέραια» στο μέλλον.

Συνοπτική παρουσίαση των προτάσεων

Σύμφωνα με την ανάλυση που προηγήθηκε ακολουθούν οι προτεινόμενες επεμβάσεις για την περιοχή μελέτης.

Οι προτάσεις τεκμηριώνονται μέσα από τον εντοπισμό, την εξέταση, την ανάλυση, την ιεράρχηση και τον επαναπροσδιορισμό των αξιών που εντοπίζονται στον αρχαιολογικό χώρο και στον πολεοδομικό ιστό που τον περιβάλλει. Ωστόσο, λόγω της περιορισμένης έκτασης της παρούσας δημοσίευσης, παρατίθενται συνοπτικά. Γενικά προτείνονται οι εξής επεμβάσεις:

- **Η διάνοξη της οδού Δεξίππου:** Όπως αναφέραμε και παραπάνω, η Ρωμαϊκή Αγορά και η Βιβλιοθήκη του Αδριανού σαν αρχαιολογικοί χώροι «πιέζουν» προς αυτήν της κατεύθυνση, καθώς τμήμα του χώρου τους βρίσκεται κάτω από την οδό αυτή και κάτω από τα παρακείμενα οικοπέδα.

Για να γίνει αυτό, θα πρέπει ουσιαστικά να πάψει να υφίσταται το οικοδομικό τετράγωνο που βρίσκεται μεταξύ των οδών Πελοπίδα, Αιόλου, Δεξίππου, και Πανός.

Σε αυτό το σημείο της επέμβασης έχουμε τη σύγκρουση των ιστορικών και αρχαιολογικών αξιών των εκατέρωθεν μνημείων με την ιστορική αξία, την αξία χρήσης, και την αξία της ιστορικής συνέχειας του πολεοδομικού ιστού. Στο σημείο αυτό, κρίνονται σημαντικότερες οι αξίες των αρχαιολογικών χώρων. Με την επέμβαση αυτή, θα αποκατασταθεί η αρχαία χάραξη που κρίνεται σημαντικότερη για την ιστορία της πόλης και για την αποκατάσταση της οπτικής και λειτουργικής σύνδεσης των μνημείων.

- **Επαναφορά και εξασφάλιση της κίνησης στα ίχνη του αρχαίου δρόμου που σήμερα ταυτίζεται με την οδό Ποικίλης:** Ο αρχαίος δρόμος που βρίσκεται στα υπερκείμενα στρώματα του εδάφους είναι ο δρόμος που ένωνε την Αρχαία Αγορά με την Ρωμαϊκή. Στο τέλος του δρόμου αυτού βρίσκονταν η πύλη της Αρχηγέτιδος Αθηνάς μέσω της οποίας εισέρχονταν κάποιος στον χώρο. Σήμερα, δεν διακρίνεται ούτε η σημασία, ούτε η αρχική λειτουργία του δρόμου αυτού, αφού «σκοντάφτει» πάνω στην περιφραγή του αρχαιολογικού χώρου και ύστερα διακλαδίζεται σε άλλους δρόμους αριστερά και δεξιά αυτού.

Ο πολεοδομικός ιστός δηλαδή της περιοχής παρόλο που βρίσκεται σε κάποιο επίπεδο ψηλότερα από τον αρχαίο, έχει διατηρήσει την χάραξή του, γεγονός που αποτελεί σημαντική ιστορική αξία καθώς και λειτουργική για την ιστορική συνέχεια της περιοχής μελέτης. Επίσης, η "επανάχρηση" της πύλης της Αρχηγέτιδος Αθηνάς θα ενδυναμώσει την διδακτική λειτουργία, την συγκινησιακή αξία και την αξία της μνήμης, που επαναπροσδιορίζονται και επαναλειτούργουν μέσω της χρήσης της Πύλης.

- **Κατάργηση της οδού Επαμεινώνδα:** Η κατάργηση της οδού αυτής προτείνεται γιατί αυτό το σημείο επαφής του αρχαιολογικού

χώρου με τον πολεοδομικό ιστό, είναι σημείο μεγάλων αμφιδρόμων πιέσεων. Η παρουσία του δρόμου εντείνει τις πιέσεις και περιχαράκνει ακόμα πιο έντονα τον έναν και τον άλλον οργανισμό στα «όρια» τους.

Στο σημείο αυτό, ο πολεοδομικός ιστός δεν θεωρείται ότι έχει κάποια ιδιαίτερη αξία καθώς προέκυψε από τις σταδιακές ανασκαφές για την αποκάλυψη των αρχαίων ερειπίων της Ρωμαϊκής Αγοράς.

- **Επανεμφάνιση και δυνατότητα κίνησης στην οδό Πανός όπως αυτή ίσχυε και διαμορφώθηκε την οθωμανική περίοδο:** Από το δρόμο αυτό (ο οποίος επαναπροσδιορίζεται) θα μπορεί κάποιος να εισέρχεται στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς, να τον διασχίζει και να ανεβαίνει με την επαναλειτουργία κλίμακας που βρίσκεται στο νότιο όριο της, στην πάνω πλευρά της οδού με κατεύθυνση την Ακρόπολη.

Ακόμα, θα μπορεί κανείς να εισέρχεται από το ύψος αυτό του δρόμου και στην Βιβλιοθήκη του Αδριανού και διασχίζοντας την, να βρίσκεται στην οδό Πανδρόσου μέσω της υπάρχουσας κλίμακας. Έτσι, αποκαθίσταται, όχι μόνο η οθωμανική χάραξη, αλλά και η λειτουργία των χώρων, όπως αυτή διαμορφώθηκε με την πάροδο των αιώνων.

Γενικά, με την επαναφορά της χάραξης αυτής επιτυγχάνεται μια μοναδική λειτουργική σύνδεση των δύο αρχαιολογικών χώρων καθώς και του βόρειου με το νότιο όριο της πόλης.

Ο επαναπροσδιορισμός του οθωμανικού δρόμου και η επαναφορά της κίνησης σε αυτόν τεκμηριώνει αξίες ιστορικές, λειτουργικές και διδακτικές για την πόλη και τον πολεοδομικό ιστό της και αποδεικνύει πως για την πόλη, οι αρχαιολογικοί χώροι δεν λειτουργούν μόνο ως αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά και ως δυναμική πηγή σύγχρονων αξιών.

- **Διαμόρφωση νοτίου ορίου Ρωμαϊκής Αγοράς:** Το όριο αυτό που λειτουργεί και σαν φυσικό ανάλημμα στον λόφο, πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί και να επαναπροσδιοριστεί η χάραξή του, έτσι ώστε να κάνει πιο ευανάγνωστα τα παρακείμενα αρχαιολογικά κατάλοιπα και να αποκατασταθεί η πορεία από την οδό Πολυγώνου στην Λυσίου και έπειτα στην Τριπόδων. Ακόμα, μπορεί να αποτελέσει ένα σημείο πανοραμικής θέασης στον χώρο που θα συνδυαστεί με την διαμόρφωση της Πλατείας Μουσαίου.

- **Διαμόρφωση ανατολικού ορίου Ρωμαϊκής Αγοράς:** Στο σημείο αυτό παρατηρείται, για ακόμα μια φορά, η σύγκρουση της υπερκείμενης με την υποκείμενη πόλη.

Κάτω από τον πεζόδρομο που βρίσκεται σήμερα στην περιοχή, καθώς και κάτω από το ίδρυμα Χορν που βρίσκεται απέναντι, υπάρχει η συνέχεια του επονομαζόμενου Αγορανομείου, μνημείο που ανήκει στον αρχαιολογικό χώρο της Ρωμαϊκής Αγοράς.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση προτείνεται ένας «συγκερασμός» των αξιών του μνημείου και της πόλης με τον εξής τρόπο:

Ο πεζόδρομος εξυγιαίνεται και ο αρχαιολογικός χώρος συνεχίζει και κάτω από αυτόν δίνοντας την εικόνα της συνέχειας και της διαχρονικής διαστρωμάτωσης της πόλης.

- **Εξυγίανση του ανατολικού και δυτικού ορίου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού (με στόχο την ανάδειξη και αποσαφήνιση του μνημείου ακόμα και από το επίπεδο του δρόμου):** Στο ανατολικό τμήμα, όριο του αρχαιολογικού χώρου αποτελεί ο ψηλός τοίχος με τις κόγχες για την τοποθέτηση των βιβλίων με εκατέρωθεν τοιχοποιία με κιγκλιδώμα. Στο βόρειο τμήμα της πλευράς αυτής το κιγκλιδώμα είναι στερεωμένο πάνω στον αρχαίο τοίχο.

Γι' αυτό προτείνεται απομάκρυνση του κιγκλιδώματος για την ανάδειξη της ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας του μνημείου, καθώς και για την προστασία του αρχαίου υλικού από τις φθορές που μια τέτοια επαφή σίγουρα θα του προκαλέσει.

- **Διαμόρφωση βόρειου ορίου της Βιβλιοθήκης του Αδριανού:** Στο σημείο αυτό, όπως έχουμε αναφέρει, βρίσκονται «προσκολλημένα» τα καταστήματα της οδού Πανδρόσου. Δεν προτείνεται η απομάκρυνση τους, αλλά η εξυγίανση και μετατόπισή τους, έτσι ώστε να μην ακουμπάνε στα αρχαία ερείπια. Στην πίσω πλευρά των καταστημάτων προτείνεται η τοποθέτηση γυάλινης κατασκευής ώστε να αποκατασταθεί η οπτική συνέχεια με το μνημείο γι' αυτούς που διασχίζουν την οδό Πανδρόσου.

Μια εναλλακτική πρόταση που θα στόχευε επίσης στην αποκατάσταση της οπτικής επαφής με το μνημείο από την οδό Πανδρόσου, είναι η απουσία κάποιων καταστημάτων που βρίσκονται παρατεταγμένα στην σειρά, έτσι ώστε να δημιουργηθούν ενδιαφέρουσες οπτικές φυγές προς αυτό.

- **Προσδιορισμός των χρήσεων των κτισμάτων που γειτνιάζουν και «εμπεριέχονται» στον αρχαιολογικό χώρο:** Η αξία της χρήσης για τα «μνημεία» της νεότερης εποχής, όπως τα εν λόγω διατηρητέα κτήρια, αξία που εντοπίζεται στις «αξίες του παρόντος»⁸ είναι ίσως η σημαντικότερη που αναγνωρίζουμε σε αυτά. Ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις δεν θεωρείται δόκιμη η επαναφορά της προϋπάρχουσας χρήσης των κελυφών αυτών, αφού τόσο οι ανάγκες και η ταυτότητα της πόλης, όσο και η σύσταση του πληθυσμού δεν συνηγορούν σε κάτι τέτοιο.

Σήμερα, τα κτίσματα αυτά στεγάζουν τα περισσότερα υπηρεσίες του ΥΠΠΟ, δραστηριότητες που το αντικείμενο τους δεν σχετίζεται με τα αρχαία αλλά ούτε και με την γύρω περιοχή.

Στόχος της παρέμβασης είναι η απομάκρυνση των υπηρεσιών του ΥΠΠΟ και ο προσδιορισμός νέας χρήσης για τα κτήρια της περιοχής.

- **Καθορισμός των κινήσεων και των εισόδων εντός των αρχαιολογικών χώρων.**

- **Απομάκρυνση των κιγκλιδωμάτων και των ψηλών τοίχων που απομονώνουν τους αρχαιολογικούς χώρους από το αστικό περιβάλλον.**

- **Αντιμετώπιση τυχών προβλημάτων κυκλοφορίας τόσο των οχημάτων των κατοίκων, όσο και της κίνησης των επισκεπτών που μπορεί να προκύψουν από τις επεμβάσεις.**

8. Οι αξίες του παρόντος όπως τεκμηριώνονται από τον A. Riegl The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origins.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ζήβας, Δ. *Τα Μνημεία και η Πόλη*, Αθήνα, 1991.

Καρύδης, Δ.Ν. *Ανάγνωση πολεοδομίας. Η κοινωνική σημασία των χωρικών μορφών*, Αθήνα, 1991.

Μπίρης, Κ.Η. *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*, Αθήνα, 1966.

Παπαγεωργίου Α. Βενετάς, *Αθήνα*, Αθήνα, 1996.

Παπαδημητρίου, Χ. *Η περιοχή της παλαιάς πόλεως των Αθηνών βορειοανατολικά της Αρχαίας Αγοράς, πολεοδομική ανάλυση και προτάσεις αναβάθμισης*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Δ.Π.Μ.Σ Προστασία Μνημείων, Αθήνα, 2000.

Παπούλιας, Χ. *Υπερτόπος Δύο αρχιτεκτονικές μελέτες*, Futura, Αθήνα, 1999.

Ήπιες Επεμβάσεις, Θεσσαλονίκη 2001. Πρακτικά 1ου Εθν. Συνεδρίου Θεσσαλονίκη 23-24-25 Νοεμβρίου 2000.

Τραυλός, Ι.Ν. *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήνα, 1960.

Auge, M. *Non-Lieux. Introduction a une anthropologie de la surmodernite*, Seuil, Paris, 1992.

Boyer, C. *The City of Collective Memory Its Historical Imagery and Architectural Entertainments*, The MIT Press, Cambridge, London, 1994.

De Zurko, E.R. *Origins of Functionalist Theory*, Columbia University Press, New York, 1957.

Dinsmoor, W.B. *The architecture of ancient Greece*, London, 1950.

Feilden, B.M. *Conservation of Historical Buildings*, London, 1982.

Lynch, K. *The Image of the City*. Cambridge, MIT Press, 1979.

Oikonomides, A.I.N. *The Two Agoras in ancient Athens*, Chicago 1964.

Olimo, C. *Η αισθητική των πόλεων κοινωνικό συμβόλαιο και συλλογικό όραμα*, περιοδικό Τεύχος, No 4, 1990, 62-65.

Pritchett, W.K. *Studies in Ancient Greek Topography*, Part III (Roads), Berkeley, 1980.

Purini, F. *Διαστρωμάτωση και Μετατόπιση Δύο στρατηγικές για το μέλλον της Ρώμης*, περιοδικό Τεύχος, No 4, 1990, 50-53.

Riegl, A. *The modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin*, by K.W. Foster and D. Ghirardo, in *Opposition* 25, 21-51, 1982.

Rossi, A. *Η αρχιτεκτονική της πόλης*, Σύγχρονα Θέματα, Θεσσαλονίκη, 1987.

Rowe, C. and Koetter F., *Collage City*, The MIT Press, Cambridge, London, 1994.

Sitte, C. *Η Πολεοδομία σύμφωνα με τις καλλιτεχνικές αρχές*, 1889.

Thompson, H. *The Agora at Athens and the Greek Market Place*, J.S.H.A., XIII, 1954.

Thompson, H. *The Athenian Agora. A Guide to the Excavation and Museum*, Athens 1976.

Travlos, I.N. *Pictorial Dictionary of Ancient Athen*, London, 1971.

Βομπήρη, Ι. *Ο αρχαιολογικός χώρος στον ιστό της πόλης*, διάλεξη 9ου εξαμήνου, Αθήνα, 2002.

Γκανιάτσας, Β. *Heritage Management through Contemporary Design: A Philosophical Approach*, 11th International Scientific Symposium ICOMOS, The Heritage and Social Changes, Sofia, 1996.

Δημακόπουλος, Ι. *Η Αθήνα και η Ενοποίηση των Αρχαιολογικών της Χώρων*, Αρχαιολογία 48, 1993, 26-38.

Νέες πόλεις πάνω σε παλιές. Επιστημονικό συνέδριο, Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993.

Θεσσαλονίκη 1997 η «άγνωστη πόλη - Διαμορφώσεις 10 αρχαιολογικών χώρων στην Θεσσαλονίκη Οργανισμός Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης.

ARCHEOLOGICAL GROUNDS INSIDE THE URBAN FABRIC OF THE CITY

The model of the Roman Market and Andrianos Library of Athens

Zoumbou Konstantina, architect engineer

Supervisors: B. Ganiatsas, architect engineer – E. Maistrou, architect engineer

Speaking about archeological grounds in the urban fabric of modern cities either visible or buried (and for some reason revealed) we have already made the first admission which is that we are talking about cities with historic continuity.

In these cities, the cities of collective memory we discover several layers of historic time which co-exist and adjoin without necessarily taking each other into consideration. Parallel cities putting obstacles to each other, conflict or ignore one another as the both claim present space in different ways.

Therefore by focusing on archeological space one concludes that its presence is a very common phenomenon of urban surroundings as a result of successive registration along the different historic periods at the same place. However these archeological sights which are found inside the modern urban fabric, having suspended their development at a certain point in history, survive being cut off from the environment without having any functional or notional connection to it.

So the basic request emerging from studying an archeological sight (history) in connection with the urban tissue (modern reality), and the modern city in general also, is how these two elements can be connected, redefine their association and finally function not individually but together, giving the opportunity to modern people who live in historic cities today to reclaim their connection with historic memory and the past and recognize through them their own historic continuity.

So if we see the archeological sights in connection to the urban fabric and not as forgotten tales of the past, we may be able to re-evaluate them in time and space and define something more than what historically the land can define. The image that the archeological grounds present now days in historic cities is the image of isolation in specific and distinct boundaries.

Such a case of archeological sight is the one of Roman Market and Andrianos library and the nearby grounds were archeological finds have been discovered, which are the object of the present study.

Although they are sights of great archeological importance they appear fragmentary amongst the elements that combine the modern city without any organic and functional connection to their environment.

However the object of the study is not so much the state these monuments or their remains are in but the relation of these ancient ruins to the modern urban fabric.

Therefore the aim of the present study is for these archeological sights to become a living part of the city, to be redefined and blend with the urban tissue that surrounds them, finally to survive and for that they have to be easy to use, satisfying the needs of modern man and to prove not only their historic or artistic values and memories of the past but also to document their value in use inside the urban fabric of today.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ ΚΥΘΗΡΩΝ

Κωνσταντινίδη Αγγελική, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες: Μ. Αποστόλου, αρχιτέκτων μηχανικός – Ε. Μαΐστρου, αρχιτέκτων μηχανικός

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η αναγνώριση της υφιστάμενης κατάστασης, η ιστορική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση του κάστρου και των οικισμών του Μυλοποτάμου Κυθήρων, σε συνδυασμό με το ευρύτερο φυσικό τους περιβάλλον, με στόχο τη διατύπωση προτάσεων προστασίας και ανάδειξης τους.

Με βασικό εργαλείο την ιστορία του χώρου αλλά και την σημερινή του μορφή, προσδιορίστηκαν οι στόχοι της έρευνας και των ορίων της. Σε ότι αφορά το κάστρο, στόχος ήταν η καταγραφή της κατάστασης διατήρησης του ιστορικού χώρου, και στη συνέχεια η διατύπωση προτάσεων για την προστασία των εναπομεινάντων στοιχείων του και την ανάδειξη του χώρου του.

Σε ότι αφορά τους οικισμούς βασικός στόχος ήταν η διατύπωση προτάσεων για την αποτροπή περαιτέρω αλλοιώσεων στη φυσιογνωμία τους, με βάση την εκτενή αξιολόγηση τους και τον εντοπισμό και την καταγραφή των ποιοτήτων της περιοχής.

Στόχο επίσης αποτέλεσε η διαφύλαξη του πλούσιου πράσινου που επικρατεί στην ευρύτερη περιοχή καθώς και άλλων αξιόλογων σημείων του περιβάλλοντος, όπου περιλαμβάνονται εκτός από αξιόλογα φυσικά στοιχεία και σημεία θέας κ.λπ.

Μεθοδολογία της έρευνας

Η σχεδίαση των χαρτών που παρατίθενται στην παρούσα μελέτη, αποτέλεσε μία αρκετά επίπονη διαδικασία, αφού τα υπάρχοντα στοιχεία που παρέχονται από τη ΓΥΣ απέχουν κατά πολύ από την πραγματικότητα.

Η σχεδίαση τους έγινε με την βοήθεια των υπαρχόντων χαρτών αλλά κυρίως με τη χρήση αεροφωτογραφιών διαφορετικών χρονολογιών σε συνδυασμό με επιτόπια έρευνα για την επιβεβαίωση των ανωτέρω.

Εικ. 1: α. χάρτης ΓΥΣ, β. αεροφωτογραφία, γ. τεχνικός χάρτης

χώς, η εκτεταμένη εγκατάλειψη του χώρου καθιστούσε αδύνατη την λεπτομερή αποτύπωση τους, με αποτέλεσμα αυτά να έχουν σχεδιαστεί κατά προσέγγιση, με τη βοήθεια των αεροφωτογραφιών και των απλών φωτογραφιών.

Στην σχεδίαση του Ανατολικού τμήματος του κάστρου που διατηρείται σε καλύτερη κατάσταση, έχουν χρησιμοποιηθεί και οι ολοκληρωμένες αποτυπώσεις που έγιναν από ομάδα μεταπτυχιακών φοιτητών (συμπεριλαμβανομένης και εμού) στα πλαίσια της άσκησης της αποτύπωσης.

Γενικά στοιχεία για την περιοχή

Ο δήμος του Μυλοποτάμου συγκροτείται από τέσσερις οικισμούς. Οι τρεις από αυτούς είναι σε πολύ κοντινές αποστάσεις μεταξύ τους, ενώ ο τέταρτος είναι σχετικά απομονωμένος.

Οι οικισμοί αυτοί είναι: η Κάτω Χώρα, οι Αραιοί (εκτός μελέτης), το Πίσω Πηγάδι και ο ομώνυμος οικισμός του Μυλοποτάμου. Οι δύο οικισμοί της Κ. Χώρας και του Μυλοποτάμου αποτελούν τους δύο από τους συνολικά πέντε παραδοσιακούς οικισμούς του νησιού (ΦΕΚ 282Β/78). Η περιοχή της Κ. Χώρας, από το ενετικό κάστρο έως την ακτή έχει χαρακτηριστεί ως τόπος ιδιαίτερου φυσικού κάλλους. (ΦΕΚ Α1/Φ02/20374/868/80). Αντίστοιχα αναφέρουμε την κήρυξη του κάστρου

Το ιδιόμορφο περιβάλλον που περιβάλλει το φρούριο, συγκροτείται από ένα σύμπλεγμα λόφων, χαραδρών και ποταμών που καταλήγουν στο βάθος του τοπίου στο ανοιχτό πέλαγος. Συναντάμε δενδρόφυτες πεδιάδες, στοιχείο σπάνιο για το ξερό και απόκρημνο

τοπίο των Κυθήρων, πολλά νερά, σπήλαια αλλά και έναν αξιόλογο καταρράκτη.

Στην απόλυτη ησυχία του φρουρίου (στοιχείο και αυτό της εγκατάλειψης που είναι έκδηλη παντού) μόνοι ήχοι που ακούγονται είναι των ρεόντων νερών του ποταμού που αγκαλιάζει το φρούριο. Αυτή η σχέση του υγρού στοιχείου με το ξερό - βραχώδες στεριανό, μέσα σε αυτό το γαλήνιο τοπίο, διασπάται από την ανθρώπινη παρουσία, που εκδηλώνεται μέσω της ύπαρξης, του σχεδόν εγκαταλελειμμένου χωριού της Κάτω Χώρας και του μοναχικού φρουρίου.

Αρχιτεκτονική και πολεοδομική φυσιογνωμία

Το κάστρο Μυλοποτάμου αλλά και οι οικισμοί Κάτω Χώρας και Μυλοποτάμου στην αρχική φάση ανάπτυξης τους είχαν αμυντικό χαρακτήρα. Πρώτο πυρήνα κατοίκησης στην περιοχή αποτέλεσε ο οικισμός του κάστρου.

Το κάστρο είναι τειχισμένο, κατά το μεγαλύτερο μέρος του. Έχει μόνο μία πύλη, κατασκευασμένη στα 1565, της οποίας η μορφή παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον.

Τα τείχη του φρουρίου παρουσιάζουν ποικιλία ως προς τα πάχη ενώ το ύψος τους μεταβάλλεται έντονα. Ένδειξη προμαχώνων για την προστασία των τειχών δεν φαίνεται να υπήρχε.

Στο εσωτερικό του υπήρχαν λαϊκές- αγροτικές κατοικίες οικογενειών και στρατιωτών, δώροφες και ισόγειες και αποθηκευτικοί χώροι, ενώ υπήρχαν, και σώζονται μέχρι σήμερα, και επτά εκκλησίες κατασκευασμένες σε διαφορετικές χρονικές περιόδους.

Το πολεοδομικό σύστημα του φρουρίου στον πυρήνα του έχει την μορφή ακτινοειδών δρόμων και δρόμων με μορφή δακτυλίων παράλληλων μεταξύ τους και με σχετικά ακανόνιστο σχήμα, ενώ στην περιφέρεια (της οποίας η μορφή ολοκληρώνεται μέσω των τειχών) παρατηρείται μία κανονικότητα έντονα διαφορετική από τον πυρήνα του φρουρίου.

Από επιτόπου παρατηρήσεις στο κάστρο και από την υπάρχουσα ιστορική έρευνα, οδηγηθήκαμε στο συμπέρασμα ότι η εξέλιξη του κάστρου έχει γίνει κατά επέκταση του πιθανότατα κυκλικής μορφής οχυρωμένου πυρήνα που συγκροτείται από μια περιμετρική ζώνη κτισμάτων με λίγα ανοίγματα και φρουριακό χαρακτήρα.

Μετά τις διάφορες ακτινοειδείς και κυκλικές επεκτάσεις, πραγματοποιήθηκε η ολοκλήρωση της βασικής μορφής του κάστρου μαζί με τα

Ιδιαίτερο αντικείμενο έρευνας αποτέλεσε η αναγνώριση της παλαιότερης πολεοδομικής συγκρότησης του κάστρου, όπου με βάση τα στοιχεία που έχουν απομείνει επιχειρήθηκε σχεδιαστικά η ανασύνθεση της μορφής του. Οι επιτόπιες παρατηρήσεις και μετρήσεις αφορούσαν στην ανίχνευση της θέσης και των γεωμετρικών χαρακτηριστικών των δρόμων στο εσωτερικό του κάστρου, καθώς και στην αποτύπωση σωζόμενων τοίχων και περιτειχισμάτων. Δυστυ-

τείχη. Στη συνέχεια φαίνεται να δημιουργήθηκε ο οικισμός της Κάτω Χώρας.

Ο οικισμός της Κάτω Χώρας προέκυψε ως επέκταση του οικισμού του κάστρου, αναπτύχθηκε κοντά στο κάστρο κατά μήκος δύο βασικών αξόνων, ενός κάθετου, που οδηγεί στη κοίτη του ποταμού, και ενός παράλληλου προς τις υψομετρικές καμπύλες, που οδηγεί στο υπόλοιπο νησί. (βλ. χάρτη Α3)

Η ανάπτυξη του οικισμού του Μυλοποτάμου, πραγματοποιήθηκε ανεξάρτητα από τον οικισμό της Κάτω Χώρας και έχει αναπτυχθεί σε άμεση σχέση με τον ποταμό, ο οποίος διασχίζει τον οικισμό, ακολουθώντας τη γεωμορφολογία του εδάφους (βλ. χάρτη Α4). Χαρακτηριστικός είναι ο έντονος διαχωρισμός μεταξύ του νέου και του παλαιού τμήματος του οικισμού.

Τέλος ο νεότερος οικισμός του Πίσω Πηγαδιού φαίνεται να έχει αναπτυχθεί λόγω της ύπαρξης γεωργικών χρήσεων στο χώρο που σταδιακά απορρόφησαν ένα ποσοστό κατοίκων. Τα κτίσματα είναι πιο σύγχρονα με ένα μικρό αριθμό παλαιότερων πέτρινων ενώ στην περιοχή αυτή συναντώνται ίχνη αλωνιών και μύλων. (βλ. χάρτη Α5).

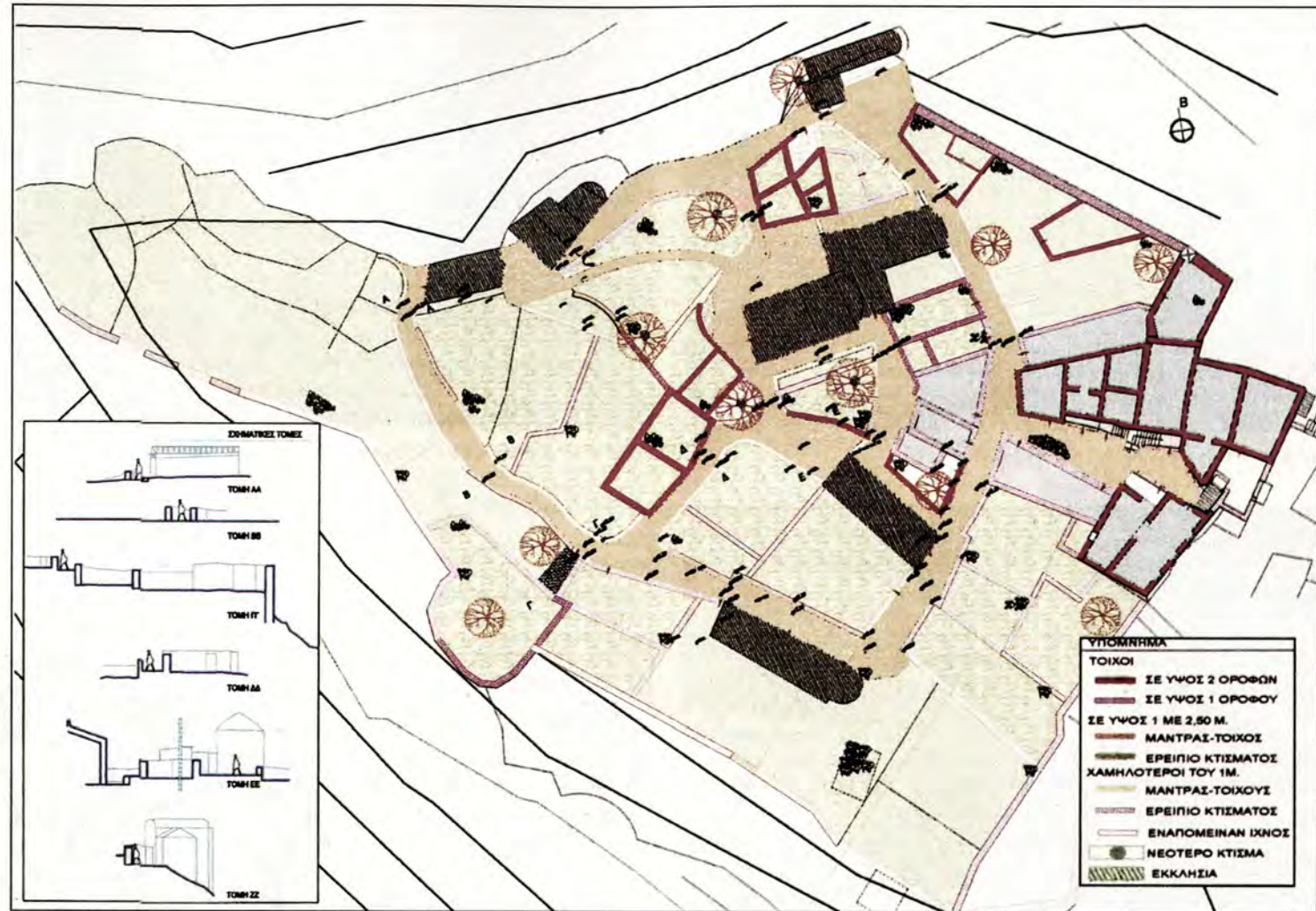
Εντοπισμός προβλημάτων

Τα κύρια αίτια αλλοιώσεων και υποβάθμισης των οικισμών και του κάστρου οφείλονται κυρίως στην έντονη εγκατάλειψη της περιοχής τα τελευταία χρόνια και στους απορρέοντες εξ αυτής φυσικούς παράγοντες καταστροφής που δρουν επιβαρυντικά στη δομική κατάσταση, αντοχή, και αναγνωσιμότητα του Κάστρου και των παλαιότερων κτισμάτων που βρίσκονται εκτός αυτού σε όλη την περιοχή του Μυλοποτάμου. Οφείλονται όμως και στην έλλειψη ουσιαστικής πολιτικής προστασίας, που έχει σαν αποτέλεσμα να παρατηρούνται φαινόμενα ανεξέλεγκτης οικοδομικής δραστηριότητας, κυρίως στον οικισμό του Μυλοποτάμου, λόγω της τουριστικής ανάπτυξης που έχει επέλθει τα τελευταία χρόνια, αλλά και λόγω των σύγχρονων αναγκών διαβίωσης. Η έλλειψη ενημέρωσης σε ζητήματα προστασίας φυσικού και δομημένου περιβάλλοντος στην τοπική διοίκηση και στους χρήστες των περιοχών, έχουν παίξει πολύ σημαντικό ρόλο για την σημερινή εικόνα της περιοχής.

Συναντώνται τόσο μεμονωμένα κτίσματα όσο και σύνολα κτιρίων που ακολουθούν συνεχές σύστημα δομής.

Ειδικότερα σε ότι αφορά το φρουριακό συγκρότημα: Η κατάσταση διατήρησης των κτισμάτων ποικίλει, γεγονός που έχει σχέση τόσο με την ηλικία των κτισμάτων αυτών όσο και με την εποχή που εγκαταλείφθηκαν.

Γενικά υπάρχει μία ομάδα κτισμάτων στα οποία μπορούμε να αντιληφθούμε την πραγματική τους μορφή και υπόσταση, μία δεύτερη ομάδα είναι τα σπίτια στα οποία διατηρείται το αρχικό περίγραμμα και αρκετά αρχιτεκτονικά στοιχεία τους, όχι όμως και η ακριβής τους μορφή, ενώ τέλος συναντώνται και σπίτια τα οποία βρίσκονται σε πολύ κακή κατάσταση, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να υποθέσουμε με σχετική ακρίβεια την μορφή τους.

Εικ. 2: Διατηρούμενα στοιχεία τοίχων και κτισμάτων.

Εικ. 3: Υπόθεση εξέλιξης του κάστρου

Σε ότι αφορά τους οικισμούς: Η δομική κατάσταση των παλαιότερων κτισμάτων είναι μέτρια. Συναντάμε, ένα μεγάλο αριθμό εγκαταλελειμμένων κτισμάτων σε ερειπίωδη κατάσταση, μεγάλο τμήμα των οποίων δεν είναι δυνατό πλέον να κατοικηθεί, ούτε καν να αποκατασταθεί.

Ειδικότερα στον Μυλοπόταμο, ο αριθμός των ερειπίων και των εγκαταλελειμμένων κτισμάτων είναι σαφώς μικρότερος ενώ τα

σύγχρονα κτίσματα είναι πολύ περισσότερα. Τα περισσότερα σύγχρονα κτίσματα εμφανίζονται στην περιφέρεια του οικισμού, με κάποια να αλλοιώνουν την αυθεντική εικόνα του, η οποία σε γενικές γραμμές διατηρείται σε μεγάλο βαθμό.

Στα λίγα σημεία όπου παρατηρούνται σύγχρονες σωστικές ή άλλες επεμβάσεις στα εκτός κάστρου κτίσματα, αυτές λειτούργησαν καταστροφικά τόσο αισθητικά όσο και πρακτικά.

Συγκρίνοντας τις καταστροφικές επιδράσεις που επέφερε η ερήμωση με τις αντίστοιχες που προέκυψαν από ανθρώπινες επεμβάσεις, δημιουργείται το ερώτημα του κατά πόσον έχουν λειτουργήσει θετικά ή αρνητικά για την διατήρησή τους. Ίσως η αδιαφορία για τον χώρο, να είναι και ο λόγος για τον οποίο, έστω σε μεγάλο βαθμό, διατηρείται η αυθεντική του εικόνα, ακόμα και αν είναι αλλοιωμένη από το χρόνο. Είναι δύσκολη η επιλογή των επεμβάσεων, στερεωτικών για το κάστρο και αποκατάστασης για τα κτίσματα των οικισμών, που δε θα χαλάσουν την «αυθεντικότητα» του χώρου αυτού, ενώ παράλληλα θα

Εικ. 4: Το κέντρο του Μυτιληνάτου.

Εικ. 7: Δρόμος στον οικισμό της Κάτω Χώρας.

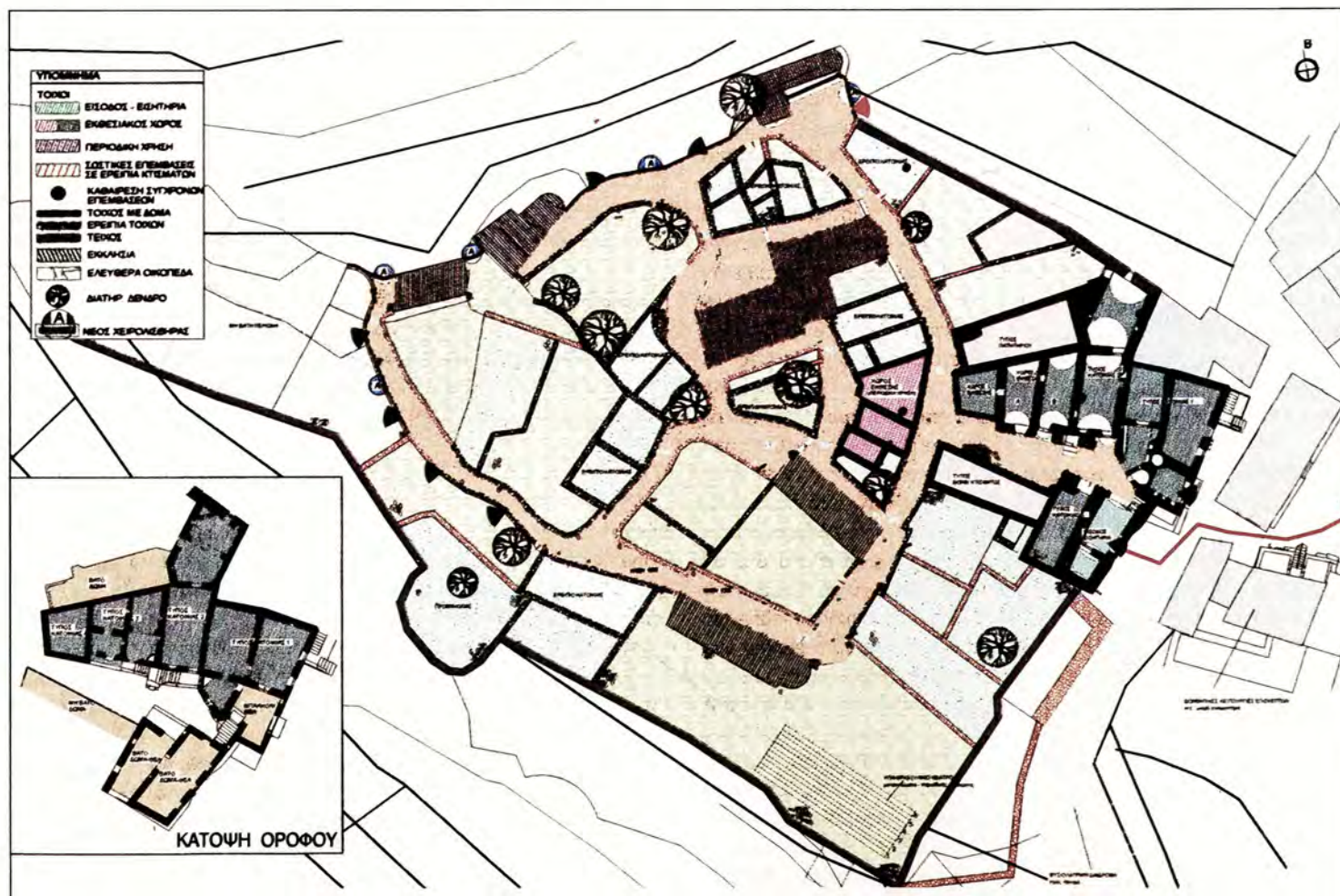
Εικ. 8: Κτίρια μπροστά στην είσοδο του Κάστρου στην Κάτω Χώρα.

Εικ. 5: Μυτιληνάτος, άνοιξη.

Εικ. 6: Το κέντρο του πίσω πηγαδιού.

Εικ. 9: Πρόταση προστασίας και αναβίωσης του Κάστρου.

Εικ. 10: Η βόρεια άψη του Κάστρου.

Εικ. 11: Διατηρούμενα σπίτια στην είσοδο του κάστρου

Εικ. 12: Η Νότια άψη του κάστρου από το δρόμο

βελτιώσουν και θα εκσυγχρονίσουν, ως ένα βαθμό, τις συνθήκες διαβίωσης.

Είναι, όμως, αναγκαία -χωρίς αμφιβολία- η άμεση αντιμετώπιση των προβλημάτων, αφού στο σύνολο τους δρουν καταστροφικά και υποβαθμίζουν των περιοχή.

Κατάταξη και αξιολόγηση προβλημάτων

1. **Δομικά προβλήματα:** Μεγαλύτερες απώλειες συναντώνται κυρίως στο παλαιότερο τμήμα του κάστρου, όπου υπάρχουν και τμήματα τοίχων που έχουν ολοκληρωτικά καταρρεύσει, γεγονός που συνεχίζεται και στις παλαιότερες κατοικίες εκτός αυτού.
2. **Οικοδομικά προβλήματα:** Είναι σαφώς πολύ εκτεταμένα, αφού πέρα της γήρανσης των υλικών έχει επέλθει και η φυσική φθορά που υφίστανται τα εκτεθειμένα στα στοιχεία της φύσης κτίρια. Είναι σαφές ότι κατά τόπους παρουσιάζονται σοβαρότατα προβλήματα που με τη σειρά τους, προκαλούν νέα ή επιδεινώνουν τα υπάρχοντα δομικά προβλήματα. Η ταχεία λοιπόν επίλυση των οικοδομικών προβλημάτων είναι αναγκαία.
3. **Στα αισθητικά προβλήματα (ειδικά στο κάστρο):** Σημαντικότερο ρόλο έχει η αυτοφυής βλάστηση που καλύπτει ένα μεγάλο μέρος από τα ορατά στοιχεία του χώρου. Τα διαμορφωμένα δάπεδα, και πολλά επιπλέον στοιχεία χάνονται (όπως χαμηλά ερείπια τοίχων, σκάλες, λιθόστρωτα, κατώφλια κ.λπ.). Η βλάστηση αυτή εντείνει μάλιστα την αίσθηση του αχανούς και της ερημιάς που δημιουργείται εντός του κάστρου και συχνά δρα απωθητικά για τους λιγοστούς επισκέπτες, αφού δυσκολεύει την κίνηση αλλά και την κατανόηση του ιστορικού χώρου.
4. **Λειτουργικά προβλήματα (ειδικά στους οικισμούς):** Τονίζεται όμως ότι την καλοκαιρινή τουριστική περίοδο η εικόνα των οικισμών (ειδικότερα του Μυλοποτάμου) αλλάζει.
5. **Προβλήματα αλλοίωσης:** Είναι θέμα χρόνου η πλήρης αλλοίωση και καταστροφή του περιβάλλοντος. Ότι έχει περιωσθεί μέχρι

σήμερα είναι αποτέλεσμα της τύχης και της αδιαφορίας για τις συγκεκριμένες περιοχές και όχι προϊόν ανθρώπινης βούλησης. Με την τουριστική ανάπτυξη του νησιού και με τα δεδομένα της συγκεκριμένης περιοχής, θα έρθει η αλλοίωση και καταστροφή του χώρου, που σταδιακά υποβαθμίζεται. Αν δεν αλλάξει το σύστημα δεδομένων που επηρεάζουν την περιοχή, θα χαθούν και οι ευκαιρίες προστασίας του χώρου αλλά και η δυνατότητα που σήμερα δίνεται για την ανάπτυξη υψηλού τουρισμού.

6. **Προβλήματα που προκύπτουν από το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο:** Καταρχήν πρόβλημα, αποτελεί η απουσία οριοθέτησης των οικισμών, με αποτέλεσμα να υπάρχει ασάφεια ως προς τα όρια της κηρυγμένης ως διατηρητέας περιοχής.

Παράλληλα δεν έχει προβλεφθεί η επιβολή γραμμής δόμησης, με αποτέλεσμα να καταστρέφεται η συνέχεια των μετώπων.

Σε ότι αφορά την περίπτωση του οικισμού του Πίσω Πηγαδιού αναφέρουμε ότι λόγω της απουσίας προστασίας του υπάρχουν εντονότερες αλλοιώσεις της φυσιογνωμίας του.

Η νομοθετημένη προστασία του φυσικού τοπίου έχει σαν θετικό αποτέλεσμα στην περιοχή να μην συναντώνται καθόλου νέα κτίσματα, παράλληλα όμως, τα υπάρχοντα ιστορικά κτίσματα ερειπώνουν. Η προστασία των ιδιαίτερων στοιχείων του φυσικού τοπίου, δηλαδή του σπηλαίου και του καταρράκτη είναι ελλιπής.

Αξιολόγηση κάστρου και οικισμών

Αξιολόγηση του φρουρίου: Είναι σαφές πως η πράξη της αποκατάστασης του φρουρίου εξαρτάται από το πώς θα προσδιοριστεί η αξία του μνημείου.

Επιγραμματικά, οι αξίες που το μνημείο εμπεριέχει, είναι: Ιστορική αξία, αξία του ως τεκμήριο σημαντικών ιστορικών φάσεων, αξία του ως δείγμα αλληλοεξαρτώμενων οικοδομικών φάσεων και αξία της «παλαιότητας» με σημαντικότερη την γραφικότητα που το μνημείο παρουσιάζει.

Ειδικότερα, η αξία του ερειπίου παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για τις τελικές αποφάσεις που πρόκειται να ληφθούν για την αποκατάσταση του μνημείου. Μέχρι ποιο βαθμό δηλαδή πρέπει να αλλάξει η σημερινή εικόνα του ερειπίου, η οποία συνδέεται πλέον με αυτό.

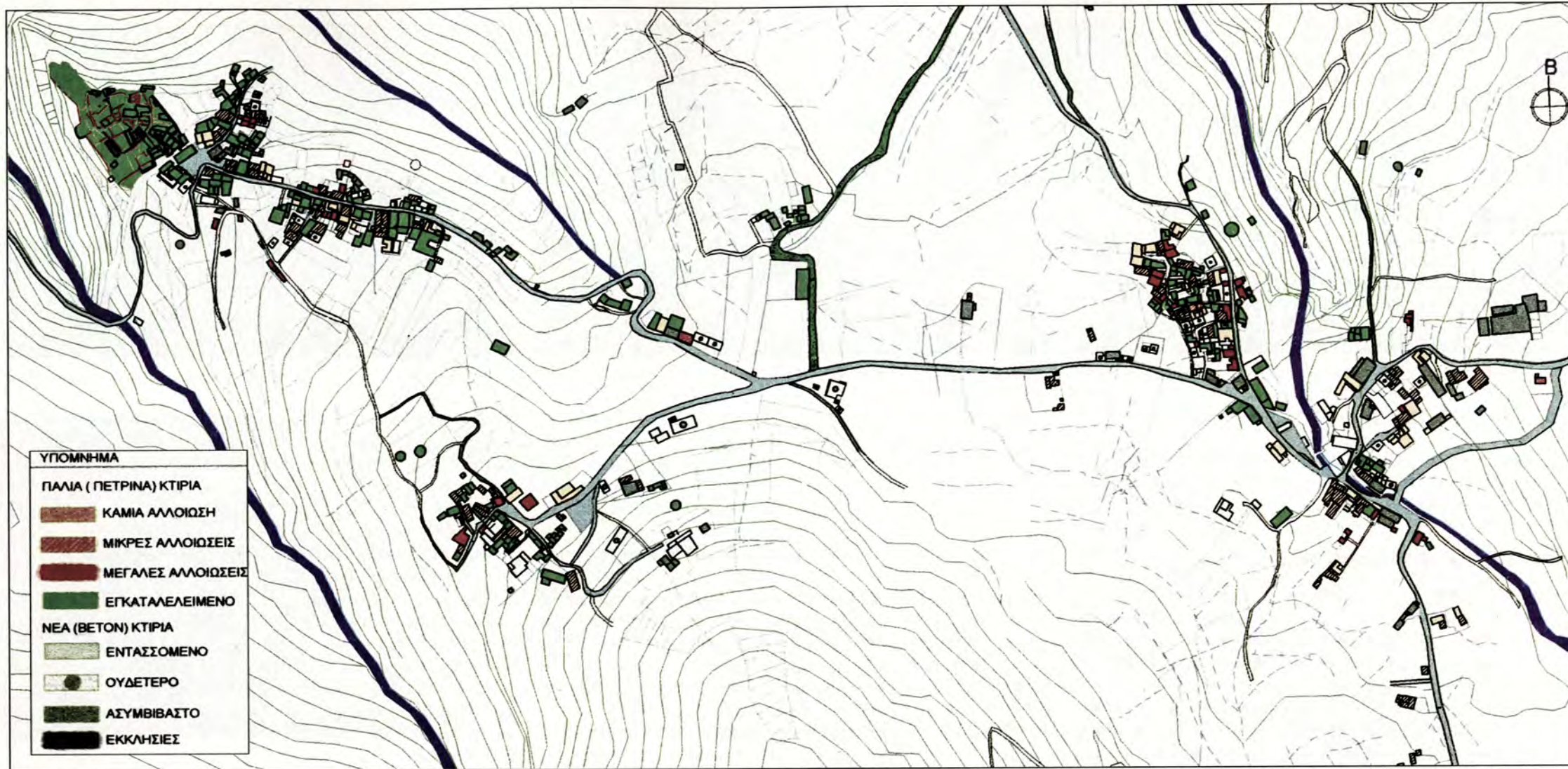
Αξιολόγηση οικισμών: Στην περίπτωση των οικισμών η αξία της γραφικότητας είναι σημαντικότερη από αυτή της ιστορικότητας και της αυθεντικότητας των υλικών. Αυτό που κρίνεται πρωταρχικό για την προστασία των οικισμών του Μυλοποτάμου είναι η κατά το δυνατόν διατήρηση της αίσθησης που δημιουργούν, χωρίς βέβαια να αμεληθεί η λειτουργική τους οργάνωση.

Γενικά πρέπει να τονιστεί ότι πέρα από τα σύνολα και τις γειτονιές του οικισμού, που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, υπάρχει και μία ομάδα κτιρίων τα οποία παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον και σαν μεμονωμένα κτίρια. Έτσι αυτά κατατάχθηκαν ως εξής:

1. **Παλιά πέτρινα κτίρια:** α. αξιόλογα, β. ενδιαφέροντα, γ. αδιάφορα δ. εγκαταλελειμμένα
2. **Νέα κτίρια:** α. ενταγμένα, β. ουδέτερα, γ. ασυμβίβαστα

Προτάσεις προστασίας

Στο κάστρο: Πρώτη και βασική επιλογή ήταν αυτή της συντήρησης του μνημείου και της αποκατάστασης επιλεγμένων κτισμάτων εντός αυτού, μίας πράξης επεμβατικής, αλλά αναγκαίας, λόγω των εκτεταμένων φθορών του. Είναι σαφές ότι μία τέτοια πράξη θα αφαιρέσει σημαντικά τεκμήρια πολύτιμα, περισσότερο ή λιγότερο για την γνώση κυρίως του φρουρίου, θα επιδιωχθεί όμως αυτό να γίνει όσο το δυνατόν σε λιγότερο βαθμό. Σημαντικό είναι να μην καταλήξουν αυτά τα έντονα γραφικά αρχιτεκτονήματα, σε απόλυτα κανονικά αποκατεστημένα κτίσματα που σε τίποτα δε θα θυμίζουν τα αρχικά. Οι μικροαποκλίσεις στη χάραξη, τα ακανόνιστα σχήματα και η ελευθερία στην εκτέλεση,

Εικ. 13: Αξιοποίηση κτισμάτων, βαθμός αποιώσεως.

αποτελούν στοιχεία που επιβεβαιώνουν την αυθεντικότητα και την ιδιάζουσα μορφή τους, και με κανένα τρόπο δεν θα ήταν αποδεκτό να χαθούν.

Στην πρόταση λοιπόν αυτής της αποκατάστασης, λειτουργήσαμε με πρόθεση την κατά το δυνατόν διατήρηση τόσο της αυθεντικής εικόνας των κτισμάτων (μαζί με την εικόνα της φθοράς που σήμερα συνδέεται με το μνημείο του κάστρου), όσο και της ιστορίας και της ζωής που κάποτε υπήρχε στον τόπο και που μέσω αυτής της επέμβασης επιχειρούμε να προωθηθεί. Αντίστοιχα, η τοποθέτηση νέων υλικών θα γίνει κατά το δυνατόν βάση παραδοσιακών μεθόδων, τόσο ως προς την ύλη, όσο και ως προς τον τρόπο κατασκευής, ώστε να διατηρηθεί η αυθεντικότητα αλλά και η διδακτικότητα του μνημείου. Η ένταξη επίσης νέων κατασκευών και εγκαταστάσεων

γίνεται με τον κατά το δυνατόν ηπιότερο τρόπο. Έγιναν σεβαστές όλες οι φάσεις του μνημείου, ενώ βέβαια η αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων θα ήταν επιθυμητή.

Επόμενο μέλημα της μελέτης ήταν ο καθορισμός των ορίων στις χρήσεις εντός του κάστρου, ώστε αυτές να είναι συμβατές με το ιστορικό περιεχόμενο και τις αξίες του χώρου.

Οι στόχοι της επέμβασης λοιπόν ήταν:

1. Η αναγνωσιμότητα του μνημείου του κάστρου και η ανάδειξη της ιστορικής αξίας του και της αξίας της γραφικότητας που παρουσιάζει. Τα παραπάνω κρίνονται απαραίτητα σε συνδυασμό με την αξιοποίηση του κάστρου ως έκθεμα της ζωής που έχει περάσει από αυτό.
2. Η αντιμετώπιση των δομικών και οικοδομικών προβλημάτων των

κτιρίων που κρίνονται διατηρητέα στην περιφέρεια του κάστρου, καθώς και των κτισμάτων εντός αυτού

3. Η ήπια χρήση επιλεγμένων τμημάτων του κάστρου, κύρια ως μουσειακών χώρων
4. Η πρόληψη για την αποτροπή περαιτέρω αλλοιώσεων στη φυσιογνωμία των οικισμών με την παράλληλη επιδίωξη της κατά το δυνατόν αναβίωσης τους.

Επεμβάσεις υλοποίησης στόχων στο κάστρο

▲ ομική αποκατάσταση και συντήρηση του κάστρου: Ανάλογα με την κατάσταση της διατήρησης των κτισμάτων του προτείνεται:

Εικ. 14: Αξιοποίηση κτισμάτων, βαθμός ανηλιώσεως.

- Για τα κτίσματα που διατηρούν την ολοκληρωτική τους εικόνα, η προστασία και επανάχρηση τους.
- Για τις διώροφες κατοικίες της εισόδου του φρουρίου, βασικός στόχος είναι η αποκατάσταση τους ως δείγματα τυπικών σπιτιών. Σε επίπεδο όψεων αλλά και εσωτερικής διάρθρωσης των κτιρίων προτείνεται καταρχήν η διατήρηση των αυθεντικών επιχρισμάτων και η καθαίρεση αυτών των οποίων η συντήρηση είναι εξαιρετικά δύσκολη ή αδύνατη. Επίσης, να επανεπιχριστούν μόνο στους ορόφους και στις κεντρικές όψεις, και μόνο στην πίσω ζώνη αυτών.
- Στα κτίσματα που διατηρούνται σε ύψος ενός ορόφου, κρίνεται η κατά περίπτωση ολοκληρωτική ή μερική αποκατάσταση. Κάποιοι από τους χώρους αυτούς μπορεί να αποκτήσουν χρηστική αξία ενώ αλλού απλά θα ολοκληρώνουν την εικόνα του πολεοδομικού ιστού,

ώστε να δίνεται η πραγματική αίσθηση του χώρου. Χρήσεις θα είναι εκείνες της αποθήκευσης ή λειτουργίες περιοδικών εκθέσεων.

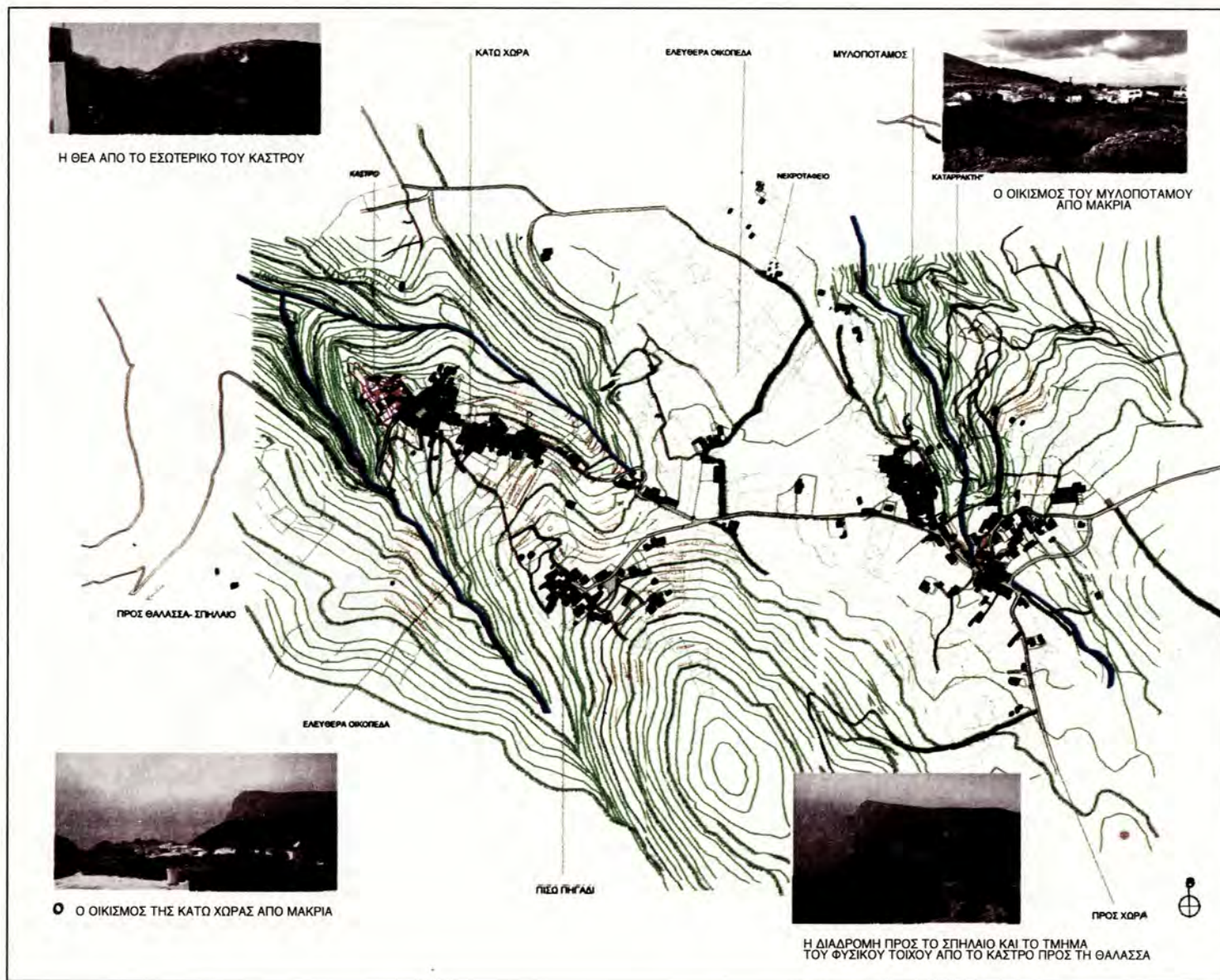
- Οι τοίχοι που διατηρούνται σε ύψος μεταξύ 1μ. και 2,50 μ. προβλέπεται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους να διατηρηθούν και να συντηρηθούν ως έχουν.

Σε όλες τις περιπτώσεις των παραπάνω επεμβάσεων αναφέρουμε ότι η καθαίρεση παλαιών τοίχων προβλέπεται σε περιπτώσεις μόνο σοβαρών τοπικών ζημιών κατ' εξαίρεση και μικρών τμημάτων αποδιοργανωμένης τοιχοποιίας.

Τα νέα τμήματα τοίχων και οι νέοι τοίχοι στην θέση των παλαιών κατεστραμμένων προβλέπεται να κατασκευαστούν με σκοπό την συμπλήρωση ή αποκατάσταση της αρχικής μορφής ορισμένων κτισμάτων, θα έχουν μορφή ανάλογη με εκείνη των παλαιών που

συμπληρώνουν. Οι νέες τοιχοποιίες θα διακρίνονται από τις παλαιές μέσω της παρεμβολής ταινίας μολυβιού.

- Οι χαμηλότεροι του 1μ. τοίχοι σε περιπτώσεις ερειπίων κτισμάτων θα αφεθούν στη φυσική τους κατάσταση και στο ύψος που σήμερα έχουν. Κατ' εξαίρεση, ερείπια των οποίων η θέση κρίνεται σημαντική για την ολοκληρωμένη αντίληψη του πολεοδομικού ιστού (στις παρειές δρόμων, ή αυτά που έχουν εξέχουσα σημασία για το φρούριο όπως, π.χ. ημικυκλικός προμαχώνας) θα συμπληρωθούν ώστε να ολοκληρωθεί η εικόνα τους.
- Στις θέσεις που διατηρούνται ίχνη τοίχων, προτείνεται ο καθαρισμός από τα αυτοφυή φυτά που τα καλύπτουν και η αποχωμάτωση τους μέσω ανασκαφών με αποτέλεσμα να τονιστεί η χάραξη τους.

Εικ. 15: Γενικός χάρτης οικισμών και ευρύτερης περιοχής.

56

Για τον πολεοδομικό ιστό και τους ελεύθερους χώρους επιθυμητή είναι η ολοκληρωτική αποκάλυψη τους, μέσω ανασκαφής. Στόχος είναι η κατά το δυνατόν επαναφορά της αίσθησης που είχε ο κάτοικος του κάστρου, την εποχή που αυτό ήταν σε λειτουργία, ώστε να μπορούν οι σημερινοί επισκέπτες του μνημειακού χώρου να αναγνωρίσουν την αρχική του μορφή. Το γεγονός θα επιτευχθεί τόσο με την επαναφορά και συντήρηση των χαράξεων του πολεοδομικού ιστού, όσο και με την προστασία και ανάδειξη των αρχιτεκτονικών στοιχείων (μάντρες, ίχνη τοίχων, όψεις κατοικιών κλπ) που βρίσκονται στο μέτωπο των διαδρομών αυτών. Προβλέφθηκε επίσης, η ανάδειξη της θέσεως καταστραμμένων

λίθινων στοιχείων μέσω της διατήρησης των ιχνών τους στην πλακόστρωση.
Επανάχρηση και ανάδειξη του κάστρου: Γνωρίζοντας ότι η επιβάρυνση που επιφέρει στο μνημείο οποιαδήποτε χρήση μπορεί να είναι πολύ έντονη, ενώ παράλληλα οι απαιτήσεις της μπορεί να αλλοιώσουν την εικόνα του μνημειακού χώρου, καταλήξαμε στην μερική «χρήση» του φρουρίου, χωρίς να αποκλείουμε την επίσκεψη σε όλο το χώρο του κάστρου και των εκκλησιών. Κεντρική ιδέα της πρότασης είναι η αποκατάσταση του μνημειακού χώρου και η μετατροπή του σε μουσειακό χώρο. Έχουν επιλεγεί συγκεκριμένα κτίσματα τα οποία διατηρούν σήμερα, την αυθεντική μορφή τους και

στα οποία θα δοθούν λειτουργίες εκθέσεων, ενώ για τις απαιτήσεις τέτοιων εγκαταστάσεων θα προσφερθούν χώροι υποδοχής και πωλητηρίων για τους επισκέπτες. Οι χώροι του φρουρίου θα λειτουργούν μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας. Έτσι δεν προτείνεται η εκτενής ηλεκτροδότηση του χώρου, που πιθανότατα να αλλοιώνει την μορφή του φρουρίου. Περιστασιακά και κατά την καλοκαιρινή περίοδο θα επιτρέπεται η οργάνωση μικρών εκδηλώσεων και φεστιβάλ στο εξωτερικό τμήμα του φρουρίου, όπου όλες οι απαιτούμενες εγκαταστάσεις (εξέδρες, φωτισμός κλπ) θα είναι προμελετημένες ώστε να μην εμφανίζονται περιπτώσεις προχειρότητας. Η εμπειρία από αντίστοιχες περιπτώσεις κάνει απαγορευτική την εκτεταμένη οργάνωση χρήσεων στο μνημειακό τόπο, αφού εμφανίζονται συχνότερα τα φαινόμενα προσβολής και υποβάθμισης του χώρου, αλλά και των εκάστοτε εκδηλώσεων, παρά ανάδειξης και προώθησης των αξιών που τέτοιοι χώροι έχουν.

Ειδικότερα για την παροχή ενέργειας στους χώρους (φωτισμός κ.λπ.) προτείνεται η χρήση του φυσικού αερίου. Στις περιοδικές εκδηλώσεις, η παροχή θα γίνεται εξωτερικά του κάστρου, αφού η θέση του χώρου εκδηλώσεων είναι σε επαφή με τα όρια του μνημειακού χώρου με τον οικισμό.

Σημειικά προτείνεται η επιλεκτική τοποθέτηση ξύλινων καθιστικών που θα επιτρέπουν στους επισκέπτες να απολαύσουν τина μεταπέσουνη θέα και τις οπτικές φυγές που προσφέρονται από τα διαφορετικά σημεία του δημόσιου χώρου.

Τονίζουμε επίσης, ότι στα επικίνδυνα σημεία των διαδρομών και στο όριο του γκρεμού θα τοποθετηθούν χειρολισθήρες, με κατά το δυνατόν απλουστευμένη μορφή. Σε ότι αφορά τους χώρους υγιεινής και με σκοπό την αποφυγή ανεπίστρεπτων επεμβάσεων στο μνημείο, κρίνεται σκόπιμη η τοποθέτηση τους εξωτερικά του κάστρου, στο ισόγειο των κτισμάτων που βρίσκονται ανατολικά της πύλης. Αντίστοιχα, στη θέση αυτή προτείνεται και η λειτουργία αναψυκτηρίου.

Γενικό πλαίσιο προτάσεων στους οικισμούς

Πρωταρχικό μας μέλημα ήταν η συμπλήρωση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου, ως βασικού μέσου για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών. Προτείνεται αρχικά, η σύνταξη του σχεδίου των οικισμών και ο ακριβής καθορισμός των ορίων τους.

Το Πίσω Πηγάδι θα πρέπει να συμπεριληφθεί στους παραδοσιακούς οικισμούς.

Με βάση την αξιολόγηση των οικισμών, καταλήξαμε στην κήρυξη ομάδας αξιόλογων κτισμάτων.

Παράλληλα κρίνεται σκόπιμη και η σύνταξη ρυμοτομικού σχεδίου για κάθε οικισμό, όπου θα επιβεβαιώνονται οι μορφές και οι θέσεις δρόμων και οικοδομικών τετραγώνων, χωρίς να προτείνεται η διάνοξη νέων.

Προτείνεται η βελτίωση των ειδικών όρων δόμησης που βασικά θα αφορούν στην προστασία και διατήρηση των ιδιαίτερων μορφολογικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων που συναντάμε στα κτίρια του

οικισμού, αλλά και στην κατασκευή νέων κτισμάτων στην περιοχή. Ίσως το πιο δύσκολο εγχείρημα να είναι η αναβίωση του Μυλοποτάμου, η ενίσχυση της κατοικίας και η ενεργοποίηση εμπορικών λειτουργιών. Ύστερα από εκτενή μελέτη των δυνατοτήτων που προσφέρονται στο συγκεκριμένο τομέα καταλήξαμε στην πρόταση οργάνωσης της περιοχής προς την κατεύθυνση της γεωργίας και του τουρισμού. Προτείνεται η ενίσχυση και προώθηση, μέσω επιχορηγήσεων, του αγροτικού τομέα ώστε να αυξηθούν, κατά το δυνατόν οι μόνιμοι κάτοικοι της περιοχής.

Προτείνεται, η ενίσχυση του τουρισμού μέσω παροχής κινήτρων, και η δημιουργία ξενώνων και κατάλληλης υποδομής για να τους υποδεχθεί. Παράλληλα και στα πλαίσια των σύγχρονων τάσεων για επαναπροσδιορισμό της σχέσης του ανθρώπου με τη φύση, προτείνεται η οργάνωση προγραμμάτων αγροτουρισμού στην περιοχή με εκμετάλλευση παλαιότερων κελύφων ανάλογης χρήσης (μύλοι, αλώνια, οικόπεδα καλλιέργειας). Με αυτό τον τρόπο θα επιτευχθεί η ανάπτυξη του τουρισμού, τόσο κατά τους χειμερινούς μήνες όσο και κατά τους καλοκαιρινούς.

Τα φυσικά στοιχεία που χρήζουν προστασίας είναι κυρίως αυτά του καταρράκτη και του σπηλαίου, ενώ σκόπιμη είναι και η ανάδειξη των φυσικών διαδρομών ειδικού ενδιαφέροντος που θα ενίσχυαν την οργάνωση φυσιολατρικών επισκέψεων.

BIBLIOΓΡΑΦΙΑ

- Aschurst, J. - Francis, D. *Conservation of buildings and decorative stone*, vol.2, Butterworth Heinemann.
- Aschurst, J. and N. *Practical building conservation*, volume 1, English Heritage Technical Handbook, 1988.
- Aschurst, J. and N. *Practical building conservation*, volume 2, English Heritage Technical Handbook, 1988.
- Curcio, S. και Χατζητρυφώνος, Ε. *Κοσμική μεσαιωνική αρχιτεκτονική στα Βαλκάνια 1300-1500 και η διατήρησή της*, 1997.
- Feilden, B. *Conservation of historic buildings*, London 1982.
- Ανδριτσάκη-Φωτιάδη Δ. και Πετρόχειλος, Μ. *Κυθηραϊκά μελετήματα*, Αθήνα 1982.
- Αποστόλου-Φίλιππα, Μ. *Το κάστρο της Αντιπάρου, συμβολή στην μελέτη των οχυρωμένων μεσαιωνικών οικισμών του Αιγαίου*, 1978.
- Αποστόλου-Φίλιππα, Μ. *Φρούριο Λευκάδας, συμβατότητα επεμβάσεων και νέων χρήσεων με την ιστορικότητα του μνημείου*, 1997.
- Βασιλειάδη, Δ. *Οδοιπορία στις μορφές και το ύψος του Ελληνικού χώρου*, 1973.
- Γιαννίτσαρου, Γ. *Συμβολή εις την γνώσιν της χλωρίδας και βλαστήσεως νήσου Κυθήρων*, 1969.
- Ερσελμάν, Α. *Το χρονικό των Κυθήρων*, 1969, 5η έκδοση.
- Κασσιμάτη, Ι.Π. *Ιστορικά από την παλαιά και σύγχρονη Κυθηραϊκή ζωή*, Αθήνα 1957.
- Λαζαρίδης, Π. *Μεσαιωνικά και Βυζαντινά μνημεία Κυθήρων*, ΑΔ. 20, 1965
- Μαλτέζου, Χρ. *Βενετική παρουσία στα Κύθηρα - Αρχαιακές μαρτυρίες*, Αθήνα 1991.
- Μαρσέλλου, Η. *Μία αποδημία εις Κύθηρα, ιστορικά ερευνητάματα*, Αθήνα 1974.
- Μαυροειδή-Πλουμιδή, Φ. *Κοινωνία και διοίκηση στα Κύθηρα στις αρχές του 17ου αιώνα*, Δωδώνη 7, 1987.
- Μαυροειδής, Π. *Κοινωνία και διοίκηση στα Κύθηρα στις αρχές του 17ου αι.*

Μικελής, Ι. *Φυσική και πολιτική ιστορία της νήσου Κυθήρων*, 1975.

Μιλτιάδου Fezans, Α. - Δεληνικόλα, Ε. *Συνοπτική παρουσίαση των τεχνικών και μεθόδων επέμβασης σε παλαιά κτίρια από τοιχοποιία*, σημειώσεις μαθημάτων ΔΠΜΣ.

Μιλτιάδου Fezans, Α. *Υδραυλικά ενέματα*, σημειώσεις μαθημάτων ΔΠΜΣ.

Μπούρας Χ., *Σημειώσεις του μαθήματος Αποκαταστάσεις των μνημείων*. 1982.

Ορλάνδου, Α. *Αρχαίον των Βυζαντινών μνημείων της Ελλάδος*, Εστία, Αθήνα 1937.

Πετρόχειλος, Μ. *Η ιστορία της νήσου Κυθήρων*, Αθήνα 1940.

Σερεμέτης, Δ. *Δικαιοπρακτικά και άλλα έγγραφα εκ των αρχαίων του Ελληνικού ινστιτούτου Βενετίας περί Κυθήρων. Δικαιοπραξία του Φιλαδελφείας Αθανασίου Βαλεριανού*, Θησαυρισματα Α, 1962.

Τόλιας, Γ. *Τα νησιολόγια - η μοναξιά και συντροφιά των νησιών*, 2001.

Τσιτσιλίου, Π. *Ιστορία των Κυθήρων*, Αθήνα 1993.

Χατζηδάκης, Μ. - Μπίθα, Ι. *Ευρετήριο Βυζαντινών τοιχογραφιών Κυθήρων*, Ακαδημία Αθηνών κέντρο έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής τέχνης.

Επιτροπή Αγροτικών μελετών *Έρευνες στον ελληνικό αγροτικό χώρο*.

Κύθηρα - τόπος και μνημεία, Επτά Ημέρες - Η Καθημερινή, 5 Ιουλίου 1998

Μελέτη συνολικής ανάδειξης κάστρου Αστυπάλαιας, (στο πλαίσιο μελέτης για το υπουργείο πολιτισμού).

Φρουριακά χρονικά, ελληνικό ινστιτούτο φρουριών και πύργων, 1973.

Φυσική Γεωγραφία νήσου Κυθήρων, 1920.

«Φωνή Κυθήρων»: Φύλλο 30/4/1925, αρ.19. Φύλλο 15/7/1925, αρ. 25. Φύλλο 31/1/1926, αρ. 25. Φύλλο 28/2/1926, αρ.26. Φύλλο 30/4/1926, αρ. 28. Φύλλο 31/10/1928, αρ. 57. Φύλλο 30/11/1928, αρ. 58. Φύλλο 31/12/1930, αρ. 83. Φύλλο 30/11/1928, αρ. 58. Φύλλο 28/2/1983, αρ. 1220. Φύλλο 30/9/1985, αρ. 153.

«Κυθηραϊκή Αυγή»: Φύλλο 1/1/1998. Φύλλο 22/1/1998. Φύλλο 21/5/1998.

RESEARCH FOR THE PROTECTION AND NOMINATION OF THE MEDIEVAL CASTLE AND ITS SURROUNDING AREA IN MYLOPOTAMOS, KYTHERA

Konstantinidi Ageliki, architect engineer

Subject of this project is the recognition of the existing situation condition and the historic and architectural documentation of the castle and the settlements in the area of Mylopotamos in Kythera, with the intention to formulate proposals in order to protect and nominate these areas.

The intentions and limits of the research were defined, with basic tool the history of the place and its condition today.

As far as the castle is concerned, aim was the registration of the maintenance condition of the historic area, and not only the formulation of pleadings for the protection of the remaining marbles but also the appointment of the place

As far as it concerns the study of the settlements, the research analysis has primarily focused on a comprehensive evaluation assessment of their characteristic features on the basis of the detection and meticulous recording of the qualitative characteristics

of the wider study area. The objective being the formulation of working suggestions for the prevention of any further aesthetic contamination of their organizational, morphological and functional features.

The Mylopotamos district has 4 settlements. Three of which are very close with each other. The settlements are : Kato Chora, Arai (has not been searched), Piso Pigadi, and Mylopotamos. Kato Chora and Mylopotamos are specially protected as 2 of the 5 traditional settlements of the island. The K. Chora area from the Venetian castle to the sea is characterized as place of special natural beauty. In general we can say that the castle and the settlements (especially K. Chora and Piso Pigadi) are abandoned and most of the problems (vitiating of the area, especially in the settlement of Mylopotamos, and its debasement) exist due to this fact and due to the natural distractions which come in a row. Furthermore due to lack of political

preservation and due to the turistic growth of Mylopotamos and the needs of modern life we see many new buildings which destroy the character of the city.

In the proposal we took in concern the idea of keeping as much as we could the image of the historical castle and the traditional cities as it is today. We paid attention to the history of the place and the needs of modern man. We also proposed the rehabilitation of many buildings inside the castle in order to make the castle a museum of itself. All new constructions are put so that they do not disturb and vitiate the place.

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΕΝΤΑΞΗ ΝΕΩΝ ΧΡΗΣΕΩΝ ΣΕ ΚΤΙΡΙΟ ΣΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Το Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης της Ι.Μ. Νικοπόλεως και Πρεβέζης

Μαργαριτούλη Ναταλία, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες: Ε. Μαΐστρου, αρχιτ. μηχαν. – Στ. Μαμαλιούκος, αρχιτ. μηχαν.
Επιστ. συνεργάτες: Κ. Ζάμπας, ποθ. μηχαν. – Στ. Μαμαλιούκος, αρχιτ. μηχαν.

Αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας αποτελεί η αποτύπωση, η μελέτη παθολογίας, συντήρησης και αποκατάστασης, καθώς και η διερεύνηση ένταξης νέων χρήσεων σε ιστορικό κτίριο της Πρέβεζας.

Αρχικά πραγματοποιήθηκε ιστορική τεκμηρίωση, βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα, κυρίως για την ανεύρεση παλιού φωτογραφικού υλικού, σχετικά με την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας, την τυπολογία της κατοικίας στο ιστορικό της κέντρο και το εξεταζόμενο ιστορικό κτίριο. Παράλληλα, το κτίριο αποτυπώθηκε με τη συμβατική μέθοδο, έγινε πλήρης φωτογραφική τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασής του και εξετάστηκαν τα κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, καταγράφηκε η παθολογία και αναγνωρίστηκαν οι οικοδομικές του φάσεις. Από τη διαδικασία αυτή προέκυψαν τα σχέδια κατόψεων, όψεων, τομών και λεπτομερειών και τέλος, συντάχθηκε η πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησής του.

Ιστορική τεκμηρίωση

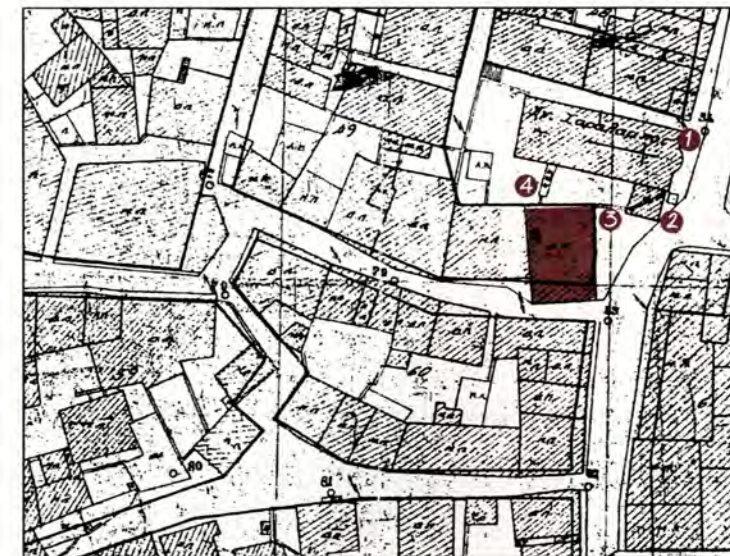
Το κτίριο, κτισμένο στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, βρίσκεται στο ιστορικό κέντρο της Πρέβεζας, στη διασταύρωση των οδών Εθνικής Αντιστάσεως 28 και Χρήστου Κοντού (εικ. 1). Συνορεύει προς τα νότια με το προαύλιο του μητροπολιτικού ναού του Αγ. Χαράλαμπος, προς τα ανατολικά με το μνημειακό πρόπυλο του ναού (1857), τον Πύργο του Ρολογιού της Ενετοκρατίας (1752) και τον κεντρικό δρόμο της αγοράς, προς τα δυτικά με ισόγεια καταστήματα και προς το βορρά με την οδό Χρ. Κοντού (εικ. 5).

Στο κτίριο παρατηρούνται τουλάχιστον δυο οικοδομικές φάσεις, από τις οποίες, η παλαιότερη χρονολογείται πιθανώς στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, δείγμα επαρχιακού νεοκλασικισμού και η νεότερη, στο Μεσοπόλεμο, δείγμα απλοποιημένου εκλεκτικισμού (εικ. 6).

Στην αρχική του μορφή το κτίριο ήταν ένα τυπικό, αστικό σπίτι, ορθογωνικής κάτοψης, με λιθοκτιστους τοίχους και τετράρριχη στέγη, που περιελάμβανε δύο καταστήματα στο ισόγειο και τρεις πιθανώς εν σειρά χώρους στον όροφο. Η υπόθεση για την τριμερή αυτή οργάνωση των χώρων διημέρευσης βασίζεται στην τυπολογία κατοικίας που συναντάται και σε άλλα κτίρια της εποχής στην Πρέβεζα. Η πρόσβαση στον όροφο γινόταν κατά μήκος της δυτικής πλευράς του κτιρίου, από την ενδιάμεση στάθμη του πλατώματος της οδού Χρ. Κοντού, με εξωτερική λίθινη κλίμακα, που κατέληγε σε στεγασμένο ημιυπαίθριο ή κλειστό με ελαφρούς τοίχους χώρο, γνωστό ως «μπότζο». Πρόκειται για τον στεγασμένο με την προέκταση τμήματος της στέγης χώρο κυκλοφορίας, που συναντάται ευρέως στην τυπολογία της λαϊκής πρεβεζάνικης κατοικίας. Ο χώρος

αυτός πιθανώς στην αρχική του μορφή ήταν ημιυπαίθριος, αλλά πολύ σύντομα κλεινόταν με ελαφρούς τοίχους και επάλληλα υαλοστάσια, μορφή με την οποία τον συναντάμε έως σήμερα. Είναι πιθανό η αρχική ιδιοκτησία της κατοικίας να περιελάμβανε και αυλή προς τα δυτικά, στη θέση των σημερινών ισόγειων καταστημάτων της οδού Χρ. Κοντού. Δεν μπορεί όμως να αποκλειστεί το ενδεχόμενο τα γειτονικά καταστήματα να είναι σύγχρονα της αρχικής φάσης του εξεταζόμενου κτιρίου και ο «μπότζος» να κατασκευάστηκε επάνω στη μεσοτοιχία (εικ. 2).

Η κατοικία δέχτηκε εκτεταμένες επεμβάσεις στα τέλη του 19ου αιώνα κατά τις οποίες η αυλή καταλήφθηκε από τα καταστήματα, ο «μπότζος» κλείστηκε οριστικά, μαζί με την άλλοτε εξωτερική λίθινη κλίμακα, δημιουργώντας από κάτω του κλειστούς βοηθητικούς χώρους ενώ, επάνω από το βόρειο τμήμα του, κατασκευάστηκε ένας όροφος με πρόσβαση με ξύλινη κλίμακα από το χώρο κυκλοφορίας του «μπότζου». Ο επιπλέον όροφος είχε ξυλόπηκτους τοίχους και τετράρριχη στέγη με τη διαμόρφωση «μπότζου» προς τα νότια, κατά μήκος του στενού μετώπου του χώρου, όπως μαρτυρούν παλαιές φωτογραφίες (εικ. 3, 4). Είναι πιθανό αυτήν την περίοδο να άλλαξε και η χρήση του κτιρίου από κατοικία σε ξενοδοχείο, με την επωνυμία «Ελλάς», καθώς τότε σημειώνεται ακμή τόσο της κίνησης του λιμανιού της Πρέβεζας, όσο και της εσωτερικής μετανάστευσης από την ενδοχώρα. Στη δεκαετία του 1920, κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, το κτίριο δέχτηκε νέες εκτεταμένες επεμβάσεις για τον εκσυγχρονισμό του ξενοδοχείου. Τότε κατεδαφίστηκε και ανακατασκευάστηκε ο ανατολικός τοίχος μαζί με τον εξώστη, ο οποίος πιθανώς προϋπήρχε με διαφορετική μορφή, αντικαταστάθη-

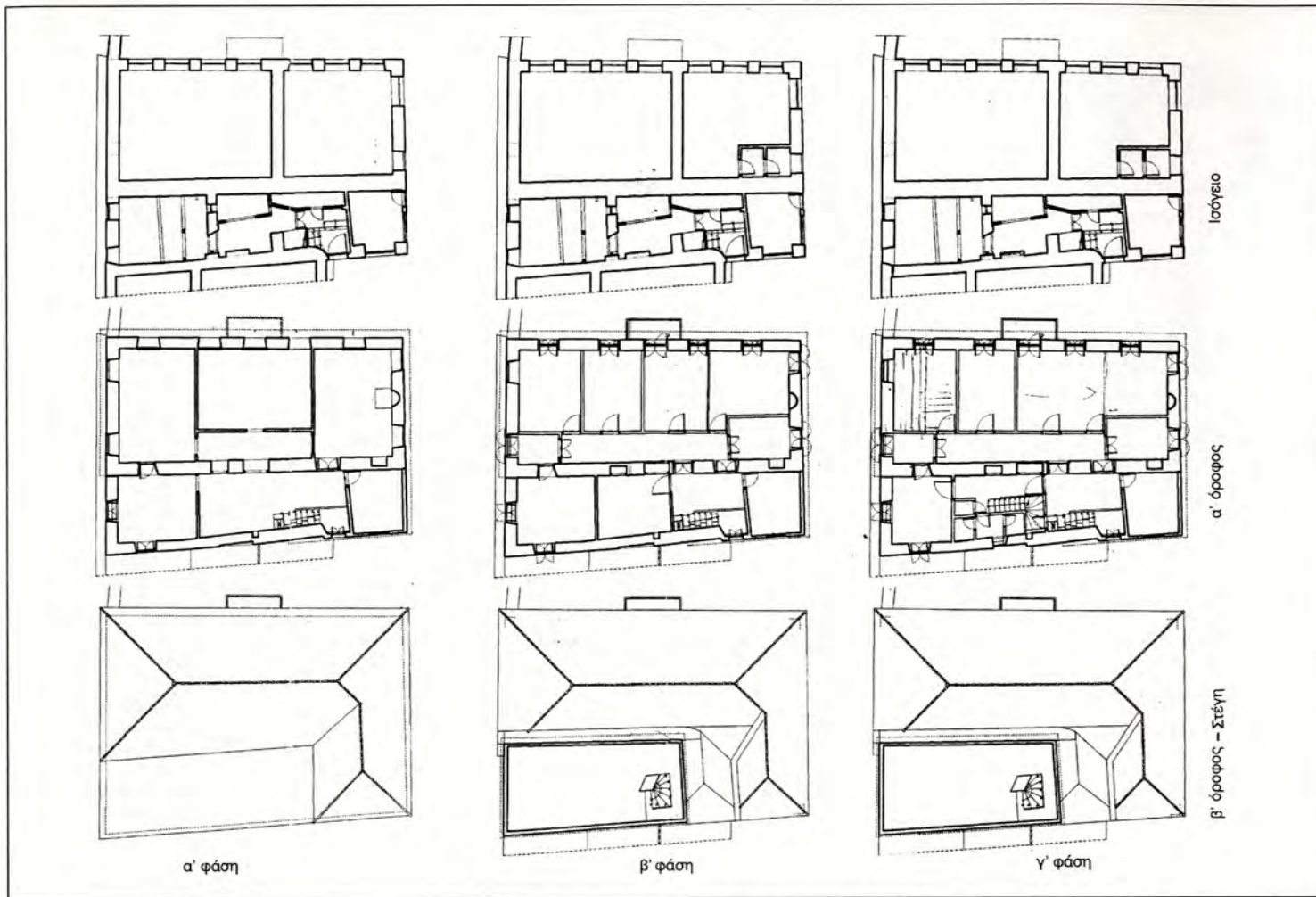

Εικ. 1: Αγ. Χαράλαμπος (1), Πύργος Ρολογιού (2), Μνημειακό πρόπυλο (3), Κωδωνοστάσιο (4).

καν τα κουφώματά του και έγινε αναδιάρθρωση των εσωτερικών χωρισμάτων των δωματίων.

Το κτίριο στέγασε μέχρι τη δεκαετία του 1960 το ξενοδοχείο «Ελλάς», οπότε και εγκαταλείφθηκε λόγω της παρακμής του λιμανιού της πόλης και της γενικευμένης τότε εξωτερικής μετανάστευσης. Στη συνέχεια στέγασε το αρχείο της Αντίστασης κατά της Γερμανικής Κατοχής. Στη δεκαετία του 1970 κατεδαφίστηκε ο μεταγενέστερος, δεύτερος όροφος του κτιρίου, λόγω ετοιμορροπίας και κινδύνου πτώσης των οικοδομικών του υλικών στο προαύλιο του μητροπολιτικού ναού (εικ. 7).

Μετά το 1982, το κτίριο σταδιακά εγκαταλείπεται, ενώ αλλοιώνονται περαιτέρω τα καταστήματα του ισόγειου, με ακαλαίσθητες επεμβάσεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό. Σήμερα το μεγαλύτερο τμήμα του παραμένει εγκαταλελειμμένο, χωρίς χρήση, εκτός από τα καταστήματα του ισόγειου και από ένα δωμάτιο του ορόφου, όπου συναντιούνται ακόμα ως τις μέρες μας λιγοστοί

Εικ.2: Τυπολογική εξέλιξη του κτιρίου από τα μέσα του 19ου αι. μέχρι και το Μεσοπόλεμο.

Εικ.5: Πανοραμική αεροφωτογραφία του ιστορικού κέντρου της Πρέβεζας, όπου εντοπίζεται το εξεταζόμενο κτίριο (Αρχείο Ν. Καράμπελα).

Εικ.6: Άποψη από την οδό Εθνικής Αντιστάσεως. Ανατολική όψη.

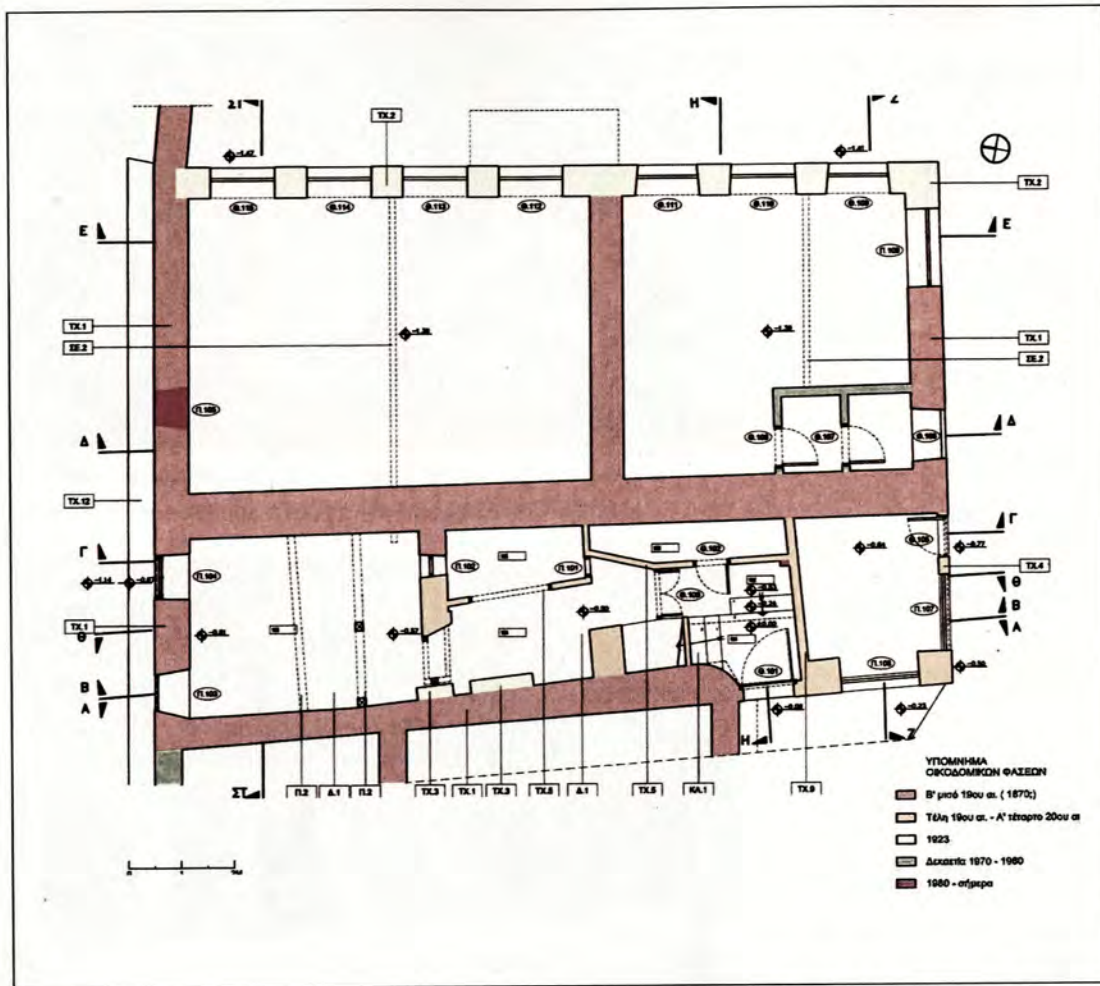
Εικ.3: 1937. Πανοραμική άποψη Πρέβεζας. Λεπτομέρεια φωτογραφίας όπου εντοπίζεται το υπό μελέτη κτίριο με τη γ' στάση του ακόμα ακέραιη. (Αρχείο Δ. Ανδρεάδη από το ηύκωμα «Νικόπολις Πρέβεζα»).

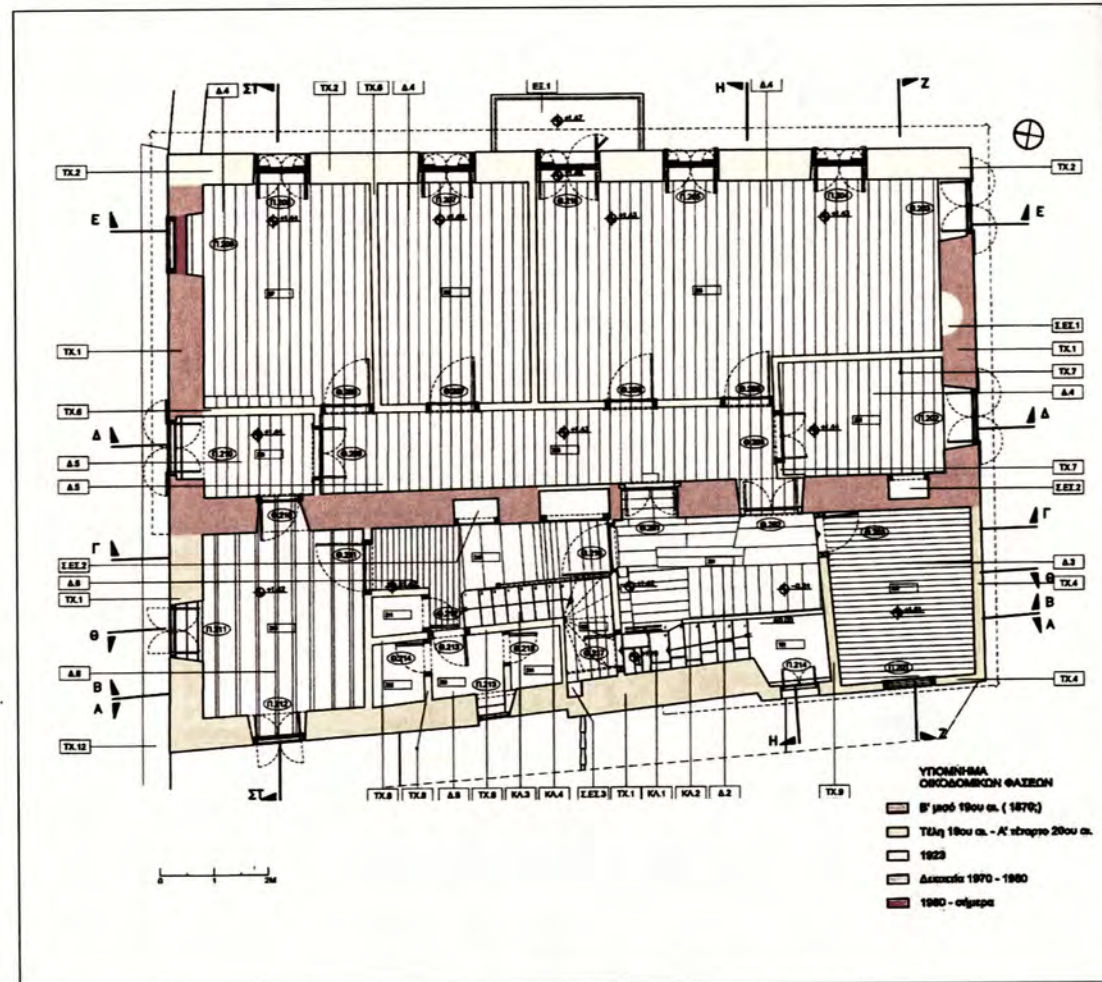
Εικ.4: 1962. Τμήμα πανοραμικής αεροφωτογραφίας όπου εντοπίζεται το υπό μελέτη κτίριο με τη γ' στάση του ακόμα ακέραιη. (Αρχείο Λ. Σουρτζή από το ηύκωμα «Νικόπολις Πρέβεζα»).

Εικ.7: Βόρεια όψη. Άποψη από τα ΒΔ (Οκτώβριος '96).

Εικ.8: Κάτοψη ισόγειου. Αποτύπωση.

Εικ.9: Κάτοψη 1' ορόφου. Αποτύπωση.

Εικ.10: Άποψη εσωτερικού 1' ορόφου προς τα Α. Τυπικό δωμάτιο ξενοδοχείου από τη μεσοπολεμική οικοδομική φάση του κτιρίου.

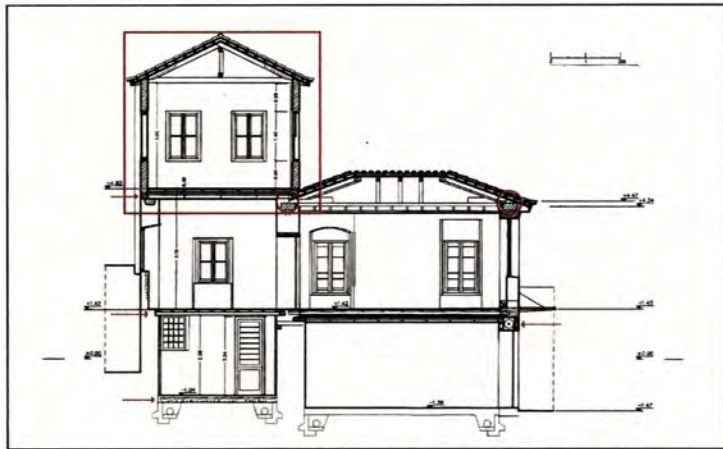
Εικ.11: Άποψη εσωτερικού προς τα Β. Το εγκαταλεηθέν ισόγειο του κτιρίου προς το προαίτιο του ναού του Αγ. Χαράλαμους.

Εικ.12: Πλατύς κλιτος εισόδου από τη Χρ. Κοντού. Άποψη εσωτερικού προς τα Α. Διαχωριστικός εσωτερικός τοίχος από μπαχαρά και λιθοκίστη κλίμακα.

Εικ.13: Τομή ΣΤ. Αποτύπωση.

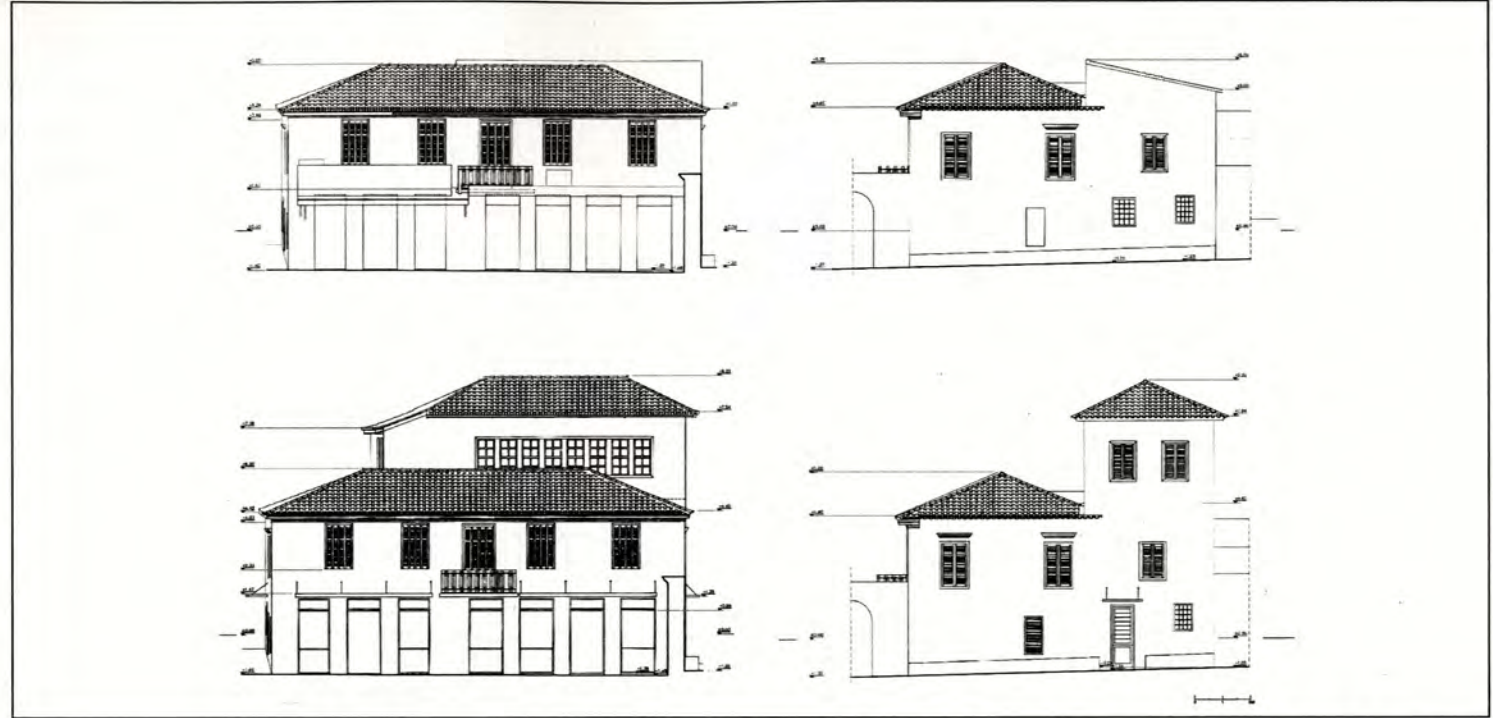
Εικ.14: Τομή ΣΤ. Πρόταση.

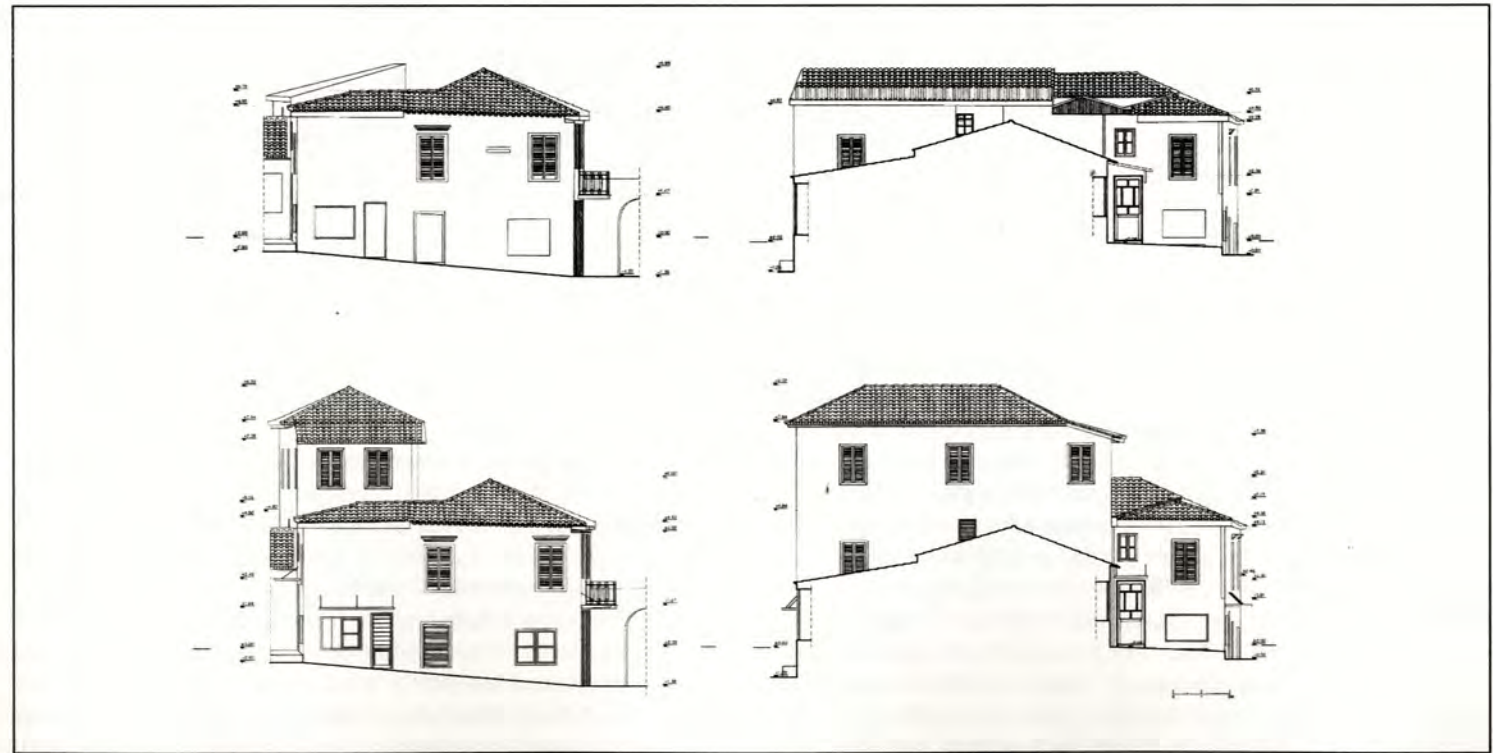
Εικ.15: Άνοιξη κλεισμένου μπότζου α' ορόφου.

Εικ.16: Ξύλινη κλίμακα προς τον καταδαρισμένο σήμερα β' όροφο.

Εικ.17: Ανατολική και Βόρεια όψη. Αποτύπωση (άνω) - Πρόταση (κάτω).

Εικ.18: Νότια και Δυτική όψη. Αποτύπωση (άνω) - Πρόταση (κάτω).

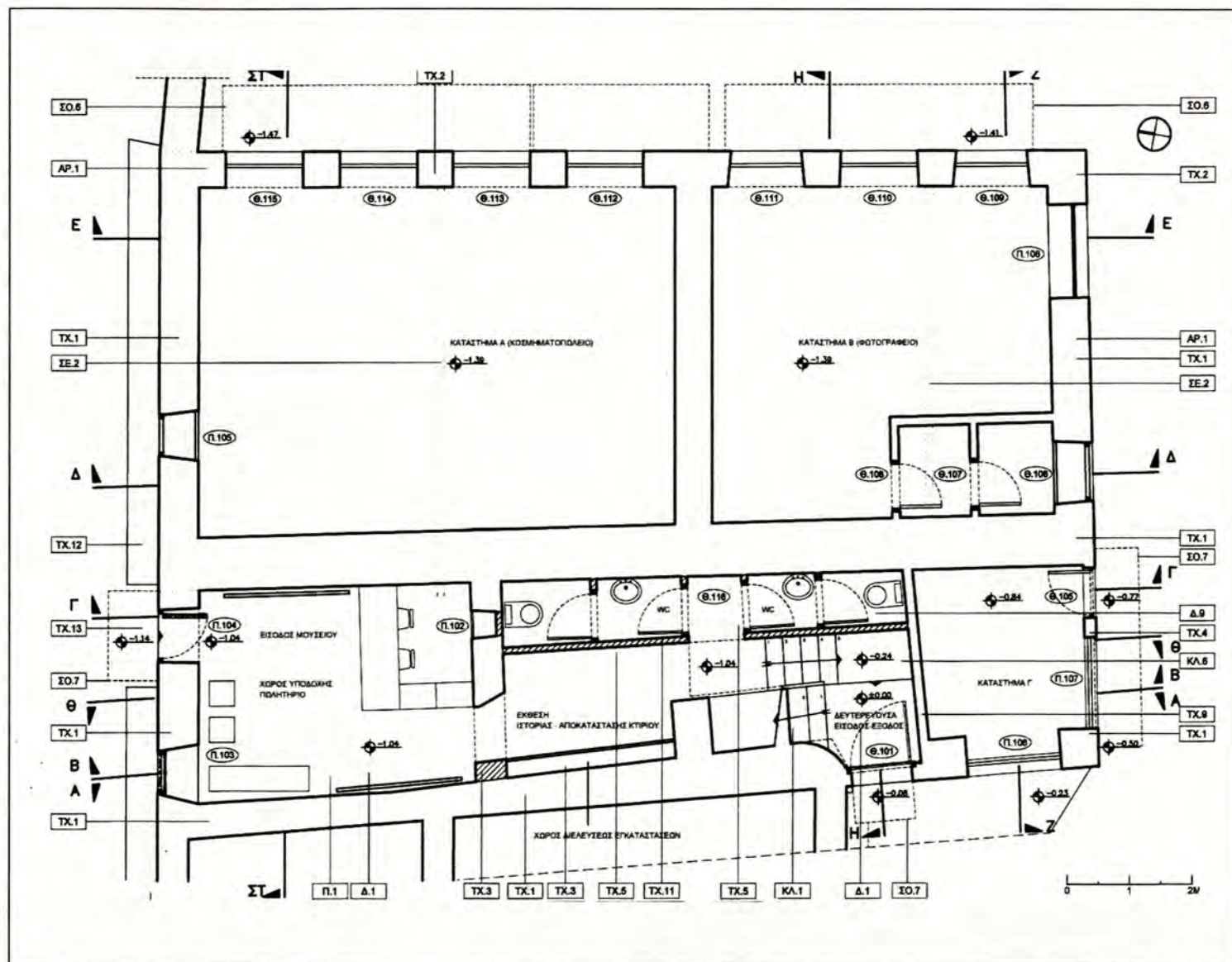
ηλικιωμένοι αντιστασιακοί. Πριν από λίγα χρόνια το μεγαλύτερο τμήμα του κτιρίου, εκτός των ισόγειων καταστημάτων, περιήλθε στην ιδιοκτησία του Δήμου Πρέβεζας, ενώ πρόσφατα παραχωρήθηκε στην Ιερά Μητρόπολη Νικοπόλεως και Πρεβέζης για να στεγάσει σε αυτό το Μουσείο Εκκλησιαστικής Τέχνης.

Σύμφωνα με τα δελτία μνημείων προς κήρυξη που συντάχθηκαν το 1982 κατά την Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης (Ε.Π.Α.) από το ΥΧΟΠ, όπου προτεινόταν να διατηρηθούν και να προστατευτούν 66 ιστορικά κτίρια της Πρέβεζας, εντός και εκτός των θεσμοθετημένων ορίων του ιστορικού κέντρου της πόλης, το εξεταζόμενο κτίριο προτεινόταν να διατηρηθεί ως κτίριο συνοδείας των γειτονικών του σημαντικών μνημείων. Τελικά δεν συμπεριλήφθηκε στα 33 ιστορικά κτίρια που χαρακτηρίστηκαν ως διατηρητέα, αξιόλογα και με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό και μορφολογικό χαρακτήρα με το ΦΕΚ 1026/16.10.1987 από το ΥΠΕΧΩΔΕ.

Αρχιτεκτονική τεκμηρίωση

Λειτουργία - χρήσεις: Το κτίριο καταλαμβάνει ολόκληρη την επιφάνεια του οικοπέδου του. Έχει σε κάτοψη σχήμα ελαφρά τραπεζοειδές με μέσες διαστάσεις 10.50 X 15.00 μ. και αναπτύσσεται σε τρεις στάθμες, με την τρίτη μη υπαρκτή σήμερα, μετά από την κατεδάφισή της. Το ανατολικό τμήμα του κτιρίου, με διαστάσεις 6.80 X 15.00 μ., διακρίνεται σαφώς από το υπόλοιπο στην κάτοψη και συνιστά τον αρχικό του πυρήνα. Στο ισόγειο το κτίσμα περιλαμβάνει δύο χώρους, που στεγάζουν, ένα κοσμηματοπωλείο και ένα φωτογραφείο, με είσοδο από την οδό Εθν. Αντιστάσεως (εικ. 8). Στον όροφο περιλαμβάνει μια σειρά χώρων διατεταγμένων κατά μήκος διαδρόμου, ο οποίος εκτείνεται στο δυτικό τμήμα του αρχικού πυρήνα του κτιρίου (εικ. 9). Όταν το κτίριο στέγαζε το ξενοδοχείο «Ελλάς» υπήρχαν στον κυρίως πυρήνα του πέντε ή έξι δωμάτια (εικ. 10). Η άλλοτε εξωτερική δυτική όψη του κτιρίου μετατράπηκε σε εσωτερική με το οριστικό κλείσιμο του «μπότζου» και τα ανοιγμάτα της αλλοιώθηκαν (εικ. 15). Το δυτικό τμήμα του κτιρίου αναπτύσσεται σήμερα σε δυο στάθμες και περιλαμβάνει στο ισόγειο ένα μικρό κατάστημα προς την οδό Χρ. Κοντού, βοηθητικούς χώρους (εικ. 11) και το λίθινο κλιμακοστάσιο με το υπερυψωμένο πλατύσκαλο της κύριας εισόδου, προς την οδό Χρ. Κοντού. Η στάθμη του δαπέδου των βοηθητικών χώρων βρίσκεται ψηλότερα από αυτήν των καταστημάτων, λόγω της κλίσης του εδάφους. Στον πρώτο όροφο, στον κλεισμένο «μπότζο», υπάρχουν δύο κύριοι χώροι στα άκρα και χώροι κυκλοφορίας στο μέσον. Οι χώροι κυκλοφορίας αποτελούνται από το λίθινο κλιμακοστάσιο που οδηγεί από την είσοδο του ισόγειου προς τους κυρίως χώρους του πρώτου ορόφου (εικ. 12) και από τη ξύλινη κλίμακα που οδηγούσε στον κατεδαφισμένο δεύτερο όροφο (εικ. 16). Κάτω από τη ξύλινη κλίμακα βρίσκεται μια μικρή αποθήκη, ενώ δίπλα της, με μεταγενέστερα χωρίσματα, είναι διαμορφωμένοι χώροι υγιεινής που χρησιμοποιούνταν κοινώς από τους ενοίκους.

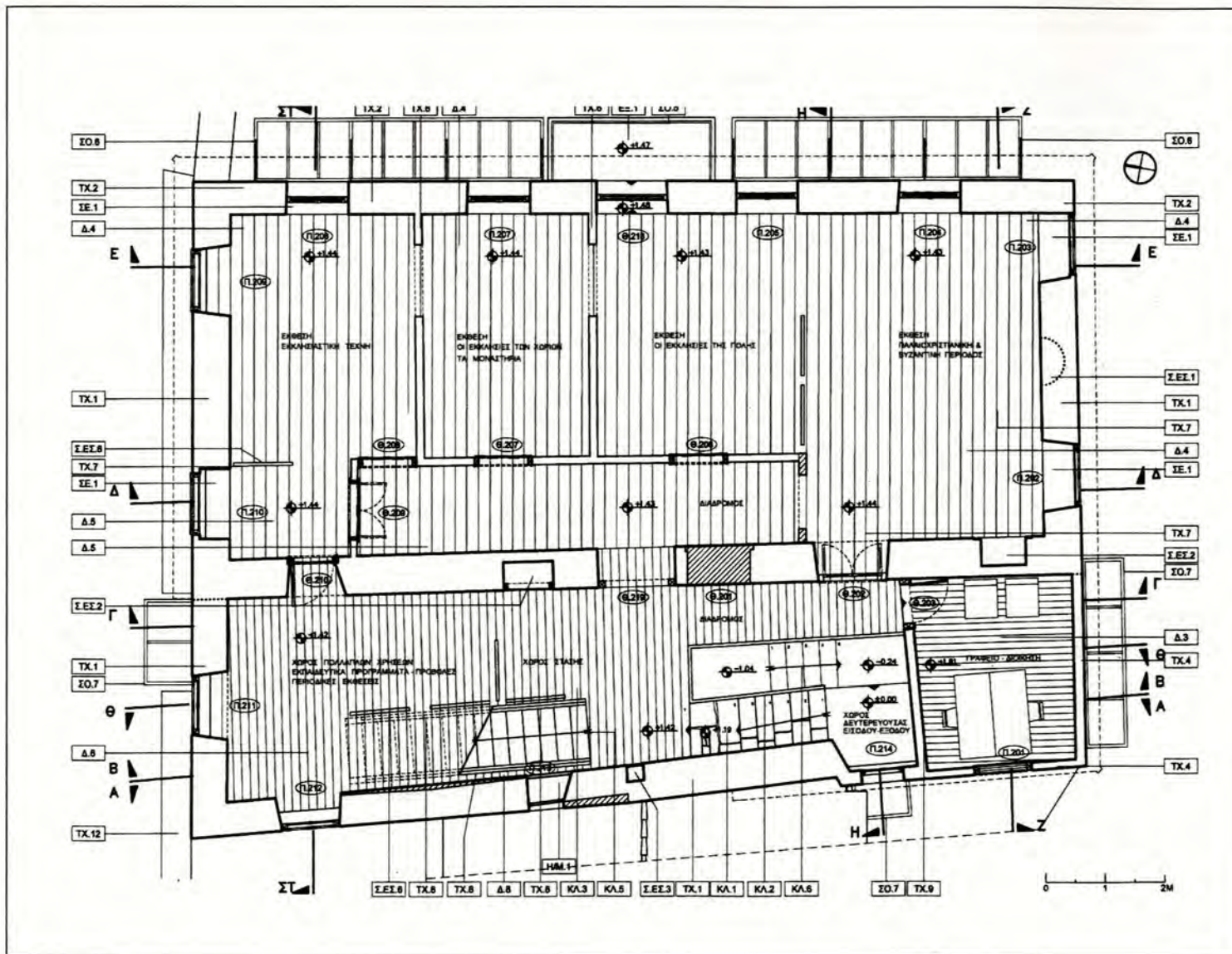
Παλαιότερες επεμβάσεις: Η προσεκτική μελέτη του ιστορικού κτιρίου οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε αυτό έχουν πραγματοποιηθεί

Εικ.19: Κάτοψη ισόγειου. Πρόταση.

δραστικές επεμβάσεις, τέτοιες που να καθιστούν δύσκολη την αναγνωσιμότητα των διαφόρων οικοδομικών του φάσεων. Στην ανακατασκευασμένη ανατολική όψη έχουμε αναμόρφωση των ανοιγμάτων με αύξηση του ύψους, ενώ στη βόρεια και στη νότια έχουμε αντικατάσταση των τοξωτών ανωφλίων με οριζόντιο διάζωμα σκυροδέματος και συμπλήρωση της τοιχοποιίας με συμπαγή τούβλα (εικ. 21). Στη νότια όψη το παράθυρο με το αλλοιωμένο ανώφλι κλείνεται εσωτερικά με κτιστό τοίχο από τούβλα, διατηρώντας εγκιβωτισμένο το κούφωμά του. Επίσης, στο δυτικό, επιμήκη τοίχο του αρχικού πυρήνα του κτιρίου διανοίγεται το άνοιγμα μιας νέας θύρας, με τη διαμόρφωση οριζόντιου πρεκιού και κλείνεται το

άνοιγμα μιας προγενέστερης θύρας. Ιδιαίτερα μεταβάλλει τα μορφολογικά χαρακτηριστικά του κτιρίου και η αναμόρφωση των εσωτερικών χώρων με την κατασκευή των νέων διαχωριστικών τοίχων από μπαγδατί και των ταμπλαδωτών κουφωμάτων. Σημαντική μεταβολή στην κατασκευαστική δομή του κτιρίου έχουμε με τη χρήση διαζωμάτων οπλισμένου σκυροδέματος στη στάθμη του πατώματος του ορόφου και της στέψης του ανατολικού τοίχου, καθώς και με την εισαγωγή δυο εγκάρσιων σιδηροδοκών στο πάτωμα του ορόφου. Πιο πρόσφατες επεμβάσεις είναι η εσωτερική επένδυση τοίχων και οροφών των καταστημάτων με νεωτερικά υλικά και η αλλοίωση ορισμένων ανοιγμάτων και κουφωμάτων (εικ. 22). Έχει γίνει εφαρμο-

Εικ.20: Κάτοψη δ' ορόφου. Πρόταση.

γή μεταγενέστερων επιχρισμάτων ασβεστοκονιάματος σε τμήμα των εξωτερικών όψεων και χρωματισμών σε τοίχους και κουφώματα του εσωτερικού. Τέλος, έχουν προστεθεί ακαλαίσθητες διαφημιστικές πινακίδες, τέντες, κεραιές τηλεόρασης, εξωτερικές μονάδες κλιματισμού και παντοειδή καλώδια, που αλλοιώνουν τις όψεις του (εικ. 23).

Διάγνωση - παθολογία

Εξ' αιτίας των φθορών και των βλαβών που έχει προκαλέσει η μακροχρόνια εγκατάλειψη, αλλά και διαφόρων άλλων ατυχών επεμβάσεων που έχει υποστεί κατά καιρούς, το κτίριο βρίσκεται

σήμερα σε μέτρια γενικά κατάσταση διατήρησης, παρουσιάζοντας ποικίλα προβλήματα. Αντιμετωπίζει περιορισμένα δομικά προβλήματα που εντοπίζονται σε ορισμένες περιοχές των τοίχων και των ανοιγμάτων του, με τοπικές αποπτώσεις λίθων και ρηγματώσεις. Οφείλονται κυρίως σε απευθείας προσβολή των κατασκευών από καταστροφικούς φυσικούς παράγοντες, εξ' αιτίας της απουσίας συντήρησης, σε συνδυασμό με δυναμικές καταπονήσεις από σεισμό. Τα οικοδομικά προβλήματα, τα οποία είναι εκτεταμένα και σοβαρά, οφείλονται στην εγκατάλειψη, στη γήρανση των υλικών και στη φυσική φθορά, καθώς και σε κακές εξ' αρχής ή εκ των υστέρων οικοδομικές λύσεις. Σχετίζονται κυρίως

με τη διαβροχή των τοίχων και των πατωμάτων από κατερχόμενη υγρασία, μέσω των τοπικά κατεστραμμένων στεγών, με την τοπική διάβρωση του κονιάματος δομής, κυρίως σε ορισμένες όψεις και με τοπικές ρηγματώσεις στους τοίχους (εικ. 27).

Το κτίριο παρουσιάζει σοβαρά αισθητικά προβλήματα εξ' αιτίας των νεωτερικών επεμβάσεων και αλλοιώσεων, της συσσώρευσης σκουπιδιών, παλαιών οικοδομικών υλικών και αντικειμένων στους χώρους του και της «ακρωτηριασμένης» εικόνας του, λόγω του κατεδαφισμένου β' ορόφου.

Η ιστορική και αρχιτεκτονική αξία του κτιρίου ελάχιστα αναδεικνύονται, αφού αυτό δεν επιλέχθηκε κατά το παρελθόν για να κηρυχθεί διατηρητέο. Επομένως ένα ιδιαίτερα σοβαρό πρόβλημα σχετικά με την ανάδειξή του, αφορά το νομοθετικό πλαίσιο προστασίας του.

Τέλος, το κτίριο αντιμετωπίζει και λειτουργικά προβλήματα, αφού λόγω της εγκατάλειψης, έχει περιέλθει σε πλήρη σχεδόν αχρηστία, με εξαίρεση τη λειτουργία των τριών καταστημάτων σε τμήμα του ισόγειου. Επακόλουθο της εγκατάλειψης είναι η συνεχής πρόοδος της φθοράς του.

Στόχοι και αρχές επέμβασης

Όπως σαφώς φάνηκε από την ανάλυση και τη διάγνωση που προηγήθηκαν, το ιστορικό κτίριο αντιμετωπίζει ποικίλα και σοβαρά προβλήματα που απαιτούν άμεση αντιμετώπιση προκειμένου αυτό να συντηρηθεί και να αποκατασταθεί, κατά τρόπο ανάλογο με την ιστορική του αξία, με παράλληλη ένταξή του στη σύγχρονη ζωή. Οι στόχοι της επέμβασης είναι:

- Η αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων, που είτε δημιουργήθηκαν με την πάροδο του χρόνου, είτε προϋπήρχαν από την αρχική κατασκευή του, ώστε να απαλειφθούν οι κίνδυνοι που αυτά εγκυμονούν.
 - Η αντιμετώπιση των οικοδομικών προβλημάτων, ώστε να σταματήσει η φθορά και να επανορθωθούν κατά το δυνατόν οι ζημιές που αυτό έχει υποστεί.
 - Η αισθητική αναβάθμιση αυτού και του άμεσου περιβάλλοντος χώρου του.
 - Η ανάδειξη της υποβαθμισμένης ιστορικής και αρχιτεκτονικής αξίας του.
 - Η εξασφάλιση του κατάλληλου νομοθετικού πλαισίου διατήρησης και προστασίας του.
 - Η λειτουργική αξιοποίησή του, μέσω της επαναχρησιμοποίησης του. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων η προτεινόμενη επέμβαση επιδιώκει τη συντήρηση και αποκατάσταση του κτιρίου, σύμφωνα με τις γενικά παραδεκτές σήμερα αρχές που απορρέουν από τις διεθνείς Χάρτες και Συμβάσεις, προσαρμοσμένες στα δεδομένα του συγκεκριμένου ιστορικού κτιρίου.
- Οι βασικότερες από τις αρχές της επέμβασης είναι:
- Η διατήρηση της αυθεντικότητας μέσω της διατήρησης και συντήρησης κατά το δυνατόν περισσότερων από τα αυθεντικά αρχιτεκτονικά του στοιχεία, καθώς και της ανάδειξης άλλων που

Εικ.21: Λεπτομέρεια οροφής και διαζώματος (β' φάση) από οπτημένο σκυρόδεμα, σε μέτρια κατάσταση λόγω τοπικής διαβρωσης.

Εικ.22: Βόρεια όψη. Άποψη από τα ΒΔ. (Αύγουστος 2000).

Εικ.23: Ανατολική και τμήμα της νότιας όψης από την οδό Εθν. Αντιστάσεως.

- έχουν καταστραφεί, αλλά που η αποκατάστασή τους είναι δυνατή.
- Ο σεβασμός των ιστορικών του φάσεων, της μεσοπολεμικής φάσης, με τη διατήρηση της αναμορφωμένης ανατολικής όψης και των διαχωριστικών τοίχων του ξενοδοχείου και της αρχικής φάσης, με την αποκατάσταση των αποφραγμένων ανοιγμάτων της άλλοτε εξωτερικής δυτικής όψης του κτιρίου προς τον «μπότζο».
- Η χρήση, όπου είναι δυνατόν, παραδοσιακών υλικών και τρόπων δομής, βελτιωμένων εαν αυτό θεωρηθεί απαραίτητο.
- Η ένταξη με διάκριση των νέων κατασκευών από τις παλαιές, όπου αυτές είναι ορατές και αυτό είναι εφικτό. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, αφορά την κατασκευή νέων πατωμάτων, κλιμάκων, ανακατασκευή της κατεδαφισμένης τρίτης στάθμης με τη στέγη και την επικάλυψή της, εισαγωγή ενισχυτικών στοιχείων, κατασκευή κουφωμάτων και επιχρισμάτων κλπ.
- Η αναστρεψιμότητα των προτεινόμενων επεμβάσεων, στο βαθμό που αυτή είναι εφικτή, εφόσον η επανάχρηση του κτιρίου επιβάλλει σύγχρονες απαιτήσεις ασφάλειας και λειτουργίας.
- Η ενίσχυση του φέροντα οργανισμού του κτιρίου λόγω της προτεινόμενης δημόσιας χρήσης του και της σεισμικής επικινδυνότητας της περιοχής της Πρέβεζας.

Πρόταση αποκατάστασης - Διερεύνηση εναλλακτικών προτάσεων

Η σύγχρονη αντιμετώπιση των μνημείων σχετίζεται με την αποκατάσταση της λειτουργικότητάς τους και την επαναχρησιμοποίησή τους. Ιδιαίτερα στο συγκεκριμένο κτίριο, το οποίο γειτνιάζει με το μητροπολιτικό ναό της πόλης, κάτι τέτοιο διαφαίνεται εφικτό και θα μπορούσε να διερευνηθεί το ενδεχόμενο ένταξης μιας νέας δημόσιας χρήσης, αυτής ενός μουσείου, που θα σχετίζεται με την εκκλησιαστική ιστορία και τέχνη του νομού Πρέβεζας, αλλά και την αρχιτεκτονική των μνημείων και των παραδοσιακών κτιρίων της πόλης, κατά τα πρότυπα ενός μουσείου πόλης. Τα παραπάνω μπορούν να υλοποιηθούν με μια σύγχρονη θεώρηση της επανάχρησης, που θα απαιτήσει βέβαια, πέρα από τις εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης και δίκτυα υποδομής, τεχνολογικό και μουσειολογικό εξοπλισμό, για την υποστήριξη συγκεκριμένων απαιτήσεων σχετικών με τη λειτουργία ενός σύγχρονου μουσειακού χώρου. Δεδομένου ότι έχουμε να κάνουμε με ένα νεότερο «μνημείο», ένα ιστορικό κτίριο του οποίου οι αξίες σχετίζονται λιγότερο με την αρχιτεκτονική και τη μορφολογία του και περισσότερο με την ιστορία και τη θέση του στον πολεοδομικό ιστό της Πρέβεζας, η προσέγγιση της επέμβασης πρέπει ιδεολογικά να ικανοποιήσει την ένταξη του κτιρίου στη σύγχρονη ζωή της πόλης και τον εκσυγχρονισμό του, ώστε να γίνει και το ίδιο κοινωνικός μνημύτων, πέρα από το μουσειολογικό του περιεχόμενο. Η προσέγγιση αυτή θα απαιτήσει σημαντικές επεμβάσεις, όπου οι παλαιότερες κατασκευές δεν ικανοποιούν τους δομοστατικούς περιορισμούς και τα αισθητικά-λειτουργικά κριτήρια.

Βασικός συνθετικός άξονας της πρότασης είναι η αποκατάσταση της αναγνωσιμότητας των δυο κύριων οικοδομικών φάσεων του ιστορικού κτιρίου, που διαφοροποιούνται και κατασκευαστικά, μέσω του λίθινου περιβλήματος η αρχική και μέσω των ελαφρών ξυλόπηκτων τοίχων, η μεταγενέστερη, με επιλεκτική διατήρηση στοιχείων και από τις δυο (εικ. 13, 14). Η ίδια συνθετική προσέγγιση αντανακλάται και στην αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής ρυθμολογίας των όψεων του κτιρίου, με την ταυτόχρονη διατήρηση της μεσοπολεμικής ανατολικής όψης και των στοιχείων της (κουφώματα, ξύλινο γείσο) και των προγενέστερων άλλων όψεων και των χαρακτηριστικών τους (κουφώματα, γείσο από κεραμίδια, ξυλόπηκτη κατασκευή) (εικ. 28, 29).

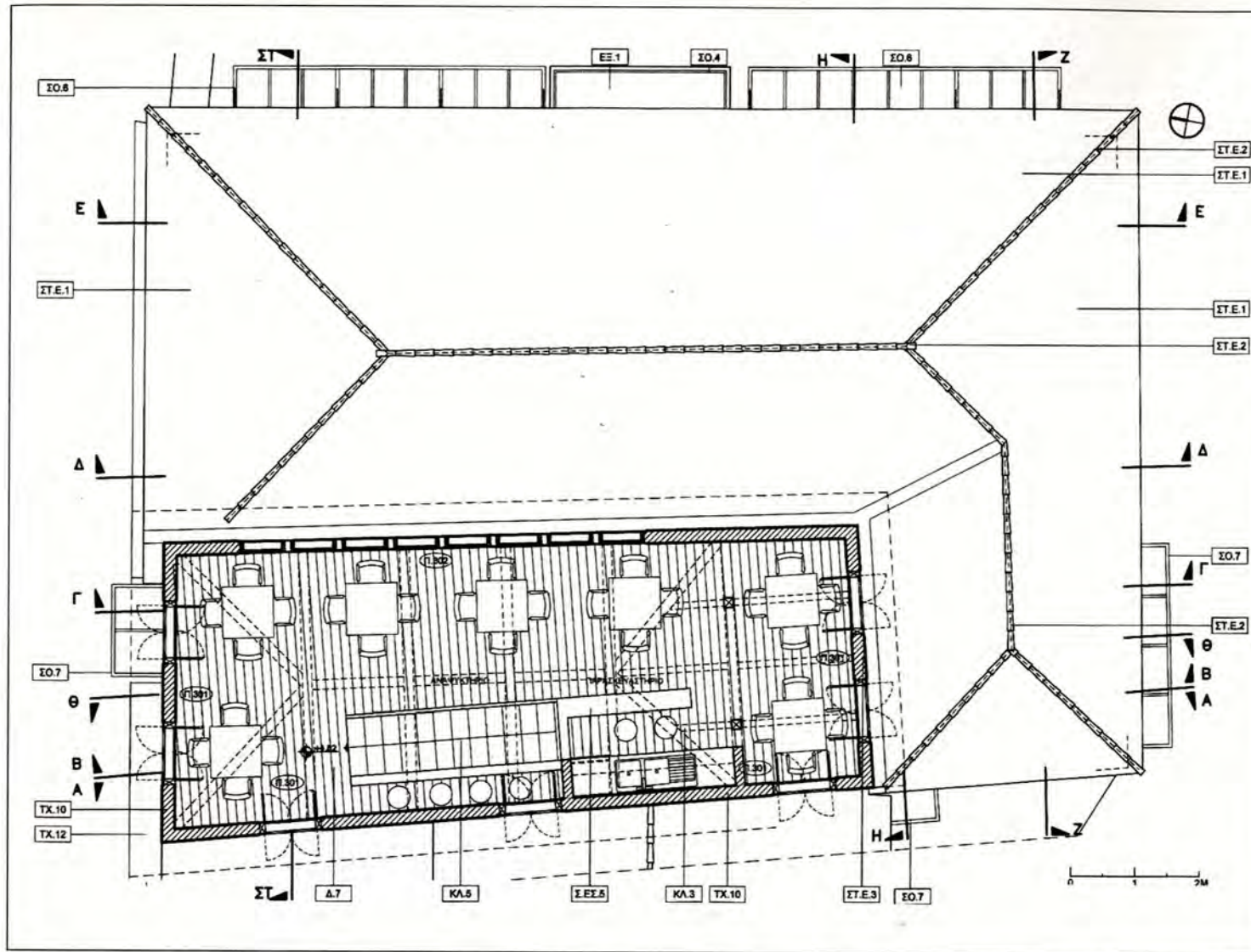
Απαραίτητη κρίνεται ιδεολογικά η ανακατασκευή της κατεδαφισμένης γ' στάθμης του κτιρίου ώστε να αποκατασταθεί η αλλοιωμένη και ελλειπής εικόνα του προς την αυλή του μητροπολιτικού ναού και να σημανθεί στο δημόσιο χώρο η επανάχρηση και η απόδοσή του στο κοινό (εικ. 17, 18).

Πρόταση αποκατάστασης - Ένταξη νέων χρήσεων

Στο αρχικό κέλυφος του κτιρίου προτείνεται μια περισσότερο συντηρητική, σωστική επέμβαση, ώστε να αναδειχθούν τα αρχιτεκτονικά-οικοδομικά στοιχεία των δυο περιόδων: Ανοιγματα, κουφώματα, γείσα, πάτωμα, οροφή. Λειτουργικά προτείνεται να στεγαστούν στον όροφο οι κυρίως μουσειακοί χώροι και στο ισόγειο να διατηρηθούν τα υπάρχοντα καταστήματα. Οι επεμβάσεις στα καταστήματα περιορίζονται στο σχεδιασμό των στεγαστρών και των διαφημιστικών πινακίδων, στην αναμόρφωση ορισμένων ανοιγμάτων και κουφωμάτων και στην ανακατασκευή των οροφών.

Στον κλεισμένο «μπότζο» προτείνεται μια περισσότερο σύγχρονη προσέγγιση με ανακατασκευές των πατωμάτων και της άλλοτε γ' στάθμης του κτιρίου, ώστε όλη αυτή η μακρόστενη ζώνη του κτιρίου να στεγάσει τους χώρους εισόδου-εξόδου, υποδοχής, πωλητήριου και υγιεινής στο ισόγειο, το γραφείο διοίκησης του μουσείου και το χώρο πολλαπλών χρήσεων (εκπαιδευτικών προγραμμάτων, προβολών, εκδηλώσεων) στον α' όροφο, και τους χώρους αναψυχής και παρασκευαστηρίου στο β' όροφο (εικ. 19, 20, 24). Ταυτόχρονα, κατά μήκος του δυτικού ορίου αυτής της ζώνης του κτιρίου συγκεντρώνεται η κατακόρυφη κυκλοφορία σε όλα τα επίπεδά του (εικ. 25, 26). Ολόκληρη αυτή η κατακόρυφη ζώνη θα έχει τη δυνατότητα να λειτουργεί ανεξάρτητα από τους αμιγώς εκθεσιακούς χώρους και να αποκτήσει έναν περισσότερο δημόσιο χαρακτήρα, σε σχέση και με δρώμενα στην αυλή του ναού.

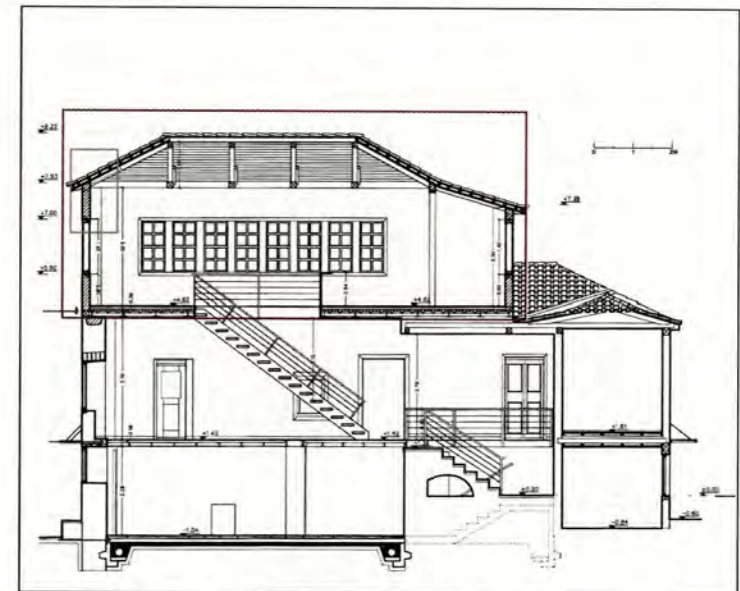
Το κατάστημα στη βορειοδυτική γωνία του κτιρίου επί του πεζοδρόμου της Χρ. Κοντού διατηρείται ως έχει με περιορισμένες επεμβάσεις στα κουφώματα και στο σχεδιασμό του στεγαστρου και της διαφημιστικής του πινακίδας. Στην περίπτωση που υπάρξει η δυνατότητα στο μέλλον να περιέλθει ιδιοκτησιακά στο μουσείο, θα μπορούσε να διαμορφωθεί εκεί ένα μικρό εκθετήριο-πωλητήριο.

Εικ.24: Κάτοψη β' ορόφου. Πρόταση.

Εικ.25: Τομή Β-Β. Αποτύπωση.

Εικ.26: Τομή Β-Β. Πρόταση.

Γενική περιγραφή επέμβασης αποκατάστασης

Σχετικά με το ιστορικό κτίριο: Όσον αφορά τη στερέωση-αποκατάσταση του κτιρίου η πρόταση περιλαμβάνει συνοπτικά τα εξής:

- Αποξήλωση των σε κακή κατάσταση κουφωμάτων, της επικεράμωσης και του σανιδώματος της στέγης, ορισμένων ξύλινων πατωμάτων και δαπέδων και καθαίρεση των σαθρών επιχρισμάτων.
- Εκσκαφή για την ταπεινώση του επιπέδου του ισογείου στην προβλεπόμενη στάθμη. Κατασκευή εσωτερικής περιμετρικής αποστραγγιστικής τάφρου, συντήρηση και πιθανή ενίσχυση θεμελίωσης και επανατοποθέτηση αυθεντικών λίθινων πλακών στο νέο, υποβιβασμένο πάτωμα (εικ. 30).

- Ενίσχυση των διατηρούμενων τοιχοποιιών με βαθύ αρμολόγημα, κατάλληλης σύστασης κονιάματος, συμβατού με το αυθεντικό. Εφαρμογή τοπικών ενεμάτων κατάλληλης σύστασης στις περιοχές των τοίχων με ρηγματώσεις. Εάν κριθεί απαραίτητο κατά την περαιτέρω στατική μελέτη θα εφαρμοστούν γενικά ενέματα.
- Εφαρμογή περιμετρικής περιδосης των ανωτέρω τοιχοποιιών του αρχικού πυρήνα του κτιρίου με αφανές, εξωτερικά, διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα, στη στέψη του, μετά από τμηματική καθαίρεση-συντήρηση των υπάρχοντων διαζωμάτων από οπλισμένο σκυρόδεμα στη στέψη της ανατολικής όψης.
- Συντήρηση ή τμηματική καθαίρεση και ανακατασκευή του κρυφού διαζώματος από οπλισμένο σκυρόδεμα στη στάθμη του πατώματος του ορόφου, κατά μήκος της ανατολικής όψης. Πιθανή ενίσχυση

της περιοχής αυτής της τοιχοποιίας με την κατασκευή ενός νέου τοπικού διαζώματος, εν είδη ανεστραμμένου δοκαριού από οπλισμένο σκυρόδεμα, με εγκιβωτισμό του υπάρχοντος διαζώματος, εφ' όσον η λειτουργία της υφιστάμενης λιθοδομής μετά την αλλοίωση των ανοιγμάτων των καταστημάτων, αποδειχθεί ανεπαρκής, κατόπιν εξειδικευμένης στατικής μελέτης.

- Συντήρηση και τμηματική ανακατασκευή του φέροντα οργανισμού της στέγης, όπου η ξυλεία είναι κατεστραμμένη, με τοπικές συμπληρώσεις των αυθεντικών ξύλων και ενισχύσεις με τη χρήση σιδηρών συνδέσμων. Ανακατασκευή της επικάλυψης και εφαρμογή στεγάνωσης και θερμομόνωσης.
- Διατήρηση-συντήρηση της οροφής του αρχικού κτιρίου με τοπικές ανακατασκευές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αυδίκος Β., *Πρέβεζα 1945 -1990: Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης: Λαογραφική Εξέταση*, εκδ. Δήμου Πρέβεζας, 1991
- Βελένης Γ., *Οχυρωματική Αρχιτεκτονική της Πρέβεζας*
- Βελένης Γ., *Το Κάστρο του Παντοκράτορα*, ερευνητικό πρόγραμμα του ΑΠΘ, Τμήμα Αρχιτεκτόνων για το Δήμο Πρέβεζας, 1995
- Βελένης Γ., *Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής*, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 13 (33), 5-30, 1996
- Βελένης Γ., *Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής*, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 16 (36), 5-30, 1999

- Βελένης Γ., *Τα κάστρα του Αγ. Ανδρέα και του Αγ. Γεωργίου στην Πρέβεζα*, Δίκτυα Οχυρωματικής Αρχιτεκτονικής στη Μεσόγειο, πρόγραμμα ARCHI - MED: Πρότυπη Διεθνική (Ελλάδα, Ιταλία) Πειραματική ενέργεια στον τομέα του Πολιτισμού, ΥΠΠΟ, Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, 2002
- Καραγκούνης Σπ., *Πολεοδομική Εξέλιξη της Πρέβεζας 15ος - 19ος αιώνας*, Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος 2002
- Καράμπελας Ν., *Νικόπολις - Πρέβεζα*, εκδ. Έργον, Πρέβεζα 1994
- Μαμαλούκος Σ., *Η πολεοδομική εξέλιξη και η αρχιτεκτονική της Πρέβεζας, Νικόπολις - Πρέβεζα*, Πρέβεζα 1994.

- Μουστάκης Ι. Γ., *Τα Πρεβεζάνικα* εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας - Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας 2002
- Αρχείο Ι. Μ. Νικοπόλεως και Πρεβεζής
- Αρχείο Καράμπελα Νίκου
- Αρχείο Μαμαλούκου Σταύρου
- Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας
- Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις
- Πολεοδομία Δήμου Πρέβεζας

RESTORATION AND REHABILITATION OF A BUILDING IN THE HISTORICAL CENTER OF PREVEZA -The Museum of Ecclesiastical Art of the Holy Diocese of Nicopolis and Preveza

Margaritoulis Natalia, architect engineer

Supervisors: E. Maistrou, architect engineer. Scient. collaborators: K. Zambas, civil engineer - St. Mamaloukos, architect engineer

The objective of this diploma thesis is to study a historic building in the city center of Preveza and, through the analysis of its present state, conclude to proposals both for its restoration and rehabilitation, while exploring the integration of new uses at it.

The historic building is situated on the central market street of Preveza, at the junction of Ethnikis Antistaseos and Christou Kontou Sts. To the north-east, it is adjoined to the monumental venetian style entrance (1857) of the courtyard of the Cathedral of St. Charalambos, near the clock tower of the city (1752) and to the west it borders a row of traditional ground floor shops.

The constructional phases identified on the building are at least two, with the older dating in the second half of the 19th century, following the rules of a late provincial classicism and the recent one, dating in the inter-war years (circa 1923), following the principles of a simplified eclecticism. Originally a typical example of traditional middle class house of Preveza, the building housed until the 60's the hotel "Hellas" and until recently the archive material of the Resistance against the German Occupation. Derelict today, with only part of its ground floor used for commerce, the building was donated from the Municipality of Preveza to the Holy Diocese of Nikopolis and Preveza, in order to house the Museum of Ecclesiastical Art.

The building has two levels and occupies the whole site, with a plan of average dimensions, 10.50 X 15.00 m. The eastern part, with dimensions 6.80 X 15.00 m. differentiates definitely from the

rest. It comprises, on the ground floor two shops, with entrance on Ethnikis Antistaseos St. and on the first floor a row of rooms along a corridor, sited on the eastern facade of the building. The western part, used to be three-leveled and comprised, on the ground floor, a small shop facing Christou Kontou St., some low-ceilinged storage areas, without use nowadays, the stone-built staircase with the elevated landing on the main entrance and on the first floor, two main areas on each end, circulating area in the middle and a wooden staircase between the first and the, demolished today, second floor.

The historic building faces various problems that require direct confrontation. The structural problems concern the pathology of the stonework, resulting probably from seismic fatigue, incorrect bracing of the roof with the masonry, penetration of damp, alterations with the use of reinforced concrete and metal beams, etc. The building construction problems have to do with decay and damage of the wooden floors, the roof and the staircases, door and window frames and the decorative features of the facades, resulting mainly from lack of maintenance, weather conditions and human interventions.

The restoration and rehabilitation proposal aims at solving the problems of the historic building, by accentuating its values and reusing it as a space of public visit, by transforming it into a museum. As only a small number of buildings, that in the past formed the city's special architectural character, have survived, it is imperative that

the architectural elements of different periods are preserved or reconstructed.

The basic architectural approach of the proposal aims at the restoration of the readability of the two main construction phases of the building and the recovery of its image, before the demolitions and alterations, by conserving the older, stone built construction and reconstructing the more recent one, timber built construction of the second floor, according to the architectural remains and the documentation after the study of historic photographs.

A more conservative approach is proposed for the older part of the building, by preserving most of its authentic architectural and structural elements (stone built masonry, timber construction, openings, frames, wooden and tiles cornice, floor, ceiling), whereas for the part of the building that will be reconstructed there is a proposal for new constructions (timber construction for walls, roofing and staircase) that will discretely differentiate themselves from its authentic parts.

As regards the rehabilitation of the building, the new uses proposed concern a new entrance for the museum, reception, museum shop, exhibition hall and sanitary spaces at the lowered ground floor on the north-west part of the building, administration office, a new staircase between the first and the second floor, at the south-west part of the building and exhibition areas, at the east part of the building and area for educational programs, rest area and refreshment stand on the second floor.

ΜΕΛΕΤΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ Ι.Ν. ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Αποτύπωση τεκμηρίωση πρόταση αποκατάστασης και ανάδειξης

«... Ας σπουδάσουμε την μοίρα του κόσμου σ' ένα κοκίτι... / Είναι η νοσταλγία της πρώτης ρίζας ή η περιέργεια... Με χέρια πυρρετού, ξεσκασίζοντας, σκάβοντας, πιάθοντας, φαρδαινόντας, βραδαινόντας τη στείρα, αναγνωρίζοντας την αιωνιότητα μέσα στον εφήμερο χρόνο»
Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος

Μαρτίνου Χρυσή-Λώρη, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέπων: Ε. Μπίρης, αρχιτέκτων μηχανικός. Επιστ. συνεργάτης: Στ. Μαμαπούκος, αρχ. μηχαν.

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο τη μελέτη αποκατάστασης του σημαντικού Βυζαντινού ναού των Αγίων Θεοδώρων Αθηνών, για τον οποίο δεν έχει συνταχθεί πλήρης επιστημονική μελέτη μέχρι σήμερα. Τα στάδια που ακολουθήθηκαν είναι η ιστορική βιβλιογραφική έρευνα τεκμηρίωση του ναού, η αρχαιολογική έρευνα σε πρωτογενείς πηγές, η πλήρης σχεδιαστική αποτύπωση σε κλίμακα 1:20, με την χρήση συγχρόνων τοπογραφικών μεθόδων (total station), για την οριζοντιογραφική και υψομετρική αποτύπωση του ναού, και συμβατικών μεθόδων αποτύπωσης, ώστε να υπάρχει δυνατότητα επαλήθευσης του αποτελέσματος. Η λεπτομερής φωτογραφική τεκμηρίωση, η καταγραφή και διάγνωση της παθολογίας του, η αποτίμηση των φθορών και η διατύπωση προτάσεων για την αποκατάσταση, συντήρηση και ανάδειξη του μνημείου.

Ιστορικό και πολεοδομικό περίγραμμα

Στα χρόνια του Ιουστινιανού, η πόλη των Αθηνών προστατευόταν από τριπλό σύστημα οχύρωσης το οποίο αποτελούσαν: το Θεμιστόκλειο τείχος του 5ου αιώνα π.Χ., το υστερορρωμαϊκό τείχος του 3ου αιώνα μ.Χ. και το Κάστρο, το φρούριο της Ακρόπολης (εικ.1). Από το μέσον περίπου του 8ου αιώνα μ.Χ. η Αθήνα γνώρισε αξιόλογη ανάπτυξη μέσα σε κλίμα ευφορίας και ασφάλειας. Την χρονική περίοδο από τον 9ο αιώνα έως τον 12ο αιώνα ανεγέρθηκαν πολλές εκκλησίες έξω από το υστερορρωμαϊκό τείχος έως τον εξωτερικό αρχαίο περίβολο. Μία εξ' αυτών ήταν και ο ναός των Αγίων Θεοδώρων. Στα μέσα του 17ου αιώνα, δημιουργήθηκε η ενορία των Αγίων Θεοδώρων, η οποία προστέθηκε στις 32 προϋπάρχουσες. Το 1822 και το 1825 στο «μαχαλά» των Αγίων Θεοδώρων υπήρχαν 30 οικίες και 165 κάτοικοι.

Κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1821 ο ναός υπέστη ζημιές όταν δύο βόμβες έπεσαν επί του ναού και τον «είχον σαλεύσει».

Το 1832, όταν οι αρχιτέκτονες Σ. Κλεάνθης και Ε. Schaubert έλαβαν την εντολή να συντάξουν το νέο σχέδιο της πόλης (εικ.2), φρόντισαν να σημειώσουν όλα τα αρχαία λείψανα και να καταγράψουν όλες τις υπάρχουσες εκκλησίες. Στη πρότασή τους έγινε εκτροπή της χάραξης του μεσημβρινού βουλευβάρτου ώστε να σωθεί ο ναός.

Στο κατάλογο των Βυζαντινών εκκλησιών της Ελλάδας, που εξέδωσε στο Παρίσι το 1842 ο Γάλλος αρχιτέκτονας Α. Couchaud, αναφέρει ότι ο ναός των Αγίων Θεοδώρων είναι ο πιο πλήρης και καλύτερα διατηρημένος βυζαντινός ναός των Αθηνών (εικ.3).

Κηρύχθηκε ως προέχον μνημείο βυζαντινών χρόνων με το Β.Δ. 19.4.1921, ΦΕΚ 68/26.4.21/Τ.ΑΕ και βρίσκεται σήμερα στη διασταύ-

ρωση των οδών Ευριπίδου και Σκουλενίου, στη ΒΔ πλευρά της πλατείας Κλαυθμώνος.

Παλιότερες επεμβάσεις στο ναό και οικοδομικές φάσεις: Για την ανέγερση του ναού και μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα δεν υπάρχουν πληροφορίες, παρά μόνο όσες αναφέρονται στις μαρμάρινες επιγραφές.

Η «παραγωγή» της αρχιτεκτονικής στο μέσο Βυζάντιο, κυρίως στην Ελλάδα σχετίζεται ιδιαίτερα με την χορηγία για την ανέγερση των ναών. Στην εντοιχισμένη μαρμαρίνη επιγραφή της δυτικής όψης (εικ.4), υπεράνω της κεντρικής εισόδου, ως κτήτωρ του ναού αναγράφεται ο Νικόλαος Καλόμαλος, φέρων το αξίωμα του σπαθαροκανδιδάτου. Από το επίθετο έχει καταστραφεί η κατάληξη και συμπληρώθηκε είτε ως Καλομαλάς είτε ως Καλόμαλος. Από την έρευνα τεκμηριώνεται το δεύτερο ως ορθόν.

Σε δεύτερη εντοιχισμένη επιγραφή (εικ.5) είναι χαραγμένη η χρονολογία, χωρίς να έχει τεκμηριωθεί ότι ανήκει στο ναό, ούτε αν αναφέρεται στη χρονική στιγμή της ανέγερσής του.

Από τους μελετητές των επιγραφών του μνημείου τον 18ο, 19ο και τον 20ο αιώνα έγιναν διαφορετικές ερμηνείες τόσο για το επίθετο του κτήτορα όσο και για την χρονολογία που αναγράφεται, αλλά και για την προέλευσή της. Στη παρούσα σύντομη περιγραφή δεν θα επεκταθούμε. Κατά τον Megaw υπάρχουν τρία στάδια οικοδόμησής του. Το 900μ.Χ. κτίστηκε ο πρωταρχικός ναός, το 1049 έγινε η πρώτη επιδιόρθωση και το 1070 κτίστηκε ο παρών ναός από τον Ν. Καλόμαλο.

Η προσπάθεια να χρονολογηθεί το μνημείο από τις επιγραφές δεν κατέληξε σε τεκμηριωμένο αποτέλεσμα.

Είναι σαφές πως οι μέχρι σήμερα γνωστές αναφορές δεν μπορούν να οδηγήσουν σε ασφαλές συμπέρασμα για την ακριβή χρονολόγηση

του ναού. Πιστεύουμε ότι μόνο μετά από συστηματική και συντονισμένη αρχαιολογική και αρχιτεκτονική έρευνα, τυπολογική κατάταξη του ναού, δομική, μορφολογική και καλλιτεχνική διερεύνηση σε σύγκριση με χρονολογημένα μνημεία, θα μπορούσαμε να πλησιάσουμε με ασφάλεια την χρονολόγησή του.

Ψηλαφώντας το μνημείο μπορούμε να διακρίνουμε αρκετές επεμβάσεις που έγιναν στον ναό (εικ. 6). Στοιχεία για να τεκμηριωθούν αναζητήθηκαν και συγκεντρώθηκαν επί του πεδίου, από παλιότερες απεικονίσεις του ναού, (εικ. 7, 8, 9, 12) από άρθρα σποραδικά δημοσιευμένα και από έρευνα σε αρχεία.

Το 1910 σε εργασίες πλακόστρωσης του εσωτερικού του ναού, βρέθηκαν τάφοι με λίθινες σαρκοφάγους.

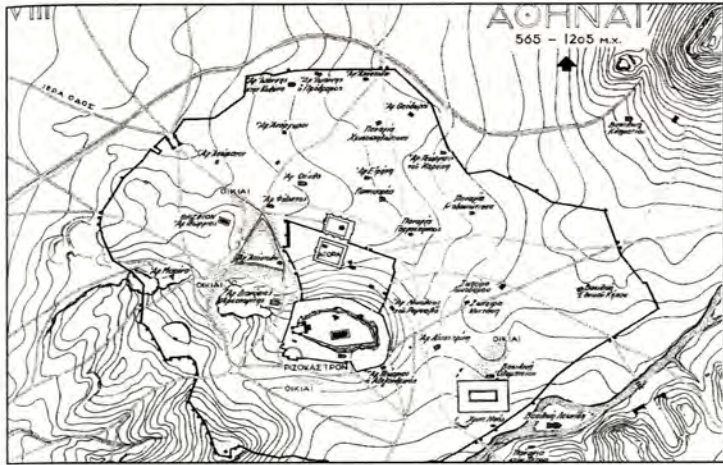
Σε ανασκαφή που πραγματοποίησε η 1η ΕΒΑ, στη περιοχή γύρω από τον ναό, έχουν βρεθεί λείψανα τοιχοδομίας παλαιότερων κτηρίων, δέκα έξι τάφοι και μωσαϊκό δάπεδο με τμήματα τοιχοποιίας, τα οποία ανήκουν πιθανώς σε ρωμαϊκή έπαυλη. (εικ. 10)

Αρχιτεκτονική Τεκμηρίωση Τυπολογία

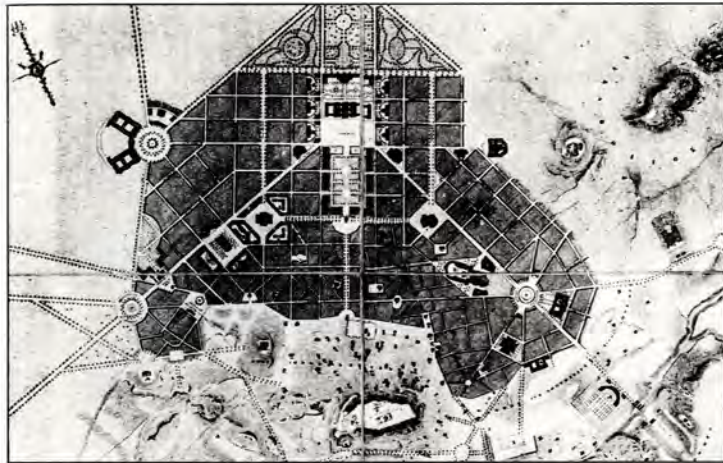
Ο ναός ανήκει στους Ελλαδικού τύπου ναούς και κατατάσσεται στους σταυροειδείς εγγεγραμμένους μετά νάρθηκος και τρούλου ο οποίος στηρίζεται επί των δύο τοιχοπεσσών του ιερού και των αντιστοιχών επί της δυτικής πλευράς (εικ. 11). Ένεκα της ιδιομορφίας αυτής, τυπολογικά, έχει θεωρηθεί ότι ανήκει είτε στους μεταβατικούς αρχαίους ναούς, είτε στους δικιόνιους με κάποια παραλλαγή. Όμως η νεώτερη μελέτη του D. Hayer υποδεικνύει μία νέα κατηγορία μεσοβυζαντινών ναών, στην οποία η δημιουργία τοίχων σαν δυτικές στηρίξεις του τρούλου, αποτελεί αρχιτεκτονική επιλογή.

Στεγάζεται από διασταυρούμενες κυλινδρικές καμάρες. Στο τμήμα της τομής τους εγγράφεται κύκλος, επί του οποίου εδράζεται και υψώνεται οκταγωνικός τρούλος (εικ.13) με δίλοβα ανοίγματα και μαρμαρίνους κιονίσκους στις ακμές του. Η επίστεψη των πλευρών του οκταγώνου (εικ.14) γίνεται από μαρμαρίνα τοξωτά γείσα και στο σημείο επαφής τους διαμορφώνονται ζωμόρφες υδρορροές (Αθηναϊκός τρούλος).

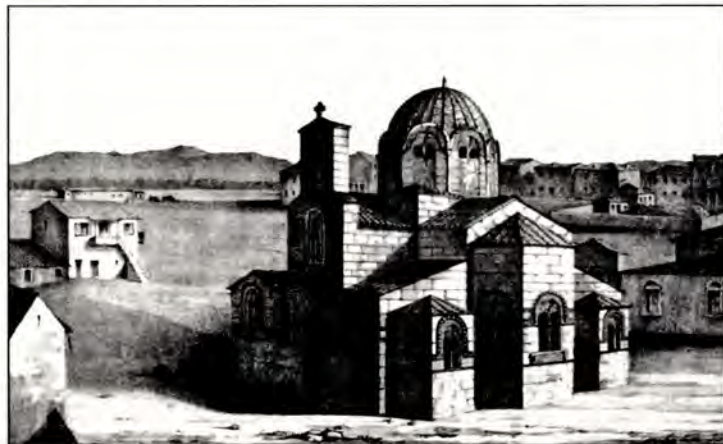
Η μετάβαση από το σταυρό στο τρούλο γίνεται μέσω τεσσάρων λοφίων.

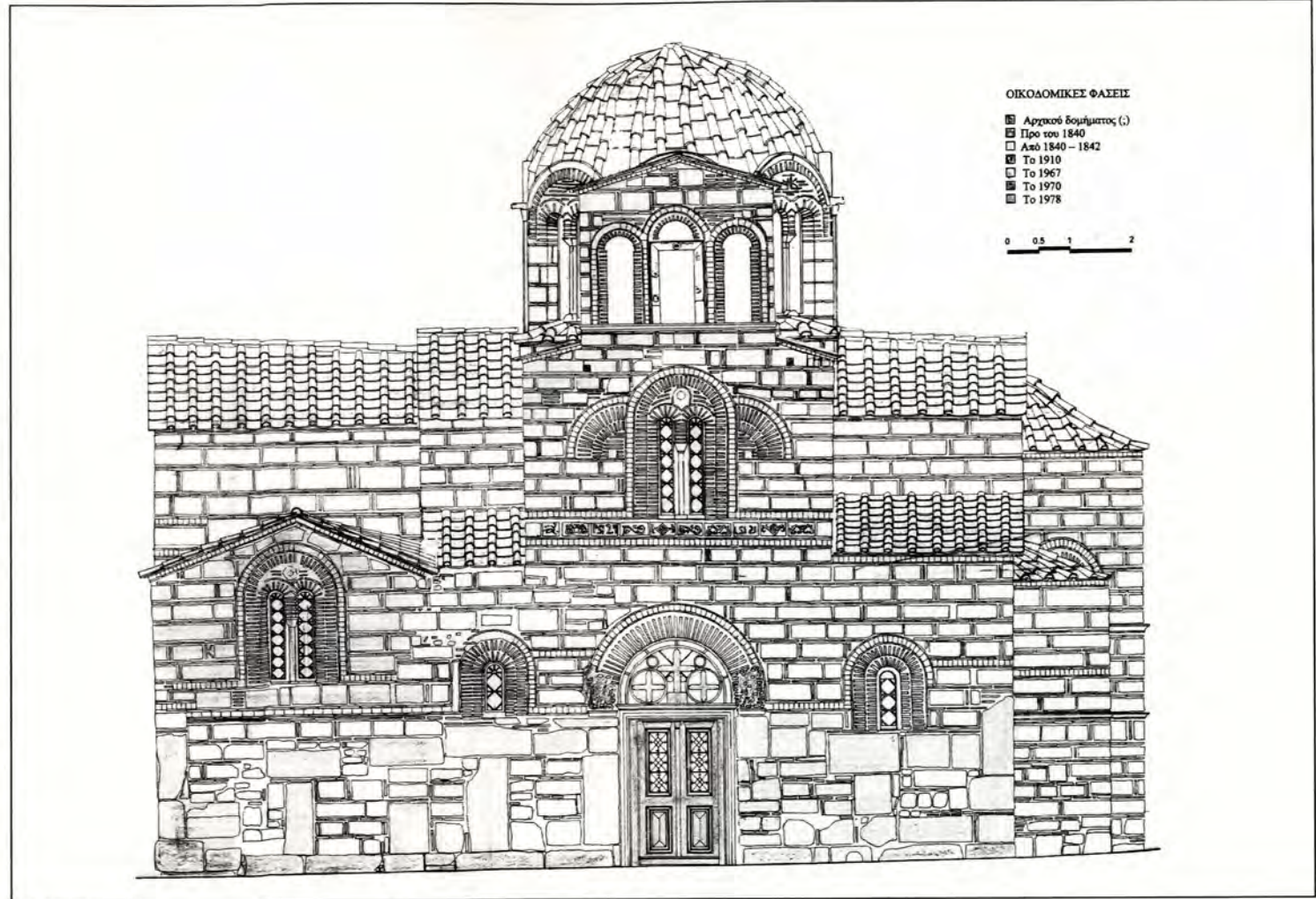
Εικ. 1: Σχέδιο των Αθηνών κατά τη περίοδο του Ιουστινιανού μέχρι της κατάρτισης της πόλης από τους Φράγκους. (Πηγή: Ι. Τραυλός)

Εικ. 2: Το σχέδιο πόλης των Αθηνών από τους Σ. Κιτσάνη και Ε. Schaubert.

Εικ. 3: Ο ναός των Αγίων Θεοδώρων, σχεδιασμένος το 1842.

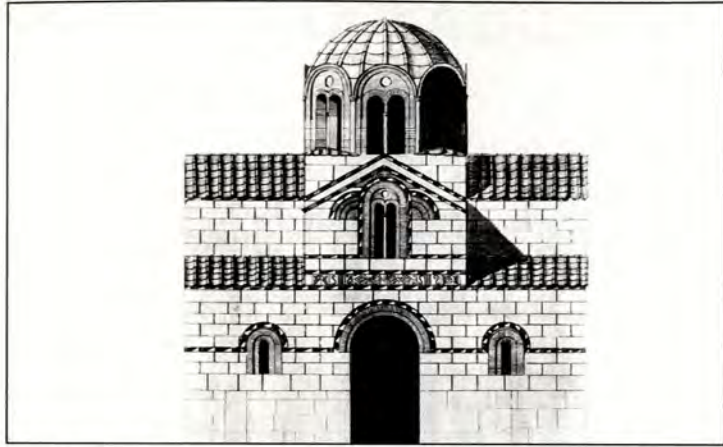
Εικ. 6: Νότια όψη. Οικοδομικές φάσεις του ναού, όπως προέβλεπαν από τον συγκερασμό παρατηρήσεων και τεκμηρίων.

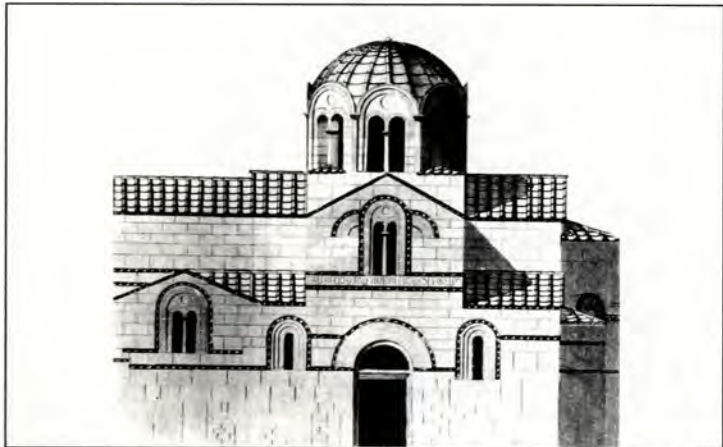
Εικ. 4: Μαρμάρινη κτετορική επιγραφή

Εικ. 5: Μαρμάρινη χρονολογική επιγραφή

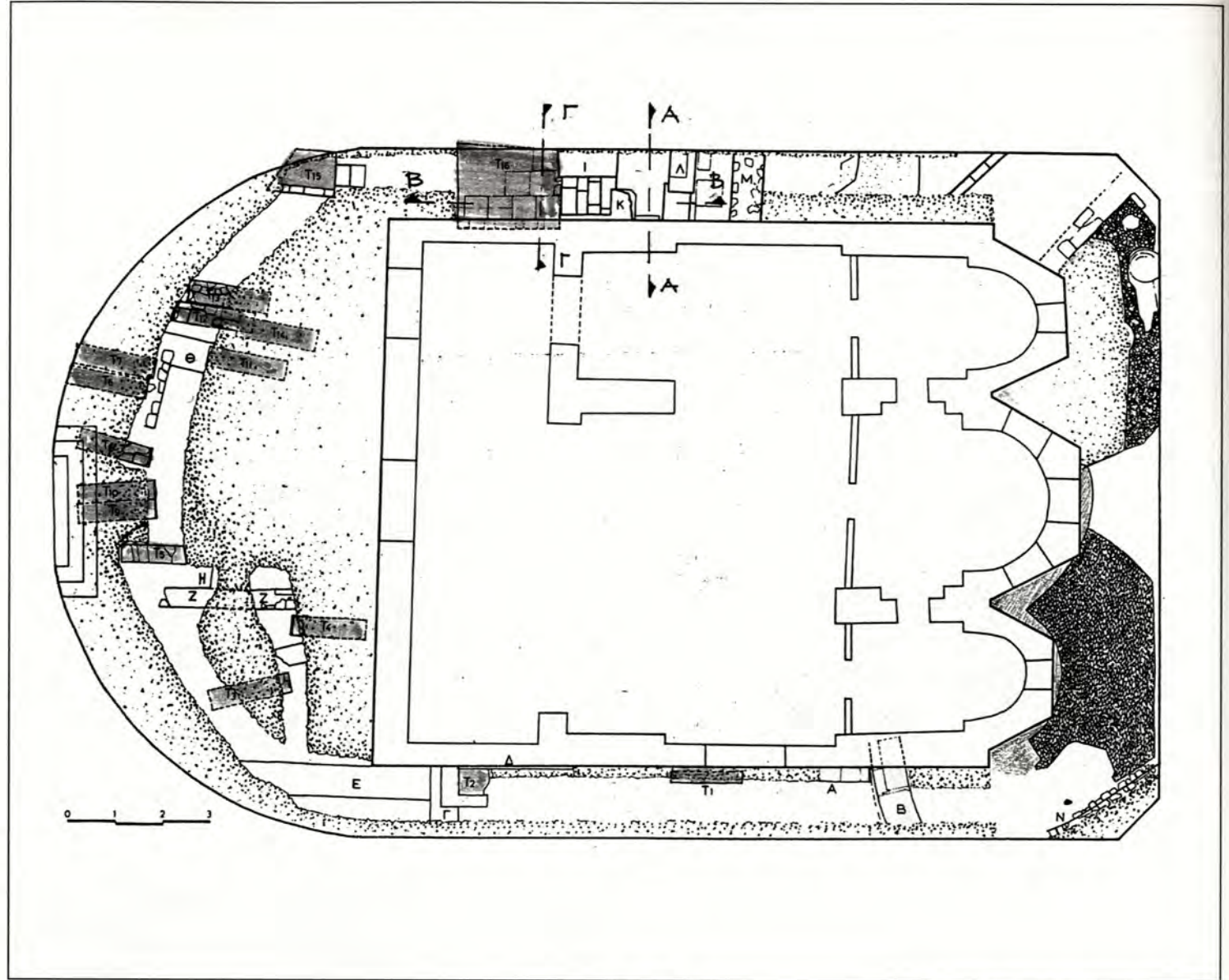
Εικ. 7: Δ. όψη, χρονοτοχημένη στα 1842 του Ph. Girault de Prangey.

Εικ. 8: ΗΒ.Α. όψη του ναού. Φωτ. του 1875 από την συλλογή του G. Edwards N.Y.

Εικ. 9: ΗΝ.Δ. όψη του ναού. Φωτ. του 1880 από την συλλογή του Ν. Ξανθοπούλου.

Εικ. 10: Ευρήματα γύρω από τον ναό των Αγίων Θεοδώρων. (Πηγή: ΑΔ 1967)

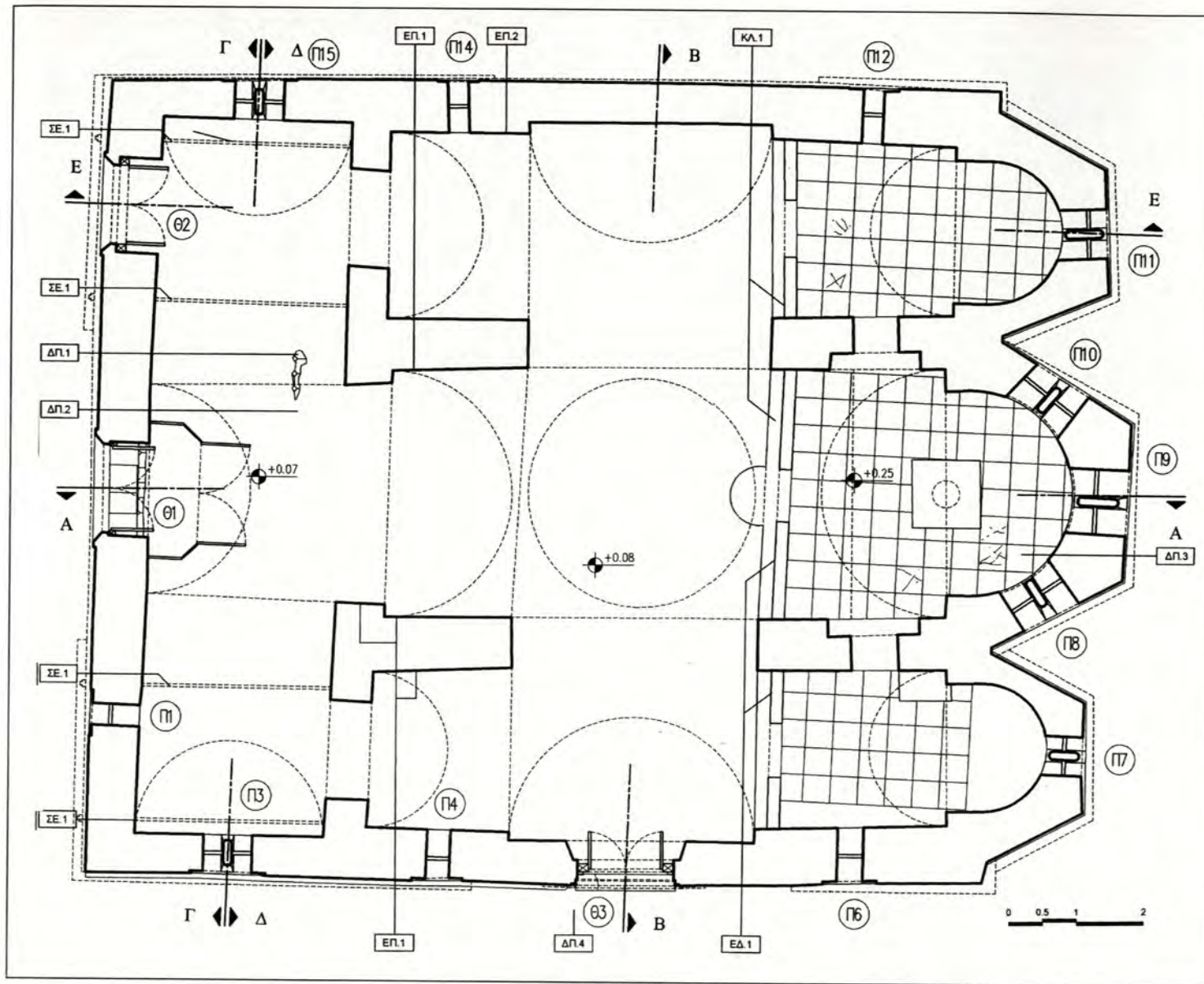
Τα γωνιακά διαμερίσματα στεγάζονται σε χαμηλότερο ύψος από θόλους με μονόρριχτες στέγες.

Ο νάρθηκας καλύπτεται από τρεις καμάρες εκ των οποίων η μεσαία έχει εγκάρσια διάταξη προς τις άλλες και τις γενέσεις της σε στάθμη ψηλότερη από τα κλειδιά των δύο πλευρικών.

Η κεντρική αψίδα του ιερού έχει εξωτερικά κάτοψη ημιεξάγωνου και φέρει σε όλες τις πλευρές της δίλοβα ανοίγματα (εικ.15) χωριζόμενα με μαρμαρινούς αμφικιονίσκους. Την ίδια ημιεξάγωνη κάτοψη έχουν και οι δύο μικρότερες αψίδες, της πρόθεσης και του διακονικού. Στις μεσαίες πλευρές ανοίγονται δίλοβα παράθυρα.

Η διαμόρφωση των στεγών, στις κυλινδρικές καμάρες του σταυρού, γίνεται με δικλινή επίπεδα που δημιουργούν ισοσκελή αετώματα στα τύμπανα των θόλων.

Η τοιχοποιία είναι ισόδομη πλινθοπερίκλειστη με δόμους από πωρόλιθο κογχυλιάτη μεταξύ των οποίων παρατίθεται καθέτως και οριζοντίως μονή πλίνθος. Η βάση του ναού μέχρι τη γένεση των αψίδων των κατωτέρων παραθύρων είναι λιγότερο επιμελημένη με μεγάλους δόμους που τοποθετούνται σε διάταξη ταυ (Τ) και συμπληρώνονται με ακανόνιστες στρώσεις πλινθών. Στη νότια όψη (εικ.16) παρατηρείται προεξοχή της κατώτερης σειράς δόμων.

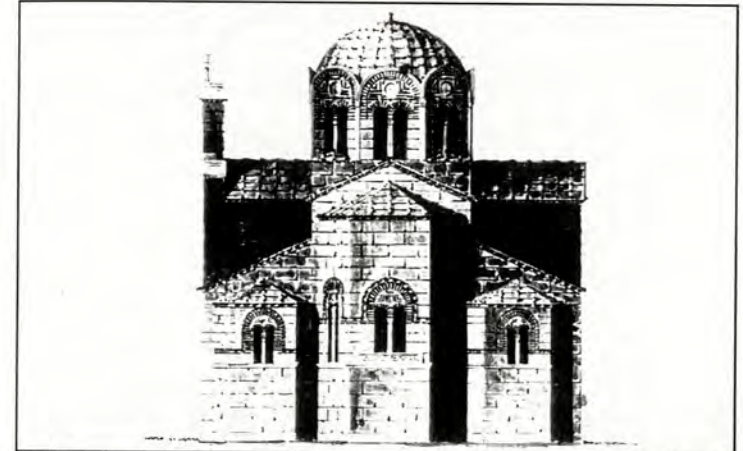
Εικ. 11: Κάτοψη σε στάθμη +2,33 μ.

Τις όψεις (εικ.17) διακοσμούν οδοντωτές ταινίες από πλίνθους, που πλαισιώνουν τα ανοίγματα και δημιουργούν οδοντωτά γείσα στη στέψη των στεγών. Όλες οι πλευρές, εκτός της ανατολικής, φέρουν επενδυτική ζωφόρο από πήλινα επιπεδόγλυφα πλακίδια (Fatimid) στα οποία έχουν λαξευτεί κουφικά θέματα. Στη δυτική όψη (εικ.4, 5) υπάρχουν εντοιχισμένες δύο μαρμαρίνες επιγραφές. Σε όλα τα τύμπανα των δίλοβων ανοιγμάτων υπάρχουν ίχνη από πήλινα κοίλα αγγεία, εκτός από αυτά του τρούλου. Οι τοιχοποιίες εσωτερικά είναι επιχρισμένες και καλύπτονται από τοιχογραφίες του 19ου αιώνα.

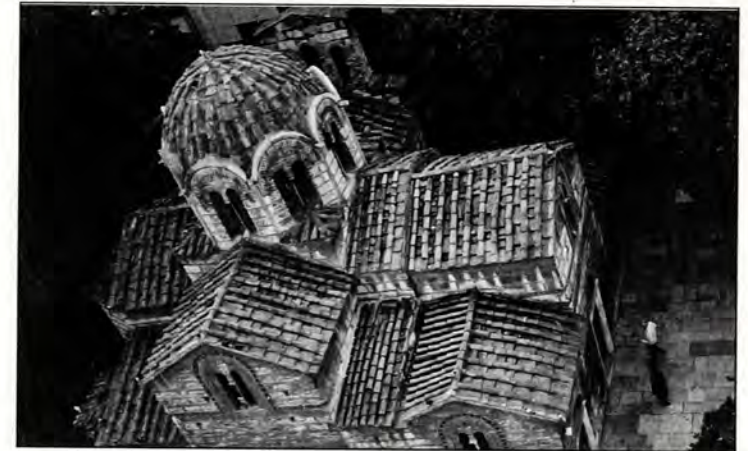
Στη νότια όψη του ναού υπάρχει μεταγενέστερη προσθήκη κωδωνοστασίου με εντοιχισμένα τμήματα μαρμάρινου διακόσμου σε δεύτερη χρήση.

Παθολογία Διάγνωση

Το κτήριο και τα δομικά στοιχεία που το συγκροτούν, αντιμετωπίζουν προβλήματα δομικά, οικοδομικά και αισθητικά εξ αιτίας εξωγενών κυρίως παραγόντων φθοράς. Αυτοί είναι περιβαλλοντικοί και διαφόρων ειδών φορτίσεις και επεμβάσεις.

Εικ. 10: Η Β.Α. όψη του μνημείου μετά το 1880, των Fratelli Alinari.

Εικ. 12: Άποψη του ναού των Αγίων Θεοδώρων.

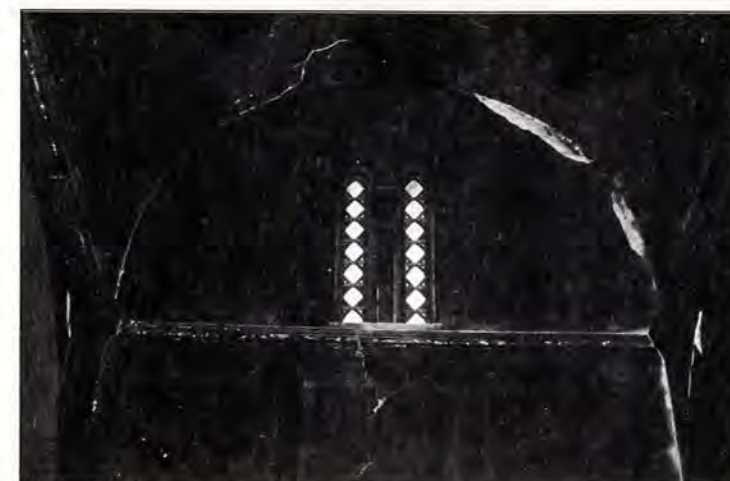
Εικ. 14: Τμήμα του αθηναϊκού τρούπου με ζωμόρφες υδροροές.

Εικ. 15: Δίτοβο άνοιγμα της κεντρικής αψίδας, διαχωριζόμενο από μαρμάρινο αμφικιονίσκο.

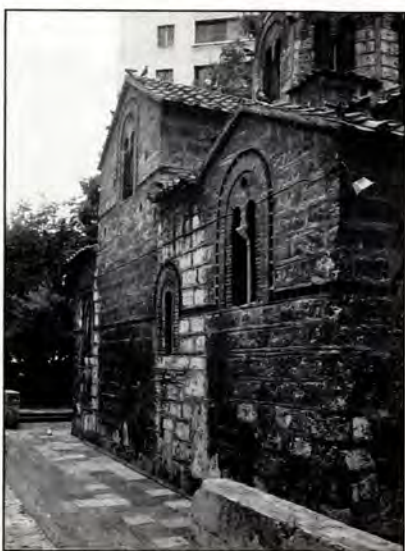
Εικ. 18: Ρήγμα στη δυτική όψη.

Εικ. 19: Διαχωρισμός της σύνδεσης της τοικοποιίας με τον εγκάρσιο τοίχο.

Εικ. 16: Προεξοχή της κατώτερης σειράς δόμων στη νότια όψη.

Εικ. 17: Βόρεια όψη.

Ο ναός έχει δεχθεί, στη διάρκεια των αιώνων, σημαντικές δυναμικές καταπονήσεις από σεισμούς και βόμβες, που του προκάλεσαν σοβαρά δομικά προβλήματα, ρήγματα, ρωγμές, παραμορφώσεις στις τοικοποιίες και απόκλιση του δυτικού τοίχου εκ της κατακορύφου. Ο σεισμός του 1999 επιδείνωσε σημαντικά τις υπάρχουσες βλάβες, προκάλεσε ρήγμα (εικ.18) στο δυτικό τύμπανο της κεραίας του σταυρού και παράλληλα προκάλεσε (εικ.19) διαχωρισμό της σύνδεσης της τοικοποιίας με τον εγκάρσιο τοίχο. Υπάρχουν ρωγμές στα κλειδιά των θόλων, συστήματα ρωγμών προερχόμενα από μηχανικές καταπονήσεις, παρουσία ανερχόμενης και κατερχόμενης υγρασίας, μη συμβατά υλικά, κλπ.

Η ρύπανση της ατμόσφαιρας του κέντρου της Αθήνας (εικ.20) από την αιθάλη, το SO₂, NO₂, NO, CO₂ και το CO, είναι ιδιαίτερα διαβρωτική για τα δομικά υλικά.

Οι χημικές ενώσεις συνεπικουρούμενες από την παρουσία της υγρασίας προκαλούν την ανάπτυξη σημαντικών φαινομένων φθοράς (εικ.21). Στους πωρόλιθους, τα μάρμαρα, τους πλίνθους και στα κονιάματα παρουσιάζονται επικαθίσεις ρύπων. Άλλοτε έχουν τη μορφή των μαύρων χαλαρών αποθέσεων σε επιφάνειες μη αποπλενόμενες και άλλοτε εξελίσσονται σε μαύρες σκληρές επιφανειακές κρούστες που συνοδεύονται από διάβρωση των υποκειμένων στρωμάτων και συν τω χρόνω εμφανίζουν έντονη αποσάθρωση και απώλεια υλικού.

Παράλληλα, στα δομικά υλικά έχει προκληθεί φθορά από κρυστάλλωση αλάτων, γυψοποίηση, και όξινη ανθρακική κρούστα στα μαρμάρια μέλη. Η δράση του νερού είναι ένας άλλος παράγοντας φθοράς του μνημείου: υπόγεια ύδατα, διαβροχή των επιφανειών, ανερχόμενη και κατερχόμενη υγρασία, μεταφορά διαλυτών αλάτων, συμπύκνωση υδρατμών, μη επαρκής αποστράγγιση ομβρίων.

Η χωροθέτησή του, ο προσανατολισμός και η σχέση με τον άμεσο πολεοδομικό ιστό, όπως διαμορφώθηκε γύρω του, δημιουργούν κάποιες από τις αιτίες φθοράς του.

Στη βόρεια και στη νότια όψη παρουσιάζονται φθορές από την επενέργεια του φαινομένου της αιολικής διάβρωσης σε συνδυασμό με τις αυξομειώσεις της θερμοκρασίας και της υγρασίας του περιβάλλοντος.

Σημαντικός επίσης, παράγοντας φθοράς για τον ναό είναι οι βιολογικοί ρύποι. Η ανάπτυξη μικροπανίδας και μικροχλωρίδας στις επιφάνειες του, αλλά και η παρουσία μεγάλου αριθμού περιστεριών των οποίων οι βιολογικοί ρύποι (αυαπό) εκτός από τις αντιαισθητικές τους επιπτώσεις, συγκρατούν και ευνοούν την ανάπτυξη βακτηριδίων και μικροοργανισμών, που διαβρώνουν πωρόλιθους, πλίνθους και κονιάματα.

Οι συνθήκες χρήσης στο εσωτερικό του ναού, με συγκέντρωση αιθάλης, είναι ένας εξίσου σοβαρός παράγοντας φθοράς για τις εσωτερικές επιφάνειές του και τα επιχρίσματα. Η παρουσία της ανερχόμενης (εικ.22) και κατερχόμενης υγρασίας, δημιουργεί τριχοειδείς ρωγμές, εξανθίσεις διαλυτών αλάτων, αποσαθρώσεις, τοπικές απολεπίσεις και ανάπτυξη βιολογικών ρύπων.

Παράγοντας φθοράς του μνημείου είναι και οι «εξωραϊστικές» επεμβάσεις, από μη ειδικούς, καθώς και οι επανειλημμένες αποσπασματικές και αδόκιμες επεμβάσεις με τη χρήση μη συμβατών υλικών με τα ιστορικά. Τα πολλαπλά κονιάματα αρμών με διαφοροποιήσεις στη σύνθεση και στις αποχρώσεις τους σε σχέση με τα αυθεντικά, έχουν επιφέρει στο κτήριο οικοδομική και αισθητική αλλοίωση.

Πρόταση Αξιολόγησης

Για την αντιμετώπιση και τη διαχείριση των μνημείων, έχει διαμορφωθεί πλαίσιο αρχών, το οποίο έχει διατυπωθεί στις διεθνώς αναγνωρισμένες συμβάσεις για την αποκατάσταση των μνημείων. Παράλληλα, είναι κατανοητό πως η μεταχείριση τους δεν μπορεί να βασίζεται μόνο σε δογματικές επιταγές και προδιαγεγραμμένες ενέργειες.

	ΜΕΓΙΣΤΗ ΤΙΜΗ	ΜΕΣΗ ΤΙΜΗ
ΚΑΠΝΟΣ	266	48
ΔΙΟΞΕΙΔΙΟ ΤΟΥ ΘΕΙΟΥ	48	15
ΔΙΟΞΕΙΔΙΟ ΤΟΥ ΑΖΩΤΟΥ	348	71
ΜΟΝΟΞΕΙΔΙΟ ΤΟΥ ΑΖΩΤΟΥ	898	78

Εικ. 20: Τιμές ρύπων σε ωριαία βάση στο σταθμό μέτρησης της οδού Αθηνάς. (ΠΕΡΓΙΑ)

Κάθε μνημείο είναι μοναδικό και ο ναός εμπεριέχει αξίες τις οποίες οφείλουμε να αναγνωρίσουμε, να σεβαστούμε, να διαφυλάξουμε και να τις παραδώσουμε ακέραιες στις μελλοντικές γενιές.

Είναι ένας «περίβολος χρόνου χωρίς χρόνο», μάρτυρας ιστορικών γεγονότων, όχι μόνο ως ιστορικό συμβάν, αλλά και ως ιστορικό επιστημονικό τεκμήριο και πηγή πληροφοριών.

Παρά τις επεμβάσεις που έχει δεχθεί ώστε η αυθεντικότητά του να έχει μερικώς απωλεσθεί, διασώζει ακόμη την καλλιτεχνική και διδακτική του αξία, ως ένα μοναδικό κτίσμα γνήσιας μορφής, κατασκευαστικής ιδιαιτερότητας, αισθητικής και ποιοτικής έκφρασης με τη Βυζαντινή τεχνολογία «ακουμπισμένη» επάνω του και συγχρόνως αδιάψευστος μάρτυρας της μοιραίας φθοράς του χρόνου με τις αισθητικές αξίες του ερειπίου.

Μέχρι τις μέρες μας διατηρεί την αρχική χρηστική του αξία ως χώρος θρησκευτικής πίστης και λατρείας και παράλληλα συμμετέχει στη κοινωνική και πολιτιστική εξέλιξη της περιοχής, δρώντας σαν τοπίο και σημείο αναφοράς στο κέντρο της πόλης των Αθηνών. Ως ένα εξαιρετικό δείγμα Βυζαντινής αρχιτεκτονικής με πλήθος σημαντικών αξιών, αποτελεί αναμφίβολα ένα κτίσμα άξιο προς διατήρηση και ανάδειξη.

Ο ναός χρήζει άμεσης επέμβασης με σεβασμό στην απόλυτη αξία του μνημείου, ώστε να αρθούν τα αίτια της φθοράς του, να συντηρηθεί, να αποκατασταθεί και να αποδοθεί στο κοινό.

Οι στόχοι της επέμβασης είναι:

- Η αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων με σκοπό να απαλειφθούν οι κίνδυνοι που ελλοχεύουν στη διατήρηση του δομήματος και την ασφάλεια των επισκεπτών του.
- Η αντιμετώπιση των οικοδομικών προβλημάτων του έτσι ώστε να αποτραπεί η συνεχής διάβρωση των υλικών του.
- Η αποκατάσταση και ανάδειξη της ιστορικής, αισθητικής, αρχιτεκτονικής και αρχαιολογικής αξίας του μνημείου, μέχρι το σημείο των τεκμηριωμένων στοιχείων.

Εικ. 21: Ατμοσφαιρικές επικαθίσεις με ανάπτυξη μαύρης επιφανειακής κρούστας με εξέλιξη του φαινομένου, διάβρωση των υποκειμένων στρωμάτων και απώλεια υλικού.

- Η λειτουργική συνέχεια του μνημείου ως χώρου θρησκευτικής έκφρασης με ήπιες μορφές επέμβασης για την εξασφάλιση και διατήρηση της χρήσης του.

Αρχές της επέμβασης

Όπως αναφέρθηκε, το μνημείο έχει δεχθεί αρκετές επεμβάσεις, γεγονός που καθιστά την αυθεντικότητά του αδύνατη να ξανακερδηθεί. Συγχρόνως υπάρχει επιτακτική η ανάγκη της άμεσης επέμβασης στο μνημείο για την αποκατάσταση των ζημιών ώστε να σταματήσει η περαιτέρω εξέλιξη των φαινομένων φθοράς.

Συνεκτιμώντας τις διαμορφωμένες συνθήκες και γνωρίζοντας ότι η αποκατάσταση ενός μνημείου είναι πράξη επεμβατική που προκαλεί απώλεια αυθεντικών τεκμηρίων, προτείνεται η συντήρηση και στερέωση του μνημείου με τις ελάχιστες και απολύτως απαραίτητες ενέργειες ώστε να μην προκληθούν απώλειες ιστορικών στοιχείων. Προτείνουμε:

- Την διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου με τη χρήση:
 - α) ήπιων και μικρής κλίμακας επεμβάσεων,
 - β) λιγότερων νέων στοιχείων σε αναλογία προς τα αυθεντικά υλικά,
 - γ) την διατήρηση και συντήρηση των αυθεντικών στοιχείων του.
- Τον σεβασμό των ιστορικών φάσεων. Η απάλειψη «ιστορικής φάσης» προβλέπεται μόνο για νεότερες και χωρίς δομική ή καλλιτεχνική αξία επεμβάσεις, οι οποίες έχουν αλλοιώσει στοιχεία που είναι δυνατόν να αποκατασταθούν καθώς και οι μη δόκιμες επεμβάσεις που προκαλούν δομικά, οικοδομικά και αισθητικά προβλήματα.
- Την χρήση παραδοσιακών τρόπων δομής και υλικών. Αν αυτά έχουν αποδειχθεί ανεπαρκή, είναι δυνατόν να γίνει χρήση σύγχρονων μεθόδων που έχουν δοκιμαστεί σε ανάλογες επεμβάσεις, με συμβατά υλικά.
- Την εξασφάλιση της αναστρεψιμότητας των επεμβάσεων.
- Την διαφοροποίηση με διακριτικό τρόπο του νέου υλικού της

Εικ. 22: Απώλεια χρωματικής επιφάνειας και επικρίσματος λόγω ανερχόμενης υγρασίας, μεταφοράς διαλυτών αλάτων και ανάπτυξη βιοτοξικών ρύπων.

- επέμβασης σε σχέση με το αυθεντικό υλικό.
- Την εξασφάλιση της συνέχειας της χρήσης και της προστασίας του μνημείου με επιστημονική καθοδήγηση.

Περιγραφή της επέμβασης

Θεμέλια: Για την αντιμετώπιση της ανερχόμενης υγρασίας, προβλέπεται περιμετρική αποστράγγιση με την κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου, λαμβάνοντας μέτρα προστασίας των αρχαιολογικών λειψάνων.

Τοιχοποιίες: Η εργασία επέμβασης στις τοιχοποιίες είναι σύνθετη. Αρχικά γίνεται συστηματικός έλεγχος, ώστε να καθοριστούν με ακρίβεια οι περιοχές με τα αυθεντικά υλικά και τις παλαιότερες επεμβάσεις. Αναγνωρίζονται οι οικοδομικές φάσεις, αξιολογούνται και ακολουθεί η αποτίμηση της κατάστασης διατήρησής τους, της συμβατότητας των υλικών και της ύπαρξης αισθητικής αλλοίωσης ή μη. Στη συνέχεια εντοπίζονται με ακρίβεια τα τμήματα στα οποία θα γίνουν επεμβάσεις.

Μια αναγκαία εργασία, πριν την επέμβαση στερέωσης είναι ο καθαρισμός από τα διαβρωμένα υλικά και τους επικαθιμένους ρύπους.

Η επιλογή των κατάλληλων μεθόδων καθαρισμού γίνεται με γνώμονα το είδος των επιφανειών, τη χημική και ορυκτολογική δομή των υλικών, το πορώδες, το είδος και το βάθος της φθοράς, καθώς και το είδος των αποθέσεων που πρέπει να απομακρυνθούν. Κυρίαρχο δομικό υλικό είναι ο πωρόλιθος κογχυλιάτης και οι μέθοδοι καθαρισμού θα πρέπει να εξασφαλίζουν τη μη κατακράτηση υγρασίας, τη διάλυση αλάτων και τη απώλεια αυθεντικού υλικού.

Για την απαλλαγή των μη δομικών στοιχείων από την μαύρη επιφανειακή κρούστα, μέχρι σήμερα έχουν εφαρμοστεί αρκετές μέθοδοι με όχι και τόσο ικανοποιητικά αποτελέσματα. Από δοκιμαστικές εφαρμογές που έγιναν οπικά στον Ι.Ν. Καπνικαρέας, αποδείχθηκε

ότι η χρήση παστών απορροφητικών αργίλων δεν είχε ορατά αποτελέσματα, ενώ ως πλέον δόκιμη μέθοδος καθαρισμού, ειδικά για υλικά με πορώδη δομή και έντονη αποσάθρωση όπως πωρόλιθοι και κονιάματα, θεωρείται η μέθοδος της μικροαμβολής εν ξηρώ, σφαιριδίων αλούμινας πολύ μικρής διαμέτρου (320 mesh) και σκληρότητας 8 - 9 Mohs, τα οποία βάλονται με αέρα υπό ρυθμιζόμενη πίεση. Με τη χρήση χαμηλών πιέσεων και ροής υλικού η μέθοδος καθίσταται ελεγχόμενη και μη επιθετική για διαβρωμένα υλικά όπως οι πωρόλιθοι, πλίνθοι και κονιάματα. Απαιτείται να έχει προηγηθεί στερέωση των επιφανειών με εκνέφωση διαλύματος $\text{Ca}(\text{OH})_2$ και μετά την επέμβαση του καθαρισμού να ακολουθήσει εφαρμογή προστασίας με υδρόφοβα υλικά, όπως τα πολυσυλοξάνια, τα οποία θεωρούνται αποδεκτά και παρουσιάζουν ικανό βάθος διείσδυσης - εμποτισμού χωρίς τη δημιουργία επιφανειακών στρωμάτων.

Στους αποσθρωμένους πωρόλιθους, μετά τον καθαρισμό, προτείνεται η πλαστική συμπλήρωσή τους με συμβατά υλικά και αδρανές υλικό από τον ίδιο λίθο.

Ιδιαίτερη προσοχή θα δοθεί ώστε να διατηρηθεί το μεγαλύτερο ποσοστό αρχικών κονιαμάτων, εφ' όσον παρέχουν επαρκή προστασία στη τοιχοποιία, ακόμη και αν είναι ελαφρά διαβρωμένα δεν θα πρέπει να αρμολογηθούν.

Βαθύ αρμολόγημα θα γίνει στις θέσεις όπου το αρχικό κονίαμα δομής έχει καταστραφεί.

Για την ενίσχυση των λιθοδομών, όπου δεν επαρκεί το βαθύ αρμολόγημα, προτείνεται τοπική εφαρμογή ενέματος. Στις περιπτώσεις όπου έχει δημιουργηθεί ρήγμα, υπάρχει η ανάγκη της συρραφής των παρειών με ανοξειδωτους χαλύβδινους συνδετήρες και θα ακολουθήσει εφαρμογή τοπικών ενεμάτων.

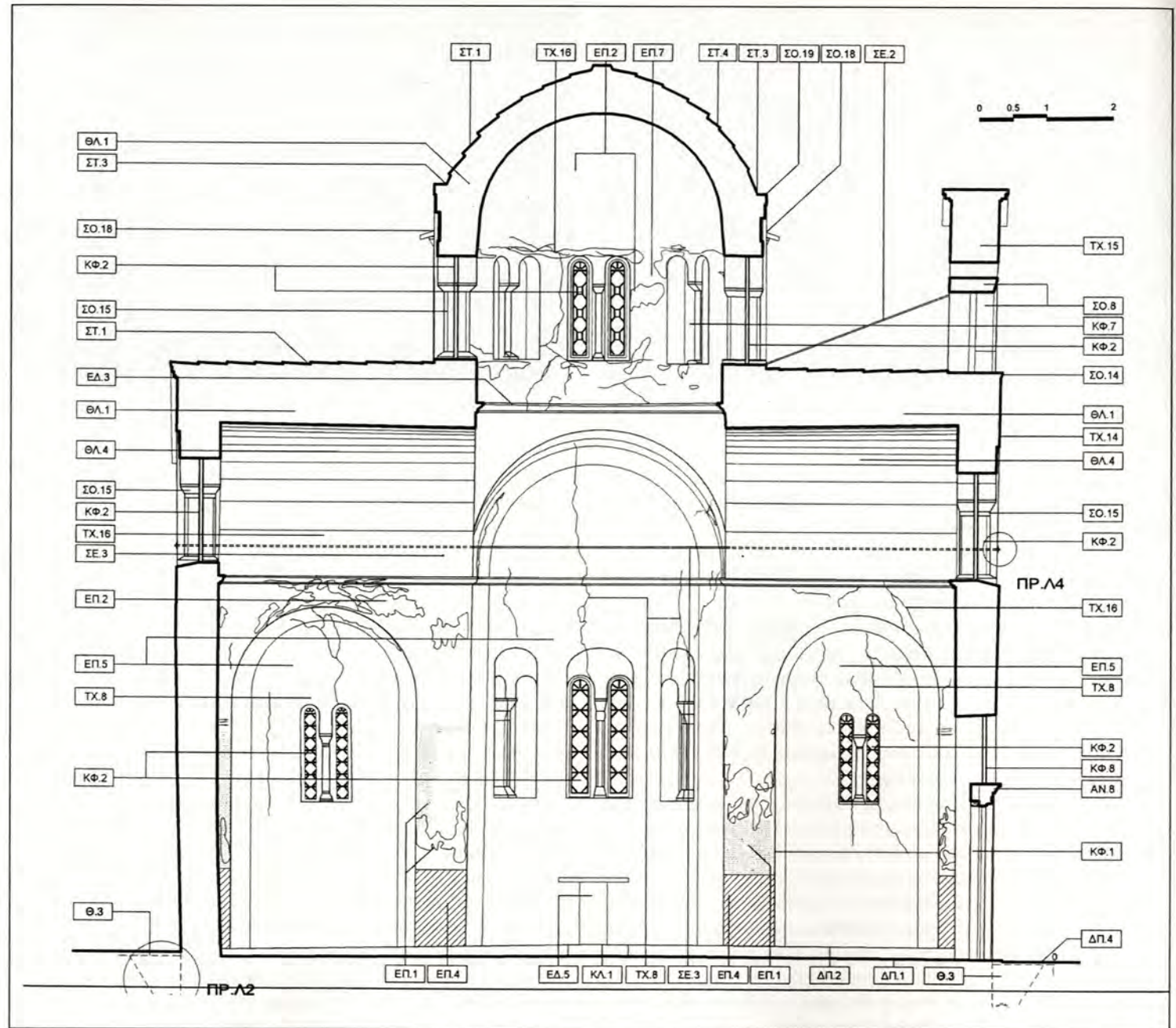
Η σύσταση του κονιαματος αρμών και ενεμάτων θα είναι συμβατή με εκείνη του ιστορικού κονιαματος και θα έχει ικανοποιητική αντοχή. Η σύνθεση, οι αναλογίες και η ποιότητα του κονιαματος θα καθοριστούν από εξειδικευμένο εργαστήριο μετά από εργαστηριακή έρευνα του αρχικού κονιαματος.

Συστήματα ενίσχυσης: Για την αντιμετώπιση των δομικών προβλημάτων του ναού και τη σύνδεση των τοιχοποιιών ώστε να υπάρξει βελτίωση εν γένει της στατικής συμπεριφοράς του κτηρίου, κυρίως έναντι δυναμικής καταπόνησης, προτείνεται η τοποθέτηση τενόντων από ανοξειδωτο χάλυβα σε θέσεις λίγο ψηλότερα από την στάθμη γένεσης των θόλων (εικ.23).

Θόλοι - Τρούλος - Στέγες: Για την απάλειψη της κατερχόμενης υγρασίας, προτείνεται η εξυγίανση των εξωραχίων των θόλων, μέχρι τους θολίτες. Θα γίνουν εργασίες καθαρισμού, ενίσχυσης, συντήρησης, στεγάνωσης της θολοδομίας, και επικάλυψη της στέγης με αξιοποιήσιμα παλαιά κεραμίδια και νέα χειροποίητα Βυζαντινού τύπου, με σύνθεση, χρώμα και διαστάσεις όμοιες με αυτές των παλαιών.

Στοιχεία όψεων (Μαρμάρινος και Κεραμοπλαστικός Διάκοσμος)

Οι εργασίες συντήρησής τους, θα γίνουν από εξειδικευμένους συντηρητές με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να απομακρυνθούν οι ρύποι και τα διαλυτά άλατα με ήπιες μεθόδους καθαρισμού.

Εικ. 23: Συστήματα ενίσχυσης, τοποθέτηση τενόντων από ανοξειδωτο χάλυβα. Πρόταση αποκατάστασης.

Προτείνεται στις θέσεις των σωζόμενων σκυφίων να τοποθετηθούν τα πιστά αντίγραφα τους.

Επιχρίσματα: Στο εσωτερικό του ναού είναι αναγκαία η ολοκληρωμένη έρευνα για την ύπαρξη των αρχικών τοιχογραφημένων επιφανειών. Θα ακολουθήσει μελέτη συντήρησης και αποκατάστασης των τοιχογραφιών από εξειδικευμένους συντηρητές. Απαραίτητο κρίνεται να έχει προηγηθεί παρακολούθηση των συνθηκών του

μικροκλίματος εντός του ναού, όπως η σχετική υγρασία, οι διακυμάνσεις της θερμοκρασίας και η θερμοκρασιακή συμπεριφορά των υλικών. Τέλος, θα προκύψουν οι προτάσεις επέμβασης με συμβατά υλικά. Πριν την επέμβαση θα γίνει ενίσχυση και στερέωση των τοιχογραφιών με συμβατά υλικά.

Προτείνεται η αντικατάσταση του επιχρίσματος (εικ. 24), που τοποθετήθηκε το 1967 περιμετρικά στο ναό, το οποίο προκάλεσε

Λαζαριδής, Π. *Μεσαιωνικά Αττικής*, ΑΔ22, 1967.

Μανωλέσσου, Ε. 1η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων: *Αθήνα, Ναός Αγίων Θεοδώρων*, ΑΔ 37, 1982, Β1 Χρονικά.

Μέντζου-Μειμάρη, Κ. *Χρονολογημένα βυζαντινά επιγραφαί του Corpus Inscriptionum Graecorum IV, 2*, ΔΧΑΕτ. Θ', 1977-1979.

Μιλτιάδου - Fezans, Α. - Δεληνικόλα, Ε. *Συνοπτική Παρουσίαση Τεχνικών και Μεθόδων Επέμβασης σε παλιά κτίρια από Τοιχοποιία* σημειώσεις μαθημάτων Δ.Π.Μ.Σ. 2001.

Μπίρης, Κ. *Αι Αθήναι από του 19ου εις τον 20ον αιώνα*, Αθήνα 1966.

Μπίρης, Κ. *Αι Εκκλησείαι των Παλαιών Αθηνών*, Αθήναι, 1940, αρ.66.

Μπούρας, Χ. Καλογεροπούλου, Α. - Ανδρεάδου, Ρ. *Εκκλησίες της Αττικής*, Αθήνα 1969.

Μπούρας, Χ. - Μπούρα, Λ. *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αιώνα*, Αθήνα 2002.

Μπούρας, Χ. *Βυζαντινή και μεταβυζαντινή αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα 2001.

Μπούρας, Χ. *Μαθήματα Ιστορίας Αρχιτεκτονικής*, τ. ΒΕ.

Νερούτσος, Τ. *Χριστιανικάί Αθήναι*, Αθήνα 1889.

Νικολακόπουλος, Γ. *Τα εντοιχισμένα κεραμικά στους Αγ. Θεοδώρους Αθηνών*, ΧVε congres international d'etudes byzantines. Resumes.

Ξυγγόπουλος, Α. *Αι Επιγραφαί του ναού των Αγίων Θεοδώρων εν Αθήναις*, ΕΕΒΣ Γ, 1933.

Ξυγγόπουλος, Α. ΒΖ.34.

Ξυγγόπουλος, Α. ΒΖ 35.

Ξυγγόπουλος, Α. ΕΜΜΕ, *Μεσαιωνικά Μνημεία Αττικής- Α' Αθηνών*, (τεύχος Β', Αθήναι 1929).

Ορλάνδος, Α.Κ. ΑΒΜΕ τ. Θ', 1961, σμ. 2.

Ορλάνδος, Α.Κ. ΑΒΜΕ, τ. ΑΕ, 1935.

Σωτηρίου, Γ. ΑΕ, 1931.

Σωτηρίου, Γ. *Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία*, Αθήναι, 1942.

Σωτηρίου, Μ. 11ου αιώνα Α.Ε.

Φιλαδελφείδης, Θ. *Ιστορία των Αθηνών επί τουρκοκρατίας*, τόμ. I-II, Αθήναι, 1902.

Φιλιππίδης, Δ. *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική, Αθήνα 1984. Μελέτη συντήρησης, Ι.Ν. Καπνικαρέας Αθηνών*, Αθήνα 1998.

Chatzidakis, M. *Athen und Umgebung*, in E. Melas, ed., *Alte Kirchen und Kloster Griechenlands*.

Gregorovius, *Ιστορία της πόλεως των Αθηνών κατά τους μέσους αιώνας*, μτφρ. Λάμπρου, Ι.

Hayer, D. *Saint Georges pres de Scala*, ΔΧΑΕ, ΙΒΕ, 1984.

Laurent, V. *Nicolas Kalomalos et l'église des saints Theodores d'Athènes*, Ελληνικά 7, 1934.

Megaw, H.S. *Glazed Bowls in Byzantine Churches*, ΔΧΑΕ, περ. Δ', τ. Δ', σ. 146 σμ. 4.

Megaw, A.H.S. *The Date of H. Theodoroi at Athens*, ΒSA 33, 1933.

Millet, G. *L'ecole grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, σμ. 5, 192 σμ. 3, 213 σμ. 5, 266 σμ. 10.

Moutsopoulos, N. *Harmonische Bauschnitte in den Kirchen vom Typ Kreuzformigen Innenbaus im griechischen Kernland*, ΒΖ 55, 1962.

Nicolacopoulos, G. *Ceramiques encastrees d'anciennes eglises de Grece*, Faenza 67, 1981.

Struck, I. *Griechenland I: Athen und Attika*, Wien-Leipzig, 1911.

Βελένης, Γ. *Ερμηναία εξωτερικού διακόσμου*, Θεσ/κη, 1984.

RESTORATION STUDY FOR THE CHURCH OF H. THEODORI, AT ATHENS

Martinou Chrisi-Lomy, architect engineer Supervisors: M. Biris., architect engineer Scient. collabor.: St. Mamaloukos, arch. eng.

This study relates to the Byzantine Church of H. Theodori located in Athens (Evrpidou St. and Skouleniou St. on the NW side of Klafthmonos Square). Historical bibliographic research and documentation plus archival research was carried out, full plans were drawn up, photographic documentation prepared, building pathology recorded and diagnosed and proposals to restore, preserve and highlight the monument were formulated.

In the time of Emperor Justinian the city of Athens was protected by a triple system of fortifications, the Themistoclean Wall dating from the 5th century B.C., a late Roman wall dating from the 3rd century A.D. and the fortress of the Acropolis. Over the period from the 9th to the 12th century numerous churches were erected outside the late Roman wall as far as the outer, ancient circuit wall. One of these was the Church of H. Theodori.

The Church was declared an outstanding monument of the Byzantine period by the Royal Decree dated 19.4.1921 (Government Gazette 68/A/26.4.21).

It is in Helladic style and is classified as a cross-in-square church with a narthex and dome resting on the two built pillar at the sanctuary and another two on the western side. As a result of this special feature in typological terms it is considered as belonging either to the transitional-archaic group of churches or to the two-column group of churches with some variations. In a recent study D. Hayer even recommended a new category of mid-Byzantine churches.

Externally the Church is built of typical cloisonni masonry made of coquina limestone blocks inter-set with vertical and horizontal single bricks. The base of the church up to the lower windows is less elaborate with large blocks arranged in a T layout. On the south side the lower series of blocks protrudes. The sides are decorated with serrated strips of bricks which surround the doorways and windows and create a dentilated cornice around the edge of the roof. All sides, apart from the east side, have a decorative terracotta frieze of low relief tiles which have been carved with Cufic ornamentation. All drums of the bilobate windows contain traces of terracotta concave roundels apart from those on the dome.

On the southern side there is a bell-tower added at a later date with sections of marble decoration built into it.

Building pathology is primarily due to extraneous factors and relates to structural, building-material and aesthetic problems.

Major dynamic stress from earthquakes and bombs has caused structural problems. At the same time there are building-material

and aesthetic problems from rising and falling damp, the penetration of dissolved salts and repeated piecemeal intervention methods that were not tried and tested and used materials not compatible with the historical ones.

Pollution in the centre of Athens has been particularly corrosive for the building materials used in the Church. Aided by moisture, hard, black surface crusts have developed which are accompanied by corrosion of the underlying layers and loss of material.

Biological pollutants with the development of micro-flora and micro-fauna and the presence of guano have also corroded building materials.

The Church requires immediate intervention respecting the absolute value of the monument so as to remove the causes of its deterioration, to preserve it, restore it and return it to the public.

The building has undergone several interventions from time to time means that it is impossible to completely regain its authenticity.

The objectives of the intervention are:

- To address the structural problems so as to remove the risks this entails for preserving the structure and for the safety of visitors.
- To deal with building-material deterioration so as to prevent the continuing corrosion of the structural materials.
- To restore and highlight the historical, aesthetic, architectural and archaeological value of the monument as far as documented data permits.
- To allow the monument to be used as a place of religious expression.

We therefore propose:

- The use of mild, small-scale interventions, less new elements in proportion to the authentic materials and preservation and maintenance of authentic elements.
- Respect for historical phases. The removal of historical phases of the monument is only suitable in the case of more modern interventions lacking in structural or artistic value which have caused deterioration to historical aspects of the building as well as for non-structural interventions which cause structural, building-material or aesthetic problems.
- The use of traditional materials and building methods wherever this is appropriate.
- Ensuring that interventions are reversible.
- Differentiating new materials used in relation to the authentic ones in a discreet manner.
- Ensuring the continued use of the monument and its protection under scientific guidance.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΠΥΡΓΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΩΣ Ι.Μ. ΒΑΤΟΠΕΔΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

Παχώνης Παναγιώτης, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες: Μ. Κορρές, αρχιτέκτων μηχανικός
Επιστ. συνεργάτης: Στ. Μαμαλούκος, αρχιτέκτων μηχανικός

Ο πύργος της Μεταμορφώσεως είναι ο μεγαλύτερος από τους οκτώ συνολικά πύργους του οχυρού περιβόλου της Ι.Μ. Βατοπεδίου και ανήκει στον τύπο των μεσοβυζαντινών πύργων με εξωτερικές αντιρρίδες (ποδαρικά). Κατασκευάστηκε κατά την μέση βυζαντινή περίοδο, από τα τέλη του 10ου μέχρι και τον 12ο αιώνα, στα πλαίσια της γενικότερης επέκτασης της μονής που πραγματοποιήθηκε την περίοδο εκείνη. Ανήκει στην κατηγορία των αυτόνομων οχυρωματικών πύργων, με ξεχωριστή είσοδο, υπερυψωμένη από το επίπεδο της αυλής του μοναστηριού και φαίνεται πώς αρχικά δεν ήταν προσπελάσιμος από τον περιδρόμο των προσκείμενων σε αυτόν τειχών.

Έχει ορθογωνική κάτοψη, με εξωτερικές διαστάσεις 12x7,50μ και έξι ορόφους, εκ των οποίων ο τελευταίος στεγάζει το παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως, στο οποίο οφείλει την ονομασία του. Το συνολικό ύψος από την επιφάνεια της αυλής του μοναστηριού φτάνει τα 25μ και η στέγαση γίνεται με τετράρριχη στέγη, το νοτιοανατολικό άκρο της οποίας κατέχει ο θόλος του παρεκκλησίου. Οι τέσσερις πρώτοι όροφοι, έχουν αμιγώς οχυρωματικό χαρακτήρα: είναι ενιαίοι, λιτοί χώροι, με μικρά ανοίγματα, ενώ οι δύο τελευταίοι (5ος και 6ος), είναι χώροι κατοικίας, με εσωτερικές διαρρυθμίσεις, μεγάλα παράθυρα και εξώστες.

Από την εποχή της ανέγερσής του και μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, ο πύργος δέχτηκε τουλάχιστον τρεις σοβαρές επεμβάσεις, οι οποίες άλλαξαν ριζικά την αρχική του μορφή. Για τις επεμβάσεις αυτές, αλλά και για την ιστορία του πύργου γενικότερα δεν υπάρχουν παρά ελάχιστα στοιχεία και βασική πηγή πληροφοριών αποτέλεσε η συστηματική οικοδομική ανάλυση και παρατήρηση του ίδιου του κτίσματος:

Κατά την πρώτη επέμβαση (16ος ή 17ος αιώνας), φαίνεται πώς ανακατασκευάστηκε πλήρως η ανατολική πλευρά του πύργου και μερικώς η βόρεια και η νότια, οι οποίες πιθανολογείται πώς είχαν καταρρεύσει, από άγνωστη αιτία. Αδιάψευστα στοιχεία της ανακατασκευής αποτελούν ο κατακόρυφος αρμός καθ' ύψος της βόρειας πλευράς καθώς και οι σημαντικές οικοδομικές διαφορές μεταξύ των δύο θεωρούμενων ως διαφορετικών φάσεων (τρόπος κτίσματος και είδος της πέτρας, εξωτερικές αντιρρίδες, ξυλοδεσιές των τοίχων κ). Στην ίδια επέμβαση φαίνεται πώς προστέθηκαν οι δύο τελευταίοι όροφοι που υπάρχουν ακόμα και σήμερα.

Έναν αιώνα αργότερα (τέλη 18ου) κατασκευάστηκαν εν επαφή με τις τέσσερις πλευρές του πύργου, οι δύο μεγάλες πτέρυγες του μοναστηριού ανατολικά και δυτικά, το προπύργιο νότια και οι εξωτερικές κλίμακες βόρεια, προσθέτοντας συνολικά ένα πολύ μεγάλο κτισμένο όγκο γύρω από το αρχικό κτίσμα και δίνοντάς του την μορφή που έχει περισσότερο ή λιγότερο ως σήμερα.

Τέλος, τον 19ο αιώνα (c.1880) πραγματοποιήθηκε μια ριζική ανακαίνιση του πύργου, κατά την οποία αντικαταστάθηκε πολύ από το παλαιότερο αυθεντικό υλικό: ανακατασκευάστηκε η στέγη (ή τμήμα αυτής), τα πατώματα και τα δάπεδα, το κλιμακοστάσιο, προσετέθη ο τρούλος του παρεκκλησίου και εφαρμόστηκε το εξωτερικό εγχάρακτο, υπόλευκο επίχρυσμα το οποίο αντικατοπτρίζει το νεοκλασικό πνεύμα της εποχής.

Αναλυτική περιγραφή

Η φέρουσα κατασκευή του πύργου αποτελείται από τοιχοποιία από αργολιθοδομή με ισχυρό ασβεστοκονίαμα και πάχος που κυμαίνεται από από 1.20 μ. στον πρώτο όροφο έως 0.75 μ. στον τελευταίο. Εξωτερικά η τοιχοποιία ενισχύεται από αντιρρίδες διαστάσεων μέχρι 0,60x1μ, οι οποίες διατάσσονται ανά δύο στις στενές πλευρές και ανά τρεις στην νότια πλευρά και φτάνουν μέχρι το ύψος του 5ου ορόφου. Στην βόρεια πλευρά υπάρχει μόνο μία αντιρρίδα, προς το ανατολικό άκρο, ενώ στην θέση των δύο άλλων αναπτύσσεται μια κτιριακή προεξοχή διαστάσεων 4 x 1.40 μ., πάνω στην οποία στηρίζεται ένας στεγασμένος εξώστης (σαχνισί). Οι τοίχοι εσωτερικά είναι ενισχυμένοι με εμφανείς ξυλοδεσιές, στα σημεία στήριξης των δοκών του πατώματος, ενώ στο νεώτερο τμήμα

υπάρχουν και ενδιάμεσες ξυλοδεσιές στο μέσον του ύψους κάθε ορόφου. Οι εσωτερικοί τοίχοι, όπου υπάρχουν, και ο τοίχος του σαχνισιού είναι ξυλόπηκτοι, με πάχος 20-25 εκ. περίπου.

Εσωτερικά ο πύργος έχει ξύλινα πατώματα από δοκούς διατομής μέχρι 22 x 22 εκ., πάνω στις οποίες τοποθετούνται απευθείας οι σανίδες του δαπέδου. Οι περισσότερες δοκοί χρονολογούνται από την επισκευή του τέλους του 19ου αιώνα ενώ για κάποιες, κυρίως για αυτές με τις μεγαλύτερες διατομές υπάρχει η πεποίθηση ότι ανήκουν στην αρχική, βυζαντινή φάση του κτιρίου. Η κατακόρυφη επικοινωνία μεταξύ των ορόφων γίνεται με ξύλινες ευθύγραμμες κλίμακες πλάτους 1 μ. Όπως προαναφέρθηκε, η στέγαση γίνεται με ξύλινη στέγη και επικάλυψη από σχιστόπλακες, ενώ ο θόλος του παρεκκλησίου είναι ξυλόπηκτος, σοβαντισμένος εσωτερικά και καλυμμένος με μολυβδόφυλλα εξωτερικά.

Οι εξωτερικές παρειές του πύργου είναι επιχρισμένες με ασβεστοκονίαμα και φέρουν εγχάρακτο διακοσμητικό σχέδιο σε απομίμηση ισόδομου συστήματος δόμησης. Χρωματισμοί υπήρχαν μόνο στην εξωτερική επιφάνεια των τοίχων του σαχνισιού, όπου σώζονται σε διάφορα στρώματα διαφορετικών αποχρώσεων (κόκκινο και λουλακί). Εσωτερικά δεν υπήρχαν αρχικώς επιχρίσματα, εκτός των δύο τελευταίων ορόφων.

Κατάταξη και αξιολόγηση προβλημάτων

Ο πύργος της Μεταμορφώσεως παρουσιάζει σήμερα μια μέτρια, γενικά, κατάσταση διατήρησης η οποία οφείλεται στην μακροχρόνια δράση των παραγόντων της φθοράς και την έλλειψη συστηματικής συντήρησης. Τα προβλήματα που αντιμετωπίζει το κτίσμα κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες:

Δομικά προβλήματα: Σχετίζονται με τις κατά τόπους ρηγματώσεις και την αποδιοργάνωση της δομής των τοίχων καθώς και με τις διαφαινόμενες διαταραχές στις γωνίες του. Εκτός των δομικών προβλημάτων καθεαυτών, υπάρχουν αρκετά οικοδομικά προβλήματα που βαθμhdόν εξελίσσονται σε νέα δομικά ή επιδεινώνουν τα υπάρχοντα.

Οικοδομικά προβλήματα: Περιλαμβάνουν την φθορά των αρμολογημάτων και επιχρισμάτων των τοίχων και των στοιχείων του φέροντος οργανισμού της στέγης και των πατωμάτων.

Αισθητικά προβλήματα: Αφορούν στην γενικότερη εικόνα εγκατάλειψης που παρουσιάζει το κτίριο καθώς και στις τοπικές αλλοιώσεις που έχει υποστεί, λόγω κακότεχνων επεμβάσεων.

Λειτουργικά προβλήματα: Σχετίζονται με την κατάσταση διατήρησης των τεσσάρων από τους έξι συνολικά ορόφους, οι οποίοι είναι ακατάλληλοι για οποιαδήποτε χρήση. Οι υπόλοιποι δύο, παρουσιάζουν περιορισμένα λειτουργικά προβλήματα, που σχετίζονται με την χρήση τους ως χώρων φιλοξενίας και κατοικίας μοναχών.

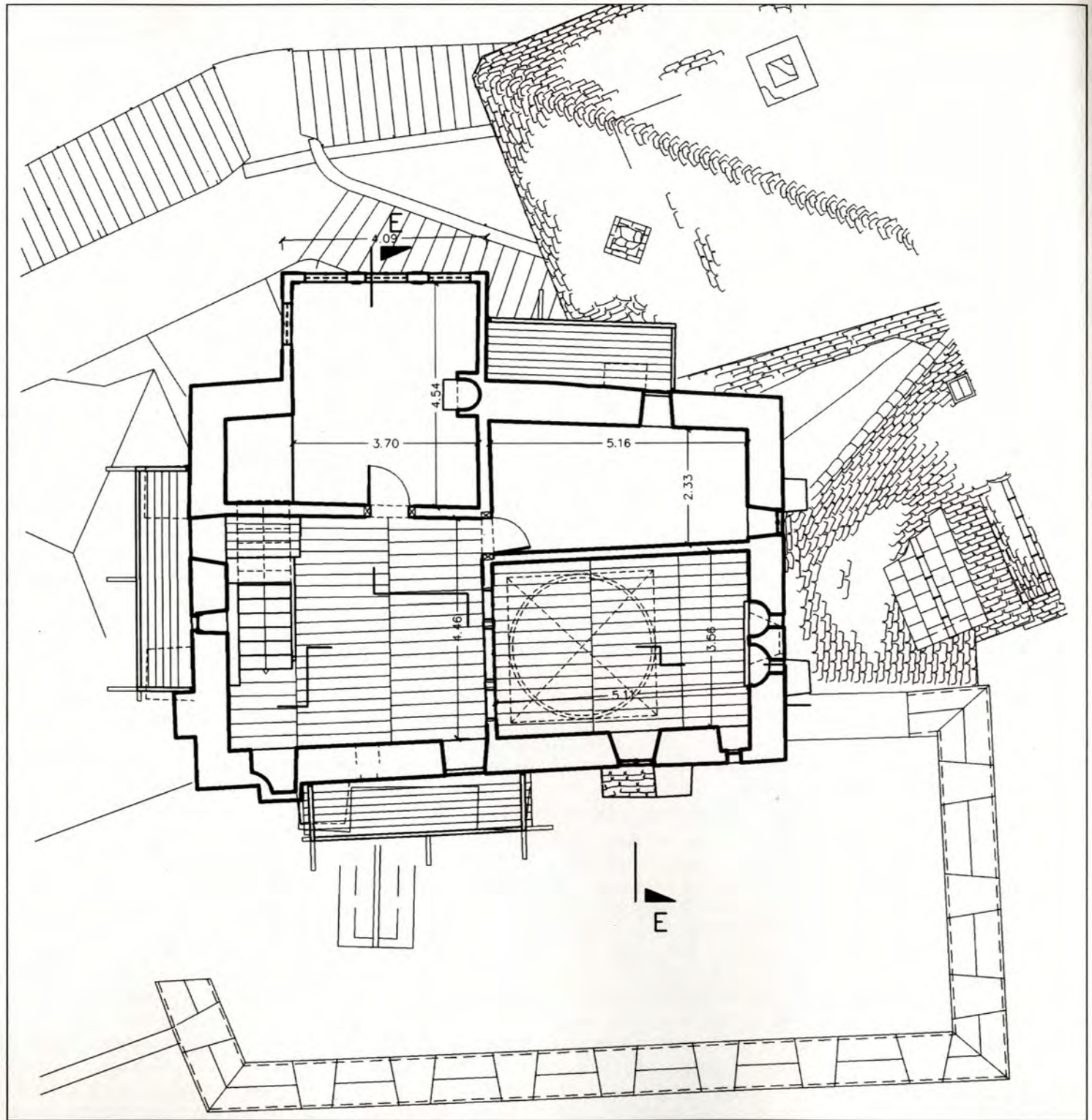
Καταγραφή προβλημάτων

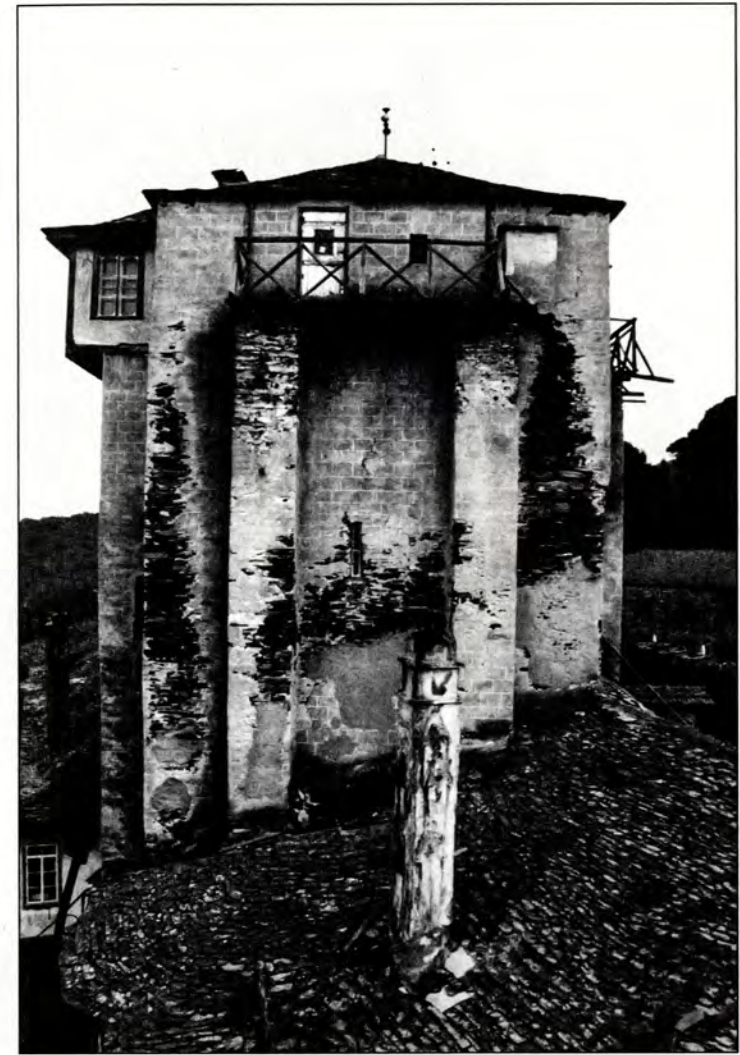
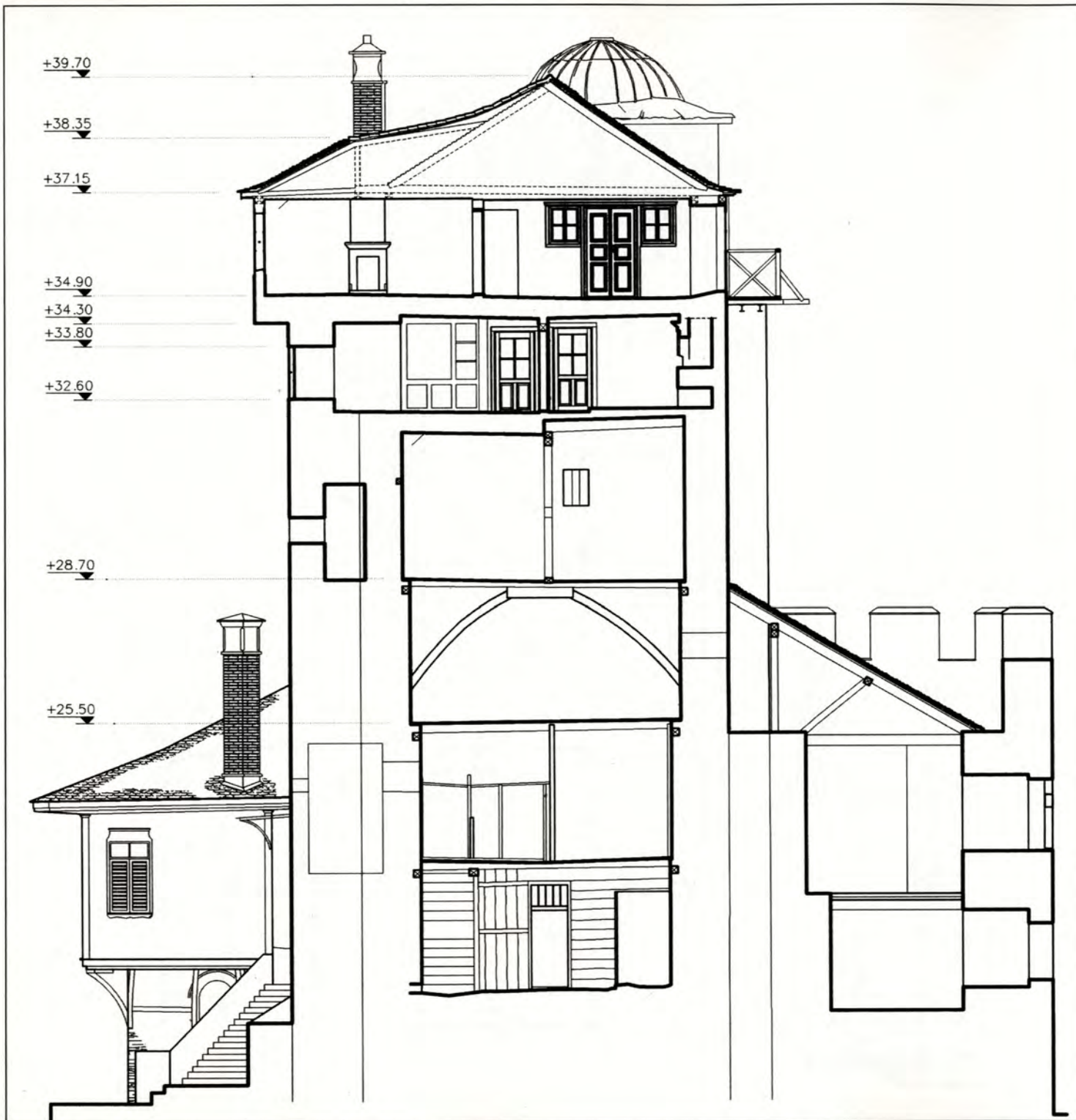
Η κατάσταση διατήρησης του πύργου, αναλυτικότερα έχει ως εξής:

Οι λίθινοι τοίχοι διατηρούνται σε γενικά μέτρια έως καλή κατάσταση. Παρουσιάζουν ρηγματώσεις, αποδιοργανώσεις της δομής, καταστρο-

Εικ. 1: Άποψη του πύργου από τα βορειοδυτικά.
 Διακρίνεται το σκαμνί του όου ορόφου.

Εικ. 2: Άσκη του πύργου από τα δυτικά.
 Διακρίνονται οι εξωτερικές αντιρρίδες
 καθώς και οι φδορές των εξωτερικών επικρισμάτων.

Σχέδιο2: Υφιστάμενη κατάσταση - Τμή Ε - Ε.

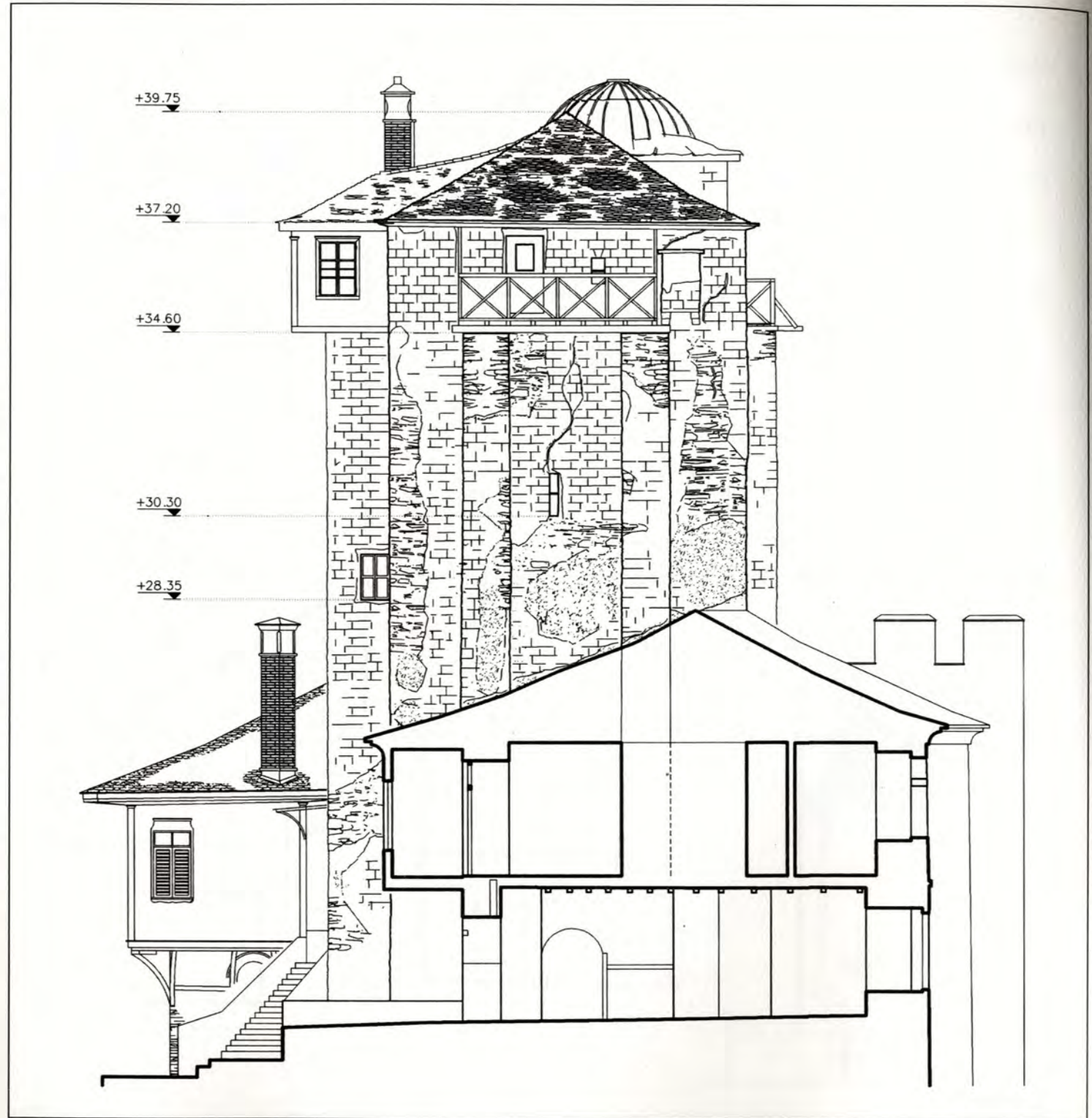
Εικ. 3: Λεπτομέρεια του ισανισιού του 2ου ορόφου.

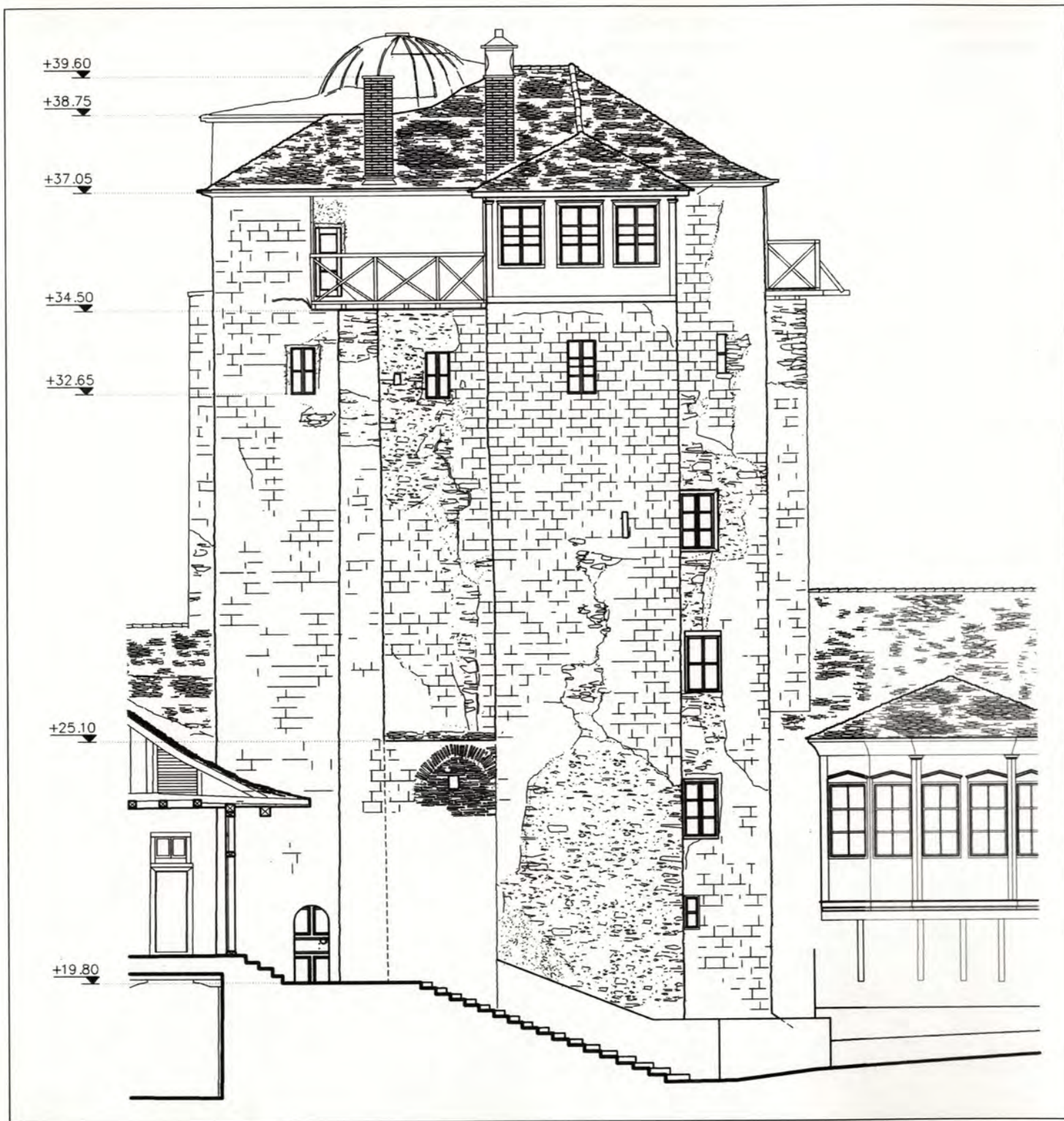
Εικ. 4: Εσωτερική άποψη του 3ου ορόφου. Λεπτομέρεια του ξύλινου, καμπύλου φορέα υποστήριξης του πατώματος.

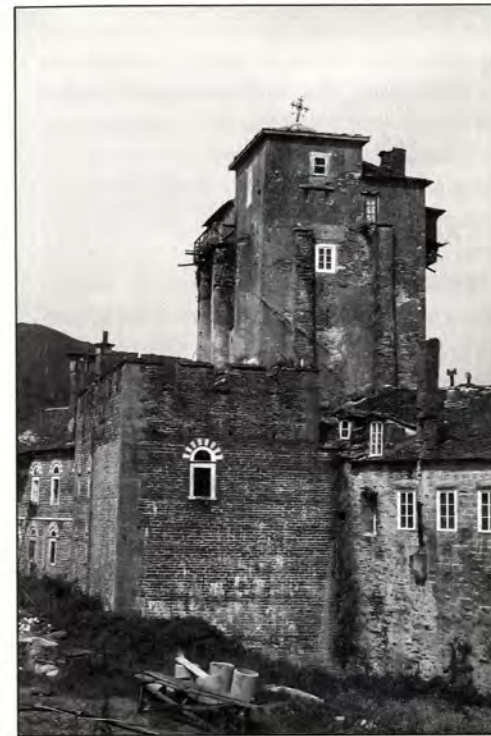
Εικ. 5: Εσωτερική άποψη του 3ου ορόφου. Διακρίνεται το ξύλινο κλιμακοστάσιο.

Σχέδιο 3: Υφιστάμενη κατάσταση - Δυτική όψη.

Σχέδιο 4: Υφιστάμενη κατάσταση - Βόρεια όψη.

Εικ. 6: Άποψη του πύργου από τα νοτιοανατολικά. Διακρίνεται το προπύργιο, το οποίο αποτελεί τμήμα της νοτιοδυτικής πτέρυγας.

Εικ. 7: Εσωτερική άποψη του 4ου ορόφου. Διακρίνεται το σύστημα φερόντων υποστηλωμάτων του πατώματος.

φές του συνδετικού κονιάματος και του αρμολογήματος, διαταράξεις των γωνιών και αποκλίσεις από την κατακόρυφο, φαινόμενα που μόνο τοπικά γίνονται έντονα ή επικίνδυνα. Ως ιδιαίτερα προβληματικά κρίνονται τα σημεία επαφής των δύο οικοδομικών φάσεων, στον βόρειο (κυρίως) και νότιο τοίχο, καθώς και η νοτιοδυτική γωνία. Οι ξυλοδεσιές των τοίχων εμφανίζουν φθορές που τοπικά φτάνουν μέχρι την πλήρη αποσάθρωση της διατομής (κυρίως στο νεώτερο τμήμα). Οι ξυλόπηκτοι τοίχοι, και κυρίως οι εξωτερικοί (βλ.σαχνισί) παρουσιάζουν αντίστοιχα προβλήματα αποδιοργάνωσης και αποσάθρωσης του φέροντος οργανισμού, αλλά και του υλικού πληρώσεως. Τα πατώματα διατηρούνται και αυτά σε μέτρια κατάσταση. Τα περισσότερα φέροντα δοκάρια παρουσιάζουν μικρές παραμορφώσεις και επιφανειακή φθορά, αλλά διατηρούν τις αντοχές τους. Τοπικά μόνο παρουσιάζονται προβλήματα, όπως καθιζήσεις (α' όροφος, λόγω υποχώρησης του υποκείμενου υποστυλώματος) ή αστοχίες (γ' όροφος, λόγω αστοχίας του άνω άκρου του καμπύλου φορέα). Γενικά όλα τα ξύλινα στοιχεία του πύργου, όπως δάπεδα, διαχωριστικοί τοίχοι, κλίμακες και κουपाστές, υποστυλώματα κ.ά., εμφανίζουν παρεμφερή προβλήματα φθορών και βλαβών που όμως δεν έχουν επικίνδυνο χαρακτήρα. Αντίστοιχη είναι η κατάσταση διατήρησης της στέγης, όπου παρατηρούνται τοπικά έντονες φθορές του φέροντα οργανισμού, λόγω της κατερχόμενης υγρασίας και της δράσης βιολογικών παραγόντων, ενώ έντονα προβλήματα αποσάθρωσης θεωρείται ότι αντιμετωπίζουν τα άκρα των ζευκτών που είναι πακτωμένα μέσα στους τοίχους.

Στο εξωτερικό του πύργου, το επίχρισμα με το εγχάρακτο διακοσμητικό σχέδιο σώζεται κυρίως στο ανώτερο μέρος του κτίσματος. Κατά τόπους διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση, ενώ αλλού παρουσιάζει ίχνη αποσάθρωσης ή απλώς φθοράς του γραπτού διακοσμητικού σχεδίου. Η κατάσταση διατήρησης των αρμολογημάτων ποικίλει και φτάνει μέχρι βαθμού πλήρους απόπλυσης των αρμών. Το περιμετρικό γείσο στην στέψη των τοίχων διατηρείται γενικά σε μέτρια ως κακή κατάσταση. Παρουσιάζει φθορές και αποπτώσεις ενώ σε πολλά σημεία έχει αποκολληθεί από το υπόβαθρο του ή έχει καταπέσει τελείως. Τα ξύλινα διακοσμητικά (ρυθμολογικά) στοιχεία του σαχνισιού, όπως επίσης και οι ξύλινοι εξώστες βρίσκονται σε κακή κατάσταση, λόγω της μακροχρόνιας έκθεσής τους στις καιρικές συνθήκες.

Στόχοι και Αρχές των επεμβάσεων - Πρόταση

Κύριος στόχος της επέμβασης είναι η αντιμετώπιση των εκδηλωμένων, σοβαρών δομικών και οικοδομικών προβλημάτων του κτιρίου και η εξασφάλισή του από νέα που είναι πιθανόν να εμφανιστούν. Δεύτερη προτεραιότητα αποτελεί η αισθητική αναβάθμιση του κτιρίου, η βελτίωση της εμφάνισής και η αποκατάσταση της λειτουργικότητάς του, με σκοπό την επανάχρησή του. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων, η παρούσα πρόταση επιδιώκει κατά κύριο λόγο την στερέωση και την συντήρηση του κτιρίου, σύμφωνα με τις γενικά αποδεκτές σήμερα αρχές των αποκαταστάσεων, όπως αυτές εκφράζονται κυρίως από τον Χάρτη της Βενετίας. Έτσι, οι

αρχές της προτεινόμενης επέμβασης διαμορφώνονται ως εξής:

- Η διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου, μέσω της διατήρησης και συντήρησης κατά το δυνατόν περισσότερων από τα αυθεντικά αρχιτεκτονικά του στοιχεία, καθώς και της αναδείξεως άλλων που έχουν καταστραφεί, αλλά που η αποκατάστασή τους είναι δυνατή.
- Η χρήση των παραδοσιακών υλικών και τρόπων κατασκευής, βελτιωμένων, όπου αυτό κρίνεται απαραίτητο. Όπου τα παραδοσιακά υλικά και τρόποι κατασκευής κρίνονται ακατάλληλοι ή ανεπαρκείς, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν δοκιμασμένα νέα υλικά και σύγχρονες μέθοδοι.
- Η κατά το δυνατόν αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων.

Περιγραφή της επεμβάσεως

Προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι της μελέτης, βάσει των αρχών επεμβάσεως, προτείνονται τα ακόλουθα:

Όσον αφορά τις χρήσεις, προτείνεται η διατήρηση της κατοικίας στους δύο τελευταίους ορόφους και η διατήρηση χωρίς χρήση των κατώτερων τεσσάρων ορόφων, όπως έχουν και σήμερα.

Όσον αφορά το τεχνικό μέρος της πρότασης, προτείνεται κυρίως η στερέωση και συντήρηση του πύργου χωρίς δραστικές επεμβάσεις στην μορφή ή την δομή του. Οι επεμβάσεις οι οποίες προτείνονται, ανά οικοδομικό στοιχείο, είναι οι εξής:

Θεμέλια: Προτείνεται η διενέργεια ανασκαφικής έρευνας, στο εσωτερικό και εξωτερικό του κτίσματος, για την εξακρίβωση της μορφής της θεμελιώσεως και πιθανών προβλημάτων αυτής. Με την ανασκαφή, θα αποκαλυφθεί ένας ακόμη όροφος που εκτιμάται ότι υπάρχει κάτω από το σημερινό ισόγειο και πιθανόν να προκύψουν στοιχεία για την αιτία της κατάρρευσης και την αρχική μορφή του πύργου.

Τοίχοι από λιθοδομή: Γενικά προτείνεται η διατήρηση και συντήρηση των λίθινων τοίχων, με τοπικές συμπληρώσεις του αρμολογήματος, όπου είναι απαραίτητο. Η ακριβής έκταση της επέμβασης θα καθορισθεί μετά από συστηματικό έλεγχο της κατάστασης διατήρησης των τοίχων, με την εγκατάσταση των ικριωμάτων. Στα σημεία όπου εντοπίστηκαν προβλήματα ρηγματώσεων, αποδιοργάνωσης της δομής κτλ, προτείνεται να γίνουν νέα αρμολογήματα μετά από βαθύ καθαρισμό των αρμών, αφαίρεση των χαλαρών λίθων και έκπλυση των αρμών σε όλο το βάθος με νερό. Η εφαρμογή του νέου αρμολογήματος περιλαμβάνει τσιβίκωμα με μικρούς λίθους και στην συνέχεια προσεκτικό αρμολόγημα (γέμισμα) των αρμών σε μεγάλο βάθος με πατητό ασβεστο-τσιμεντοκονίαμα και κεραμάλευρο ποσότητας ανάλογης του επιθυμητού χρώματος. Για τον ακριβή προσδιορισμό της σύστασης και της αντοχής του νέου, αλλά και του παλαιού κονιάματος θα πρέπει να προηγηθεί εργαστηριακή ανάλυση πριν την έναρξη των εργασιών. Τέλος προτείνεται να γίνει τοπική εφαρμογή ενεμάτων με κονίαμα χαμηλής ρευστότητας και όπου κριθεί απαραίτητο συρραφή των ρωγμών με ανοξειδωτους συνδέσμους ή αγκύρια. Αναλυτικότερη στατική μελέτη θα καθορίσει αν

υπάρχει ανάγκη εφαρμογής συμπληρωματικών ή άλλων συστημάτων ενίσχυσης.

Ξυλόπηκτοι τοίχοι: Προτείνεται η διατήρηση και συντήρηση του φέροντος οργανισμού και κατά το δυνατόν του υλικού πληρώσεως των ξυλόπηκτων τοίχων. Οι στερεωτικές επεμβάσεις περιλαμβάνουν ενισχύσεις με λάμες στα κρίσιμα σημεία των συνδέσεων, επίχριση των τοίχων με ασβέστη, άμμο και άχυρο (γιαγλί), για την προστασία του εσωτερικού τους και την δυνατότητα διαχωρισμού των νέων επεμβάσεων, τοποθέτηση μεταλλικού ανοξειδωτού δομικού πλέγματος στις δύο παρειές των τοίχων και τέλος επίχρισή τους με τσιμεντοκονίαμα.

Πατώματα/Δάπεδα/Κλίμακες: Γενικά προτείνεται η διατήρηση και συντήρηση των πατωμάτων, μετά από συστηματικό έλεγχο της κατάστασης διατήρησής τους. Προβλέπεται η ενίσχυση, όπου κριθεί απαραίτητο των δοκών με χρήση μεταλλικών στοιχείων και λαμών, η ανόρθωση των σημείων που έχουν υποστεί καθίζηση, η εξυγίανση των σημείων έδρασης στους τοίχους, με αποκοπή και αντικατάσταση των άκρων που έχουν καταστραφεί και η αντικατάσταση ή πρόσθεση νέων ξύλινων δοκών όπου χρειαστεί από πριστή ξυλεία καστανιάς, στις ίδιες διατομές με τις αρχικές.

Τα ξύλινα δάπεδα προτείνεται να διατηρηθούν και να συντηρηθούν επί τόπου. Προβλέπεται να γίνουν αντικαταστάσεις των φθαρμένων σανιδών, καθαρισμός των επιφανειών και συντήρησή τους με ειδικό βερνίκι εμποτισμού. Ειδικά για το δάπεδο του ισόγειου προβλέπεται να γίνει διάστρωση με σκύρα που θα αναδεικνύει τα ευρήματα της ανασκαφικής έρευνας στον χώρο αυτόν.

Οι ξύλινες εσωτερικές κλίμακες θα διατηρηθούν και θα συντηρηθούν, με καθαρισμό όλων των ξύλινων στοιχείων τους και αντικατάσταση όσων πατημάτων απαιτείται.

Στέγες: Προτείνεται η διατήρηση και η συντήρηση του φέροντος οργανισμού της στέγης που θα γίνει μετά τον συστηματικό έλεγχο της κατάστασης διατήρησης των ξύλων. Προβλέπονται τοπικές αντικαταστάσεις των φθαρμένων τμημάτων (μάτισμα) των ξύλων, τοπικές ενισχύσεις με μεταλλικά στοιχεία και λάμες και πρόσθεση, ανάλογα με τις ανάγκες στατικής ενισχύσεως, νέων στοιχείων ξύλινων, ή μεταλλικών. Σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να διατηρηθεί όσο το δυνατόν περισσότερο από το αυθεντικό υλικό. Η επισκευή του ξυλόπηκτου θόλου θα γίνει κατά το πρότυπο των τοίχων, αντίστοιχης κατασκευής. Η επικάλυψη της στέγης θα γίνει με σχιστόπλακες ενώ του θόλου πάνω από το παρεκκλήσιο με μολυβδόφυλλα, τα οποία θα τοποθετηθούν με κατάλληλες αλληλεπικαλύψεις και αναδιπλώσεις και θα στερεωθούν με ανοξειδωτες βίδες.

Επιχρίσματα: Εξωτερικά, το παλαιό επίχρισμα με το εγχάρακτο σχέδιο σε απομίμηση ισόδομου συστήματος δόμησης προτείνεται να διατηρηθεί και να συντηρηθεί, όπου σώζεται. Προβλέπεται να στερεωθεί με κατάλληλα στεφανώματα στα άκρα του, και με πλήρωση των κενών στα σημεία που έχει αποκολληθεί από τον τοίχο. Το υλικό της επέμβασης προτείνεται να είναι ασθενές ασβεστοκονίαμα με πρόσμιξη λευκού τσιμέντου. Οι περιοχές όπου τα επιχρίσματα έχουν καταπέσει θα διατηρηθούν ανεπίχριστες, ενώ

τα νεώτερατσιμεντοκονιάματα θα καθαιρεθούν αφήνοντας και εκεί εμφανή την λιθοδομή. Εσωτερικά όλα τα επιχρίσματα σε όλους τους ορόφους θα καθαιρεθούν για τον έλεγχο της κατάστασης διατήρησης των τοίχων και για την διενέργεια των απαραίτητων στερεωτικών επεμβάσεων και θα ανακατασκευασθούν μόνο στους δύο τελευταίους. Επίσης θα αφαιρεθούν, με κατάλληλη αμμοβολή τα ασβεστώματα που καλύπτουν λίθους και αρμούς στις τέσσερις πρώτες στάθμες του κτιρίου.

Αρμολογήματα: Δεδομένης της παλαιότητός τους, όλα τα αρμολογήματα του κτίσματος στο εσωτερικό και το εξωτερικό του πύργου, προτείνεται να διατηρηθούν στο μέγιστο δυνατό βαθμό με γνώμονα την αντοχή τους και την προστασία που μπορούν να παρέχουν στους τοίχους. Προτείνεται να γίνει επιφανειακός καθαρισμός και συντή-

ρηση με επάλειψη της εξωτερικής τους επιφανείας με συνθετικά, διαφανή μονωτικά υλικά (αλκοξυσιλάνια), για την αντιμετώπιση του προβλήματος της διερχόμενης υγρασίας. Το ίδιο υλικό μπορεί να επικαλύψει και την επιφάνεια των λίθων.

Στοιχεία Όψεων: Προτείνεται η συντήρηση και συμπλήρωση του φθαρμένου γείσου από επίχρισμα καθώς και η συντήρηση με τοπικές αντικαταστάσεις των φθαρμένων στοιχείων του ξύλινου γείσου και των παραστάδων του κλειστού εξώστη. Επίσης, προβλέπεται η κατασκευή περιμετρικού συλλέκτη ομβρίων και υδρορροών. Σε ό,τι αφορά τους εξώστες του βου ορόφου, προτείνεται η πλήρης ανακατασκευή τους, λόγω της κακής κατάστασης διατηρήσεώς τους. Η κατασκευή θα γίνει κατά τον παραδοσιακό αγιορείτικο τρόπο από πριστή ξυλεία καστανιάς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Θεοχαρίδης Π., *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπεδίου, Παράδοση - Ιστορία - Τέχνη*, εκδ. Ι.Μ.Βατοπεδίου, Άγιον Όρος, 1996.

Θεοχαρίδης Π., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική, Άγιο Όρος*, εκδ. Μέλισσα, 1991

Theocharides P., *The Byzantine fortified enclosure of the monastery of Chelandariou*, Chilendarski Zbornik, 1989.

Κατσαρός Α., *Οι πύργοι του Αγίου Όρους*, εκδ. Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς, 2001.

CONSERVATION AND RESTORATION OF THE TOWER OF THE TRANSFIGURATION MONASTERY OF VATOPEDI, MOUNT ATHOS

Panagiotis Pagonis, architect engineer

Supervisors: M. Korres, architect engineer. Scient. collaborator: St. Mamaloukos, architect engineer

The present study is a preservation and conservation project of the byzantine tower of the Transfiguration, at the Holy Monastery of Vatopedi, on Mount Athos

The tower of the Transfiguration, is the largest of the eight towers attached to the fortification walls of the monastery of Vatopedi, and belongs to the familiar type of the middle byzantine tower with shallow external reinforcing buttresses. It is a 6 storey (82ft.) stone structure, rectangular in plan, measuring 40x24ft, covered with a shingle slate roof. The first four floors are simple, undivided spaces, with narrow window openings that reveal a strong fortified character, while the upper two are designed as ordinary apartments with large windows and balconies, to provide accommodation to monks or guests. On the last floor stands a small chapel devoted to the Transfiguration, where the name of the tower derives from.

Since it was built, sometime between the end of the 10th and the 12th century, the tower has undergone a series of reconstructions and adaptations. Some of them include the reconstruction of large parts of the external stone walls, the addition of the two last floors, the conversion of part of the roof into a round cupola over the chapel of the 6th floor etc. Until today, we have no detailed knowledge about the exact architectural modifications and transformations of the tower throughout its history no research has been done about it- and the most important source of information remains the systematic

study and analysis of the building itself.

The tower is preserved until today at a general well state, but reveals a series of structural problems and other aesthetical and functional issues, due to the long term action of various parameters of decay and the lack of systematic conservation: its bearing construction, consisting of masonry that reaches up to 3.9 ft of width, exhibits local serious problems of structural disintegration, such as deep cracks, excessive destruction of the bonding mortar, and decayed wooden tie rods. The wooden floors, supported by major beams without additional joists, and the trusses of the roof, still hold their capacity, but reveal a variety of problems such as decay of the surface, distortions or failures caused by repeated stress or overloading, decay of members, especially of those built into masonry etc. The decorated plaster of the exterior is deteriorated and stands only in the upper part of the building, while the large balconies of the 6th floor are completely devastated.

Aligned with the generally accepted principles of restoration, the present study suggests a series of conservative measures, designed to arrest, retard and restore the decay and deterioration of the architectural fabric, building systems and materials of the tower, while preserving its original form and authenticity. Under these guidelines, the following preservation maintenance program is proposed:

- Conservation of the masonry, including careful surface treatment,

repointing of joints only where necessary and locally applied low-pressure grouting to fill the cracks. Extreme mild and least damaging techniques should be used in removing the decayed mortars, such as hand chiseling and compressed air or water.

- Repair of the wooden-frame walls, that includes reinforcing of connections with steel plates or grating.
- Conservation of the roof, including reinforcing of existing beams and trusses, replacement (by recarving) of decayed wooden members and addition, if needed of new metal or wooden load bearing elements.
- Similar conservation and repair of the supporting system of floors. In situ conservation of the planks, including replacement of the decayed parts.
- Restoration of the balconies of the 6th floor in the exact lines of the old ones, using traditional materials.
- Conservation of the well-preserved doors and windows and construction of new ones where needed.
- Removal and reconstruction of the plasters of the interior, after the repair of underlying masonry.
- Careful conservation of the ornamented plaster of the exterior, where preserved, using rebonding and consolidation techniques.
- Removal and reconstruction of the ceilings, after the repair of the supporting system of floors.

ΤΟ ΚΑΘΟΛΙΚΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ ΣΤΟΝ ΠΡΟΔΡΟΜΟ ΒΟΙΩΤΙΑΣ

Συντήρηση – Αποκατάσταση

Σιδεράκη Βιργινία, αρχιτέκτων μηχανικός

Επιβλέποντες: Μ. Μπίρης, αρχιτ. μηχαν. – Κ. Μυλωνάς, αρχιτ. μηχαν.
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος, αρχιτ. μηχαν.

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η συντήρηση και αποκατάσταση του Καθολικού της Ιεράς Μονής Ταξιαρχών στον Πρόδρομο Βοιωτίας, ενός αξιολογού μνημείου της μεταβυζαντινής περιόδου (Εικ. 1, 2 και 3). Ο Ναός, δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλο και νάρθηκα, χρονολογείται στα 1765 σύμφωνα με τοιχογραφημένη κτητορική επιγραφή που υπάρχει στον δυτικό τοίχο του Κυρίως Ναού (Εικ. 4). Παρουσιάζει ιδιαίτερο τυπολογικό ενδιαφέρον, κυρίως σε ότι αφορά το νάρθηκα, ενώ οι πολύ καλές αναλογίες του τον καθιστούν ιδιαίτερα αξιολογικό μνημείο και από πλευράς αισθητικής. Το μοναστήρι τελεί υπό εγκατάλειψη για πολλά χρόνια, και παρά το ενδιαφέρον που παρουσιάζει, δεν έχει μελετηθεί μέχρι σήμερα.

Η δομή της μελέτης, στα πλαίσια της οποίας έγινε πλήρης γεωμετρική και φωτογραφική τεκμηρίωση της υπάρχουσας κατάστασης του μνημείου και της παθολογίας του, περιλαμβάνει τρία βασικά κεφάλαια. Το πρώτο αφορά στη γενική και αναλυτική περιγραφή του Καθολικού (ανά δομικό στοιχείο). Στο δεύτερο γίνεται αξιολόγηση του μνημείου και καταγραφή της παθολογίας του. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος διατυπώνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση των δομικών και οικοδομικών προβλημάτων, την ανάδειξη της αισθητικής, ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας του μνημείου καθώς και τη λειτουργική αξιοποίησή του. Οι προτάσεις αυτές, η διατύπωση των οποίων αποτελεί ασφαλώς το στόχο της παρούσας μελέτης, αφορούν κατά κύριο λόγο τη συντήρηση και αποκατάστασή του μνημείου, με ιδιαίτερη ευαισθησία σε ζητήματα ένταξης νέων στοιχείων σε άμεση σχέση με το υπάρχον μνημείο και το περιβάλλον του.

Θέση και περιβάλλον

Μετά τη Θήβα, και κινούμενοι προς τα δυτικά του νομού Βοιωτίας, μεταξύ του ορεινού όγκου της Παλιοβούνας (Ελικώνας) και του Κορινθιακού κόλπου, πολύ κοντά στα τείχη της αρχαίας πόλης των Κορσινίων και σε υψόμετρο 100μ. περίπου, συναντάμε την Ιερά Μονή Ταξιαρχών, σε απόσταση 3 χλμ. δυτικά από τον Πρόδρομο Βοιωτίας (Χώστια). Στο μοναστήρι οδηγεί ένα χωμάτινο παρακλάδι του δρόμου που κατεβαίνει στον παραθεριστικό οικισμό της Παραλίας Σαράντη.

Η Μονή Ταξιαρχών αποτελείται από τη νότια και την ανατολική πτέρυγα που αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα και σχηματίζουν Γ, ένα μονώροφο κτίσμα στη βορειοδυτική γωνία και το βόρειο τοίχο που έρχεται να «κλείσει» τον περίβολο του Μοναστηριού (Σχ. 3).

Ιστορικά

Σε ότι αφορά την ιστορία της μονής, δεν υπάρχουν παρά ελάχιστες και σύντομες σχετικά αναφορές στη βιβλιογραφία. Κάποιοι από αυτές θέλουν την ιστορία της μονής να ξεκινά από τους Μεσοβυζαντινούς χρόνους (10ος 12ος αι.). Η αξιοπιστία τους όμως

είναι αμφισβητήσιμη, εφόσον οποιαδήποτε γραπτά αρχεία υπήρχαν έχουν καταστραφεί. Η επιγραφή που προαναφέρθηκε (1765) είναι το μόνο αναμφισβήτητο στοιχείο.

Το μοναστήρι αποτέλεσε καταφύγιο κατά τους χρόνους της Επανάστασης του 1821. Εγκαταλείφθηκε οριστικά μετά τον Α' παγκόσμιο πόλεμο. Το 1933 απαλλοτριώθηκε η κτηματική του περιουσία και διανεμήθηκε στους κατοίκους του χωριού Πρόδρομος και σε Έλληνες πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία. Αποτέλεσε κρησφύγετο κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, οπότε και έγιναν πολλές καταστροφές, ενώ τουλάχιστον τα τελευταία 60 χρόνια, παρουσιάζει εικόνα πλήρους εγκατάλειψης.

Το 1986 η Ι. Μονή Ταξιαρχών στον Πρόδρομο Βοιωτίας χαρακτηρίζεται ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο και ορίζεται γύρω από τον περίβολό του ζώνη προστασίας 1000 μέτρων (Φ.Ε.Κ. 83/τ. ΒΕ/4-3-86). Σήμερα ανήκει στη Μονή Οσίου Σεραφείμ Δομοπούς.

Περιγραφή του καθολικού

Πρόκειται για ένα μικρό σχετικά ναό, εξωτερικών διαστάσεων 9,40x14,65 μ., με πάχος τοίχων περί τα 85 εκ. Αποτελείται από δύο μέρη, τον Κυρίως Ναό και το Νάρθηκα, ενώ στη δυτική του

πλευρά έρχεται να προστεθεί ο μεταγενέστερος Εξωνάρθηκας, διαστάσεων 9,40x4,70 μ. (Σχ. 1)

Ο τύπος του ναού όπως προαναφέρθηκε είναι απλός δικιόνιος σταυροειδής εγγεγραμμένος. Η κάλυψη των δυτικών γωνιακών διαμερισμάτων γίνεται με ασπίδες επί λοφίων (φουρνικά), ενώ των ανατολικών (Παραβήματα) με ημικυλινδρικούς θόλους (Σχ. 2). Το ύψος των γωνιακών διαμερισμάτων είναι αρκετά χαμηλότερο από εκείνο των ημικυλινδρικών θόλων των κεραιών του σταυρού, με αποτέλεσμα η ενιαία δίρριχτη στέγη που διαμορφώνεται εξωτερικά να μην φανερώνει απόλυτα τη θολοδομία του εσωτερικού (Σχ. 4, 5). Ο τρούλος έχει εσωτερική κυκλική κάτοψη και στηρίζεται στις τέσσερις καμάρες των κεραιών του σταυρού. Το πάχος των τοίχων του δεν ξεπερνά τα 45 εκ. Εξωτερικά διαμορφώνεται οκταγωνικό τύμπανο, με τέσσερα στενά παράθυρα στους κύριους άξονες του ναού. Ίχνη στο σωζόμενο επίχρισμα και στην τοιχοποιία μαρτυρούν πως κεραμικά πινάκια (σκυφία) κοσμούσαν άλλοτε τις επιφάνειες του τυμπάνου.

Η στέγη του τρούλου, έχει σχήμα οκτάπλευρης πυραμίδας και προεξέχει ελαφρώς από τους κατακόρυφους τοίχους, πάνω από το διαμορφούμενο από πωρόλιθο γείσο, ύψους 13 εκ. Το τύμπανο βαίνει σε κυβικό υπερυψωμένο βάθρο, οι γωνίες του οποίου καλύπτονται με τριγωνικές δικλινείς στέγες. Οι κεραιές επίσης καλύπτονται με δικλινείς στέγες, με αυτή της δυτικής κεραίας να καλύπτει και τη θολοδομία του Νάρθηκα, για να καταλήξει στο καμπαναριό. Σύγχρονα βιομηχανοποιημένα κεραμίδια έχουν αντικαταστήσει τα παλιά, χειροποίητα βυζαντινά, που σώζονται σήμερα μόνο στη στέγη της κόγχης του Ιερού.

Η κατασκευή των τοίχων έχει γίνει από αργολιθοδομή με ακανόνιστη παρεμβολή πλίνθων και άφθονο κονίαμα. Στις γωνίες του μνημείου η τοιχοποιία διαμορφώνεται από ημιλαξευτούς γωνιόλιθους μεγάλου μεγέθους.

Ο Κυρίως Ναός είναι κατάγραφος με τοιχογραφίες που χρονολογούνται από το 1765, σύμφωνα με την κτητορική επιγραφή που βρίσκεται πάνω από την κεντρική θύρα του δυτικού τοίχου του κυρίως ναού (Εικ. 4).

Στον ανατολικό τοίχο του Ιερού διανοίγεται μια μεγάλη κεντρική κόγχη και δύο μικρότερες, στα Παραβήματα, εγγεγραμμένες στο

πάχος του τοίχου (Εικ. 5). Η κεντρική κόγχη, διαμέτρου 2,17 μ., γίνεται αντιληπτή και από το εξωτερικό, ως ημιεξαγωνική προεξοχή (Εικ. 7). Ξύλινοι ελκυστήρες, διαστάσεων 10x10 εκ. περίπου, ενίσχυαν άλλοτε το κτίριο. Σήμερα οι περισσότεροι έχουν κοπεί και σώζονται μόνο στα σημεία διεξόδους τους στην τοιχοποιία. Ήταν τοποθετημένοι σε δύο καθ' ύψος επίπεδα, στο επίπεδο των γενέσεων των τόξων των γωνιακών διαμερισμάτων και σε αυτό των γενέσεων των τόξων των κεραιών του σταυρού.

Εμφανή είναι επίσης τα συστήματα ξυλοδεσιών που υπήρχαν τουλάχιστον σε τέσσερις διαφορετικές στάθμες της τοιχοποιίας. Η πρώτη βρίσκεται σε ύψος 1,10 μ. από το έδαφος. Η δεύτερη και η τρίτη (σε ύψος 2,30 και 4,10 μ. από το έδαφος αντίστοιχα), ταυτίζονται με τις στάθμες των ξύλινων ελκυστήρων που προαναφέρθηκαν, ενώ η τέταρτη και τελευταία ζώνη από ξυλοδεσιές βρίσκεται στη βάση του τυμπάνου του τρούλου (σε απόσταση 5,80 μ. περίπου από το έδαφος).

Οι κίονες του Καθολικού είναι σφονδυλωτοί, καθαρού ύψους 2,20 μ. ή 2,50 μ. μαζί με τα κιονόκρανά τους. Οι σφόνδυλοι, διαμέτρου περίπου 46 εκ., αποτελούνται από πωρόλιθο και είναι επιχρισμένοι εξωτερικά. Τα κιονόκρανα είναι λιτά, τοσκανικά, δίχως ιδιαίτερο γλυπτό διάκοσμο (Εικ. 8).

Ο Νάρθηκας είναι ισοπλατής προς τον Κυρίως Ναό. Βάσει της θολοδομίας του χωρίζεται σε τρία μέρη με τη χρήση δύο τόξων διαμορφωμένων από λαξευμένους θολίτες (Σχ. 6). Εγκάρσιος τοίχος τον χωρίζει από τον υπόλοιπο ναό. Η πρόσβαση στον Κυρίως Ναό γίνεται μέσω τριών ανοιγμάτων, ενός κεντρικού που είναι τοξωτό, και δύο σαφώς μικρότερων εκατέρωθεν αυτού. Δύο μαρμάρινα στοιχεία με ανάγλυφη επεξεργασία της επιφάνειάς τους, σε δεύτερη χρήση, αποτελούν τα πρέκια των πλευρικών αυτών θυρών. Η μορφή τους θυμίζει έντονα δομικά στοιχεία βυζαντινού μαρμαρίνου τέμπλου. Ανάλογης μορφής είναι και το λίθινο πρέκι του παραθύρου της νότιας κεραιάς του σταυρού που είναι εμφανές από την αντίστοιχη εξωτερική όψη.

Μορφολογία - Κατασκευή: Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θολοδομία του Νάρθηκα που παραμένει ανεπίχριστη και άρα εμφανής. Το κεντρικό «διαμέρισμά» του στεγάζεται με χαμηλωμένο τρούλο επί λοφίων, ο οποίος αντιστηρίζεται από τα δύο τεταρτοσφαίρια που στεγάζουν το βόρειο και νότιο τμήμα του. Τα τεταρτοσφαίρια αυτά αντιστηρίζονται με τη σειρά τους από ένα ζεύγος ημιγωνίων. Στον Νάρθηκα για τους θόλους έχουν χρησιμοποιηθεί συμπαγείς οπτόπλινθοι και ασβεστοκονίαμα, σε αναλογία πάχους στρώσεων 1:1. Η κατασκευή έχει γίνει επάνω σε ξυλοτύπους που εδράζονταν στο έδαφος και είναι ιδιαίτερα προσεγμένη. Δύο ξύλινοι ελκυστήρες, εδραζόμενοι σε προεξέχοντα λίθινα φουρούσια, συνέδεαν τους δύο εγκάρσιους τοίχους του Νάρθηκα, κάτω ακριβώς από τα λίθινα τόξα. Σήμερα σώζεται ακέραιος μόνο ο ένας.

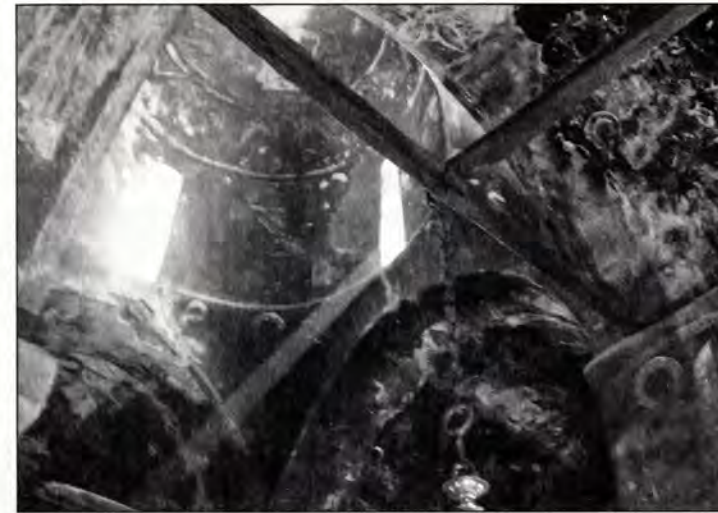
Οι θόλοι του Κυρίως Ναού είναι τοιχογραφημένοι και συνεπώς δεν είναι εμφανής η κατασκευή τους (Εικ. 3). Δεδομένου ότι ο Νάρθηκας κτίστηκε εξαρχής μαζί με τον υπόλοιπο Ναό, πιο πιθανό είναι, τουλάχιστον τα φουρνικά και ο τρούλος του Κυρίως Ναού, να έχουν

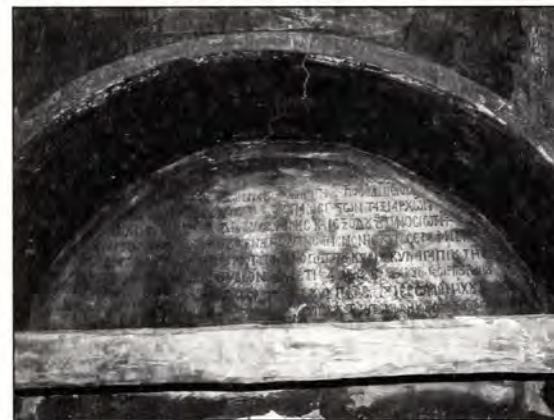
Εικ. 1: Άποψη του Καθολικού από τα δυτικά.

Εικ. 2: Λεπτομέρεια της νότιας όψης του Καθολικού.

Εικ. 3: Εσωτερική άποψη του Ναού.

Εικ. 4: Η κτητορική επιγραφή πάνω από την κεντρική θύρα του Κυρίως Ναού.

Εικ. 5: Η κόγχη του Διακονικού.

Εικ. 6: Το στυπμένο θωράκιο της Νότιας όψης. (Πηγή: Αρχείο Ινσ Ε.Β.Α. 10/04/1983).

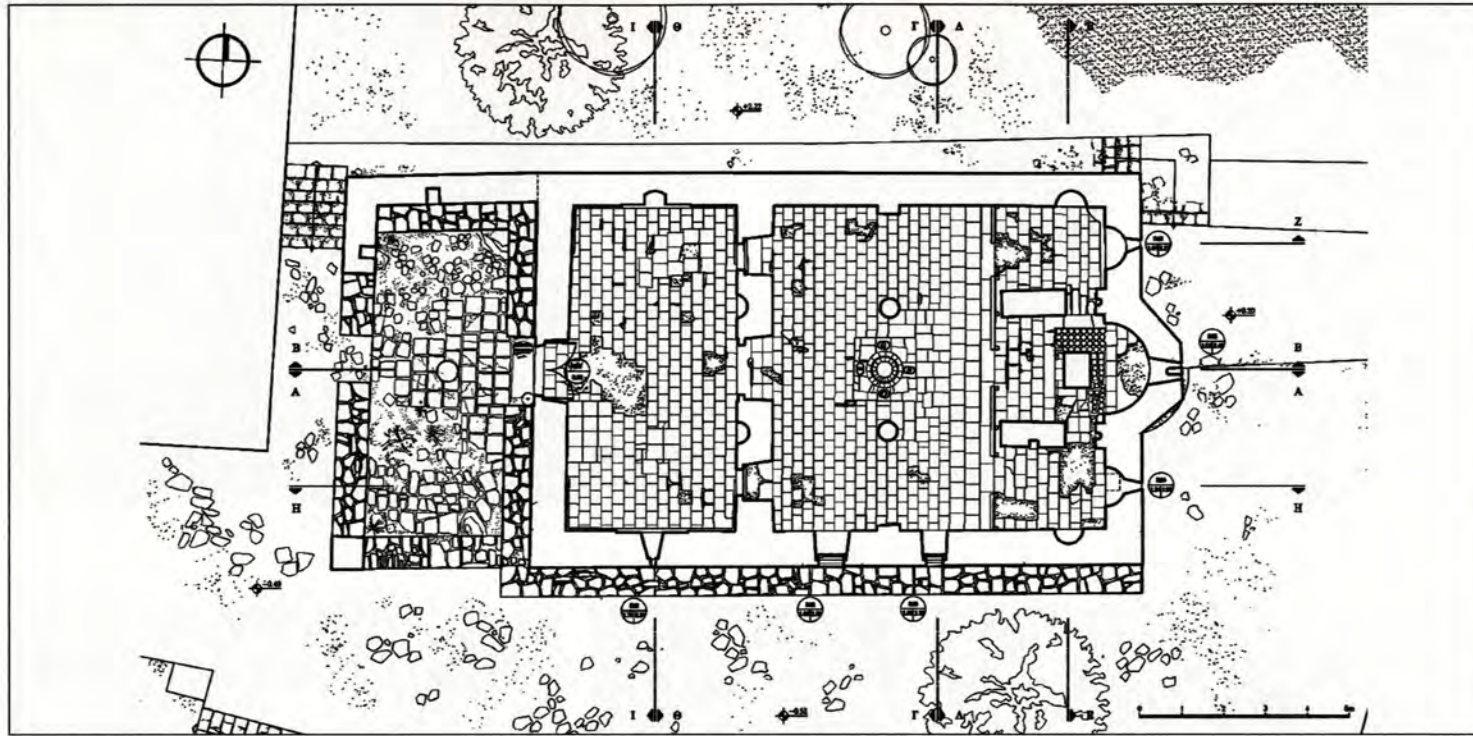
Εικ. 7: Άποψη του Καθολικού από τα ανατολικά.

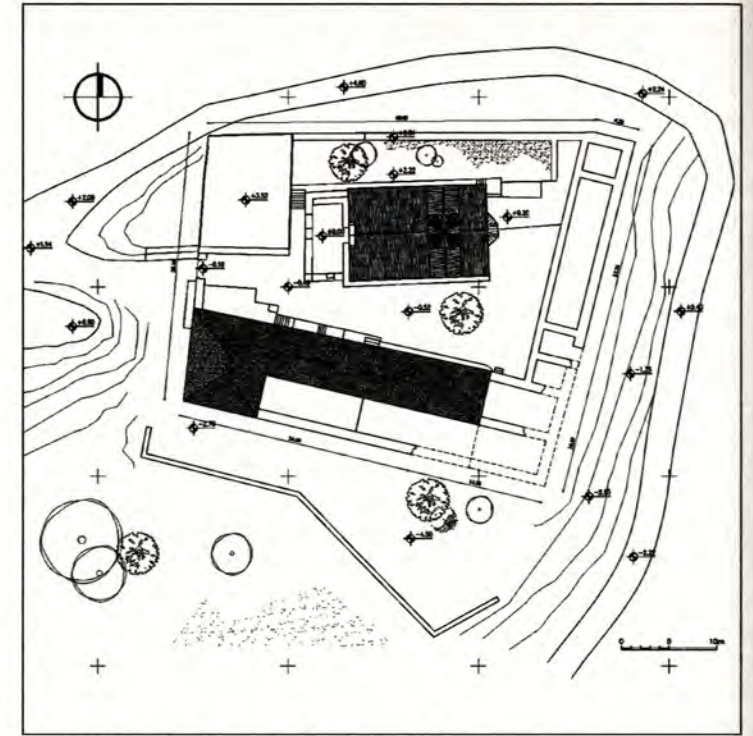
Εικ. 8: Τα κιονόκρανα του Ναού είναι ιδιαίτερα λιτά.

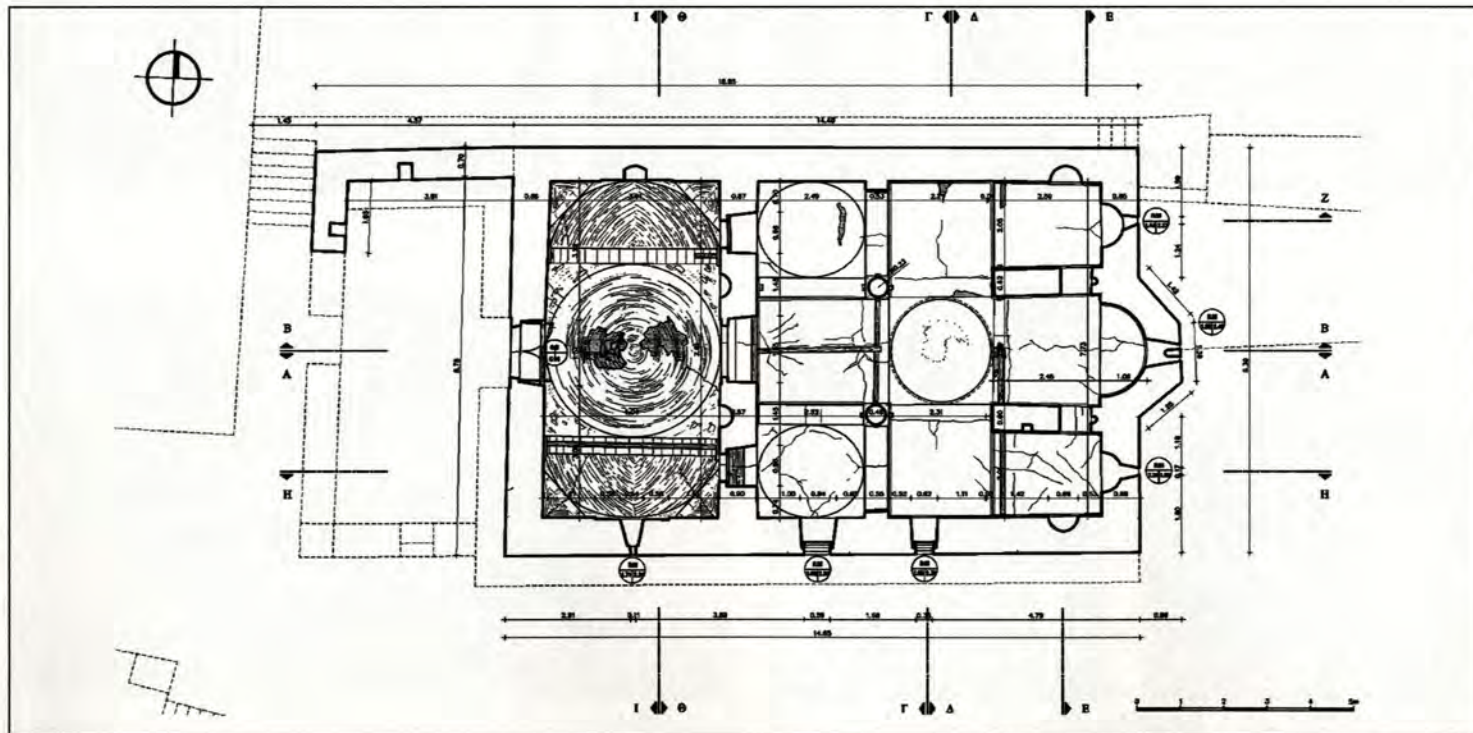
Εικ. 9: Εικόνα εγκατάλειψης από τον περβόλο της Ι. Μ. Ταξιαρχών.

Σχέδιο 1: Κάτοψη - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης δαπέδων.

Σχέδιο 3: Τοπογραφικό Διάγραμμα - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης.

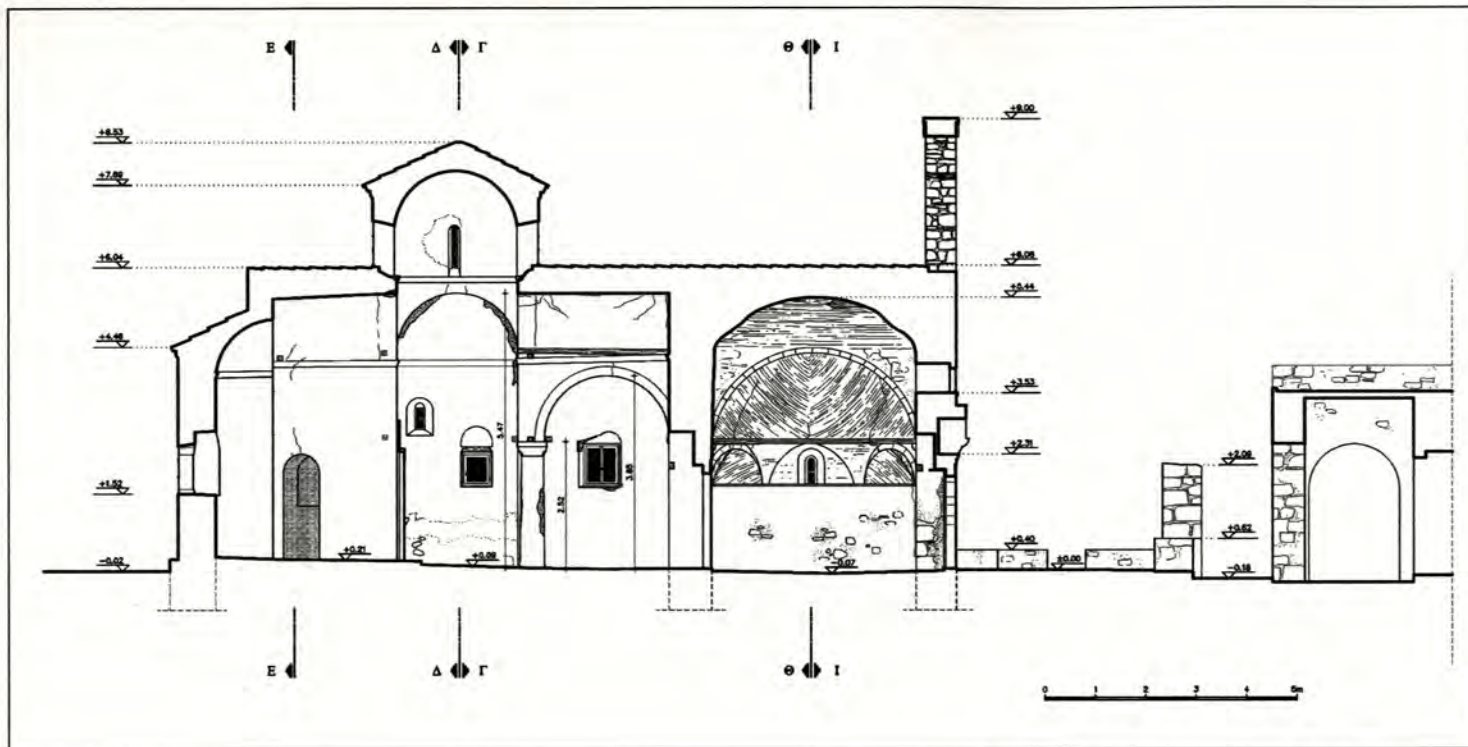
Σχέδιο 2: Άνοψη - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης.

κατασκευαστεί από συμπαγείς οπτόπλινθους. Οι ημικυλινδρικοί θόλοι σύμφωνα με ενδείξεις είναι κατασκευασμένοι από αργούς ασβεστόλιθους και πωρόλιθους, κατ' αναλογία με τους τοίχους. Με βεβαιότητα θα μπορούμε να μιλήσουμε μόνο κατόπιν διενέργειας διερευνητικής τομής, κατά την αποκατάσταση του μνημείου.

Το δάπεδο του μελετούμενου μνημείου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς σώζει εμφανώς τουλάχιστον τρεις διαφορετικές φάσεις (Σχ. 1). Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι το τμήμα μαρμαροθετήματος που σώζεται στο Ιερό Βήμα, διαστάσεων 1,20x0,60 μ. Αποτελείται από τετράγωνα λευκά κομμάτια μαρμάρου, ανάμεσα στα οποία παρεμβάλλονται μαύρες τριγωνικές μαρμάρινες ψηφίδες, και παραπέμπει στην εποχή του Βυζαντίου.

Στο κέντρο του Ναού σώζεται το μαρμάρινο ομφάλιο, διαστάσεων 1,50x1,50 μ. περίπου. Μεταξύ του ομφαλίου και του μαρμαρίνου αναβαθμού του Ιερού, παρεμβάλλονται δύο σειρές μαρμάρινες τετραγωνικές πλάκες (37x37 εκ.) και αρκετές ορθογωνικές, διαφόρων διαστάσεων. Το υπόλοιπο δάπεδο του Ναού έχει διαστρωθεί με χειροποίητες κεραμικές πλάκες, ορθογωνικές στην πλειοψηφία τους (25x33 εκ.), ενώ στον Νάρθηκα υπάρχουν κάποιες τετράγωνες (35x35 εκ.). Οι τελευταίες επεμβάσεις έχουν γίνει με τσιμέντο, που καλύπτει όσα σημεία είχε καταστραφεί το παλιό δάπεδο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το δάπεδο του Εξωνάρθηκα. Η κεντρική περιοχή του καλύπτεται από χειροποίητες κεραμικές πλάκες 35x35 εκ., ενώ όσο πλησιάζουμε προς τις άκρες τη θέση τους παίρνουν ο

Σχέδιο 4: Κατά μήκος τομή (Τομή Α-Α) Αποτύπωση.

φυσικός βράχος και το λιθόστρωτο δάπεδο που απλώνεται σε όλο τον περιβάλλοντα χώρο. Ιδιαίτερα στοιχεία αποτελούν το μαρμάρινο κυκλικό ομφάλιο, διαμέτρου 50 εκ., καθώς και το «κατώφλι» εισόδου στο Ναό, που αποτελείται από μαρμάρινη επιτύμβια στήλη με εγχάρακτο το όνομα ΝΕΙΚΟΣΤΡΑΤΟΣ (διαστάσεων 140x50 εκ. περίπου) προερχόμενη πιθανότατα από τη γειτονική αρχαία πόλη των Κορσισαίων.

Γενικότερα, ο Εξωνάρθηκας οριοθετείται από τμήμα τοιχοποιίας στα βόρεια και εν μέρη στα δυτικά, όπου διανοίγονται μικρές κόγχες για την τοποθέτηση εικόνων ή αγγείων αγιασμού κατά την τέλεση υπαίθριων λειτουργιών. Χαμηλά πεζούλια συμπληρώνουν το περιγράμμα του, περνώντας εφαιπομενικά στη δυτική πλευρά του Καθολικού και συνεχίζοντας κατά μήκος της νότιας. Δύο λίθινα εξέχοντα φουρούσια στη δυτική όψη του Καθολικού αποτελούν στοιχεία αρκετά για να συμπεράνουμε πως επρόκειτο για έναν ημιυπαίθριο εξωνάρθηκα, στεγαζόμενο με μονόρριχη στέγη.

Οι όψεις του ναού δεν χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία, καλυμμένες καθώς είναι με επίχρισμα (Σχ. 7 και 8). Υπάρχουν ωστόσο στοιχεία που προσδίδουν πλαστικότητα και ενδιαφέρον, με εξαίρεση τη βόρεια όψη, που βρίσκεται υπό την τελική στάθμη του εδάφους κατά το ήμισυ.

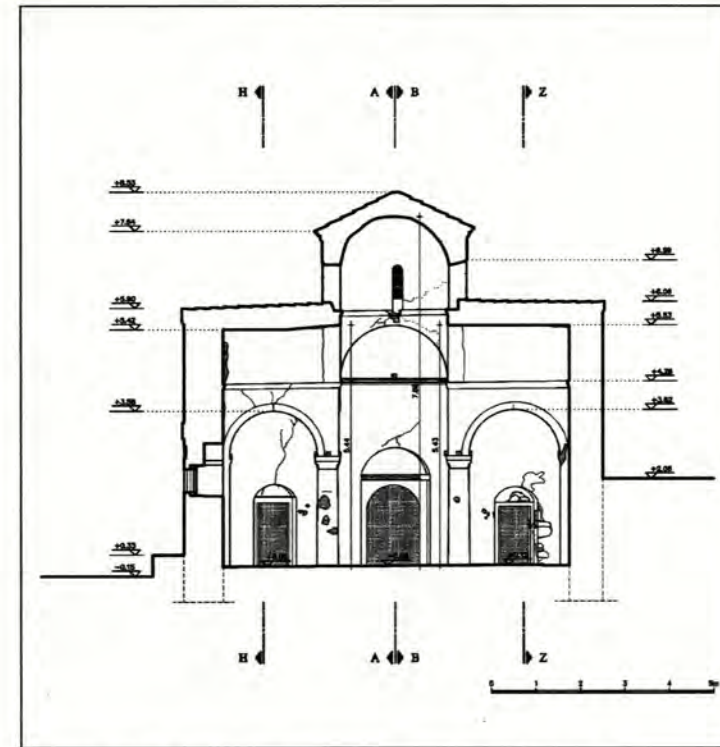
Στην ανατολική όψη κυριαρχεί η τρίπλευρη αψίδα του ιερού (Εικ. 7). Εκεί διανοίγεται δίλοβο παράθυρο με ένα ημικύκλιο σε εσοχή να τονίζει το τύμπανό του, ενώ δύο μονόλοβα παράθυρα που διανοί-

γονται αξονικά στα Παραβήματα, συμπληρώνουν την εικόνα της ανατολικής όψης. Ολόκληρη η κόγχη βαίνει σε ημικυκλικό θεμέλιο προεξέχον του εδάφους.

Στη νότια όψη, ανήκουν τα μόνα δύο ανοιγόμενα παράθυρα, ένα μονόφυλλο και ένα δίφυλλο. Πάνω από το πρέκι του τελευταίου εβρίσκετο ένα μαρμάρινο θωράκιο, παλαιοχριστιανικό, η απομάκρυνση του οποίου από το μνημείο έγινε με άνομο τρόπο (Εικ. 6). Σήμερα μπορεί κανείς να διακρίνει επιτόπου το κατάλληλα διαμορφωμένο πλαίσιο που έφερε το θωράκιο (97x47 εκ.), καθώς και το αποτύπωμά του στο κονίαμα, από όπου συμπεραίνουμε πως έφερε αμφίπλευρη ανάγλυφη επεξεργασία.

Χαρακτηριστικότερη είναι η δυτική και κύρια όψη (Σχ. 8). Η χαμηλή τοξωτή θύρα στον άξονα συμμετρίας της αποτελεί και τη μοναδική είσοδο του ναού. Σχηματίζεται από λαξευμένους πωρόλιθους μεσαίων διαστάσεων, αν και οι συνολικές διαστάσεις του ανοίγματος είναι σχετικά μικρές (1,16x1,87μ.). Το χαμηλωμένο τόξο στο ανώφλι του θυρώματος βρίσκεται ελαφρώς σε εσοχή, σε σχέση με την επιχρισμένη επιφάνεια του τοίχου.

Συνεχίζοντας ο άξονας συμμετρίας της όψης διέρχεται από υπέρθυρο προεξέχον προσκυνητάρι με δικλινή επίστεψη και ένα στενό παράθυρο -φεγγίτη για να καταλήξει στο καμπαναριό που δεσπόζει στη δυτική όψη. Πολύ αξιόλογο στοιχείο αποτελεί η καμπάνα, φέρουσα ανάγλυφη τη χρονολογία 1850. Μαρμάρινοι αμφικιονίσκοι σε β' χρήση εκατέρωθεν του προσκυνηταριού, και λείψανα πινακίων

Σχέδιο 5: Εγκάρσια τομή στον Κυρίως Ναό (Τομή Γ-Γ) Αποτύπωση.

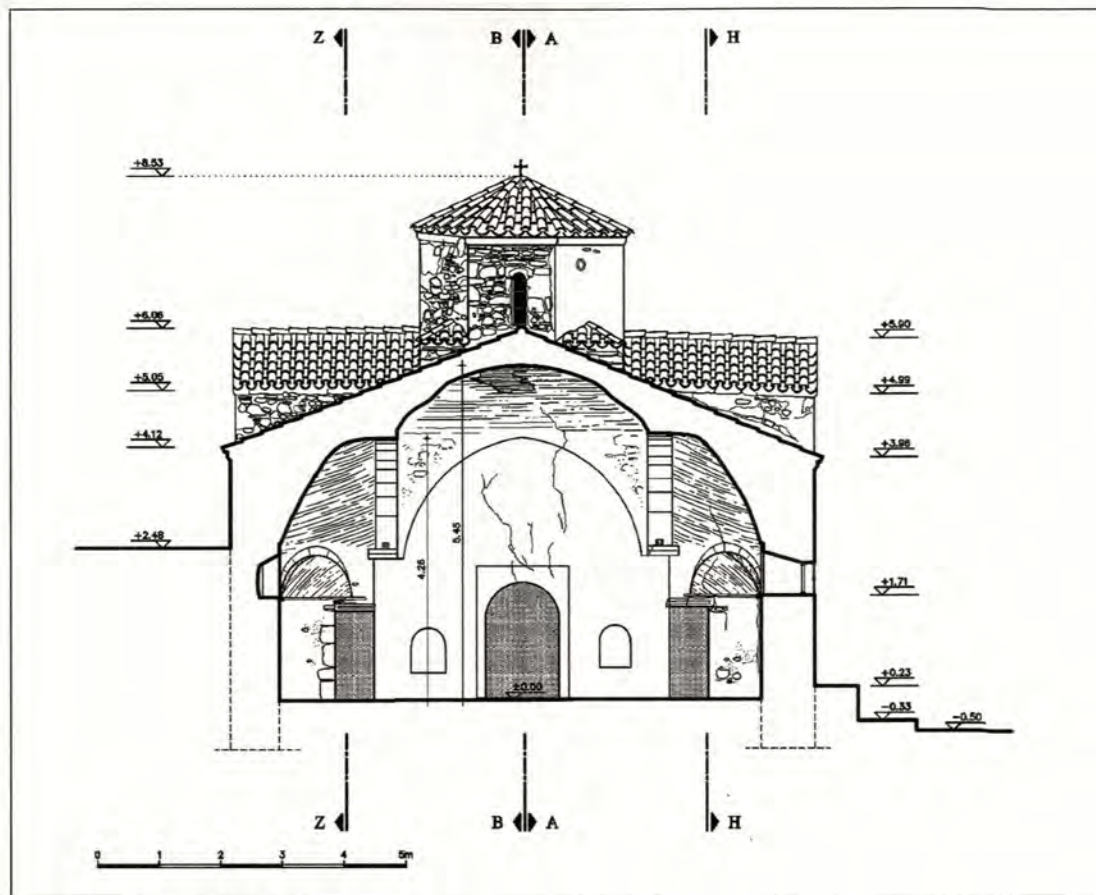
πάνω από αυτό, είναι τα λίγα στοιχεία με διακοσμητική διάθεση του Καθολικού. Στη δυτική όψη μάλιστα συναντάμε και το μοναδικό κεραμικό λείψανο που σώζεται επιτόπου, απ' όπου πληροφορούμαστε το είδος του ζωγραφικού διακόσμου και των χρωμάτων που έφεραν τα σκουφία.

Τυπολογικές παρατηρήσεις: Ο ναός διακρίνεται για την ακρίβεια στη χάραξη της κάτοψης και την ορθότητα των αναλογιών του. Στην εγκάρσια τομή έχει εφαρμοσθεί κατά προσέγγιση η κύρια τεκτονική χάραξη τριγωνισμού που χαρακτηρίζει γενικά τους μεσοβυζαντινούς σταυροειδείς εγγεγραμμένους ναούς, με αποτέλεσμα οι αναλογίες του εσωτερικού χώρου να είναι ιδιαίτερα αρμονικές.

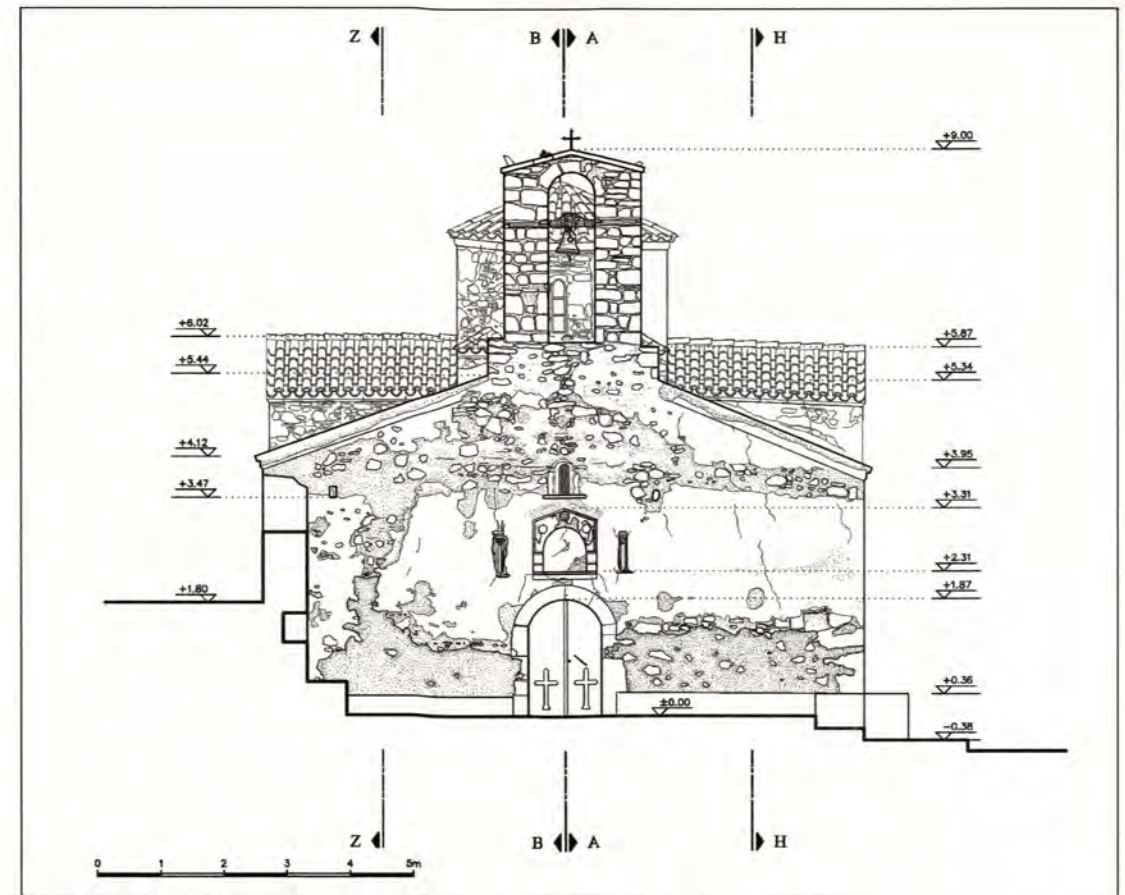
Ο τύπος του Νάρθηκα του Καθολικού, με σαφείς ανατολικές επιδράσεις, παρουσιάζει ιδιαίτερο τυπολογικό ενδιαφέρον, δεδομένου ότι παραδείγματα εκκλησιών με νάρθηκα ανάλογης στέγασης δεν είναι γνωστά παρά ελάχιστα (Σχ. 6).

Οικοδομικές φάσεις: Αναφορικά με το σύνολο του κτιριακού συγκροτήματος της Ι. Μ. Ταξιαρχών, μπορούμε να διακρίνουμε τρεις διαφορετικές οικοδομικές φάσεις, δίχως να είναι δυνατή όμως και η χρονολόγησή τους προτού γίνει σχολαστική αποτύπωση και ανασκαφή των υπογείων της νότιας και ανατολικής πτέρυγας που σε μεγάλο βαθμό έχουν μπαζωθεί μετά την κατάρρευση των θόλων που τα στέγαζαν.

Σε ό,τι αφορά το Καθολικό, το πιθανότερο είναι να χτίστηκε στα θεμέλια παλαιότερου βυζαντινού ναού, ενδεχόμενο που δικαιολογεί

Σχέδιο 6: Εγκάρσια τομή στο Νάρθηκα (Τομή Θ-Θ) - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης.

Σχέδιο 7: Δυτική όψη - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης.

και την ακρίβεια των αναλογιών και των χαραξών του μνημείου. Το στοιχείο που αποτελεί σαφώς μεταγενέστερη της αρχικής οικοδομική φάση, είναι ο εξωνάρθηκας, συμπέρασμα που προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι ο εξωνάρθηκας υπήρξε στεγασμένος σύμφωνα με ίχνη που σώζονται, κάτι που δεν συμβαδίζει με τη θέση του παραθύρου της δυτικής όψης, το οποίο θα έφραζε από τη στέγαση αυτή.

Διάγνωση παθολογίας

Η παθολογία του Καθολικού αναλύεται σε πέντε βασικές κατηγορίες προβλημάτων: δομοστατικά, οικοδομικά, αισθητικά, λειτουργικά και προβλήματα ανάδειξης ιστορικής και αρχαιολογικής αξίας.

Οι ρηγματώσεις που εμφανίζονται στους τοίχους του μνημείου δεν φαίνονται να είναι διαμερείς, ωστόσο, το μήκος και η θέση τους δείχνουν πως τουλάχιστον ο νότιος τοίχος τείνει να αποκολληθεί, γεγονός που καθιστά επικίνδυνη τη συμπεριφορά του σε επικείμενο σεισμό.

Στον Νάρθηκα ο κεντρικός θόλος, παρουσιάζει τοπική διάβρωση

απόπτωση κονιάματος δομής και οπτοπλίνθων, ελαφρές ρηγματώσεις στα λοφία. Ρωγμές εμφανίζονται και στα τεταρτοσφαιρία, με σοβαρότερη αυτή της δυτικής πλευράς του νοτίου τεταρτοσφαιρίου, με διάμετρο που φτάνει τα δύο εκατοστά, και συνεχίζει κατά μήκος της γωνίας των τοίχων φτάνοντας ως το έδαφος.

Σε ό, τι αφορά τη θολοδομία του Κυρίως Ναού και του Ιερού Βήματος, υπάρχουν μικρές έως μεσαίες ρωγμές. Η πιο ευπαθής περιοχή είναι πάντα το κλειδί του θόλου. Στη δυσμενέστερη κατάσταση βρίσκεται το φουρνικό του ΝΔ γωνιακού διαμερίσματος. Επίσης ο κυλινδρικός θόλος της νότιας κεραίας του σταυρού παρουσιάζει ρηγματώση κατά μήκος της επιφάνειας επαφής του με τον νότιο τοίχο του μνημείου. Όλοι οι θόλοι παρουσιάζουν επικαθήμενη κρούστα αλάτων.

Τα τόξα του Νάρθηκα είναι γενικά σε καλή κατάσταση. Τα τόξα του Κυρίως Ναού, κατασκευασμένα πάντα από λαξευμένους πωρόλιθους, πάσχουν κυρίως στην περιοχή του κλειδιού τους. Τέλος, όλα τα τόξα εκτός αυτού της Προθέσεως, διαχωρίζονται με μικρή ρωγμή από τους θόλους των οποίων αποτελούν τα μέτωπα.

Από τους ξύλινους ελκυστήρες όσοι δεν έχουν κοπεί ή καεί,

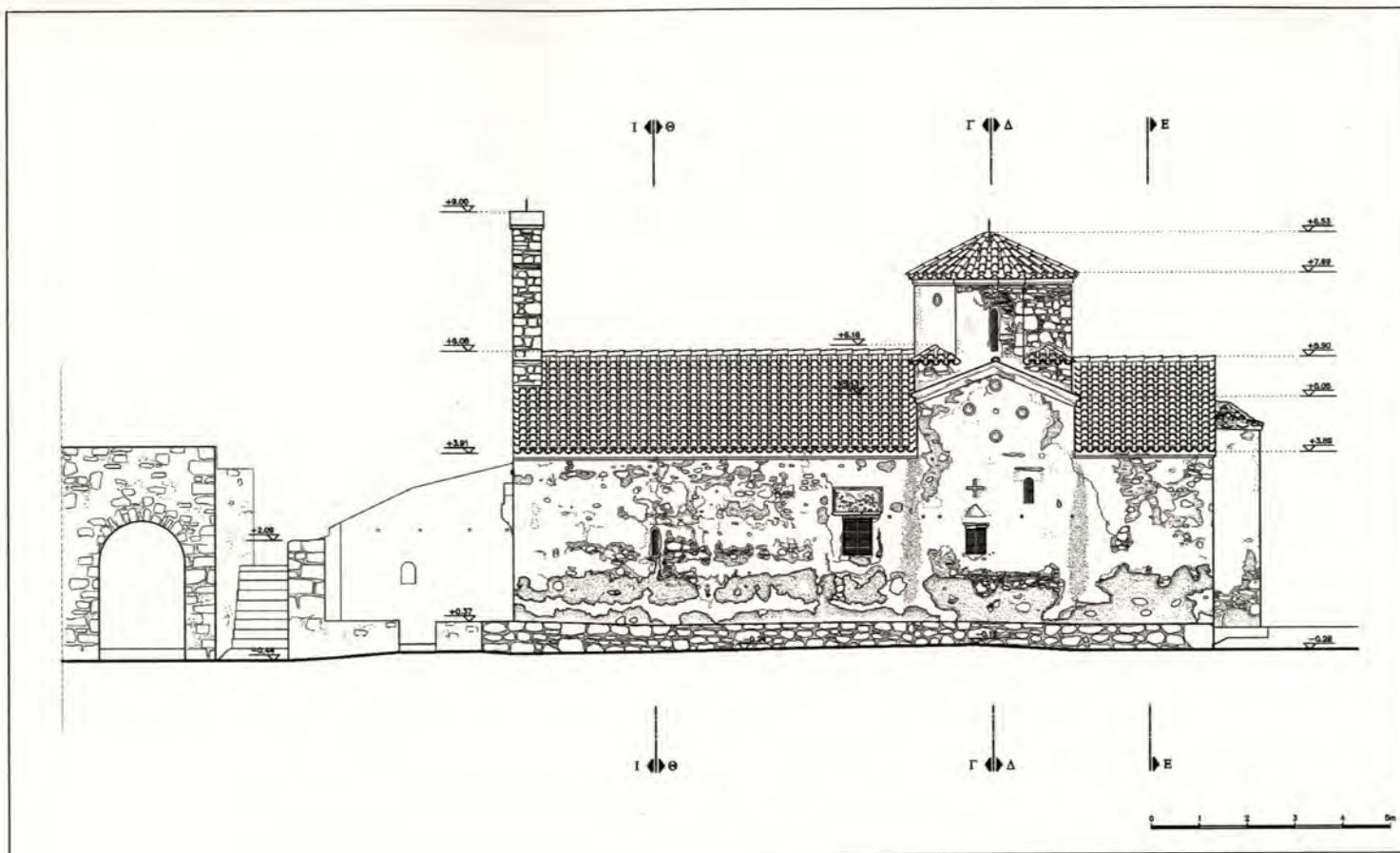
σώζονται εν μέρει και σε κακή κατάσταση. Σε κάθε περίπτωση δεν λειτουργούν πλέον ως ελκυστήρες.

Τα τμήματα των ξυλοδεσιών που παραμένουν εμφανή εξωτερικά, ιδιαίτερα οι ξυλοδεσιές του καμπαναριού, είναι σχεδόν κατεστραμμένες, λόγω της έκθεσής τους στις καιρικές συνθήκες. Επιπλέον οι λίθοι του τόξου του καμπαναριού εμφανίζουν επιφανειακή φθορά και συγκέντρωση αλάτων.

Από τα δύο μαρμάρινα πρέκια του νάρθηκα, το νότιο είναι θραυσμένο στο μέσον περίπου του ανοίγματος που γεφυρώνει, καθιστώντας επικίνδυνο το πέρασμα κάτω από αυτό.

Οι τοιχογραφίες πάσχουν από την έλλειψη συντήρησης, τις εκτεταμένες υγρασίες, τη συγκέντρωση αλάτων και το επικαθήμενο στρώμα αιθάλης, που έρχονται να προστεθούν στις καταρρηγματοωμένες επιφανείές τους. Σε ορισμένες περιοχές η διάβρωση έχει οδηγήσει σε αποκόλληση ή και απόπτωσή τους, με αποτέλεσμα να αποκαλύπτεται η λιθοδομή.

Σε ό, τι αφορά τις εξωτερικές όψεις του μνημείου, μεγάλο μέρος των επιχρισμάτων βρίσκονται σε κακή κατάσταση. Τα επιχρίσματα της βόρειας όψης είναι διαβρωμένα, και παρουσιάζουν απολεπί-

Σχέδιο 8: Νότια όψη - Αποτύπωση υφιστάμενης κατάστασης.

σεις και έντονο το φαινόμενο ανάπτυξης βιολογικής κρούστας. Στις υπόλοιπες όψεις, λόγω της κατερχόμενης και ανερχόμενης υγρασίας, εμφανίζονται εκτεταμένες αποπτώσεις, τοπικές απολεπίσεις, αποσθρώσεις αποκολλήσεις και ανάπτυξη βλάστησης. Επεμβάσεις αντιμετώπισης των αποπτώσεων έχουν γίνει με χρήση τσιμεντοκονιάματος, οδηγώντας σε ακατάλληλα αποτελέσματα.

Τα λίθινα πλαίσια των παραθύρων παρουσιάζουν συχνά θραύσεις και φθορά της επιφάνειας των πωρολίθων, ιδιαίτερα όπου έχουν γίνει επεμβάσεις αντικατάστασης των κουφωμάτων. Τα κουφώματα είναι φθαρμένα ή και ασύμβατα με το ύψος του μνημείου.

Ο περιβάλλον χώρος δεν έχει καθαριστεί από τις επεμβάσεις που έγιναν προ εικοσαετίας! Τα υλικά που προέκυψαν από την ανακεράμωση και λίθοι από τα γκρεμισμένα τμήματα των τοιχοποιιών των πτερύγων, παραμένουν σε σωρούς. Η έντονη χαμηλή βλάστηση καλύπτει τα λιθόστρωτα, με αποτέλεσμα ο αώλειος χώρος του μνημείου όχι μόνο να παρουσιάζει σοβαρά αισθητικά προβλήματα, αλλά να κρύβει σε κάποια σημεία και κινδύνους για τον επισκέπτη (Εικ. 9).

Πρόταση

Το σύνολο των προτάσεων για τη συντήρηση και αποκατάσταση του μνημείου βασίστηκε σε ένα πλαίσιο αρχών όπως αυτές διατυπώνονται στο Χάρτη της Βενετίας και τη σύμβαση της Γρανάδας. Συνίστανται στη διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου, το σεβασμό των ιστορικών φάσεων, τη χρήση παραδοσιακών υλικών και τρόπων δόμησης, την αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων όπου είναι δυνατόν, τη συμβατότητα και τη μέγιστη διάρκεια ζωής των υλικών σε υποχρεωτικά μη αναστρέψιμες επεμβάσεις και τη διακριτική διαφοροποίηση των προσθηκών από το αυθεντικό τμήμα του μνημείου.

Στερεωτικές Επεμβάσεις: Για τη δομική αποκατάσταση του μνημείου προτείνεται:

- Πλήρωση των ρωγμών, με τοπικές συμπληρώσεις με μικρούς λίθους όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο, και βαθύ αρμολόγημα της τοιχοποιίας με πατητό ασβεστοκονίαμα, η ακριβής σύνθεση του οποίου θα καθοριστεί κατόπιν έρευνας σε εξειδικευμένο εργαστήριο. Σε κάθε περίπτωση η σύνθεση του κονιάματος θα περιέχει

μικρή ποσότητα λευκού τσιμέντου, υδράσβεστο σε μορφή σκόνης, ποζολάνη και ίνες πολυπροπυλενίου.

- Γενική εφαρμογή υδραυλικών ενεμάτων σε τοίχους και θόλους, η σύσταση των οποίων οφείλει είναι συμβατή με εκείνη του κονιάματος δομής της τοιχοποιίας και θα καθορισθεί κατόπιν έρευνας σε εξειδικευμένο εργαστήριο, κατόπιν αναλύσεων των κονιαμάτων από δοκίμια που θα έχουν ληφθεί από το μνημείο, πριν την έναρξη του έργου. Τα ενέματα όπου υπάρχουν τοιχογραφίες θα διενεργηθούν μόνο από την εξωτερική πλευρά των τοίχων, ενώ στο εσωτερικό θα τοποθετηθούν μόνο σωληνάκια ελέγχου. Οι εργασίες θα γίνουν παρουσία εξειδικευμένου συνεργείου συντηρητών.

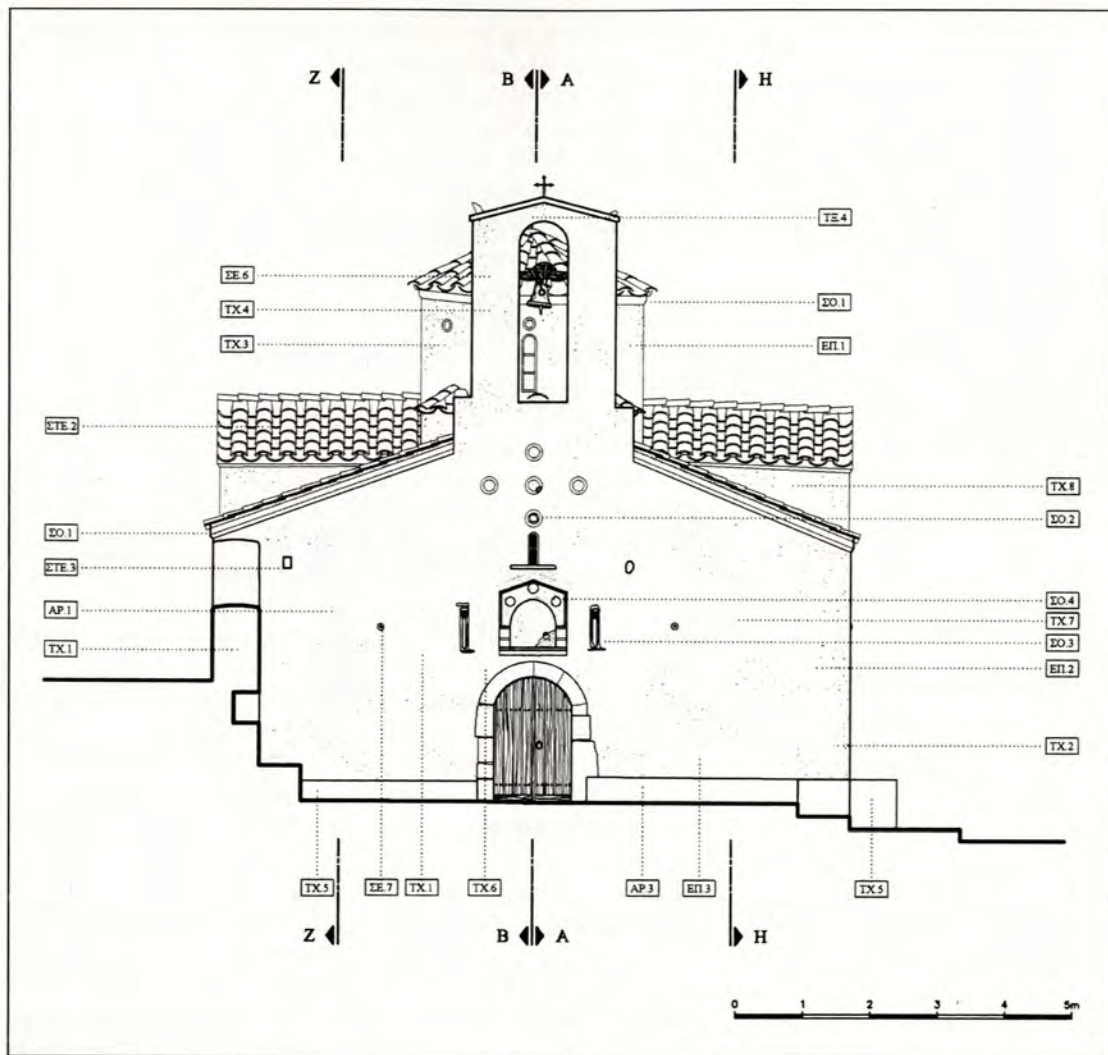
Στους θόλους θα προηγηθεί καλός καθαρισμός των εξωραχίων με αέρα. Στις εσωτερικές επιφάνειες των ανεπίχριστων θόλων του Νάρθηκα όπου παρουσιάζεται κρούστα αλάτων, θα γίνει καθαρισμός των επιφανειών με πλάγια υδροβολή υπό χαμηλή σχετικά πίεση (100 Bar) και βαθύ αρμολόγημα από ασβεστοκονίαμα με προσθήκη μικρής ποσότητας λευκού τσιμέντου και πρόσμικτο υδροξειδίο του βαρίου για τη δέσμευση των θειικών αλάτων. Τέλος, τα εξωράχια των θόλων θα επιχρισθούν με ασβεστοκονίαμα.

Όσοι ξύλινοι ελκυστήρες σώζονται, θα συντηρηθούν και θα διατηρηθούν στη θέση τους, ενώ θα συμπληρωθούν όπου χρειάζεται με νέα κομμάτια ξύλου, εμποτισμένα με κατάλληλα εντομοκτόνα-ζιζανιοκτόνα. Οι ελκυστήρες που είναι κομμένοι θα παραμείνουν ως έχουν, μαρτυρία της παρούσας φάσης του μνημείου.

Ωστόσο, προκειμένου να αποκατασταθεί η σωστή λειτουργία του φορέα προβλέπεται η τοποθέτηση νέων ελκυστήρων από ανοξείδωτο χάλυβα Φ20 με ενδιάμεσο σύστημα σύσφιξης, σε επιλεγμένες μη οχλούσες τις τοιχογραφίες θέσεις. Για τη σωστή λειτουργία των ελκυστήρων απαιτείται στις θέσεις αγκύρωσης και εφαρμογή ενεμάτων. Οι κυκλικές πλακέτες διαμέτρου 10 εκ. στα άκρα τους θα παραμείνουν εμφανείς στις όψεις του μνημείου (Εικ. 10).

Επεμβάσεις Αποκατάστασης: Για την αποκατάσταση της μορφής του μνημείου και την καλύτερη προστασία αυτού, προβλέπεται:

- Ανακατασκευή της στέγης του. Η νέα επικάλυψη της στέγης θα γίνει με παλιά, βυζαντινού τύπου, κοίλα κεραμίδια που θα τοποθετηθούν κολυμβητά με ασβεστοκονίαμα. Θα γίνει επανάχρηση όσου από το υπάρχον υλικό που φυλάσσεται στον περιβάλλοντα χώρο βρίσκεται σε καλή κατάσταση. Τα υπόλοιπα κεραμίδια που θα χρησιμοποιηθούν, θα είναι χειροποίητα, ειδικής παραγωγής, και θα κατασκευαστούν με καλούπια από τα υπάρχοντα.
- Διατήρηση των πωρολίθων του γείσου, των πλαισίων των κουφωμάτων, των τόξων και των σπονδύλων των κιόνων του μνημείου με τοπικές συμπληρώσεις των λίθων όπου χρειάζεται, με τσιμεντοκονίαμα με λευκό τσιμέντο, άμμο, τριμμένο κεραμίδι και πρόσμικτο υδροξειδίο του βαρίου για τη δέσμευση θειικών αλάτων. Αντικατάσταση των δόμων θα γίνεται μόνο σε περιπτώσεις εκτεταμένων φθορών.

Σχέδιο 9: Δυτική όψη - Πρόταση αποκατάστασης.

ΘΕΜΕΛΙΑ

- Θ.1 Διατήρηση θεμελιώσεως ως έχει
- Θ.2 θεμελιώσεως ως έχει κατόπιν ελέγχου
- Θ.3 Κατασκευή στραγγιστηρίου

ΤΟΙΧΟΙ

- ΤΧ.1 Διατήρηση και συντήρηση τοιχοποιίας από αργούς τοπικούς ασβεστόλιθους και πωρόλιθους, συμπαγείς οπτόπλινθους και κεραμίδια, με βαθύ αρμολόγημα
- ΤΧ.2 Διατήρηση και συντήρηση τοιχοποιίας από ημιλαξευτούς γωνιόλιθους μεγάλου μεγέθους
- ΤΧ.3 Διατήρηση και συντήρηση τοιχοποιίας από ημιλαξευτούς πωρόλιθους μικρού και μεσαίου μεγέθους, λίγους ασβεστόλιθους, κεραμικά θραύσματα και άφθονο κονίαμα
- ΤΧ.4 Διατήρηση και συντήρηση τοιχοποιίας από λαξευτούς ασβεστόλιθους και λίγους πωρόλιθους
- ΤΧ.5 Διατήρηση και συντήρηση τοιχοποιίας από μεγάλους τοπικούς

ασβεστόλιθους, με απομάκρυνση της βλάστησης και αρμολόγημα

- ΤΧ.6 Πλήρωση των μικρορρηγματώσεων της τοιχοποιίας με εφαρμογή ενεμάτων
- ΤΧ.7 Πλήρωση της ρωγμής της τοιχοποιίας με βαθύ αρμολόγημα και εφαρμογή ενεμάτων
- ΤΧ.8 Πλήρωση της ρωγμής της τοιχοποιίας με μικροσυμπληρώσεις, βαθύ αρμολόγημα και εφαρμογή ενεμάτων

ΤΟΞΑ

- ΤΞ.1 Διατήρηση και συντήρηση του τόξου από πωρόλιθους με μικροσυμπληρώσεις των λίθων και του συνδετικού κονιάματος
- ΤΞ.2 Πλήρωση της ρωγμής του κλειδιού του τόξου
- ΤΞ.3 Διατήρηση και συντήρηση του τόξου από πωρόλιθους με μικροσυμπληρώσεις των λίθων και του συνδετικού κονιάματος
- ΤΞ.4 Εξυγίανση της εξωτερικής επιφάνειας των λίθων και αποκα-

τάσταση του τόξου με τοπικές συμπληρώσεις και εφαρμογή τοπικών ενεμάτων

ΘΟΛΟΙ

- ΘΛ.1 Πλήρωση μικρορρηγματώσεων και καθαρισμός επιφάνειας θόλου από συμπαγείς οπτόπλινθους
- ΘΛ.2 Εξυγίανση και συντήρηση εσωτερικής επιφάνειας τρούλου από συμπαγείς οπτόπλινθους
- ΘΛ.3 Πλήρωση των ρηγματώσεων του θόλου από αργούς λίθους και εφαρμογή ενεμάτων
- ΘΛ.4 Πλήρωση των ρηγματώσεων του θόλου από αργούς λίθους και εφαρμογή ενεμάτων
- ΘΛ.5 Αποκατάσταση ενόπτης συστήματος τοίχων θόλων μέσω συστημάτων ενίσχυσης και εφαρμογή ενεμάτων
- ΘΛ.6 Πλήρωση ρωγμής κατά μήκος κλειδιού του θόλου με τοπικά συγκολλητικά ενέματα

ΣΤΕΓΗ

- ΣΤΕ.1 Διατήρηση και συντήρηση επικάλυψη στέγης από παλιά κεραμίδια
- ΣΤΕ.2 Καθαίρεση νεώτερης επικάλυψης στέγης και αντικατάστασή της με παλιά χειροποίητα κεραμίδια βυζαντινού τύπου
- ΣΤΕ.3 Διατήρηση λειψάνων φορέα μονόριχτης στέγης εξωνάρθηκα
- ΣΤΕ.4 Κατασκευή νέας στέγης νάρθηκα (*εναλλακτική πρόταση)

ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ

- ΣΕ.1 Εμποτισμός ξύλινου ελκυστήρα με μυκητοκτόνες - εντομοκτόνες ουσίες, συντήρηση και διατήρησή του
- ΣΕ.2 Συντήρηση και διατήρηση των λειψάνων, συμπλήρωσή τους κατασκευή ξύλινου ψευδοελκυστήρα
- ΣΕ.3 Διατήρηση τμήματος κομμένου ξύλινου ελκυστήρα
- ΣΕ.4 Απομάκρυνση ιχών καμένου ξύλινου πρεκιού και τοποθέτηση νέας ξύλινης δοκού
- ΣΕ.5 Συντήρηση και διατήρηση εμφανών στοιχείων συστήματος ξυλοδεσίων
- ΣΕ.6 Αντικατάσταση φθαρμένων τμημάτων ξυλοδεσίων καμπαριού
- ΣΕ.7 Τοποθέτηση ανοξειδωτού ελκυστήρα

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΨΕΩΝ

- ΣΟ.1 Συντήρηση και διατήρηση γείσου από πωρόλιθο με τοπικές συμπληρώσεις
- ΣΟ.2 Διατήρηση λειψάνων - Διαμόρφωση θέσεων υποδοχής σκυφίων στις θέσεις που προϋπάρχον
- ΣΟ.3 Συντήρηση και διατήρηση μαρμάρινου αμφικιονίσκου
- ΣΟ.4 Συντήρηση και αποκατάσταση φθαρμένων τμημάτων προσκυνηταρίου
- ΣΟ.5 Τοποθέτηση αντιγράφου (εκμαγείου) συλημένου παλαιοχριστιανικού θωρακίου από λευκό τσιμέντο

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ

- ΣΕΣ.1 Συντήρηση και διατήρηση του μαρμάρινου ανάγλυφου υπερθύρου
- ΣΕΣ.2 Συγκόλληση θραυσμένου μαρμάρινου ανάγλυφου υπερθύρου, διατήρηση αυτού επιτόπου και μεταφορά των φορτίων του σε πρόσθετο μεταλλικό στοιχείο

- ΣΕΣ.3 Συντήρηση και διατήρηση σφονδουλωτού κίονα από πωρόλιθο
- ΣΕΣ.4 Συντήρηση και διατήρηση κιονοκράνου από πωρόλιθο
- ΣΕΣ.5 Αποξήλωση τέμπλου τοποθέτηση νέου ξύλινου τέμπλου

ΑΡΜΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

- ΑΡ.1 Διατήρηση αρχικού αρμολογήματος
- ΑΡ.2 Εφαρμογή νέου αρμολογήματος από ασβεστοτσιμεντοκονίαμα
- ΑΡ.3 Διατήρηση αρμολογήματος από τσιμεντοκονίαμα

ΕΠΙΧΡΙΣΜΑΤΑ

- ΕΠ.1 Διατήρηση επιχρίσματος από ασβεστοκονίαμα
- ΕΠ.2 Εφαρμογή νέου επιχρίσματος
- ΕΠ.3 Αφαίρεση επιχρισμάτων τοιχοποιίας από τσιμέντο
- ΕΠ.4 Καθαίρεση επιχρίσματος και εφαρμογή νέου
- ΕΠ.5 Καθαίρεση επιχρίσματος και εφαρμογή νέου
- ΕΠ.6 Συντήρηση και διατήρηση αρχικού τοιχογραφημένου επιχρίσματος
- ΕΠ.7 Καθαρισμός της επιφάνειας των τοιχογραφιών απομάκρυνση αιθάλης και αλάτων
- ΕΠ.8 Πλήρωση ρηγματώσεων συντήρηση τοιχογραφιών από ειδικό συνεργείο συντηρητών
- ΕΠ.9 Καθαρισμός επιφάνειας τοιχοποιίας εφαρμογή νέου επιχρίσματος
- ΕΠ.10 Απομάκρυνση σαθρών υπολειμμάτων τοιχογραφιών καθαρισμός επιφάνειας τοιχοποιίας εφαρμογή νέου επιχρίσματος

ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

Βλ. Πίνακα ανοιγμάτων κουφωμάτων.

ΚΟΥΦΩΜΑΤΑ

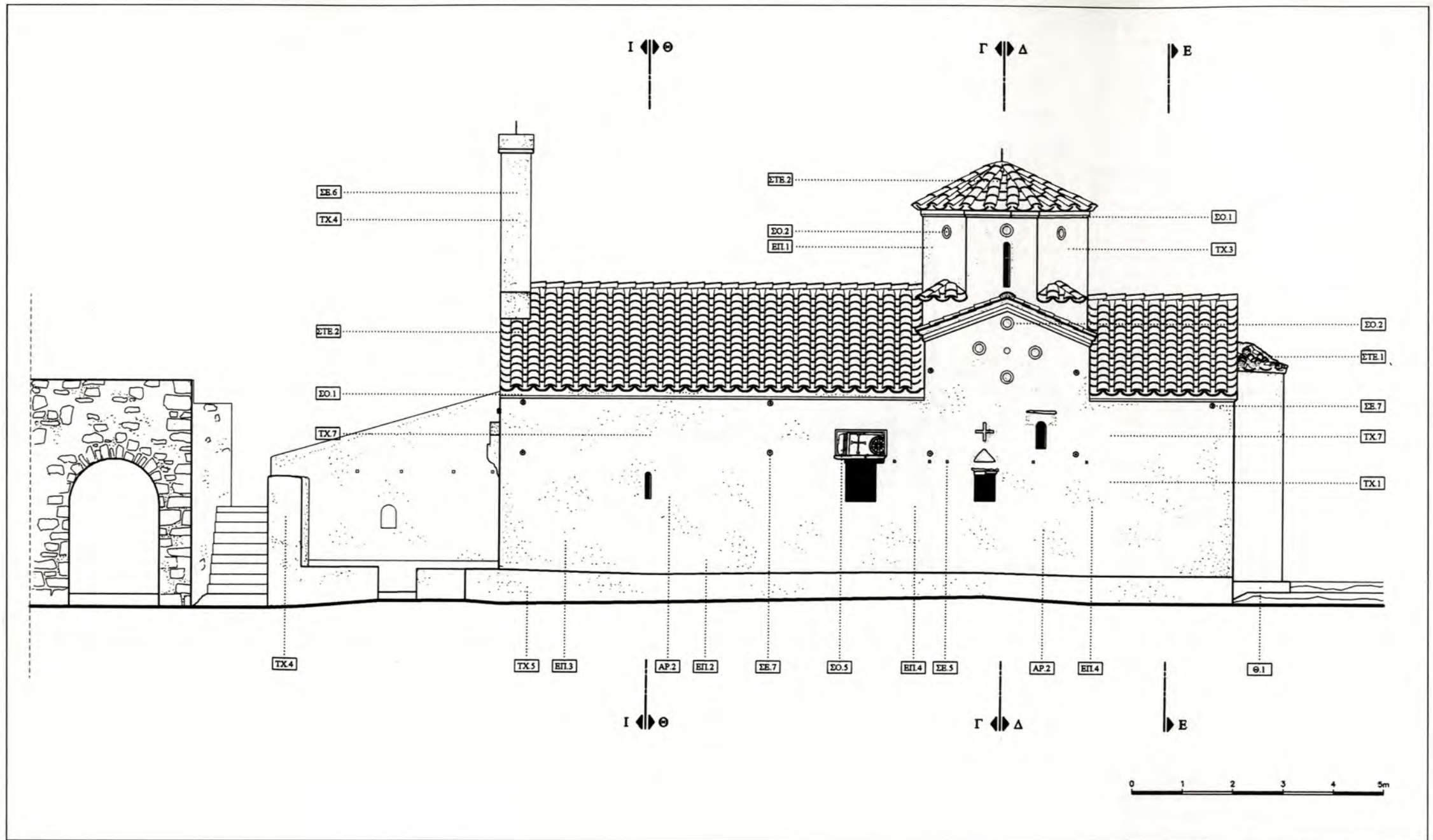
Βλ. Πίνακα ανοιγμάτων κουφωμάτων.

ΔΑΠΕΔΑ

- Δ.1 Διατήρηση και συντήρηση μαρμαροθετήματος δαπέδου
- Δ.2 Απομάκρυνση δαπέδου από μικρά κομμάτια μαρμάρου ορθογωνικού σχήματος
- Δ.3 Απομάκρυνση δαπέδου από μεσαίου μεγέθους κομμάτια μαρμάρου τυχαίου σχήματος
- Δ.4 Διατήρηση και συντήρηση μαρμάρινων πλακών
- Δ.5 Διατήρηση και συντήρηση μαρμάρινου ορθογώνιου ομφαλίου
- Δ.6 Διατήρηση και συντήρηση δαπέδου από ορθογώνιες χειροποίητες κεραμικές πλάκες
- Δ.7 Διατήρηση και συντήρηση δαπέδου από τετράγωνες χειροποίητες κεραμικές πλάκες
- Δ.8 Απομάκρυνση τσιμέντου και συμπλήρωση δαπέδου με χειροποίητες κεραμικές πλάκες
- Δ.9 Καθαρισμός επιφάνειας δαπέδου και διάστρωσή του με κεραμικές πλάκες
- Δ.10 Διατήρηση και συντήρηση κεραμικών πλακών με συμπληρώσεις του υλικού με κονίαμα και αντικατάσταση των θρυμματισμένων με όμοιες χειροποίητες κεραμικές πλάκες
- Δ.11 Διατήρηση και συντήρηση μαρμάρινου κυκλικού ομφαλίου
- Δ.12 Συντήρηση επιφάνειας και διατήρηση αρχαίας μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης

ΗΛΕΚΤΡΟΜΗΧΑΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

- ΗΜ.1 Κατασκευή ηλεκτρικής εγκατάστασης

Σχέδιο 11: Νότια όψη - Πρόταση ανοικοδόμησης.

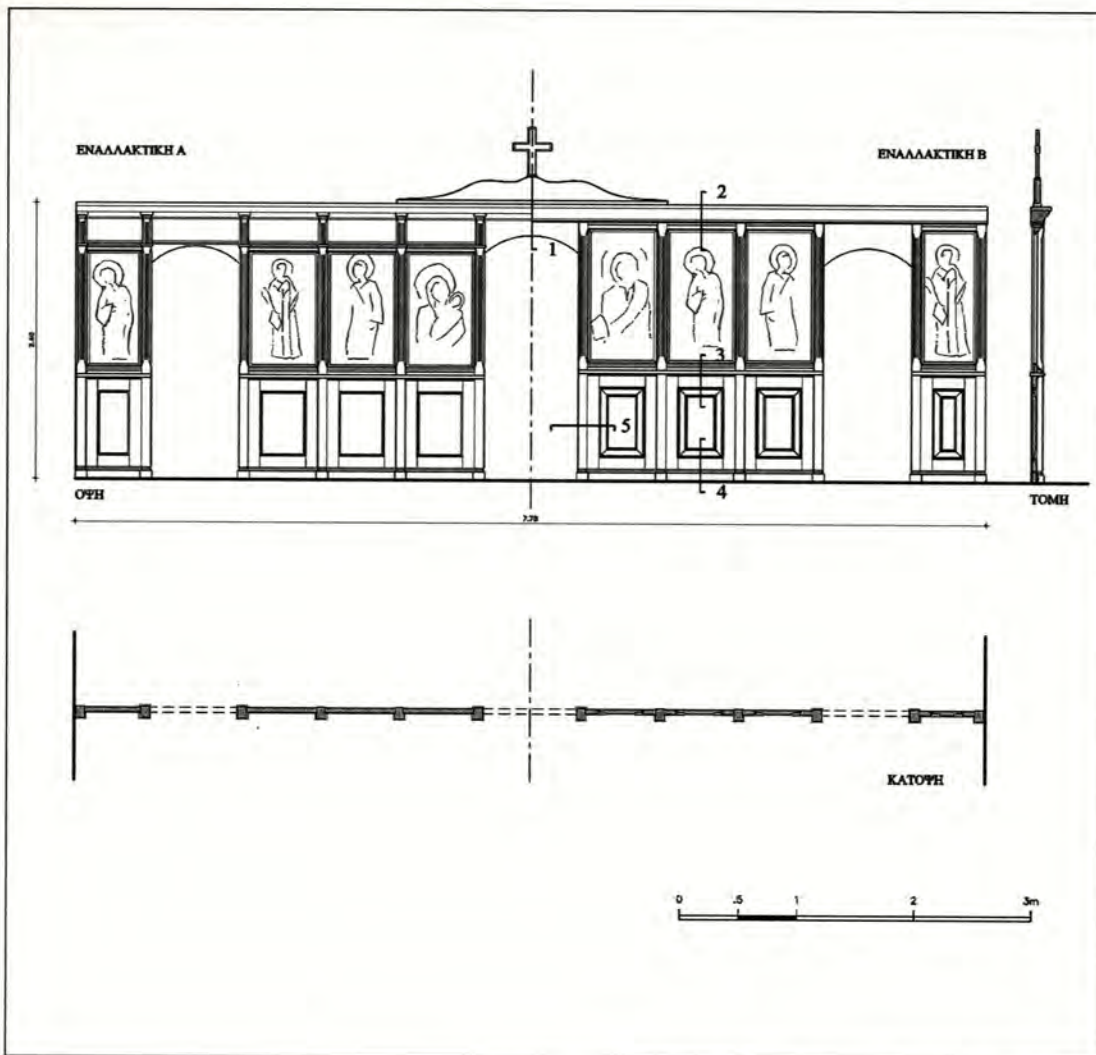
κά επιχρίσματα θα αποξηλωθούν, θα αρμολογηθούν οι επιφάνειες της τοιχοποιίας όπου τα αυθεντικά αρμολογήματα δεν είναι σε καλή κατάσταση και θα επιχρισθούν εκ νέου (τρεις στρώσεις επιχρίσματος δίχως οδηγούς) (Σχ. 9, 11).

- Κατασκευή και τοποθέτηση νέων ξύλινων κουφωμάτων από ξύλο

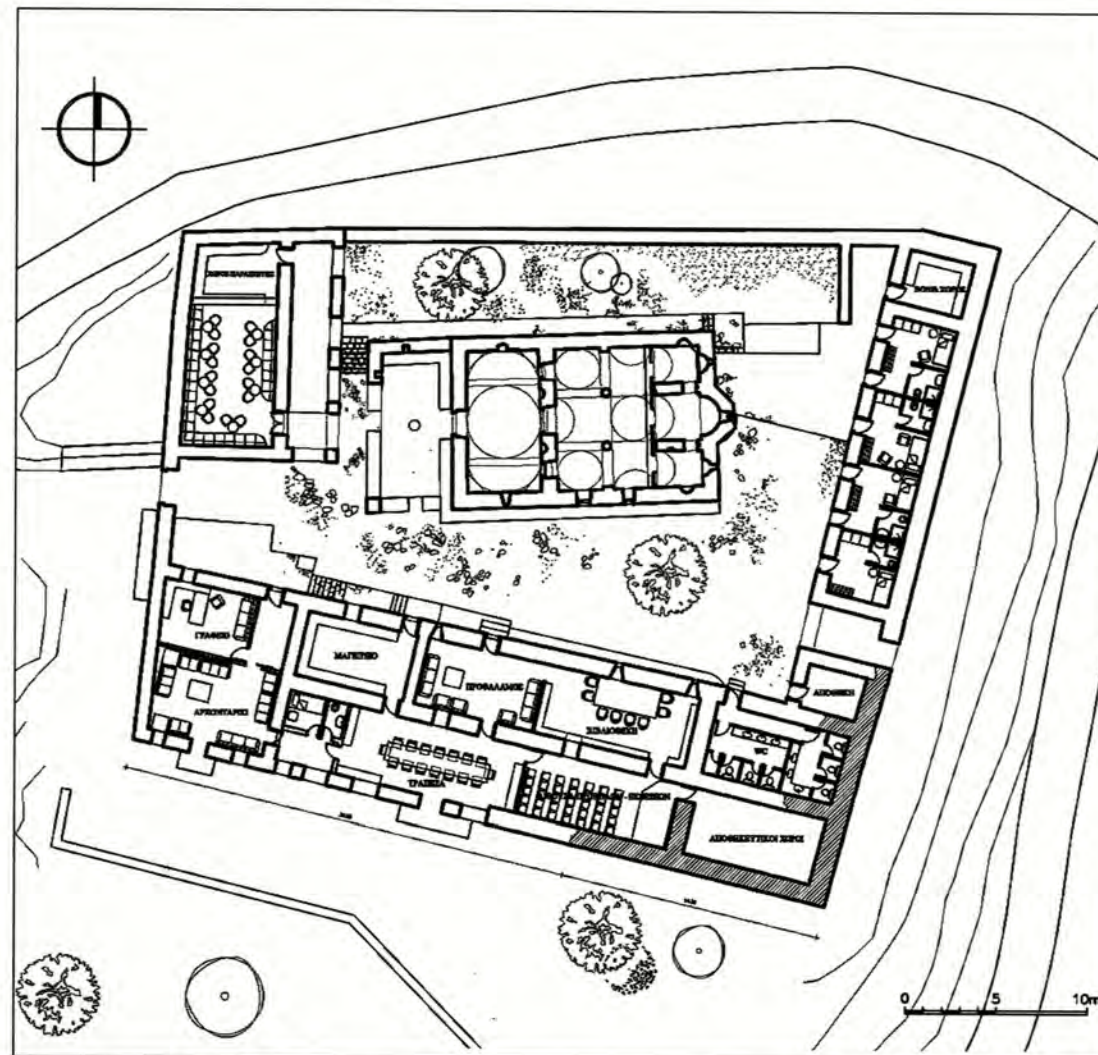
δρυός με χειροποίητα στοιχεία αναρτήσεως και ασφαλίσεως. Τα νέα κουφώματα θα τοποθετούνται σε εσοχή 10-15 εκ. από την εξωτερική παρειά των αντίστοιχων ανοιγμάτων, ενώ οι ποδιές θα καλύπτονται με πατητή τοιμεντοκονία, με κατάλληλη κλίση για την απορροή των ομβρίων υδάτων.

- Προκειμένου να μην διακινδυνεύσουμε την καταστροφή των αυθεντικών δαπέδων, δεν προτείνονται παρά μόνο οι απαραίτητες συμπληρώσεις για την αισθητική και λειτουργική τους αποκατάσταση.

Στον Εξωνάρθηκα, μετά την απομάκρυνση της παρασιτικής

Σχέδιο 12: Νέο ξύλινο τέμπλο - Εναλλακτικές προτάσεις.

Σχέδιο 13: Πρόταση χωροθέτησης λειτουργιών σε ενδεχόμενη επανατίεση της Ι.Μ. Ταξιαρχών.

βλάστησης, θα διατηρηθούν, όπου είναι δυνατό, οι υπάρχουσες τετράγωνες κεραμικές πλάκες, (συμπληρώσεις του υλικού με ασβεστοκονίαμα κατάλληλης περιεκτικότητας σε κεραμάλευρο ώστε να επιτευχθεί χρωματική ταύτιση). Η υπόλοιπη επιφάνεια του δαπέδου του Εξωνάρθηκα θα καλυφθεί με όμοιες χειροποίητες κεραμικές πλάκες (με ασβεστοκονίαμα, στο κατάλληλα διαμορφωμένο φυσικό έδαφος).

• Στη βάση του βόρειου τοίχου του μνημείου, όπου η υγρασία δημιουργεί το μεγαλύτερο πρόβλημα στο εσωτερικό του ναού, προτείνεται η κατασκευή αποστραγγιστικής τάφρου. Στους υπόλοιπους τοίχους, όπου το πρόβλημα είναι λιγότερο έντονο, για την αντιμετώπιση της υγρασίας προτείνεται η στεγάνωση της εξωτερικής παρειάς της τοιχοποιίας μέσω του νέου επιχρίσματος και πατητής τσιμεντοκονίας στη βάση του.

- Στη θέση του ευτελούς νεωτερικού σημερινού τέμπλου προτείνεται να τοποθετηθεί νέο τέμπλο από ξύλο δρυός άριστης ποιότητας, που θα περαστεί με ειδικό βερνίκι εμποτισμού για την προστασία του από έντομα και μικροοργανισμούς (Σχ. 12). Η σχεδίαση του προτεινόμενου νέου τέμπλου έγινε με σεβασμό στις μικρές σχετικά διαστάσεις του ναού και τα ίχνη του αρχικού τέμπλου, το ύψος του οποίου δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 2,20 μ. Βασική επιλογή επίσης ήταν το νέο τέμπλο να είναι λιτό, αλλά υψηλής ποιότητας και εύκολα κατασκευάσιμο. Από τις δύο εναλλακτικές προτάσεις, επικρατέστερη είναι αυτή της τριμερούς καθ' ύψος διάρθρωσης συνηθέστερη στους μεταβυζαντινούς ναούς.
- Στα πλαίσια των προτάσεων, διερευνήθηκε το ενδεχόμενο στέγασης του Εξωνάρθηκα, ως υπόμνηση της στέγασης που

έφερε σε κάποια ενδιάμεση φάση της ζωής του και για περιορισμένο χρονικό διάστημα. Εάν και εφόσον επεβάλλετο για λειτουργικούς λόγους να σχεδιαστεί μια μορφή στέγασης, προτείνεται ένα ξύλινο στέγαστρο από φυσική ξυλεία δρυός ή κωνοφόρων, αντί της κεραμοσκεπής που μοιραία έφραζε το παράθυρο της δυτικής όψης. Η τελική επιφάνεια θα διαμορφώνεται από ξύλινες, ελαφρώς αλληλοκαλυπτόμενες σανίδες, εμποτισμένες με ειδικές προστατευτικές ουσίες, δίχως στεγανωτική επικάλυψη. Οι δοκοί του φέροντος οργανισμού θα στερεώνονται σε μεταλλικές δοκοθήκες τοποθετημένες στον δυτικό τοίχο του Καθολικού, αφήνοντας το υπερκείμενο παράθυρο ελεύθερο.

Επιπλέον, για την ανάδειξη του μνημείου της Ι. Μ. Ταξιαρχών απαιτείται:

- ο άμεσος καθαρισμός του περιβάλλοντος χώρου του Καθολικού

από τα υλικά των προηγούμενων επεμβάσεων,

- ο σχολαστικός καθαρισμός του υπάρχοντος λιθόστρωτου του περιβάλλοντος χώρου από την παρασιτική βλάστηση,
- η συμπλήρωση και η αρμολόγησή του, καθώς και η υπογείωση των ηλεκτρικών εγκαταστάσεων που ξεκινούν από τα κτήρια της νότιας πτέρυγας και υποβαθμίζουν σήμερα τη αισθητική αξία του μνημείου.

Τέλος, απαραίτητη κρίθηκε η εκπόνηση ενός γενικού σχεδίου, όπου προτείνεται η επαναλειτουργία του συγκροτήματος της Ι. Μ. Ταξιαρχών ως μοναστηριακής μονάδα, κατά την επιθυμία της εκκλησιαστικής αρχής αλλά και σημαντικής μερίδας κατοίκων του Προδρόμου, με στόχο τη συνολική ανάδειξη του μνημείου (Σχ. 13). Μέσω της χρήσης θα επιτευχθεί καλύτερη διατήρηση της Μονής, ώστε να μπορέσει να παραδοθεί και στις επόμενες γενιές. Το σενάριο αυτό αποτελεί βεβαίως μελλοντική προοπτική, εφόσον προϋποθέτει τη σύνταξη μελέτης συντήρησης και αποκατάστασης των πτερύγων της Ι.Μ. Ταξιαρχών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γκιολές, Ν. *Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)*, Εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.
- Καρατζόγλου, Γ. *Το Καθολικό της Ι. Μ. Ευαγγελιστρίας Αλιάρτου Βοιωτίας*, 23ο Συμπόσιο ΧΑΕ (Χριστιανική Αρχαιολογική Εταιρεία), 16 Μαΐου 2003.
- Μαμαλούκος, Στ. *Παρατηρήσεις στη διαμόρφωση των γωνιακών διαμερισμάτων των δικιωνίων σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών της Ελλάδος*, ΔΧΑΕ περ. Δ', ΙΔ' (1987-88).
- Μιλτιάδου-Fezans Α. - Δεληνικόλα, Ε. *Συνοπτική Παρουσίαση των τεχνικών και μεθόδων επέμβασης σε παλαιά κτήρια από τοιχοποιία*.
- Μπούρας, Χ. *Ιστορία της Αρχιτεκτονικής*, Τόμος ΒΕ, Αθήνα 1994.
- Μπούρας, Χ. - Μπούρας, Λ. *Η Ελλαδική ναοδομία κατά τον 12ο αι*, Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, Αθήνα 2002.
- Ορλάνδου, Α. *Η εν Ελλάδι εκκλησιαστική αρχιτεκτονική επί τουρκοκρατίας*, Αθήνα 2000.
- Παπαχατζής, Ν. *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις*, Βοιωτία - Φωκικά του από ΑΘΗΝΑ 1981, σελ. 202.
- Τριάντης, Ι. *Ταξιάρχαι, το ιστορικό μοναστήρι Προδρόμου Θηβών*, Πρόδρομος Θηβών 1977.
- Τσεβάς, Γ. *Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, Τυπογραφείο Κάδμος 1928, σ. 367.
- Notton, A. *Μοναστήρια της Αττικής και της Βοιωτίας*, Μάιος 1941, εκδόσεις Εκάτη.
- Αρχαιολογικό Δελτίο 38* (1983), Μέρος Β1, Χρονικά, σελ.73, Πιν 35 α-γ.
- Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας* Αρ. 200.
- Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση τ. 1-6*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις ΕΜΠ.

THE KATHOLIKON OF TAXIARCHES MONASTERY IN PRODROMOS VILLAGE, BOEOTIA Preservation—Restoration

Virginia Sideraki, architect engineer

Supervisors: M. Biris, architect engineer – K. Mylonas, architect engineer
Scientific collaboration: St. Mamaloukos, architect engineer

The subject of this project is the study of the preservation and restoration of the Taxiarches monastery's Katholikon in Prodromos village, in Boeotia. On that purpose, a full geometrical and photographic mapping of the monument's present situation took place, as well as the documentation of its pathology.

The Taxiarches monastery is situated at the western side of Boeotia, 3 Km away from Prodromos village, in between the Palaiouvouna mountain (Elikonas) and the Corinthian gulf.

The oral tradition dates the history of the monastery as early as the Middle Byzantine period (10th - 12th century), but this cannot be verified by any reliable literal or archaeological evidence. The Katholikon, a two-columned cross-in-square church, was built in 1765, according to an epigraph painted on the main church's western wall.

The essay is divided into three main chapters. The first describes the Katholikon in both a general and an analytical manner, i.e after each structural member. The second chapter analyses the values of the monument and in addition records its pathology after the general classification of the damages into five categories: structural, constructive, aesthetical, functional problems as well as problems related to the enhancement of its historical and archeological values. The most serious problems are detected in the vaults, which are full of cracks, not to mention the extensive humidity in the lower external surface of the walls, which has led to the wearing of structural mortar. The aesthetical values of the monument have been diminished due to the lack of wall-paintings' conservation and the unauthorised excessive use of cement in any attempt towards the monument's restoration.

The third chapter contains the proposals for the preservation and restoration of the Katholikon. They are based on a set of

principals, included in the Venice Charter as well as in the Granada's Convention, concerning the preservation of the monument's authenticity, the respect of the historical phases, the use of traditional materials and constructional methods, the interventions' reversibility, whenever possible, the compatibility and largest lifespan for the materials when it comes to non reversible interventions and their distinctive variation from the monument's authentic parts.

Our intention is the confrontation of the structural and constructive problems and the monument's aesthetical, historical and archeological values' enhancement. On that purpose, the necessary measures include the filling of the cracks, the reinforcement of the walls and vaults, the application of a set of metal tie-rods, the conservation of the wall-paintings, the plastering of the walls' external surfaces, the construction of drainage at the north side of the church, the replacement of the door and windows as well as the replacement of the roof tiling, the completion of the floor, the deplantation of the courtyard's pavement.

Following the consolidation proposals and in order to restore the morphology of the Katholikon, the designing of a new roof for the exo-narthex, as a remembrance of its original one, and the replacement of the existing poor quality wooden icon screen are considered necessary. Finally, to achieve the enhancement of the Taxiarches' monastery complex and its rehabilitation, a general plan has been designed to propose the organising of the functions.

Διπλωματικές Εργασίες 1998-2002

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 1998-1999

ΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ Δήμητρα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μνημείο Λυσικράτους
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΑΝΑΣΤΑΣΑΚΟΥ Αικατερίνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Πρόταση αποκατάστασης εργοστασίου αδελφών Ρετσίνα, περιοχή Γκάζι-Παπαστράτου, Δήμου Πειραιά
Επιβλέπουσα: Ε. Μαϊστρου

ΓΕΡΟΝΤΑΚΗΣ Φίλιππος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση Αρχοντικού Γεροντάκη στα Τζουμέρκα
Επιβλέπων: Ε. Κορρές
Επιστ. συνεργάτης: Π. Κουφόπουλος

ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ Αναστασία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και Ανάδειξη μοναστηριακών συνόλων στη νότια Πάρο. Εφαρμογή στη Μονή Παντοκράτορος στην περιοχή Αρχίλοχος Πάρο
Επιβλέποντες: Κ. Μυλωνάς - Μ. Αποστόλου

ΓΙΑΝΝΙΚΑΠΑΝΗ Ευτυχία, Αρχαιολόγος
Μετα-ανασκαφική προστασία και συντήρηση λίθινων μνημείων της Ελληνικής αρχαιότητας. Το ιερό του Διονύσου στη Ν.Κλιτύ της Ακρόπολης
Επιβλέποντες: Χ. Μπούρας - Ε. Κορρές

ΔΑΝΙΗΛ Μαρία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αναβάθμιση εμπορικού κέντρου Αθήνας. Παρέμβαση στα οικοδομικά τετράγωνα περί της Δημοτικής Αγοράς
Επιβλέπουσες: Ε. Μαϊστρου - Μ. Αδάμη

ΔΕΣΥΛΛΑ Ευαγγελία, Πολιτικός Μηχανικός
Αποκατάσταση Αρχοντικού Γκορογιάννη στην Ύδρα.
Επιβλέποντες: Ε. Βιντζηλαίου - Κ. Μυλωνάς

ΚΑΒΑΛΛΙΝΗΣ Ιάσοντας, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση παλαιού οينوποιείου Βασιλικού κτήματος Τατοΐου
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΚΑΚΑ Ευαγγελία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Οι Ιταλικοί αγροτικοί οικισμοί στη Ρόδο
Επιβλέποντες: Ε. Μαϊστρου - Ε. Μπίρης

ΛΕΚΟΥ Όλγα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Οι νερόμυλοι της ποταμιάς Διποταμάτων Άνδρου
Επιβλέπων: Ι. Κίζης

ΜΑΜΑΛΟΥΓΚΑΣ Κωνσταντίνος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Ταφικό μνημείο στη θέση Κολώνες Σαλαμίνας
Επιβλέπων: Χ. Μπούρας

ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χριστίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Η περιοχή της Παλαιάς Πόλεως των Αθηνών στα Β-Α της Αρχαίας Αγοράς. Πολεοδομική ανάλυση και προτάσεις αναβάθμισης.
Επιβλέποντες: Δ. Ζήβας - Ε. Μαϊστρου

ΠΑΠΑΜΑΝΤΕΛΛΟΥ Ισαβέλλα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση του Ι.Ν.Αγ.Γεωργίου στο Λογκανίκο Λακωνίας
Επιβλέπων: Ι. Κίζης

ΠΡΟΚΑΚΗΣ Δημήτριος, Αγρονόμος Τοπογράφος Μηχανικός
Αποτύπωση-τεκμηρίωση δύο Φράγκικων δίδυμων πύργων στο Ληλάντιο Πεδίο και παρουσίασή τους μέσω ιστοσελίδας διαδικτύου
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς

ΡΟΥΜΠΙΕΝ Διονύσιος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Πρόταση αποκατάστασης του θησαυρού των Σιφνίων στους Δελφούς
Επιβλέπων: Χ. Μπούρας

ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ Ευγενία, Αρχαιολόγος
Η ένταξη και ο σχεδιασμός τεχνητού φωτισμού στην ανάδειξη ιστορικού κτιρίου
Επιβλέποντες: Γ. Κοντορούπης - Κ. Μυλωνάς

ΤΙΓΓΙΝΑΓΚΑ Ιωάννα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Πρόταση συντήρησης και αποκατάστασης Βιβλιοστασίου Βιβλιοθήκης Αδριανού
Επιβλέποντες: Χ. Μπούρας - Ε. Κορρές

ΤΣΙΡΩΝΗΣ Γεώργιος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Ο Ναός της κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Βαρετάδα Ακαρνανίας
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 1999-2000

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Αναστασία, Αγρονόμος Τοπογράφος Μηχανικός
Φωτογραμμετρία και Μνημεία
Επιβλέποντες: Α. Γεωργόπουλος - Ε. Κορρές

ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Νικόλαος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Το κωδωνοστάσιο του Ναού Αγ. Ανδρέα στο Σεράι του Αγ. Όρους
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ Χρυσάνθη, Πολιτικός Μηχανικός
Μελέτη και αποκατάσταση «οικίας Τσίλλερ» Μαυρομιάλη 8 και Ακαδημίας 58. (Αποτύπωση, παθολογία, επισκευή)
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς
Επιστημονικός συνεργάτης: Κ. Ζάμπας

ΒΛΑΧΑΚΗ Φωτεινή, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μελέτη προστασίας και ανάδειξης του παραθαλάσσιου Αρχαιολογικού χώρου Πλύτρας Λακωνίας
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΓΕΡΟΝΤΑΚΟΥ Ελένη, Αρχαιολόγος
Το παλαιοανακτορικό κτίριο στον μινωικό οικισμό της κάτω Ζάκρου
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΓΕΩΡΓΑΚΗ Χριστίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αγ. Λουκάς - Νεκροταφείο Θήβας (Καθολικό και Κωδωνοστάσιο)
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστημονικός συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Βασιλική, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Ναός Λίνδιας Αθηνάς, Λίνδος, Ρόδος
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΚΕΛΕΚΗΣ Ευστάθιος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Προστασία-Ανάδειξη κτιρίων και εσωτερικών ακάλυπτων χώρων σε κεντρικό Ο.Τ. της Παλιάς Πόλης Ρεθύμνου
Επιβλέπουσα: Ε. Μαϊστρου

ΚΟΛΛΙΑΚΟΥ Χριστίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
ΒΑ Πύργος στο αρχαίο φρούριο Αιγιοσθενών
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΚΟΛΩΝΙΑ Ευαγγελία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση εδάφους και προστασία αρχαίων θεμελίων
Επιβλέποντες: Ε. Κορρές - Β. Γκaniάτσας

ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑ Δέσποινα, Αρχαιολόγος
Ο ναός της Αρτέμιδος στην Επίδαυρο
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΑΝΟΥΔΗ Μαρία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποτύπωση, τεκμηρίωση και αποκατάσταση κτιρίου Ρωσικού Ναυστάθμου στο Πόρο Τροιζηνίας
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ Δήμητρα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αρχαίος Πύργος στη Κέα
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΗΛΙΩΤΗ Αλίκη, Αρχιτέκτων Μηχανικός
ΝΑ Πύργος στο αρχαίο φρούριο των Αιγιοσθενών
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΟΜΤΣΙΟΥ Κατερίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Οδός Μητροπόλεως. Επαναπροσδιορισμός, ανάδειξη και αναμόρφωση της αστικής φυσιογνωμίας
Επιβλέπουσα: Ε. Μαϊστρου

ΜΠΟΥΣΙΟΣ Ιωάννης, Πολιτικός Μηχανικός
Ι.Μ. Αγίας Τριάδος, Σάικα(Πετράλωνα), Αγράφων:
Αποτύπωση, διερεύνηση συμπεριφοράς, προτάσεις επεμβάσεων
Επιβλέπουσα: Ε. Βιντζηλαίου

ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ Λεωνίδα, Πολιτικός Μηχανικός
Μονή Αγίου Αθανασίου στην περιοχή Φίλια Αχαΐας
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Στυλιανή, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αναφιώτικα. Ενοποίηση Αρχαιολογικών χώρων-Ιστορική συνέχεια
Επιβλέποντες: Ε. Μπίρης - Ε. Μαϊστρου

ΠΑΥΛΙΔΗΣ Παύλος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση Ιερού Ναού Αγ.Ιωάννου Θεολόγου στον Γέρακα Αττικής και διαμόρφωση περιβάλλοντος χώρου
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΣΑΝΝΙΟΥ ΠΑΤΤΑΚΟΥ Βηθελέμ, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση κτιρίου Κακουργιοδικείου, Αθήνα
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ Άλκησις, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση-χρωματική μελέτη ιστορικού κτιρίου Δημοτικού Μεγάρου Πατρών επί της οδού Μαιζώνος αρ.108 (στ 511)
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς

ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ Ευαγγελία, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση - Επανάχρηση κτιρίου επί της οδού Κλάδου 9 Πλάκα, ιδιοκτησίας Μουσείου Λαϊκής Τέχνης
Επιβλέποντες: Ν. Χολέβας - Φ. Γουλιέλμος

ΣΤΡΑΤΗΣ Κωνσταντίνος, Αρχαιολόγος
Θησαυρός των Αθηναίων στους Δελφούς.
Πρόταση αποκατάστασης και προστασίας
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΥΛΟΥ Αγγελική, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Τούρκικο χαμάμ στη Κω
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς

ΤΣΕΚΟΥΡΑ Κατερίνα, Αρχαιολόγος
Μελέτη ανάδειξης αρχαιολογικών λειψάνων περιοχής Ζέας - Πειραιά
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΤΣΙΡΩΝΗ Άννα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και ένταξη νέας χρήσης στο κτίριο «ΠΕΤΑΛΑ» στην Αμφιλοχία
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2000-2001

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ Γεωργία, Αρχαιολόγος
Αθηναϊκή υπαίθρια γλυπτική: τεκμηρίωση, παθολογία, προστασία και ανάδειξη
Επιβλέποντες: Δ. Ζήβας - Ε. Μαϊστρου

ΒΛΑΧΑΚΗ Άννα, Αρχαιολόγος
Αρχαία Αγορά: Μέση στοά, Ωδείο Αγρίππα, Γυμνάσιο.
Πρόταση αποκατάστασης
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΓΛΥΝΟΥ Ιφιγένεια, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και επανάχρηση διατηρητέου κτιρίου στην οδό Μπαμπανιώτη 1- Ερμούπολη-Σύρος
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΔΑΝΑ Αριάδνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και ένταξη νέας χρήσης στο κτίριο εκλεκτικιστικής μορφής της οδού Κότσικα 4- Πεδίο Άρεως
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΔΡΑΓΩΝΑ Βασιλική, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Πολοδομική αναβάθμιση τμήματος γειτονιάς Γκαζοχωρίου
Επιβλέπουσα: Ε. Μαϊστρου

ΖΕΡΛΕΝΤΗΣ Μιχαήλ, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση Ιπποτικού κτιρίου (XV αι.) στην οδό Ειρήνας 10 στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου.
Επιβλέπων: Ι. Κίζης

ΘΕΟΔΩΡΙΔΗ Χριστίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και νέα χρήση νεοκλασικού κτιρίου στη Νίσυρο
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΘΕΟΧΑΡΗ Αικατερίνη, Αγρονόμος Τοπογράφος Μηχανικός
Πρόταση αποκατάστασης Άσπρου Πύργου Σίφνου
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΘΩΜΑΣ Γεράσιμος, Πολιτικός Μηχανικός
Ρωμαϊκή Πύλη Ακροπόλεως Προτάσεις Στερέωσης και Ανάδειξης
Επιβλέποντες: Ε. Κορρές - Ε. Βιντζηλαίου

ΚΑΙΡΟΥ Άννα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Ι.Ν. Ταξιαρχών στα Καλύβια Αττικής
Επιβλέποντες: Ν. Καλογεράς - Γ. Προκοπίου

ΚΑΛΛΙΤΣΑ Τίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Τα διαβατικά στον οικισμό της Ύδρας.
Η περίπτωση ενός διαβατικού στην Κιάφα
Επιβλέποντες: Ε. Μαϊστρου - Γ. Προκοπίου

ΚΟΛΩΝΑΣ Χρήστος, Πολιτικός Μηχανικός
Δομοστατικά προβλήματα του αναλήμματος της στοάς του Ευμένους
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΚΟΥΤΣΗ Αθηνά, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μαρμάρια κωδωνοστάσια στην Αρκαδία
Επιβλέποντες: Δ. Ζήβας - Ε. Μαϊστρου

ΚΩΣΤΟΥΛΑ Δήμητρα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Ο Αγ. Αντώνιος στα Μέγαρα Αττικής
Επιβλέποντες: Ν. Καλογεράς - Γ. Προκοπίου

ΜΑΚΡΥΠΟΔΗ Σταματούλα, Αρχαιολόγος
Λουτρά και κρήνες στο ιερό του Ασκληπιού στην Επίδαυρο.
Ζητήματα συντήρησης και ανάδειξης
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΙΧΑΗΛ Γεώργιος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μονή Σινά Μετόχι Ζακύνθου.
Ι.Ν. Αγ. Αικατερίνης των κήπων
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστημονικός συνεργάτης: Π. Κουφόπουλος

ΜΠΟΚΗ Αικατερίνη, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποτύπωση και πρόταση αποκατάστασης και επανάχρησης νεοκλασικού στα Εξάρχεια (οικία Λαπαθιώτη)
Επιβλέποντες: Ε. Μπίρης - Σ. Ραυτόπουλος

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Ιφιγένεια, Πολιτικός Μηχανικός
Μοναστηριακό συγκρότημα Ι.Μ. Καισαριανής.
Εστία και Τράπεζα. Αποτύπωση, στατική επίλυση, πρόταση αποκατάστασης
Επιβλέπουσα: Ε. Βιντζηλαίου

ΣΑΛΕΜΗ Νίκη, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μοναστηριακό Συγκρότημα Ι.Μ. Καισαριανής. Πτέρυγες κελιών.
Αποτύπωση, πρόταση αποκατάστασης και Διερεύνηση ένταξης νέων συμβατών χρήσεων
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστημονικός συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΣΙΑΤΡΑ Σπυριδούλα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Μελέτη στον παραδοσιακό οικισμό Αμφίκλειας Φθιώτιδας
Επιβλέπουσα: Ε. Μαϊστρου

ΤΖΑΒΙΝΤ Μασρούρ, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Νέος σταθμός υπογείου σιδηροδρόμου στο Μοναστηράκι
Επιβλέποντες: Ε. Κορρές - Α. Μονεμβασίτου

ΤΣΑΦΟΥ Μαρία, Αρχαιολόγος
Προβιομηχανικό ελαιτριβείο στο χωριό Φιλώτι της Νάξου
Επιβλέπων: Φ. Γουλιέλμος

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΤΟΣ Κωνσταντίνος, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Στερέωση, ανάδειξη και επανάχρηση του συμπλέγματος των «Ταξιαρχών» στον Υμηττό
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΥ Χριστίνα, Αρχιτέκτων Μηχανικός
Αποκατάσταση και επανάχρηση διώροφου διατηρητέου κτιρίου στις οδούς Υψηλάντου και Δημητρίου στον Πειραιά
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης

ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2001-2002

ΑΓΓΕΛΗ Ελένη Αθηνά
Ι.Ν. Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Αχλαδοχώρι Τρικάλων
Επιβλέπων: Ε. Μπίρης
Επιστημονικός Συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Άννα
Αποκατάσταση Αρχαίου Πύργου στο Βαρνάβα Αττικής.
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΓΡΑΤΣΙΑ Ειρήνη
Αντιπροσωπευτικές επεμβάσεις σε αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας κατά την περίοδο 1975-2002.
Πρόταση επέμβασης στον αρχαιολογικό χώρο Αμφιαρείου.
Επιβλέποντες: Ε. Μαϊστρου
Επιστ. συνεργάτης: Φ. Μαλλούχου

ΕΥΘΥΜΙΑΔΟΥ Λιάνα
Ελληνιστικές οικίες στη Δήλο. Οικία Βαφέως.
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΖΟΥΜΠΟΥ Κωνσταντίνα
Αρχαιολογικοί Χώροι στον ιστό της πόλης.
Το παράδειγμα της Ρωμαϊκής Αγοράς- Βιβλιοθήκη Αδριανού.
Επιβλέποντες: Β. Γκανιάτσας - Ε. Μαϊστρου

ΚΟΥΤΧΙΑΣ Κωνσταντίνος
Το κάστρο στο Αγιονόρι Ν.Κορινθίας στο Δήμο Τενέας.
Επιβλέποντες: Ε. Κορρές - Ε. Μπίρης

ΛΟΥΠΟΥ Αθηνά Χριστίνα
Συντήρηση και ανάδειξη αρχαίων εν υπογείων στην Πλατεία Αγ. Θεράποντος Μυτιλήνης.
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΑΝΩΛΗ Ειρήνη
Το αρχαίο θέατρο της Μαντινείας και άλλα Αρκαδικά θέατρα.
Ζητήματα ανάδειξης, λειτουργίας και συντήρησης.
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΜΑΥΡΟΜΑΤΙΔΟΥ Βηθελέμ
Ορτά Τζαμί στην πόλη της Βέροιας.
Επιβλέποντες: Ε. Μπίρης - Κ. Μυλωνάς

ΜΕΛΙΣΣΟΥ Σταυρούλα
Το Καθολικό της Μονής Ζ. Πηγής στο Δερβενοσάλεσι Βοιωτίας.
Επιβλέποντες: Ε. Μπίρης
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Λέανδρος
Αρχοντικό Θεοδωράκη Μέξη στις Σπέτσες.
Επιβλέποντες: Ν. Καλογεράς - Χ. Παυλάτος

ΜΠΕΡΡΗ Στεφανία
Ταφικό Κτίσμα στην Αρχαία Νικόπολη
Επιβλέπων: Ε. Κορρές

ΠΑΓΩΝΗΣ Παναγιώτης
**Στερέωση και αποκατάσταση Πύργου Μεταμορφώσεως
στην Ι.Μ. Βατοπεδίου, Άγιο Όρος.**
Επιβλέπων: Ε. Κορρές
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΣΑΜΠΑ Ευφροσύνη
**Μελέτη δομικής αποκατάστασης
τμήματος της πρόσοψης
της Δωρικής Στοάς του Ασκληπιείου
στη Ν. Κλιτύ της Ακρόπολης.**
Επιβλέπων: Ε. Κορρές
Επιστ. συνεργάτης: Κ. Ζάμπας

ΣΙΔΕΡΑΚΗ Βιργινία
Καθολικό Μονής Ταξιαρχών στον Πρόδρομο Βοιωτίας.
Επιβλέποντες: Ε. Μπίρης - Κ.Μυλωνάς
Επιστ. συνεργάτης: Σ. Μαμαλούκος

ΦΛΩΡΟΥ Ευαγγελία
Διατηρητέο Κτήριο στην Καλλιθέα-Περικλέους 1 και Μεταμόρφωσης
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς

ΦΡΕΝΤΖΟΥ Αγνή
**Ματζούνειον, Τρίπολη. Τεκμηρίωση, πρόταση αποκατάστασης,
επανάχρησης και διαμόρφωσης του περιβάλλοντα χώρου**
Επιβλέπων: Κ. Μυλωνάς

ΦΩΤΙΟΥ Μαρία.
Πρόταση αποκατάστασης κτιρίου επί της οδού Φιλελλήνων.
Επιβλέπων: Ν. Καλογεράς

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ «ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ 2001-2002» ΕΠΙΜΕΛΗΘΗΚΑΝ Η ΕΛΕΝΗ ΜΑΪΣΤΡΟΥ ΚΑΙ Ο ΜΑΝΟΣ ΜΠΙΡΗΣ. ΤΗΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΕΙΧΑΝ Ο ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΛΕΚΟΣ ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΤΟ ΔΕΚΑΛΟΓΟ ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 135 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Γ. ΜΠΟΥΝΤΑ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2003 ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ «ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ» ΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΜΕΤΣΟΒΙΟΥ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ. ΤΗΝ ΕΚΔΟΣΗ ΣΥΝΤΟΝΙΣΕ Η ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΟΖΟΥ.

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΜΝΗΜΕΙΩΝ
ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΚΑΙ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΟΛΩΝ